

Алишер НАВОЙ

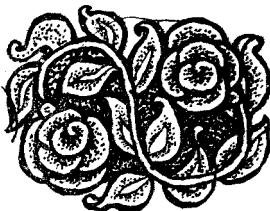
ФАРХОД ВА ШИРИН

Алишер НАВОЙЙ

ФАРҲОД ВА ШИРИН

(насрий баёни)

*Қалам васфида бир неча сўз ва назм
мамлакатининг ўлкаларини якқалам
қилган ва «Беш ганж» вараглари*га сўз
гавҳарларини сочган рақамкаш таъри-
фида ва унинг ёзганини рақам-барақам
билган, балки унинг қаламига эргашган
ёзувчи бобида*

Қалам шундай бир чопқир отки, унинг жойи азалдан фалакнинг устидадир. Лекин бу учқур қора от подшоҳ Ҳусравнинг Шабдиз исмли тўриқ оти даражасида ҳар қандай одамни қўрқувга сола оладиган бўлса-да, унинг устига инсоннинг бармоғи чавандоз бўлиб миниб олган. Бармоқдаги бўғинлар гўё унинг белбоги, тирноқлар эса унинг юзиdir. У чо-пар экан, ўз қўйругини байроқ қилиди. Унинг бошидан обиги худди қулогидек тилинган.

Йўқ, уни Шабдиз деб атама. У бамисоли бир хушвовоз қуш. Қанотсиз бўла туриб, ҳар томонга парвоз қила олади. Унинг тумшугидан доим қора каҳрабо томиб туради. Лекин бу каҳрабодан инсонларга гавҳарлар сочилади.

Қўй, уни қуш ҳам дема. Ундаги жисм қушда йўқ. Санъатлар ҳакими уни ҳеч бир тенги йўқ тилсим қилиб яратган. Умрида хасталик кўрмаган бўлса ҳам, унда заифлик ғолиб бўлиб, орасидаги бўшлиқда** юзлаб маънолар хазинаси яширинган.

Унинг бу хазиналаридан ҳеч ким Ганжада яшаган хазина сочувчи Низомий Ганжавий каби фойдаланиб, орзуларига егган эмас. Гарчи оромгоҳи Ганжада бўлса ҳам доим ўша ганж-

* Низомий Ганжавий «Хэмса»си кўзда тутилади. (Изоҳларни муҳаррир тузгани).

** Қамиш қалам назарда тутилади.

дан муродим ҳосил қилди. У ўз кўнглини маънолар хазина-сига айлантирган, оғзининг эшиклари эса овоздан холидир. Чунки у ўзининг кўнгил хазинасига эшикларни икки лабидан очган бўлиб, у хазинага ҳар ким ҳам йўл топа олмайди.

Аммо, унинг ҳикмат ясовчи меъмори уни хазинадоргина ғас, азалдан тош отувчи қилиб ҳам яратди. Кимки унинг хазинасига ўғирлиқ қилиш ниятида яқинлашар экан, шунинг учун ҳам унинг бошига фалак тоштаридан тошлар ёғилади. Бу ҳар томонга ошкора ёғилган тошлардан дўстлар гавҳар топса, душманлар чақиртошга дуч келадилар. Унинг ўзи чақиртошларни отайину хазина оғзини очмай қўя қолайин, дейди. Лекин уни очиб қолганда, ундан не-не гавҳарлар сочилмаган! Бу гавҳарлар бутун жаҳонни худди осмонни юлдуз босгандай босган. Улар тупроққа қўшилиб кетадиган, оёқ остида қолса синадиган гавҳарлар бўлмай, шундай гавҳарларки, жилва қилганда улардан одамларнинг қулоғи зийнат топади. Бу гавҳарлар қулоққа тақиладиган оддий зийнатлар ҳам эмас, қулоқдан оламан деса, қайтиб оладиган зийнатлар ҳам эмас. Қулоққа кириб жойлашиб олган бу дурлар қалбга ҳам кириб, уни хазинага айлантиради. Улар қалбнигина лаболаб тўлдириб қўя қолмай, дарёга солса, дарёни ҳам лаболаб қилиб тўлдиришга қодир.

Бу дурлардан одамлар тинмасдан олиб турса ҳам, юз йилда мингдан бири кам бўлмайди. Ҳеч ким шакар сочувчи ҳиндузода — Хусрав Дехлавийдек гавҳар улашувчи бўла олмаган. У ҳинду эмас, балки ширин сўз тўти; тўти ҳам эмас, йўқ, уни булбули шўрида ҳол деб ата. Ёзганлари тўтиникидек бутун оламни туттган, фигони булбулникидек осмонга етган. Эгнига назм яшил ипакдан тўқилган тўн ёпган бўлиб, уни бу ҳолда тўти эмас, Хизр пайғамбар деса тўғри бўлади. Унинг зулмати ҳам, ахир, Ҳиндистон, равон сўзлари ҳам, ахир, ҳаёт булогининг ўзгинаси-ку!

Агар уни булбул десанг, Ҳиндистон — тун. Бу тунни эса қора зулмат деб эмас, анбар ҳидларини сочиб турадиган муанбар тун деб аташ жойиздир. У шундай бир тунда ухламайдиган, қоронги кечага сурон соловчи булбулдир. Уни булбул деб эмас, аслда бечора Қақнус^{*} деб аташ ўринлироқдир. Унинг куйидан эса Қақнуснинг ўзи ҳам оромини йўқотиб изтироб чекади. Агар Қақнус жон ўртайдиган нола чекса, унга барчаси дил тепшувчи минг нола ўқи бўлиб қадалади.

Уларни ўқ ҳам дема, балки уларнинг ҳар бирини бир оҳ

* Қақнуснинг энг яхни тасвири шоирининг «Лисонут-тайр» достонида келтирилган.

яшини деб билки, бир чақнаганинг ўзида кўқдан ергача ҳамма ёқни куйдириб юборади. Бу ўтлар шоирнинг жонига, йўқ, унинг жонигагина эмас, бутун ер юзига ҳар нафасда юз бор ўт солади. Унинг нафасларидан маъно денгизларида тўлқинлар юзага келиб, тўққиз осмон шу тўлқинлар остида ҳатто кўмилиб кетади.

Бу шоир ўз шеърларидан сўз ипига дурлар тизар экан, фалак денгизи шу дурлар билан фахрланади. Яратган назмининг қораламаси унга кўклам булатини эслатади; бу булат халқ бошига дурру-гавҳарлар сочади. У булатнинг ўзи ҳам бошдан-оёқ гавҳарлар орасида бўлиб, баҳор булути сингари қорадир.

Қўй, уни қора ҳам дема, мушкин бир булат деб атай қол. Ундан томган ҳар бир қатра энг тоза дурга айланади. Бу дурнинг васфи сўзга сифмайди, нағислигидан эса уни ҳеч бир кўз билан кўриб бўлмайди. Аввало ўзи покиза гавҳар бўлгани учун тили доим инжу сочади. Мамлакат хирожи эса бу гавҳарнинг қиммати олдида бир увоқ гавҳарга тенг, холос.

Ҳа, у гавҳар эмас, балки илму фазлнинг кони, уни кон ҳам дема. Уни маънолар тоги деб аташ, балки тўғрироқ бўлар. Агар у тоғ бўлмаса, нега шиддат билан қора булатларни ялаб, яшиндан осмонга ҳар дамда бир тиг кўтаради?!

Бу майдон ичра тура билиш, Низомий панжасига панжа уриш осон эмас. Шу пайтгача ким унинг чангалига панжа урган бўлса, у ўз чангалини майиб қилди, холос*. Шернинг қаршисида шерларча жанг қилиш керак. Шер бўла олмаган тақдирда лоақал бир палангча бўлиш зарур. Бўлмаса, йўлбарслардан юстаси йигилса ҳам улардан фойда йўқ, уларнинг юзига пуф дейиш керак, холос**.

Унча-мунча елдан денгиз қўрқмайди. Бироқ қаттиқ шамол кўтаришса, денгизнинг кўкси минг чок бўлиб кетади. Дарё қўзгалганда шамолга ҳам таъсир қиласди, аммо эсган ҳар қандай ел уни чайқата олмайди, Низомий шундай улуғ пил*** эдики, у гавҳарнинг энг катта хазинасини яратди. Гап борки, пил билан олишиб, хартумига хартум солиш учун пил бўлиш керак. Гарчи оддий пашшада ҳам ўзига яраша хартум бўлсада, одамларга озор бериш учун шум найзаси ҳам бўлса-да, лекин пил ўз хартумийни ўзига бир уриб олганда, унинг битта ярасига юз минг пашша малҳам бўлади.

* Бунда «Хамса» типидаги асарни яратиш қийинлиги ҳақида гап бормоқда.

** Бу ерда «юз» икки маънода» (сон ва бет) берилиб, сўз ўйини ишлатилмоқда.

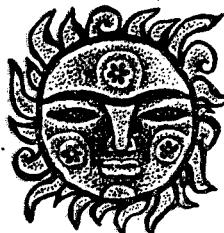
*** п и л — фил, титан.

Бугунги кунда ўша пил шу ҳинду (Хусрав Дехлавий) экан-лигини билиб ол; кичикроқ бўлса-да, бир пил. Кишиларнинг наздида у кичик кўринаётган бўлса-да, ҳар ҳолда, Ҳиндистон ўрмонининг пилидир.

Баҳор булутларининг зиндалини ўз ёпингичини тоқи осмон рангидаги ясатиб турар экан, огоҳ бўл! Бу икки пилни худо ёрлақаб, иккаласини ҳам раҳмат майидан маст қилсин. Навойга ҳам шу икки пилнинг шавкатини, шу икки пилнинг қувватини етказ. Токи Навоий ҳам ўз замонининг шу икки пилидай, замон пилигина эмас, балки маст пилидай бўлсин. У ҳам маст бўлиш ҳунарини эгаллаб, сўз ўрмонини ўз тасар-руфига олсин.

Вужудимда қон қайнамоқда. Кел, эй соқий, ҳар икки шоирнинг ҳурмати учун бир қўш пиёла май узат. Мен уларнинг ишқида иккиси қадаҳ май ичиб, сўнг Жомий шаробининг мадхига киришай*.

VII

*Ҳазрати шайхул-ислом мавлоно
Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадҳи-
даки, унинг ҳиммати майхонасининг
сувчилари ҳайрат водийсининг бу лаб-
ташаси учун маъно бодасининг жоми-
ни дам-бадам тўлдириб турдилар*

Хусрав билан Низомий икки пил бўлса, Жомий бир ўзи ўз пил чоглиқ бор. Муҳаббат жомини охиригача сипқарган ва ўша катта пиллардан орамизда тирик юрган кимсан — Зинда Пили Аҳмади Жом** ҳам шудир. Уни ваҳдат майидан

* Fafur Fулом нашрида Жомий мадҳига бағишлиланган боб тушириб қолдирилган (A. X.).

** Зинда Пили Аҳмади Жом — Жомдан чиққан машҳур мұтасавиүф форс шоирининг лақаби (XI—XII асрлар). Жомий ҳам Жомдан чиққан бўлгани учун Навоий уни ўз ҳамшашари билан таққосламоқда.

ғоят маст бўлган ҳолда кўриб, унга ана шу «Зинда Пил» ла-қабини берганлар. У шу хилда май қўйқаларидан завқ билан кайф қилгани учун сафо аҳллари ундан қолган ичимлик-нинг томчисини қўймай ичиб юрадилар. У ҳақиқат майини ичар экан, қадаҳи осмондай катта бўлса-да, бир қатрасини қўймай симиради.

Жомий тимсолида биз фано тимсолини кўрамиз. Унинг танасидаги бир холнинг ўзи олам-олам маънога эга. Фанолик унинг вужудини шу қадар йўқотганки, натижада йўқ нарсанинг ўрнида бор нарса пайдо бўлган. Фано даштида у ўзини бунчалик йўқотиши сабабли мавҳум сўқмоқларда катта йўлда сайр қилгандек сайр эта бошлади. Бу мавҳум чизилган йўлларда, у мавҳум қилиб чизган чизиқларда бирор нуқта қўйилмаган бўлиб, ақл олдиаги йўқлик нуқтаси бундан мустасно-дир. Бошқача қилиб айтганда, фано мулкида у ўз борлигини шу даражада йўқ қилганки, уни узоқдан кўринган бир катта қоралик деб тушуниш мумкин. Жаҳонни қандай қилиб қўрқувга солиш мумкинки, унинг ўзи айтиб ўтганимиз — мавҳум бир нуқта ичida йўқ бўлиб кетса!

Ҳа, сен Жомийни чексиз бир жаҳон деб, унинг камолоти-ни эса ўзига ўхшаган яна бир дунё деб бил. У ўзида жаҳон ичida жаҳондек куч-қудрат пайдо қилиб, икки дунё, яъни, у дунё ва бу дунё кишиларини ҳам ҳайратга солди.

Йўқ, уни «жаҳон» ҳам дема, «энг улуг олам» деб ата, жа-ҳонда энг олис, етиб бўлмас мақсад деб ата. Чунки кичкина оламда* нимаки мавжуд бўлса, уларнинг ҳаммасини бу «улуг олам»** ўзида мужассам этган. Унинг боши ҳамма нарсани тарқ этиш тожидан баҳраманд бўлиб, бутун бир олам унинг шу тожига қадалган бир тугмадекдир. Унинг устидаги фақирлик либоси юз жаҳондан ҳам кенг, жаҳон ипининг учи эса унинг қўлидадир. Дили пишқириб турган маъно денгизнинг энг чуқур жойини эслатади. Сўзлари эса энг йирик маъно гавҳарлари сингариdir.

Ҳа, унинг ўзи денгиз бўлса, сўзлари шу денгиздаги дурлар бўлиб, маънодорликда эса ҳар бир дурнинг ичida яна бир денгиз бордай. Унинг денгизлиги насабидан бўлса, гавҳарлиги ўзининг қобилияти ва шарафидандир. Шунинг учун ҳам унинг ишлари бири биридан таажжубланарлидир.

Қизиқки, унинг денгиздай кенг кафтида турган қамиш қа-лам бамисоли денгизда ўсиб турган қамишни зелатади. Қа-мишдан шакар тўкилиб турса, бунинг ажабланадиган ери

* Кичкина олам — бу дунёни сўфийлар шундай деб атаганлар.

** Улуг олам — инсонни, инсоннинг қалбини сўфийлар шундай деб таърифлаганлар ва атаганлар.

Йўқ*. Лекин унинг тутган қамиш қалами эса гавҳар сочиши ни одат қилибди. Тўғрироғи, бу қаламнинг учидан оламга гавҳарлар сочилади, ичидан эса шакар дўкони очилгандай. Бу қалам бошдан оёқ гўё гавҳардир. Йўқ, хато қилдим, гавҳар ҳам эмас, ичи шакар билан тўлатилган найшакардир. Шунинг учун ҳам унинг шакаридан оғизларимиз тўла лаззат, гавҳаридан эса қулоқларимизда зийнат. Бу гавҳардан қулоғимиз яраланмайди, тирналмайди. Щакарларидан эса оғзимиз сира кирланмайди. Идрок тилак тилааб, бу хилда шакарни топмаган. Гавҳарнинг эса бу хилда равшан ва поки ҳеч учрамаган.

Қулоқ солинг, токим бу гавҳар доим сероб бўлсин! Шакарининг шираси эса энг ширин шарбатникидек бўлсин! Унинг сўзларини маъно конининг гавҳари ҳисобида тут. Оддий шакарфурушлардан эса уни доим фарқ қил.

Навоий унинг муриди ҳам қули бўлиб, ният учун йўлида ётганлардандир. Ўша гавҳар билан, эй худо, унинг кўнглини ёрит ва ўша шакар билан унинг оғзига маза бергин; сўзларини ўша гавҳардек рангин этиб, гапларини ўша шакардек ширин қилгун.

Эй соқий, ўша саховатли жомни келтири, уни риндларининг бошлиғи Жомий менга тутсинг. Агар майхона пири менга май узатар экан, пиёласи осмон бўлса ҳам, ичиб юборганим бўлсин.

VIII

*Бу достонни езишига нималар сабаб
бўлганини айтиб ўтмак*

Бу найрангбоз фалак ичидаги ҳар бир сеҳргар ҳам бирон нишонга, нақш чизмоқчи бўлса, хоҳ у нишоннинг вужуди чирайли бўлсин, хоҳ хунук, хоҳ макруҳ бўлсин, хоҳ ёқимли

* Бунда шакарқамиш кўзда тутилади.

бўлсин, бундан қатъи назар, аввало сабру чидам кўрсатишга, кўнгил варақларидан бу ҳақдаги хаёлини бир ўтказиб олишга ҳаракат қиласди, бусиз унинг иш бошлиши мумкин эмас. Ақл олдида бу сўзлар яширин эмас.

Яна бири шуки, ҳеч кимга ҳеч бир иш, ўша ишга бирор сабаб бўлмаса, юз бермайди. Мен бу достонни ёзишни орзу қилиб қолдим, шунинг шавқи кўнглимни боғлаб олди. Шу орзу дурру гавҳарларни қўлга киритиш хаёлини кўнгилга солиб, мени ўшандай бепоён дурру гавҳарлар денгизига отди. Шу орзу менга ўргимчак ипининг тугунларини ечиб, кўк буржига тўғаноқ солишини буюрди. Бунинг учун Бало тоғига зўрлик кўрсатмоқ, чимчалоқ учи билан қаттиқ тошларда зовур қазмоқ зарур эди.

Ҳа, насрин гулининг баргига қалам сурмоқ Фарҳод ила Ширин достонини ёзмоқ демакдир. Бу ишга эса жуда катта ақл зарур, яъни бир тикондан юз туман гул чиқариш лозим.

Ундан ташқари, достоннинг илгариги шаклига бир оз ўзгариш киритиш зарур эди, токи бу сахифалар тасвири яна ҳам дилкаш бўлсин.

Достонни ёзишга яна бир сабаб менга бало бўлиб ёпишган севги бўлиб, бу севгининг ўти жонимга зўрлик қилиб қийнар эди. Тилим у севгини таъриф қилишдан лол. Шундай экан, мен ўз аҳволим шарҳини қалам тили билан бера қолай.

Ўксик жонимга бир бало ёпишган бўлиб, бу ишқ гавголари мени ҳар дам ҳавоий қилиб қўйған эди. Бир маҳбубанинг ишқидан жоним қайғу аламда бўлиб, елкамга тоғ-тоғ машақ-қат тошлари ортилгандай эди. Унинг зулми оловидан жоним хаста ва у ўтнинг тутунидан хонумоним қорайган эди. У бегона бўлса ҳам майли эди. Йўқ, у қотил, пари юзли, девзулм, ҳурзод ўзимнинг гўзалим эди. Кўзининг куфридан юз жонга, ҳатто минг мамлакат имонига туман офат ёғилар эди. У зулм қўшини билан зўр бериб, жаҳон мулкига ғорат солиш пайидан эди. Унинг кўзлари кўнгил хазинасиға безовталик соглач, киприклари сабру ақлни суғуриб ташлаш учун сузиларди. Унинг фавгоси оламнинг ҳар томонига ёйилди, вовайлоси дунёнинг ҳамма мамлакатларини эгаллади. Фаранг аҳли унинг зулмидан фифон тортиб, хитою чинликлар ҳам унинг жабридан кўзғолон кўтарардилар.

Унинг ичкиси келса шафақ рангли майга қўл узатади, қултумлаб ичиб, қуёш пиёласини синдиради. У гўзал келиб эл қатлига мойил бўлса, ажал ҳам унга ёрдам қилиб, тиг ва кафан боғичини унинг елкаси ва қўлтиғидан ўтказа бошлайди. Агар у елқадам отининг жавлонига бел боғласа, фалан варақларини ел дарҳол ҳар томонига совура бошлайди. Унинг

жунуни тутгач, ақлини йүқотади, жатто ўта майхўрликка бे-рилади, ўзи париюз бўла туриб, айни вақтда девонага ҳам ўҳшайди.

Чақмоқдай тез югурувчи ишқ мен бечорани шундай бир оғат ўтига гирифтор этди. Фалак мен мубталога зулмлар қилиб, шундай бир балога гирифтор қилиб қўйди. Ичимни қайғу шу даражада ўксинтиридки, Мажнун ҳам бу қадар ўксимаган. Кўнглим қайғу қушларининг ҳужумидан вайронга, маломат тошлари кўксимга ёғилгани ёғилган. Телбалик кўнглимни қайғу саҳросига ташлаб, ҳар нафас мени бошқа бир оламга олиб кетади. На бу қайгули хотиримга унинг висоли кўринади, на ҳижронининг ўти бир нафас куйдиришдан тўхтайди.

Дардим ўлдирадиган даражада, ишқим бевош бўлишига қарамай, севгилим булардан ҳам тунд ва эпчил эди. Унга вафосиз, табъсиз, ноаҳиллар хуш кўринар, у вафоли, табъли одамларни севмас, ёқтирилас эди. Унинг учун тўккан кўз ёшларимга малаклар рашик қилгани ҳолда у парининг ўзи ҳар қандай дев учун кўз ёши тўкар эди. Кўз ёшларим унинг ишқида гавҳардай тизилган ҳолда, у гўзал ярамас кишилар томонига мойил. Шунча безаклари, зебу зийнатлари билан товус наҳса қолган бойқушлар билан дўсту ҳамнишин бўлса нетайин!

Ҳа, менинг бошимга шунча дарду ғамни солган у ой ўзи жаҳонни кезади, ҳар ерда бўлиб, кечалари ухламай саёқлик қиласди. Менга ғаму азоб-уқубатларни муnis қилиб, ўзи ҳар уйда мажлисларнинг шамъи бўлиб юради. Юлдузлар каби сабру қароримни ўғирлаб, ҳётимни кечадай қоронги этади.

Оқибатда, у менинг бошимга шунча кўп қийинчилик устига қийинчиликларни солди. Агар тезда донишмандлик қилиб, бирор фойдали фикрга келинмаса жондан умид йўқлиги кўриниб қолди. Ишқ аҳлига кўнгилни минг пора қилиб улашмоқ яхши. Бироқ севилувчи ноаҳиллик қилса, бунинг чорасини топиш ҳам ёмон эмас.

Бу ғам туфайли менда ҳеч қандай ақл-ҳуш қолмагандан кейин, қулогимга ғойибдан ногоҳ шундай бир нидо эши-тилди:

— «Эй, сиқилиб, бир бурчакда ёлғизланиб қолган киши, шўнглинг суйгани қайғу ва бало бўлиб қолибди. Сен, ахир, бундан бурун қаламингни ўткирлаштириб, суман гулнинг ширгини сунбулникига ўхшатиб қўйган эдинг. Сен худди Ҳизерга ўҳшаб қоронги зулматда тириклик сувини халиқа шинҳона сочган эдинг. Бошқача қилиб айтганда, олтинларла беzaлган бир қасрнинг режасини тузиб, «Ҳайратул-аброр»дек

бир асар яратдинг. Бу билан сен ҳалойиққа қимматбаҳо инжулар сочиб, фаришталардан ҳам оғаринлар эшиштан эдинг. Сен гарчи уни ёзишда ранж тортган бўлсанг ҳам, қара, нақадар қимматбаҳо хазина топдинг! Қиши бир неча кун қийналса ҳам, бироқ шундай хазинани қўлга кирита олса, у хазинада порлаб турган инжулар, лаъли бадахшонлар бўлса, бу хазинада олтинлар кўплигидан зирниҳчага* қадрланмаса, кумуш қора тупроқча ҳам қўзга илинмаса, сен ойлар давомида бундай ўз-ўзидан ёргу бериб турадиган нақдина шоҳона хазинани қўйиб, бир парча қалбаки кумушдан ясалган санамга топинмоқдасан. Ахир, унинг учун инжу билан тош ўртасида тафовут йўқ-ку! Баъзида уни кумуш танили гўзалим деб атаб, баъзида ой юзли қўғирчогим деб атаб, ҳақдан уялмай, уни ўзингга қиблагоҳ қилиб, унинг ишқида тортган оҳларинг эса фалаклардан ўтди. У гўзал бўлса сени бу дунёда хор-зор қилса-да, қиёматда оёқ-қўлингни боғлаб берса-ю, жаҳолат туфайли бу дунёдан ҳам, у дунёдан ҳам ажralиб қолсанг!

Кел, энди жоҳиллик қилмай, бу хил жаҳолатдан воз кеч. Уша бутни синдириб, имон ганжини топгил, жаҳлингни йигиштириб, илму ирфон хазинасига эриш. Бут синиб, кофирилгингни шамол учирса, кофир бўлиб турган одам мусулмон бўласан-қоласан. Яхиси, энди сен вайроналарда телбалик қилишини қўйу, яна бир хазинага қўл ургин. Яна бир конни қазиш учун кириш, қазиб, қўлга киритган бойликларингни эса, дўстларга улаш.

Кимки бу конни қазишни ўзига ҳунар қилиб олган бўлса, қўлида қаттиқ тошларни ҳам кеса оладиган тешаси бўлиши керак. Агар сен теша уришлик ишига толиб бўлсанг, Фарҳод билан ҳамсуҳбат бўлганинг яхши. Бу коннинг ишқида тешани тош йўнадирган қил, уни Фарҳоднинг қайроқ тошида қайраб сл. Тез туриб, Фарҳод билан бир сафга тур ва ўткир метин билан қаттиқ тошлар бағрини ёр. Бу ишда бир нафас ҳам тинма, таянма, метин кетидан метин тушира бер. Бундай қийинчиликларни тортиб-тортиб Фарҳод ўлиб кетган бўлса ҳам, лекин тангри сенга ўлмасингдан бурун хазиналар беради. Бу хил хазинадан баҳра олиб, ўша қийинчиликлардан халос бўласан. Маҳзун Фарҳоднинг машғулотини ширин қилиб қўйсанг, ўзинг шундай бир севгилига учрайсанки, агар бу севгилинг Ширинга бир дам ёндомса, ширинлиги унинг ширинлигидан кам келмайди. Бу ганжсуратлик сенинг кўнглингни овлаб,

маънолар хазинасидан сенга насибалар ҳам атайди. Сен шундай ганжнинг бешдан бирини* қўлга киргизган эдинг, холос. Энди иккинчисини ҳам олишнинг тадбیرини қил. Сендан талаб бўлса, биз йўл кўрсатувчи бўламиз, сен гадо бўлиб тилянсанг, биз тилаган тилянгигни берамиз».

Гойибдан келган овоздан бу хушхабарни эшишиб, умидим ўзидан ўзи ўзгариб кетди. Бўлмагур хаёлларни бир чеккага йиғишириб, кўзимда ёш билан пир Жомий даргоҳига етиб бордим. Йиғи ва уят ичидаги тупроқка йиқилдим. Кўзим эса у тупроқдан нур топди. Буюк осмон қаршисида бир сиқим тупроқдек ёки жаннат дараҳти атрофидаги бир тутам хашакдек унинг олдидаги туарканман, унинг савлати жиссимимга титроқ солар, аҳволимни арз қилишга уялар эдим. Жаҳонни порлатган ул қуёш менинг тупроқда симобдай титраб турганимни кўриб, менга тонг қуёшидай кулиб боқди ва ғамим шомини субҳга айлантирди. У менга:

— Ҳолинг қандай? Қани, бир-бир гапириб бер! — деб қайта-қайта сўради. Мен эса жавоб бердим.

У менинг барча аҳволимни тушунди ва менга у гўё ғойибдан овоз берган иккинчи хотифдай** бўлди. Биринчи овоздана нима ҳукм бўлган бўлса, иккинчи овоз бергувчи ҳам худди шуни буюрди. Унинг сўзларига ҳурмат қулоғини тутиб, айтганинни қабул қилдим ва дарров дуо қилмоғини илтимос этдим. У ўзининг ўликни ҳам тирилтирадиган ширин сўзини бошлиб, мени дуо қилди, фаришталар эса «Омин!» — дедилар.

Бу дуо эмас, орзуга етишнинг нишонаси, тилак билан бирга туғилган эгизак ният эди. Менга бундай баҳтнинг нишони етишгач, ҳар тарафдан маъно эшиклари ҳам очилиб кетди. Менингдек бир қора тупроқ узра ёмғир булути шундайин кўп инжулар сочдики, у инжуларнинг даражаси дарё ва конлардан, дарё ва конлар эмас, ҳатто кўқдан ҳам ошиб кетди. Мен эса тупроқ эдим, ердан кўкка етдим, сўнг ер ўпдимда, ўз ҳужрамга қараб жўнадим. Унинг эшигини ёпиш учун қўлимни узатиб, у эшикни ёпишим билан, ҳақ менинг олдимда юз эшикни очиб юборди.

Эй соқий, бир нафас хилватда бизга бир пиёла май бер, май келтиргину эшикни маҳкамлаб ёп. Жомийдан бизга шундай истак-орзу етишган экан, сен унинг ёди билан бизга бир қадаҳ май тут!

* «Хамса» дан бир достон кўзда тутилади.

** Ҳотиф — оқ фотиҳа берувчи, йўлловчи.

*Бу иқбол варақларини таққосламоқ,
бу саодат тарұлари режасини түзмөк,
хәйл ғенгизида мәңнолар түхфасини
харид құлмоқ учун йүл босиб, ҳар бир
афсона мажмусини ва тарих түплами-
ни варақма-варақ ахтариб, хатоликла-
рини рад құлмоқ, мәңно нағосатлари
матоғыни ғайбдан келган савдогарлар-
дан ҳәётим нақдина беріб, латофат үйи-
нинг келинчаклари учун сотиб олмоқ
ва жон или ва киприк игнаси билан на-
мойиш ва оро лиbosини тикиб, бу боки-
ралар қадларига солиб жилвалантира-
моқ*

Юлдуздек кулиб турған толеим бу «Хамса» чиликдек юк-
сак манзил устидан менга ўрин тайёрлади. Энг аввал фа-
ришта келиб, у жойни патлари билан супурди, осмон юлдуз-
лардан иборат күз ёшлари билан сув сепди. Шифт ўрнида
олий бинонинг гумбази күринар, уй жиҳозлари ўрнида осмон
атлас ёйган әди. Манқалга тун Қумор шаҳридан келтирилган
ўзининг хушбўй удини солар, унинг ўти гўё қуёшу ундан
сачраган учқунлар эса юлдузлар әди.

Мен шу покиза жойдан ўзимга оромгоҳ танладим. Йўлим-
нинг тупроғига осмон ўз манглайини қўйган әди. Тонг ме-
нинг сахифаларимдан сафо ва шом қаламим нукидан ранг
оларди. Мен ёзиш учун қаламимнинг учини йўниб чиқарган
әдим, Уторид* келиб, сочиlgан тарошларни йиғиб олди. Қала-

мим ёзишга бошлагани ҳам йўқ эдики, эшикдан иқбол ва саодат кириб келди. Улар юзлари билан жаҳонни шод қилиб, мени муборакбод қила бошладилар:

— Тангри ҳар на истагинг бўлса еткисин, нимани истасанг олдингга келтирсин. Осмон сингари буюк ҳиммат дегани мана шу бўлади. Қуёш каби тоза ният ҳам шу бўлади. Осмон сенинг ҳимматингга пешанасини суртиб, қуёш эса сенинг нияtingга оғаринлар ўқимоқда. Сабаби — сен шундай юксак айвонга кўзингни солдинг, шундай буюк тепанинг тупроғини ола бошладинг. Агар тупроқ олсанг олтин бўлсин, бир қатра тер тўксанг, ҳар қатра теринг ҳиммат баҳо дурга айлансин. Ҳар ким ҳиммат базмида пиёла кўтарса, ўша пиёладан ўз мақсадига тўла эришади. Қайси қушнинг қаноти ҳимматдан бўлса, у пастдаги уяларга назар солиб ўлтирумайди, юқоридаги ошёнларни мўлжаллайди. Энг баландда учадиган қуш — «Насри тойир»* ҳиммат қанотини очгани учун осмоннинг оқшомги ишратгоҳида сайр қилиб айланниб юради. Кимнинг иши ҳиммат қўли билан юришган бўлса, унга яна нима керак! У ҳамма муродига етган ҳисобланади.

Ҳа, буюклик ҳимматнинг нишонаси бўлиб, ким ҳиммат-сиазлик кўрсатган бўлса замон уни пастлаштириди. Паашша тезлик билан ҳавога кўтарилигани учун ерда қолган фил унга жазо беришдан ожиздир. Беқарор мушк иси осмон сари юз қўйгани учун унинг қора шомини неча-неча юлдузлар ёритди. Ер қазувчи тупроқ қазишини ўзига ҳунар қилиб олгани учун доим тириклай гўрга киргандайдир.

Сен ҳам шундай ҳимматни намойиш қилдинг. Сўз йўқки, кўзлаган мақсадинга етгайсен. Бироқ, тангрига таваккал қилиб, иш бошланиши олдидан шундай бир чидам кўрсат ва бу уйга атаб шундай бир мато тўқигинки, у жуда гўзал, бу уйнинг тузилиши, кўриниши ҳам ниҳоятда чиройли бўлсин. Сенинг дилкаш назмларингни одамлар тинглар экан, у назмда берилган афсоналар ҳам кўнгилга ёқадирган бўлиши керак. Энг аввал ўз олдингга қаердан бўлса ҳам, қанча бўлса ҳам тарихга доир китобларни тўплла ва ёзмоқчи бўлган асарингга оид тарихни у китоблардан қидир. Шояд сен улардан бу ҳақда ёзиб ўтган кишиларнинг кўзи тушмаган бир неча сўзларни топиб олсанг! Сен шундай бир нарсани назм қилгинки, унинг режаси тамоман янги бўлсин, ўқиган одамларнинг ҳам унга рағбати чексиз орта борсин.

Ахир бошқалар назм қилганини такрорлаш сенга ярап-

* Насри тойир — қушга ўхшаб жойлашган бир туркум юлдузнинг номи.

майди. Элдан орқада қолиб от чоптириш ҳам, одамлар босиб ўтиб кетган йўлдан югуриб юриш ҳам сенга эп эмас. Бир одам бир чаманда айланиб юриб, очилган гулларнинг ҳаммасини териб олган бўлса, ўша жойдан яна гул қидириш яхши эмас. Бу бўстон саҳнида гул ҳам кўп, чаман ҳам кўп.

Ўйлаб-ўйлаб, бу сўзларнинг ҳаммасини кўнглимдан ўтказганимда, улардаги барча мазмун менинг дилимга ёкиб тушибди. Кўнглимни бу андеша ўзига боғлаб олиб, ҳар тарафдан тарихга доир китобларни йиға бошладим. Уларнинг ҳаммасини бошдан-оёқ кўриб чиқдим. Бутун воқеа кўз олдимда зоҳир бўлди. Ўша мен мақсад қилган гаплар топилди, пиёламга истаганимча май қўйилди. Мен энди у дурларни назм ипига чизар эканман, яхши қулоқ соглан одамга шу нарса маълум бўладики, мендан олдин бу поёни йўқ тубсиз назм дентизига шўнгиган кишилар атайи бир неча дурнигина қўлга киритишга муяссар бўлган эканлар. Бироқ не-не қимматли дурлар эса ҳали у ерда қолиб ётган экан. Мен бир ожиз, қўлида сармояси бўлмаган одам унинг тубига етдим ва ўша қолган дурларни териб олиб, бу дилрабо асаримга* безак қилдим.

Чин нақшларининг рашкини келтиратурган бу гулшанинг шабадаси ҳам, гули ҳам олов рангидадир**. Чунки дунё бўстонида мавжуд бўлишдан мақсад куймак ва дард чекмакдан бошқа нарса эмас. Бу куйиш туфайли ишқ аҳли ҳақида бир достон юзага келади. Бу достон эса муҳаббат аҳлидан қолган бир нишона бўлади.

Аммо бу пиёладан май ичганлар*** бошдан-оёқ Хисравга маддоҳлик қилдилар. Улар:

— Хисравнинг мамлакати ундоғу ундаги расм-руслар мундоғ, қўшинлари андоғу унда мавжуд имкониятлар мундоғ! — деб, баъзан оламни айланиб чиқсан Шабдиз исмли отини мақтасалар, баъзан шамол учирив олиб келган хазинасидан сўзладилар. Улар тасвирида ишрат базмида дастурхонлар ясалган дастурхонларгина эмас, бутун бир қасрлар, айвонлар ясатилган. Хисрав гоҳо Борбад қўшиқлари остида май ичса, гоҳо Шопурдан**** кетма-кет достонлар тинглар эди. Вазири Бузург Уммид***** унинг олдида донишмандликлар қилар, донишмандлик эмас, тўғрироги хушомадгўйликлар қиласиди. У эса гоҳ Марямнинг***** қучогида ором олар, гоҳ

* Ушбу «Фарҳод ва Ширин» достони кўзда тутилади.

** Фарҳод ва Ширин мавзудаги ишқий достон ва унинг таъсирчанилигига ишора қилинмоқда.

*** Шу мавзуда достон ёзганлар демоқчи шоир.

**** Навоий салафлари достонларининг қаҳрамонлари номлари.

Шакарнинг ҳалвосини тóтиб мақсадини ҳосил этарди. Гоҳ Ширина шоҳона ишқ изҳор қилиб, Ширин эса унга гоҳ севикли, гоҳ чўри эди. Бутун эркалик билан ўсган бу шоҳ гўё севги йўриғи бўлмиш дарду балолар, изтироблар нималигини билмас эди.

Улар асарларида гап орасида бир-икки достон айтиб, Фарҳоднинг хусусиятларидан ҳам сўзлаб ўтадилар. Уларча, Фарҳод умрини тоғларда ўтказган бир тошчақар бўлиб, Шириннинг ишқи ғамида беқарор эди. Бир неча кун у ёрга етишув йўлида елиб-юргурган. Охир-оқибатда Хисрав уни ҳам тогу гош орасида ўлдирган. Гарчи уларнинг қаламлари нақшлар билан шундай тасвирларни яратган эсаларда, умуман уларнинг достонларининг бориши шу хилда эди.

Лекин бу моҳир устодларнинг ҳар бири ҳам ўз назмига шундай қимматли жавоҳирларни қадаганки, у гавҳарларнинг ёҳосини билишдан ҳар қандай одамнинг андешаси ва ҳикматни ҳунар қилиб эгаллаб олган одамнинг ҳисси ҳам, ақли ҳам ҳайрон. Мен бечора уларнинг назмлари олдида талай қийинликлар кўришимни илгаридан билиб, фаҳмлаб олдим.

Мен ўзгача бир режа билан бу меҳнатнома шаҳрига киришмогим зарур. Гарчи менинг назмларимда инжулик даъвоси бўлмаса ҳам, булар тош бўлганда ҳам чақмоқ тошларидир. Лаъл тоши қанча ўтлик бўлиб ёниб кўринса ҳам у қачон чақмоқ тошидай учқун бера олган?! Уни чақмоқтош ҳам дема, балки бало тоғидир. Унда ғам ва қайғулар тоғ-тоғ бўлиб ётади. Бу қайғу тоғидаги дард ва машаққатлар орасида ўша тоғ қазувчидан нега ҳам қочай, ҳазар қиласай?

Бу тўғрида ёзишда Хусрав Низомийга пайравлик қилди. Бунда Хусрав — хисрав яъни оддий ҳукмдору Низомий бир шоҳ қатори эди. Бу икки ягона шоирларнинг ҳар иккиси ҳам нуқул Хисрав ҳақида афсона сўйладилар. Мен ўқсикка севги ўз кучини кўрсатиб, мени қайғу тоғидаги Фарҳоддай қилиб қўйди. Иш шундай экан, мен наво тортиб, бечора Фарҳод тўғрисида достон айтсан муносибdir. Фарҳод ва Ширин ҳикояларидан сўйлаб, жон китобининг икки оятини битсан, тимдалангтан кўксим билан фифон тортиб, шу ўткир фифоним эгови билан Фарҳоднинг тешасини чаржлаб берсан дейман!

Ганжада тарбия топган биринчи сўз устаси Низомий бу дардли афсонани қаламга олар экан, шундай дейди:

Фарҳод битта тошчақар бўлса ҳам ўз ҳунарида моҳир устоз эди. Ширин эса қаттиқ тошлар орасидан ажойиб бир ариқ чиқармоқ орзусида юарди. Ул ҳур бу ишнинг бирор устасини истарди. Шопур келиб, ғамли Фарҳоднинг таъри-

фини Ширинга етказди. У пари эса Фарҳодни топиб келтиришга буюрди. Шопур ҳам тезлик билан бориб уни топиб келди. У ой бир неча қават парда орқасида туриб, Фарҳодга сўз билан иш буюрар эди. Унинг овозини эшитган шўрлик Фарҳод унга ошиқ бўлиб қолиб, оҳу фарёд торта бошлади. Унинг сабру қарори йитиб, ҳушидан кетди; охири иш шу ерга бориб етдики, ўзи ҳам бу дунёдан ўтди.

Бироқ, Ҳиндистон сехргари Хусрав Дехлавий бу малолат достонини ёзар экан, унинг қалами таҳрирга шошиб, унга талай ўзгариш киритди. Бирорта сўзни мувофиқроқ айтар экан, бурунги номага* татбиқ қилиб кўрди. Ўша асл нусхага, ундаги гавҳарларга қараб қалам тебратди; шу хилдаги инжуулар билан безатилган достон яратди. Унингча, Фарҳод насибига кўра сultonлардан бўлиб, Хитой мамлакатидаги хонлардан эди. Фарҳоднинг гап-сўзларида уста ҳунармандлик нишоналари, манглайида эса тождорлик шукуҳи кўриниб турарди. Аммо кишилик одати ва одамлик хосияти шундайдирки, табиат бирор ишга майл қилиб қолса, шу майлдан ўзини тутиб қолиши қийин. Агар ҳавас наизасини ўқталиб зўр келса, энг аввал ақл кўзларини кўр қиласди. Ҳавастга берилган киши албатта мағлуб бўлади. Бу мағлублик сен сultonу, сен гадо деб турмайди. Фарҳоднинг табиатига ҳавас эгалик қилиб, бир талай номуносиб ҳунарларни унга муносиб қиласди. Ҳоқон ўз фарзандини шу хилда кўриб, уни бу ишлардан баъзан лутф билан, баъзан жабр билан қайтармоқчи бўлди. Қарадики, у одатни тарқ қилиши қийин. Ахир, баҳтли бўлиш ёки баҳтсиз бўлиш кишининг ўз зотидандир. Бу тўғрида жуда кўп ўйлаб кўрди; годшолик ва салтанат шаънига бу оп туюлди. Ноилож қолиб, заруратдан ўз жони пайвандини узиб, «Майли, доно фарзандга сафарга чиқиши учун руҳсат!» деди. Ўғли бутун оламни сайр этиш учун қадам қўйгач, маълум ишлар унинг бошига тўла-тўқис тушгандан тушди.

Шоир Ашраф ҳам бу хил достонни ёзиш майдонига от сургандардандир. Ў ҳам бу ҳақдаги сўзларга бошқача тартиб бергандардандир.

Бу учовдан ташқари ушбу достон бошқалар тарафидан ҳам ёзилган деб қулогимизга чалингандан бўлса-да, аммо ёзган кишиси маълум бўлмади. Ҳар уч шоир бу пиёлани соф кўтардилар; улар яратган достонлар давомида кўзга ташланган ихтиофлар шулардан иборатдир.

Шоир Хусрав бу ранго-ранг афсонани ҳикоя қиласр экан, ўзидаи аввалги Низомийни сўз аввалида эслаб ўтади. Менга

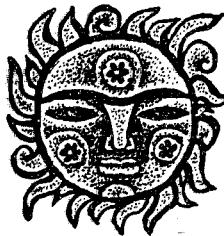
* Бу унинг нома — Низомийнинг «Хисрав ва Ширин» достонига демоқчи шоир.

ҳам бу жуда маъқул тушди. Ўзимдан илгари Фарҳод достонини ёзганлар тўғрисида киришда бир-иккى оғиз гапириб ўтиши лозим топдим. Ахир, бир сўзнинг бошини билмаганларга охирини минг яхшилаб айтган билан масалани тушунирига олмайсан. «Имон» элга раҳматдан нишона бўлса-да, али-Фидан ажраса «ямон» бўлиб қолади*. Гарчи «шамс» (қуёш)ни олтин деб ҳис қилинса ҳам, бироқ «шамс» сўзидан «шин» кетса «мис» бўлиб қолади. Мехнат кечаларига шамъ ёргулиқ беради, бироқ шуъласи ўчиши билан қоронгилиқ чўкади. Менга қайғу оқшоми шундай ниҳоний куйишни ражо кўрган экан, мен жон ўртагувчи бу шамъни ёқмоқчи бўлмасан; шамънинг бошида олтин тожи бўлмаса, кечага қандай ёргулиқ беради?!

Умидим шуки, бу гўзал шамъ жоним уйига жилва бериши билан чекламиасдан, қуёш каби кўк айвонини ҳам ёритсин, унинг шуълалари бутун оламни тутсин!

Эй соқий, сен менга порлоқ бир шамъ келтир, порлоқ шамъ эмас, балки оламни ёритган қуёшни келтир. Ул қуёш ўзининг нурларини тоғ устида кўрсата бошлигач, мен ҳам ўша тоғ устига Фарҳод сингари кўтарилий!

XII

Хоқони Чин таърифида, унинг бўстонидаги дарахтлар фарзанд мевасидан бебаҳра эканини айтмоқ ва шаҳзода Фарҳоднинг йўқлик шабистонидан борлиқ гулишанига келганини қалам булбули тилидан сайрамоқ

Чиний испак матоларга зийнат берувчи санъаткор унинг юз тарафига қўйидаги тартибда нақшлар чизди:

* «Имон», «ямон» сўзларининг арабча ҳарфлар билан ёзилишига ишора қилинаётир.

Чин мамлакати ўша чинлик наққошлар чизган расмларнинг ҳам рашкини келтирадирган даражада гўзал бўлиб, ҳатто жаннат боғлари ҳам унга ҳасад билан боқади. Ана шу Чин мулкининг шоҳи шундай улуф хон эдики, уни хон эмас, хоқон деб атаса ҳам бўлаверар эди. Мулкининг кенглиги икки оламча, тахтининг юксаклиги эса етти осмонча эди. Қўшини ер юзидаги қумлардан, балки осмондаги юлдузлардан ҳам кўп эди. Унинг бойлиги-чи, Эрон шоҳи Фаридуннинг давлатидан, хазиналари Қоруннинг хазиналаридан юз минг марта кўп эди. Унинг олий қасри осмон мисоли, балки ундан ҳам юксак эди. Мўғул хонлари унинг олдида қуллар каби турар, бошқа ўлкаларни босиб олиб юрувчи шоҳлар унга ўлка бериб кун кўярар эдилар. Кафтининг сахийликдаги кенглиги денгиздан ҳам кенг, гавҳарлар сочиб инъом бериши эса, ҳар қандай кондан зиёда. Тўғрироғи, унинг саҳовати кондан эмас, имкондан ортиқ, буни нимага таққос қилманг, ҳаммасидан ҳам устун эди.

Шундай қилиб, замона уни дунёда якка-ягона қилиб, барча хонлар орасида эса бемисл қилиб яратган эди. Қадимдан бўён тинмай айланиб тургувчи дунё уни шунчалик ёлгиз яратган эдики, ҳатто фарзанди ҳам йўқ эди. Шунинг учун ҳам унинг тожи қуёш инжуси билан безалган бўлса-да, унинг бошқа бир дурга эҳтиёжи кучли эди. Унинг мурод бояги юз гулдан баҳраманд бўлса ҳам, бироқ хон бошқа бир гулга орзуманд эди. Унинг юзидан ҳар икки дунё нур олса ҳам, аммо унинг кўзи бир кўз қорачуғига учиб турар эди.

Хон ўзига-ўзи дер эди: «Жаҳоннинг бақоси йўқ. Фаолиятимиз қасрининг асоси ҳам мустаҳкам эмас. Дунё эса турли ҳодисалардан ҳоли эмас. Агар киши минг йил подшоҳлик қилиб, бутун ер юзига хўжайинлик қилганда ҳам, барибир, охир-оқибатда йўқлиқ жомидан май ичади ва бу дунёдан кетар олдидагина унинг бир нафаслик эканини тушуниб етади. Шунда тахти мартабасининг улуғлиги кўкка етган шоҳ ҳам, бир тахта кигизни бошпана қилган гадо ҳам борлиқ тупроғидан қўл силкиб кетар экан, уларнинг иккаласи ҳам тенг экани, бир-биридан фарқ қилмаслиги маълум бўлади. Шундай экан, ўзидан сўнг бир инжу — бир фарзанд ёдғср қолдирмаган тоҷдор қандай қилиб бошини юқори кўтариб юра олади?! Бола инжу бўлса, ота ўша инжунни қўйнида сақловчи садаф. Яъни ота — садафу бола ундан дунёга келган зурётдир. Денгизда на садаф ва на инжу бўлмаса, у қандай қилиб денигиз деб аталади? У чегарасиз бир аччиқ сув бўлиб қолади, холос. Аччиқ сув бўлганда ҳам шундайки, маст одамга ўхшаб оғзидан кўниклар сачратиб, юзини мавждан

ажинлар босиб, турли ваҳшнийликларни қилади. Чамандаги сарв дарахти кўп гўзал дарахт, лекин унинг меваси бўлмагани учун ундан наф йўқ. Гўзаликдан бошقا хусусияти бўлмаган дарахт, меваси бўлмаса, ўтин ўрнидадир. Агар булут ўз ёмгири билан фойда етказмаса, у ҳавода учиб юрган қалин тутун билан баробардир. Чақин чаққанда ёруғлиғигина кўринади; ўчдими, асари ҳам қолмайди. Ўт ўчса, қайғурмаса ҳам бўлади, чунки ўрида қолган чўғ билан яна ўт ёқиши осон. Мен ўша гавҳари йўқ денгиз ёки чўғи йўқ ўтман. Янада тўғрироғи, мен денгиз ҳам эмас, ваҳшат билан қопланган кўлман, яшин тушиб аланг олган ўтман. Бағримдаги доғлар шу ўтдан қолган. Давр ўчоғимдаги ўтни бутунлай ўчирмасин деб, бағримдаги чўғга ўхшаган доғларни асраб юраман. Қандай аянчки, мен йиллар давомида қон ютиб, Чин ва Хитой мамлакатида хоқонлик қилган бўлсам-да, бу фоний дунёдан кетганимдан сўнг бир бегона одам келиб жойимни эгалласа! У менинг кўрпа-тўшагимга, ётоғимга оёқ босиб, қўшинимга, юртимга қўйл чўзса, тунги истироҳатоҳимда ором олса, бу ҳол замона менинг мусаффо тонгимни шом қилгани эмасми?! Мен бу хазина ва бойликларни қанча меҳнат-маشاқватлар билан ийққан бўлсам, унинг иши бу хазина ва бойликларни сочиш бўлади. Душманларимнинг таъна ва афсус едиришларини айтмайсизми! Эрлик шаънимга бўладиган номус-орни айтмайсизми! Менинг бу азобларим ҳаммаси ўғилсизлик туфайли бўлди. Қани энди худо ўзи бу дард-аламларимни бартараф этиб, бу қийин ҳолатда қўйлимдан тутиб, ўрнимни эгаллайдиган бир фарзанд берса-да, қўзим чарақлаб очилса!»

Хоннинг муттасил гапирадиган гап-сўзи, худойимдан тилаган тиласи бир ўғил эди. Йиғлаганда кўзидан тўқилган ёшлилар ҳар тарафга гавҳар бўлиб сочилар, кўз олдида шу гавҳардек бир ёш гўдакнинг пайдо бўлишини истарди. Шу мақсадда у кўп пуллар сочиб, кўп назрлар қилиб, саховатлар кўрсатарди. Ўғилсизларнинг кўнглини овларди, отасизларга оталик қиларди. Буларнинг ҳаммасидан унинг мақсад ва муддаоси битта: бир ўғилга ота бўлиш! Хон тақдир қалами ёзган нарсани ўзгартиш мумкин эмаслигидан гоғил эди.

Киши ҳар бир муддаодан бир манфаатни кўзлайди. Ажаб эмаски шу йўл билан одам ўз муддаосига эришиб қолса ҳам! Кўпгина гавҳарларнинг ранги кўзга лаълга ўхшаб қизил бўлиб кўринди, қўлга олганда эса чўғ бўлиб чиқди. Замона кўп сариг рангларни яратди, улардан олтин япроқлар бўлиб кўрингани эса ўт алансининг тили бўлиб чиқди. Инсон кўзлаган мақсаддан келадиган фойда ҳали маълум эмас экан, энг яхшиси қисматдан текканига рози бўлишдир.

Хоқоннинг ягона муддаоси шу фарзанд эди, охир-оқибатда бу дуоси ижобат бўлди. Унинг тунги оромгоҳида янги бир ой туғилди. Ой эмас, балки оламни безагувчи бир қуёш туғилди. Боғида эса бир оташин қизил гул очилганда бўлди. Йўқ, гул эмас, балки дард шуъласи юз очди. Бошқача қилиб айтганда даврон унинг бармоғига шундай бир узук тақдики, бу узукнинг кўзида оташин лаъл парчаси ёниб тургандек эди. Бу узукнинг уст томонига севги сирлари ёзилган, ичида эса ишқ дардининг тумори ўйиб жойлаштирилган эди.

Йўқ, у узук ҳам эмас, лаъл ҳам эмас, кечаларни ёритгувчи дур, дур ҳам эмас, жаҳонни куйдирувчи ажойиб бир гавҳар эди. Унинг жон иплари вафо тоби билан эшилган, бағри қазонинг ўймакори томонидан тешилган. Кўзида ёш селидан асарлар, нафасида оҳ тутунидан хабарлар билиниб турарди. Манглайида севгининг нури кўзга ташланиб турган бўлса, чехрасида вафо тамғаси пайдо бўлган эди. Осмон уни дардлиларнинг шоҳи деб атаган, фаришта дард ўтидан хабардор деб топган бир ўғил эди.

У туғилиши билан ишқ аҳли орасида саросима бошланди. Гўё Сиёвуш ўт ичида сайр қилиб юриб буни түкқандай эди*. Вафо аҳли севинчдан, бир-бирини муборакбод қилишдан гавғо кўтарган эдилар.

Ота бу инжуга қараб тураркан, кулгидан оғзи садафдек ёйилиб кетди. Севинганидан эса у дунёга талайгина гавҳарлар сочди. Бу ҳадялардан ҳатто денгизлар, конлар ғамга ботдилар. Мамлакатни одатга кўра бошдан-оёқ ясатдилар. Бу безакларнинг ҳаммаси Чин элининг совғаларидан иборат эди. Жарчи эса ҳаммага оид шундай бир ҳукмни эълон қилди: «Чин мамлакатида қанча девор бўлса, барчаси нафис ва гўзал матолар билан ясатилсин! Уларнинг ҳаммаси ипакдан тўқилган бўлсин! Бугина эмас, ҳамма ёқ тошга ишланган, кўнгилни тортадиган чиний суратлар билан нақшланган бўлсин!»

Шу хилда безаклар билан расм-русумлар ўtkazilar экан, бутун Чин ўлкаси гўё бир суратхонага айланиб кетди. Халқ нима иш қилса уни тергаш йўқ, ким нима иш қилса уни ёмон дейиш ҳам йўқ эди.

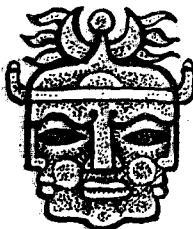
Шундай бир катта зиёфат берилдики, бундай зиёфатни бу кўҳна дунё ҳеч бир даврда кўрмаган эди. Эрон шоҳларидан Каёнийларнинг базмлари бу зиёфат олдида унинг юздан би-

рига ҳам тўғри келмас эди. Дастурхоннинг ўзи ҳам осмондек бўлиб, ҳаддан ташқари катта эди. Дастурхондаги ҳар бири қуёш чамбаридек ионларнинг сонсаноги йўқ эди. Бунда бутун мамлакат ҳалқининг эҳтиёжи ҳисобга олинган ва бунга мамлакатнинг уч йиллик хирожи багишланган эди. Халойик курсандчилик қилишдан бир дам ҳам тинмас, лекин ўйин-кулгига чегарадан чиқиб ҳам кетмас эди.

Бу мамлакатда хурсандчилик ва шодлик шовқинини эши-тиб, қайгу-машаққат карвони ўз юкини орқалаб жўнаб қолди. Ҳалқ устидаги талон-торож йўқолиб, унинг ўрнида айш доимийликка ўрин олди. Ҳеч кимнинг юзида ажиндан нишона қолмади. Дала-даштдагиларнинг юзи ҳам шаҳарликларникидек эди. Май эл ичидан қайгуни маҳв этиб, қизил сув қора қайтуни бартараф қилди.

Кел, эй соқий, биз учун қўшиқ айтиб, менга ҳам тўйдан улуш бер, тулгун қадаҳ тут! Мени Чин ҳалқидай майпарат этиб, чинни косаларда тўла май бер-да, маст қил!

XII

Шаҳзода Фарҳоднинг шавқ гулшанида гунча эканида гулдек кўйлаги чок, балки булбулдек кўнгли ғамнок бўлгани, дард муаллими мактабида ишқ китобларини сўзма-сўз, балки мухаббат варақларини ҳарфма-ҳарф ўқигани, диловарлик майдонида йигитлик машқларини шижоат билан ўргангани

Бу гўзал базмда завқ билан қўшиқ айтган киши ўз сўзлари билан шундай достончилик қилади:

Хоқонга танги фарзанд бергач, у ҳадядан ғоятда шоду-хурсанд бўлди. Унинг жамоли билан кўнглини хуш қилди.

Унга от қўйинг учун тараддуд бошлади. Унинг юзида шоҳлик ёғдуси (фар) кўзга ташланиб тургани сабабли, бу нурдан еру кўк ёришиб турарди. Ҳиммат, иқболу давлат бирдан ўзининг юзини кўрсатиб, булар ҳам унинг юзидаги ёғдудан зийнат топдилар. Бу айтилган уч нарса асосга олинниб, барини бир-бирига қўшгандарига «Фарҳод» сўзи келиб чиқди. Ушбу иқбол ёғдусига баҳт йўлбошлик қилиб, шаҳзодага тездан Фарҳод деб от қўйдилар.

Гўдакни юпқа ва нозик ипак матодан қилинган йўргакларга ўраб, безатилган бешикка солиб, маҳкам боғлаб қўйдилар.

Йўқ, унинг отини отаси қўймади, балки унинг зотининг покизалигини кўриб, унга «доно Фарҳод» исми қўйилди. Бу исмнинг ҳарфлари келиб чиқиши ҳам беш қисмга бўлинди. Беш сўзнинг бошида биттадан ҳарфни ажратганда, «Фироқ» дан «ф»ни, «рашқ»дан, «р»ни, «ҳажр»дан «ҳ»ни, «оҳ»дан «о»ни ва ниҳоят «дард»дан «д»ни севги устози бир-бирига бириктирганда «Фарҳод» исми тартиб топди*.

У бечорани зериктирадиган бешикка белаб, бешикнинг иларида уни гирифтор этдилар. Хуллас, давлат қушига қафас бўлганидай, унга бешик макон бўлди. Фалак келини доялар сингари тук-кун унинг ҳол-аҳволидан хабардор эди. Бешик атрофида чинликлар ва хитойликлар йигилишиб, лабларини юз хил оҳангга солиб алла айтишарди. Боланинг кўзидаги ноз бошқаларнинг кўзидан уйқусини қочирап, улар Фарҳоднинг уйқусини келтириш учун алла айтганлари айтган эди. Унинг сифати эса бошқа ёш болаларнидек бўлмай, қўзига ҳеч уйқу келмас эди.

Доя унинг гавдаси куч-қувватга тўлсин деб оғзига сут соғарди. У эса бетоб одам бодом ширасини ёқтиргмагани янглиғ сут ичишни истамас эди. Ишқ дояси унга ичирган ҳар қатра сут унинг юрагига севгининг бир гавҳар сармояси бўлиб йигилар эди. Ҳар қатра сут бир инжудан нишона берар, лекин бу инжулярнинг ҳаммаси маънолар инжуси эди.

У сут билан ўсар экан, чумолидан ҳам кам овқатланишига қарамай, кун сайин худди арслон боласидай қувват олиб бораар эди. Ўз овқатини севгидан топган киши сут ичса инжу, қон ичса ёқут бўлади.

Шундай қилиб, унинг ёши бирга тўлди. Боши шараф дури билан безалди. Оёққа туриб, бешикни тарқ этди. Эмаклашни ҳам қўйиб, бираттўласига юришга унаб қолди. Фалакнинг

айланиб туриши уни уч ёшга етказганда, унинг дурдай пок сўзлар билан тили чиқа бошлади. Лекин унинг ҳамма сўзлари ишқ афсоналарига оид бўлиб, юрадиган жойи ҳам, турадиган жойи ҳам шу ишқ кошонаси эди. Таажжуби шуки, уч ёшга кирган бу бола кўринишда ўн яшар боланинг дидини берар ёди. Бу ишга ҳамма ҳайрон, дунё ҳам, қуёш ҳам унинг бошида саргардон эди.

Отаси ўғлини бу хилда кўргач, унга илм кассб этишини муносиб деб тушунди. Ўз билимининг кенглиги билан жаҳон ичида ўзи бир жаҳон бўлган билимдан бир донишмандни келтирдилар. Унинг фикри олдида фалак жумбоқлари осонгина ечилар, унинг ғоят нозик мулоҳаза юритишидан фалакнинг ўзи мушкул бир аҳволга тушиб қолар эди. Унинг ёруғ ўй-фикрлари қуёшдай равшан, лекин унинг кўнгли бундан ҳам порлоқ эди. Дунёда бор энг маҳфий илмлар ҳам унинг олдида энг маълум бўлган илмлар бўлиб чиқарди. Агар унинг фикр оти осмон илми томон юрса, кўкдаги ҳар бир заррача ҳаммаси унга дарҳол бошдан-оёқ маълум бўлиб қўя қоларди. Агар ҳикмат юзасидан райи жисмларнинг тақсимотига тушиб кетса, ҳар қандай улуг жисм ҳам унинг кўз олдида йўқлиқ нуқтасидай бўлиб қоларди. Табиий фанлар дейсизми, риёзат ёки илоҳиёт дейсизми — ҳаммаси унинг олдида «алиф», «бе», «те» ҳарфларидек аён эди. Бу ҳикматларнинг ҳаммасини у Юнонда тўплаган бўлиб, Арасту унинг кичик бир шогирдича эди.

Шоҳ базмини бу олам билимдони ёритгач, олам ҳукмдори — Хоқон шаҳзодани чақирди. Муаллимга таъкидлаб, унга таълим беришни топширди. Унинг олдида шаҳзода кўк қўйнидаги қуёшдай ўрин тутди. Устоз «алиф», «бе» деб бошланганда, Фарҳод «алам»дан «алиф»ни, балодан «бе»ни чиқарди. Биринчи кундаёқ бу сарвқад ва гулюзли шаҳзода отасига абжад ҳисобини ўрганганигини совға қилди. Учинчи ойга келиб саводи шаррос чиқди. Биринчи йили қуръонни ёд олди.

У ҳар бир сабоқни бир марта кўрса, ўша варақни бошқа очиб ўлтирас эди. Нима сўзни ўқиса кўнглига, фақат кўнглига эмас, ҳатто жон лавҳасига нақшланиб қолар эди. У ўзига ўқиб ўтиш билан бирга уқиб ўтишни ҳам шиор қилиб олган, ўқиганлари ҳаммаси саҳифама-саҳифа ёдига ўринашиб борар эди.

Айниқса, у ишқ ва ошиқлик ҳақида ёзилган гапларни кўрганда ҳазин кўнгли безовта ҳолга тушар эди. Ўша сўзларни шарҳлаб такрор-такрор ўқир, ўқиганда ҳам нола ва зор билан ўқирди. Ошиқларнинг қайғуси ҳақида сўза кетганда маъюсла-

нар, ошиқларнинг ёقا йиртишини ўқигандан ўзи ҳам ёқасини чок қиласр эди. Бирон киши ўз дардидан озгина бўлса ҳам ривоят бошласа, унга бу жуда қаттиқ таъсир этарди. Одамзод кўнглини билиб, у эазилиб йиглар, бирон кўзда ёш кўрса қўшилишиб кўз ёши тўкар эди.

Муаллим бу аҳволни кўриб, нима қилишни билмас, ундан қайта-қайта бунинг сабабини сўрар эди. Отаси бунга гоҳо ҳайрон бўлиб қолар, онаси эса, кўп ўйлаш натижасида кўзи ожиз бўлиб қолган эди. Биров: — Ҳамма болалар ҳам шу хилда бўлади! — деса, бошқа бирор бошқа болаларни кўрмаб мизми?! — дер эди. Уларнинг ҳар бири ундаги ҳолни ўзларича таъбир қиласр, лекин ҳеч ким унинг тақдираиди нималар борлигини билмас эди. Унинг бу хил ишлари эл орасида ҳаммага ёйилиб кетди.

Фарҳод умрининг ўн ёшини яшади. Бу вақтга келиб дунёда у эгалламаган, ўрганиб тагига ета олмаган бирон илм қолмади. Унинг ёши атиги ўн ёшга борган бўлса ҳам, унинг гавдаси, қадди-қомати, куч-қуввати йигирма ёш йигитларни кидай эди.

Унинг учун билим китоблари бир-бир ёпилгач, у энди жанговарлик яроғларини эгаллашта майл қилди. Бу ишларга оз фурсатгина муҳаббат билан киришганига қарамай, нимага майл қилган бўлса ўшанинг моҳир устаси бўлиб чиқди. У осмон камалагига ўҳшаган ёйини куч билан отиб, Шарқда туриб Ғарбни ура оладиган бўлди. Қоронги кечада кўзга зўрга кўринадиган Ҳулкар тўпидаги хира Суҳо юлдузини нишонга олса, у тақдир ўқига нишон бўлгандай бўлар эди. У ўқ отганда кўкнинг жанговар юлдузи — Миррих ўзининг қўрқув тугунларини ечиб юборар ва оғаринлар айтар эди. Қиличининг зарбаси олдида ҳар қандай ер ёрилиб, сув ювгандада ҳосил бўлган чуқурликларга ўҳшаб қоларди. Фақат ер эмас, ўзига қаттиқ тошларни кийим-бош қилиб олган тоғларнинг кийимида дарзлар пайдо бўлар эди. Агар Эльбрус тоғига ҳамла қилиб, бир гурзи урса, у гард-гард бўлиб оемонга чиқиб кетарди. У найзасини боши устида фалакдай айлантирганда айланиб турган осмон унга қалқон вазифасини ўтарди. Этигининг пошинасидаги мих билан ер тагидаги балиқни санчар, ўқининг учи билан эса фалакнинг гардишини тешиб чиқарди.

У бирон майдонга йўл олиб, от соладиган бўлса, Ғарбдан Шарққача бўлган масофа отининг туёги остида бир нафасда харобага айланар эди. Унинг мингандан саман оти осмон отидан ҳам тез чопар, отдан туриб ташланган арқон эса нақ кўкдаги жанговар қиёфада турган Миррих юлдузининг бўйнига ўра-

ларди. Унинг олти қиррали тураси — шашпаридан етти осмонга оғат ёғилар, ҳанжарининг зарбидан Ҳұт* (балиқ)нинг бағри сувга айланар әди. Панжаси билан Асад (арслон)** бўйини уза олар, ҳар қандай арслон у бир панжа солса мағлуб бўлмай иложи йўқ әди. Баданига ўқ-яроғ кор қилмайдиган шоҳ Асфандиёр ҳам унинг панжасига панжасини урса, майиб бўлмай қолмасди.

Лекин шундай баланд овозалик билими, шундай чексиз куч-қудрати билан у ўзини абжад ўқийдиган боладан ҳам кам тутар, бу камтарлик фақат билимда эмас, ўз кучини на-мойиш қилишда ҳам кўзга ташланиб турарди. Шоҳлар унинг эшигининг гадойи бўлган ҳолда, у гадоликни подшоҳликдан афзал кўради.

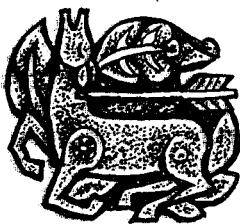
Мен унинг фақат кўнгли поку кўзи пок,— демайман, балки унинг тили ҳам пок, сўзи ҳам пок, ўзи ҳам. Унинг бундай покиза хулқ-табиатига муносиб равишда барча халиқ унинг дуосини қиласр әди. Агар Фарҳод томонга ногоҳ бирор совуқ шамол эсиб қолса, Чин мамлакатининг ҳамма халқи унга тегмаса әди!— деб совуғ оҳ тортарди. Хуллас, эл ўзининг хонумонини унга фидо қилгудай, хонумонинигина эмас, жонини ҳам бағишлигудай әди.

Отаси унга ҳеч дард, алам юзланмасин, деб ҳар куни унинг боши учун бир гавҳар садақа қиласр әди. Борди-ю, унга заррача қайғу юзланса, уни бундан халос этиш учун гавҳарлар баҳосини берар әди. Аммо унинг ичу таши дард билан тўла әди. Шу аҳволда у ўн тўрт ёшга кирди.

Эй соқий, сен бизга қайғулар етиштирган шаробдан келтир. Чунки бизнинг кўнглимиз парвариши қайғулардан олган. Бошимга қайғу ўз тифини тортмасдан бурун бу нафасда шодлик базмини қизитиб юбор.

* Ҳұт — ўн иккичи офтоб буржи.

** Асад — бешинчи бурж.

Фарҳоднинг йигитлик гулшанида севинч гуллари очиладиган вақтда қайгу тиканлари юз кўргизгани ва унинг булбулдек фигон торгугани, Хоқон бу ишдан дилтанг бўлиб, унингchorаси учун тўрт боғ режасини чизгани

Бу қасрни обод қилган муҳандис унинг режасига қўйида-
гича тартиб берди:

Хоқон мурод-мақсадига етгач, ўйин-кулги базмида ором олди. Чунки унинг кечки истироҳатгоҳи фарзанд шамъи билан равшан бўлиб, базмида очилган гуллардан янги гулшан юзага келди.

У шамъ қанчалик кўнгилни ёриширадиган бўлса ҳам, аммо унинг шуъласи унинг ўз жонини кўп куйдирар, қийнар эди. Бу ўт гоҳи аланга чиқарса, гоҳи юзида дона-дона ёшлар кўринишига сабабчи бўларди. Ишқ эса ҳар дақиқада шаҳзо-
данинг юзига пинҳона: «Барибир мен бу гулни заъфарон қи-
лажакман!»— дерди. Гам юклари унинг қадди-қомати билан сирлашиб: «Барибир, мен бу алифни долдек эгаман!»— дерди. Кўзига эса қайғу ўз афсоналарини сўзлаб: «Қачон бўлма-
син мен бу икки кўздан уйқуни ўғирлайман!»— дерди. Дард-
чи, унинг кўнглига қарап ва: «Қачон бўлса ҳам бу уйдан, албатта, чаңг чиқараман!»— деб таҳдид солар эди.

Бошимизда айлангувчи осмон бир ишни юзага чиқармоқчи бўлса, энг аввалданоқ унинг нишонларини кўрсатади. Бу, иситманинг баданда аланга кўргизмасдан олдин иссиқлик чиқаргани кабидир. Куз шамоли яфроғларни тўкишдан олдин уларнинг рангини саргайтиради. Кимга бўлмасин тақдир бир балони етказмоқчи бўлса, ўша одамнинг аҳволида илгаридан бир ўзгариш кўрсата бошлайди.

Фарҳоднинг пешанасида кўп қайгу ва қийинчиликлар ёзилгани учун у ҳозирги шундай севинчли кунларида ҳам ғамгин эди. Базм аҳли айшу ишратни бошлаб, бир вақт гул рангли қадаҳларни кўтаришга бошлар эканлар, улар айни пайтда ҳар томондан ўзларича ялла ҳам бошлар, хурсандчиликдан ўйин-кулгини кўтаргандан кўтарардилар. Базм иштирокчиларининг севинчига сабаб бўлган ҳар бир нағма Фарҳод севинчини дард ва қайғуга айлантирас эди. Айтилаётган ҳар бир қўшиқ ёки афсонада Мажнун оти зикр этилса, унинг кўнгли, албатта, маҳзун бўлиб қоларди. Қайси яллада бирор қайғудан ривоят қилинса, бу қайғудан унинг ғами ошгандан ошиб кетар эди. Ишқ ва ошиқлик ҳикояларини эшитар-эшитмас икки қўзидан икки ариқ кўз ёшини ҳеч тия олмас эди.

Хоқон унинг бундай ҳолидан хабардор бўлиб қолгандан кейин, доим ундан огоҳ бўлиб, ҳар дамда бир совуғ оҳлар тортиб, фикр қиласар эди:

Нима учун у доим шод бўлиб юрмас экан-а? Нимага ҳамиша ғамдан фориғ бўлишни ўйламас экан? Унинг бунчалик оҳу фифон тортишига боис нима экан? Қандай ташвиш унинг бунчалик кўз ёши тўкишига сабабчи бўлди экан??!

Сўнгра Хоқон Хитой мамлакатида бўлган, бошқа мамлакатларда бўлиши ҳеч мумкин бўлмаган ажойиб ва гаройиб кишиларни йиғдирди. Тўпланган суманбарларнинг ҳаммаси бири-биридан гўзал ва нозик эди. Фалакдай бевафо масхара-бозлар эса ўйнайдиган ўз соққаларини ҳеч билдирамай кўкнинг тосидан ўғирлаган эдилар. Булар найранг кўрсата бошлар экан, фалак уларнинг қўлидан ҳар лаҳзада ўн бор пандер эди. Улар тунни ёритиб, кундузни қоронгилатар, сувдан ўт ёндириб, ўтдан сув чиқариб сепар эдилар. Шуълали ўтдан яна исириқ кўкартириб, ўргимчакнинг или билан темирчиларнинг сандонини осиб қўя олар эдилар.

Отаси макр ва кўзбўямачиликда булардан ҳам ўтиб кетган яна бир қанча, санаб ҳисобига етиб бўлмайдиган кишиларни йиғди. Булар ҳар куни шаҳзода Фарҳоднинг базмida ҳозир бўлиб, ўзларининг макр ва найрангларини намойиш қиласар эдилар. Шаҳзода бу ҳунарларнинг ҳар қайсисини чуқур ўйлаб, уларнинг қандай амалга оширилиш сирларини текшириб, билиб олар эди. Бу ишлар билан юз берган бир нафаслик хурсандчилик тугар-тугамас, бундан ҳосил бўлган ажабланиш ҳам тугар эди. Улар кўрсатган қизиқчиликларнинг ҳар қандай кўриниш ва шакллари ҳам кўз олдидан ўтиб кетгандан кейин, унинг кайфияти яна илгариги ҳолига қайтарди.

Дунёни әгаллаган Хоқон бу ишлар билан ҳам Фарҳоднинг дардига илож қилолмади. Бечора, кўп ўйлашлардан сўнг тагин бир ишни амалга оширмоқчи бўлди. Фарҳод учун шундай тўрт олий қаср қурилсаки, бундаги ҳар бир қаср йилнинг бир фаслига мос бўлиб, Фарҳод унда турса. Ҳар қасрда айшу ишратларнинг керак яроғи тайёрланиб, Фарҳод у ерда фароғат қилиб, тоза майларни ичса. Ҳар қасрнинг теварак-атрофидаги боғлар ясалиб, ундаги гулларнинг ҳар бирин кечга чироғидай порлаб турса. Ҳунармандлар ҳам ҳар қасрни бир фасл рангига мувоғиқ қилиб қурсалар. Чунончи, баҳор қасрининг пойдевори қўйилгач, унинг жамолини гулларга қиёс қилинса, гулчехра санамдек безаб, унга ўша гўзаллар юзидаги рангни берсалар.

Яна бир қаср ёзлик бўлиб, бунда ноз-неъматлар бўстони юзага келтирилса. Бу фаслда кўкатлар, барглар кўкарғани сабабли, бу қасрни шунга муносиб равишда яшил рангда қурсалар.

Яна бир қаср кузги бўлиб, буниси шу фасл, ранг — хазон рангига ўхшаш сариқ бўлса. Бу қасрни ўша ранг билан безар эканлар, зар билан унга турли нақшлар ишласалар.

Яна бир қаср қишиники бўлиб, уни кофурдай оқ ва хушбўй хитойи матолар билан қопласалар. Ундаги ҳар бир нарса қор билан музга ўхшаса, ранги эса кофур монанд бўлиб турса. Ўзида йилнинг тўрт фаслини намоён қилиб турадиган, қилиги осмоннинг қилиғига ўхшаган ана шундай тўрт қаср ясасалар-да, уларни чиний нашқлар билан безасалар, ҳар бир боғнинг майдони жаннат боғларидай кенг бўлса. Бу гўзал бинолар жаннатдаги уйларга монанд қилиб қуриб бўлингач, уларда яшаш учун жаннатдаги ҳур ва ғилмонлар ҳам керак. Шунинг учун Хитой ва Чинда бор нозанинларни, жаннат одамларига монанд йигитларни ҳам танлаб келинса. Улар бу боғларда худди жаннатда юргандек юриб сайр қилсалар. Ҳеч шак йўқки, шаҳзода буларнинг ҳаммасидан баҳраманд бўлиб, кўнгли очилса.

Бунинг учун аввал усталар бу қурилишнинг лойиҳасини туза бошлиган вақтдан бу истироҳатгоҳлар тамом битадиган муддатта қадар кўпгина ҳунармандлар тўпланса. Улар ўз ҳунарларини кўрсатсалар. Тошйўнарлар, нақошлар ҳам чақирилса. Бири юз хил тошларни тинмай йўниб, ҳовузнинг қирғоқларини, йўлларни тузатса. Бошқа биттаси юз хил нақшлар чизиб, ҳар бир қасрни нақшлаб чиқса. Бу корхона тамоман битиб, битишининг белгилари кўриниб қолгандан кейин, албатта, кўп ажойиб-гаройиб нарсалар юзага келади. Унда талай шакллар пайдо бўлади. Ўшанда қўзга ҳар дамда

бир янги шакл кўринади-ю, кўз олиб бошқасига қаралса яна ўзга бир шакл пайдо бўлиб қолади.

Ана шундай юзлаб шакллар ва унга қўшимча юз хилдаги тимсоллар жилва бериб турса. Бу қасрларни ясаш вақтида ҳар санъаткор ўз санъати билан астойдил шугулланса. Қасрлар битгандан сўнг бу ерларда Фарҳод айш-ишратга машгул бўлса. Фарҳоднинг табиати шуларга берилиб, шубҳасиз, бошқа хаёллардан қутулиб кетади.

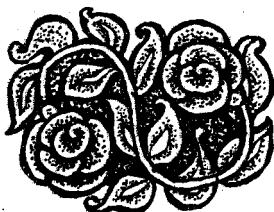
Хоқон бу тадбирни ўйлаб топиб, уни амалга оширишга қўл ургандан кейин ичига ҳам хурсандчилик юргургандай бўлди. Унинг олдида баҳти чопган вазири бор эди. Унинг саъю ҳаракати туфайли мамлакат обод ва маъмур эди. Мамлакат ундан оройиш ва зийнат олар, шунинг учун эл ичидан у Мулкоро номи билан шуҳрат топган эди. У айтмаган ишга шоҳ майл кўрсатмас, унинг раъйидан ташқари ҳеч бир ишни қилмас эди. Ана шу одам Фарҳодга отабек бўлиб, Фарҳод ҳам уни ўз отасидай кўрар эди.

Мулкоро Фарҳоднинг паришон аҳволидан ҳудди хазинаси талангани хазина эгасидек хафа эди. Шоҳ ҳалиги фикрга келгандан кейин, бирорга билдиримай Мулкорони бир хилватга чақириди. Унга қасрлар қуриб, у ерга ҳурларни жойлаштириш билан боғлиқ режаларини, хаёлларини тушунтириб берди:

— Шоҳим, ҳеч бир иш сенинг раъйингдан яшириниб қолмаган. Энди бу ишга тезлик билан киришмоқ керак.

Шоҳ бу ишни бошлаб юборишини Мулкоронинг ўзига топшириди. Мулкоро бу буйруқни эшитиши билан дарров ўрнидан турди ва мамлакат шоҳи олдида ер ўпди. Шоҳ ҳузуридан чиқиб, хурсанд бўлиб, керакли асбоб-ускуналарни ҳозирлашга киришиди.

Эй соқий, менга энди сен бир қадаҳ тиник шароб келтир. Бу соатда шодлик асбоб-анжомлари муҳайё этилган. Ёдинга бўлсинки, фалакнинг етти қасри вафосиз, жаҳоннинг тўрт фасли эса ўткинчидир.

Мулкоронинг Эрам борига монанд тўрт бօғ билан кўйка туташган тўрт қаср қурилишига саркор ва меъмор таинлаб, ишни бошлагани, Фарҳоднинг келиб, ҳунармандлар санъатини томоша қилгани

Бу улкан бинони қурган уста унинг тузилишидан қўйида-тича нишона берди:

Шоҳ мамлакат бўйлаб обод бинолар қуриш ҳақида Мулкорога бўйруқ бергандан кейин, ўзи амалдорлар билан хушқол йўлга тушди. Унинг манглайида иқбол барқ уриб турар эди. Унинг ёнида донишмандлар, муҳандис усталар ҳисобсиз дараҷада кўп эди. Улар йўл-йўлакай севинч билан қадаҳлар кўтариб, Чин теварагини кездилар ва хуш табиат тўрт мавзуни танладилар. Уларнинг ҳар бири жаннатнинг майдонларини эслатар, майдони билан бирга сув, ҳавоси ҳам гўзал эди. Бу майдонлар йилнинг ҳар фаслига ҳам мос бўлиб, шаҳзода истироҳат қиласа, арзирли ерлар эди.

Вазир аввал пойдевор жойини аниқлаб, ҳар мавзенинг ат-рофига тўрт чизиқ олишга буюрди. Ҳар ёғоч узунлигидаги ерга биттадан белги қўйиб борилди. Ёғоч оралари ҳам чизиқ устига чизиқлар билан тўлган эди. Тўрт қасрнинг ўринлари тайинланиб, боғларнинг режаси ҳам гўзал қилиб чизилди. Подшоҳнинг бўйруқлари бажарилиб, энди иш навбати Мулкорога етишди.

Чин мамлакатида икки ҳунарманд уста бор эди. Ҳар иккиси гўё әгизак туғилгандай эдилар. Бирининг лақаби Боний, бошқа бириники эса Моний эди. Уларни кўрган одамлар бир-бири билан адаштириб ҳам юрар эдилар. Хитой мамлака-

тида Бонийдай мөймөр, Монийдай наққош топилмас, улар шу билан танилгандилар. Бонийнинг ўз ишидаги маҳорати шунчалик ўткир эдики, буни шарҳ этишга сўз топилмасди. Усталир оддий деворнинг лойиҳасини қандай осон чизишса, бу кўкўпар бир қасрнинг лойиҳасини шундай осонлик билан чизарди. Сувнинг ўртасига кўк гумбазидай олий бир иморат қуриш унга сув устида қўпик ясаш ҳисобидаги бир нарса эди. У қурган ҳар бир бино осмон кошонасиdek қулаш нималигини билмас, у ишлатган туфроғ қаттиқ тошдай маҳкам, у ишлатган оҳак ҳам темирдай мустаҳкам бўларди.

Бироқ, Моний ҳам нақш солища шундай уста эдики, унинг нақшлари учун кўк гумбази нақшин паранд* бўларди. У энг мураккаб тўғарак нақшларни ҳам паргор билан оддий тўғри чизиқ чизгандай ясар эди. Агар жонсиз суратга беҳак бера бошласа, у тасвир тирик одамдай бўлиб кетарди. Унинг қалами кўланкасида пайдо бўлган ҳар бир нақшни бошқа юзта қалам зебу-зийнат бериб ўринлай олмасди. Бирор кишиига у агар тушда ҳунар ўргатса, туш кўрган одам уйқусидан моҳир уста бўлиб уйгона берар эди.

Бу иккаласидан ташқари яна бир тезкор уста бор эди. Унинг санъати ҳам жуда нозик эди. У қаттиқ тошлар сафи билан жанг олиб борувчининг лақаби тошкесар Қоран эди. У ўз метинининг учини тошни чопадиган даражага олиб борган бўлиб, қаттиқ тошлар бағридан дарчалар оча оларди. Унинг қалами ҳам нозикликни ўзига касб қилиб, бир умр шу иш устида тебраниб келарди.

Булардан ташқари ҳар хил ҳунарда якка-ягона ҳисобланган бошқа усталар ҳам бўлиб, ўз соҳасининг бундай усталарини замон кўрмаган эди. Донишманд вазир Мулкоро уларнинг ҳаммасини олдига чақириб, олдида турган иш юзасидан сўз очди:

— Шоҳ томонидан шундай бир буйруқ содир бўлдиким, бунга шаҳзода ҳақидаги ғамхўрлик сабаб бўлган. Жаннатга ўхшаш шундай тўртта боғ яратиш керакки, ичида зийнатлар берилган тўрт гўзал қаср ҳам бўлсин. Шаҳзода эса йилнинг тўрт фаслида шу ерда истироҳат қилиб, кўнглининг қуши бу жаннатларга боғланиб қолсин.

У ҳар бир бинонинг рангини, тузилишини шарҳлаб, уларнинг лойиҳалари ундоқ бўладими ёки мундоқ бўладими — тушунтириб берди. Сўз бу ерга етгандан сўнг, ўйлаб ўлтирамасдан тошу тупроқдан ҳам кўп танга пулларни усталарнинг олдига тўкиб қўйди.

* Паранд — ипакдан тўқилган юпқа мато.

Усталар ҳам ўз билимларини ишга чоғлаб, ўринларидан даст турдилар, унинг қўлларини ўпид, кўзларига суртдилар. Мулкоро шу хилда уларнинг кўнгилларини хушлаб, иморатга керакли нарсаларни жамъ этишга тушиб кетди. Энг аввал бу ишга тўртта ишбоши тайин қилди. Будар иморатга нима лозим бўлса олдиндан тайёрлаб турадиган бўлдилар. Ҳар ишнинг бошига юз нафар кордон (ишбилармон одам)ларни қўйди. Ҳар бир кордонга мингтадан ишчи боғлади. Тош, ғишт ва хари ташийдиган аравалар Чин мамлакатидаги обод ерларни ҳам, хароба ерларни ҳам босиб кетди. Уларнинг гилядираклари тоғу даштларгача афғон тортиб, бундай оғир юклардан осмон ҳам фифон чекди.

Ҳар бир тоғ устига юзлаб тош қўпорувчилар чиқишиди. Минглаб тошга пардоз берувчилар ҳам ўз ишларини бошлаб юбордилар. Бу тошларнинг оғирлиги остида арава эмас, балки чанбарак осмон айланар, шафақ чўкишидан тонг ёригунга қадар ишдан бош тўлғамай, оқу қизил тошларни ташир эди. Сувоқчиларнинг ҳар бири денгиздай жўшиб, тўлқин каби ҳар бориб келганда тўрт қиррали янги бир денгиз ясагандай бўларди. Улар ясаган денгизнинг зўрлигидан нишона ҳар тарафга кетаётган кемалар эди.

Уд ва сандал ёғочлари шунчалик кўп келтирилган эдики, дўрадгор бу ёғочлар орасида мол тўла дўконга кирган савдо гардай кўринмас эди. Аппалари тортила бериб қизиб кетган, сандал ёғочининг қипиқлари эса қишида қор ёққандай тўкилиб турарди.

Ҳар бир пахсачи осмон билан туташиб кетгандай, бел ургувчи эса пастда лойга кириб кетган эди. Белини урар экан, фифон тортиб ерча келадиган бўлак лойни нақ осмонга улоқтиrarди.

Бинокор уста буюк гумбаз устида туриб, қуйидан ғишт олишни истаб қолса, юз минг ой ўз сайрида кенглик топар, лекин қолган юлдузлар билан Зуҳал ўртасида тўқнашув юз берарди*.

Иш буюрувчи кетма-кет «Ҳа бўл!» деб қистар, одамлар ҳам тинмай ишлаб турардилар. Одам болаларининг тўдасига безовталик тушган, одам болалари оламга ғулгула солган пайт эди. Тўрт ишбоши иш устида шундай айланардиларки, бу етти кўкнинг саргардон бўлиб айланисини эслатарди. Усталардан ишга қониш нияти кетган, бир нафас тинмас ва таянмас эдилар.

* Шоир устага узатиладиган ғиштларни юлдузга, устани Зуҳалга ўхшатмоқда.

Қурилишда ишлар шу хил режа билан борар экан, бунинг ҳаммасини келиб шаҳзодага гапириб бердилар:

— Осмон сингари шундай тўрт қаср қуриладики, бамисли тўрт жаннат юз кўрсатгандай. Дунёнинг тўрт сокин қитъаси ҳалигача бу биноларнинг тоқига баравар келадиган бирор гумбазни кўргани йўқ.

Биноларни ҳаддан зиёда таъриф қилишди. Шаҳзода ҳам Сориб кўришни ҳавас қилиб қолди. Ой кўк отини мингандай шаҳзода отига миниб, саҳро томон йўл олди. Унинг ёнида худди ой атрофидаги юлдузлар сингари юзта ой юзли ҳам у Силян бирга от сурди. У от чоптириб ўша томонга етиб келди. Қараса, чинакам қиёмат юз берибди. У бир дунё одамга тўтири келиб қолди. Улар иш билан қайнашар, ҳаммалари ҳатто уйқу ва овқатни ҳам эсларидан чиқарип қўйган эдилар. Тўртта бино осмонга шундай бош кўтарган эдик, дунё осмонга ҳар лаҳза «Офарин!»— деб тургандай эди.

Ҳавозаларни кўк тоқига теккундай қилиб боғлашган эди. Ҳавоза устидаги уста эса худди Зуҳал юлдузига ўхшарди. Ҳар бинонинг юксак равоқини қўйишда гўё кўк тоқининг ўзини қолип қилгандай эдилар.

Бу ердаги ҳар бир уста гўё бошқа ишлардан тамоман озоддай, ўз ишига берилиб, кўмилиб кетган эди. Шаҳзода бундай қизиқ аҳволни кўриб, ҳайрат бармоғини тишлаб, ҳангманг бўлиб қолди. Қайси бир ҳунарни диққат билан кўриб, ўйлаб чиқса, ҳайрон қолади-ю, таҳсин қилишдан бошқа чора тополмайди.

Фарҳод ҳунармандларнинг ишини кузатиб юрар экан, бир неча эпчил теша ургувчиларни кўрди. Улар тошларни жойжойига уюб, чарчамасдан уларни майдалар эдилар. Уларнинг ўткир тешалари олдида ҳар қандай қора тош гўё пичоқ олдидаги сариг ёғдай юмшоқ эди. Биттасининг қўлида тош мумдай эриб, ундан шернинг оғзига ўхшатиб сув қувури ясарди. Яна биттаси қаттиқ тошларни юмшоқ ёғочдай кесиб, пардозлаб, қаср устунига фил оёғи шаклида зина ишларди.

Буларнинг орасида бир нақш солувчи уста ҳам бор эди. Лекин унинг ҳамма ишлари ҳийлага ўхшар, кўриниши муҳандиснамою, иши ҳайкал ясаш эди. Унинг темир қалами тош устида худди туфроққа чизгандай ҳар томонга юриб, ҳар хил ҷизиқлар чизарди. Шу қалами билан у юз хил шаклларни яратар, унинг санъатидан Моний* ҳам ҳайратда қолар эди. Баъзан ўзининг чизмакашлиги билан, гоҳи кучи билан шун-

* Моний (216—276)— монувийлик дини асосчиси, уста рассом ва накшбон кўзда тутилмоқда.

дай санъатлар ижод этардики, бу санъатлардан дунёга гавго тушар эди.

Шахзода бу хилдаги ишбилармани кўриб, уни томоша қилгиси келиб қолди. Отидан тушди. Дарров бир тош устига жой солишиди. Бу билан гўё шоҳ ўлтириши учун тош устига тахт ясалгандай бўлди. Шахзода бу ерда хурсанд бўлиб бир оз ором олгандан кейин устага қараб:

— Эй ишбиларман санъаткор! — деди. — Бизга бу санъатингдан бир шингил гапириб бер. Биз ҳам сенинг бу ҳунарларингнинг тагига этиб, ундан хабардор бўлайлик. Ҳунаринг билан бир қаторда отингни ҳам айт. Қандай қилиб тешанг бу қаттиқ тошларни мумдек йўна олишини тушунириб бер. Нима учундир биз шу вақтга қадар бу хилдаги ишни ҳеч кўрмаган эдик. Тушунчамиз буни идрок этишдан ожизлик қилмоқда. Агар ёғоч бир оз қаттиқроқ бўлса, унга пичоқ урилса, пичоқ арра бўлиб қолади. Сенинг тешанг эса тош йўниш билан ҳам ҳеч заарланаётгани йўқ. Унга сен қандай сув бергансан? Шу билан бирга тошни ўйиб, унга гул ясаётган қаламингнинг тузилишини ҳам айтиб берсанг.

Нақшлар соловчи ишбиларман уста аввал ер ўпди, сўнг дуолар билан сўз бошлади:

— Агар ҳодисалар йигиндиси Қоф тоғидай бўлганида ҳам унга елдирим чақилиб, кўксини ёрсин. Бошинг ҳодисалар тошидан омон бўлсин. Сен отган тош дарду ғамларнинг бошини мажақласин. Ашаддий душманларнинг насибаси қаттиқ тошлар бўлсину, у машаққат тоғида овораю сарсон бўлсин. Сен аввал менинг қандай исем билан шуҳрат таратганимни сўрадинг, қолаберса санъатимнинг қандай хоссаларга эга эканини билмоқчисан. Отим Қоран. Ишим бўлса ўзи кўзга кўриниб турибди. Қўйлимда тешаю олдимда қаттиқ тошлар. Сени ушбу метин билан тешанинг нима учун синмасдан ва ҳеч тинмасдан тош йўниши қизиқтирмоқда. Бу асбобларни ясаётганда уларга сув беришнинг ўзининг бир йўли бор. Бу сирни эса ҳеч кимга билдирамаймиз. Ҳар қандай уста ўз асбобларига бизнинг усул билан сув берса, ўша асбоб билан юз йил тош эмас, пўлат йўнса ҳам теша чопгувчи ўз асбобининг синишидан бехавотир бўлади. Бу асбоблар ишлатила бериб, сийқаланиб, ейилиб ишдан чиқиши мумкин холос. Бу хил санъат билан иш тутувчи Чин одамлари бундай ҳунарда дунёдаги бошқа халқлардан ажralиб туради. Бироқ бу элдаги усталарнинг ўзи ҳам мен билганни билмайди. Бу даъвога далилим шуки, улар мен қилган ишни қила олмайдилар.

У доно уста ўзининг маъниодор пок сўзларини шу хилда баён этди. Шахзода бу сирни билишга жуда қизиқиб қолди.

— Қани, менинг олдимда ўз касбингга машғул бўл. Бу санъат менинг кўнглимга ёқиб қолди. Сен гоҳо тош йўн, гоҳо тошга нақш ишла. Мен эса ўлтириб, бирма-бир кузатаман,— деди шаҳзода.

Хунарманд устанинг боши кўкка етиб, асбобу ускуна ва жеракли тошларни тайёрлади. Шаҳзоданинг кўнгли бу ишларга боғланиб қолганини кўриб, у астойдил тош йўнишга ва нақш ўйишга тушиб кетди. Уста қайси тешасини тошга солса, шаҳзода унга таҳсин айтар ва ҳайрон қолар эди. Шу равишда у қуёш юзини тош пардалар орасига яширгунча бу иш билан банд бўлди.

Шаҳзода томошага тўймай, тош устидан турди ва тош түёкли отининг устига минди. Фалакни кезгувчи қуёш тоғлар орасида яширигандай, шаҳзода ҳам тог-тошларни ўтиб шаҳарнинг қораси томон йўл олди.

Соқий, сен менга бир рангин қадаҳ келтир, чунки кўнглимга жуда қаттиқ қайғу тоши чўккан. У шароб сел бўлиб, ғам тиканларини супурсин. Иложи бўлса, ғам тиканинигина эмас, ғам тошларини ҳам суриб кетсин.

XVI

*Фарҳоднинг бинолар қурилаётган
жойга томошага келгани, Қорандан тош
йўнарлик, Монийдан наққошликни ўр-
ганиб, жамъи ҳунар ва санъатларнинг
нозиклигини қўлга киритгани*

Бу қаттиқ тош устида ўз қаламини чархлаб олган уста ўша тош устига қўйидаги гапларни ўйиб нақш қилди:

Шаҳзода ўша оқшом уйига келиб тушар экан, кўнглида бир нафас ҳам ором йўқ эди. Чунки уни тошларнинг томошаси ўзига бутунлай банд қилиб олган, ҳавас ҳар нафасда

кўнглига тўлқин соларди. Чунки ақл мўйсафиди қанчалик билимдон бўлмасин, барибир ҳаваскор ёшлик қўлида мағлубдир.

Зилзила вақтида тоғлар остин-устун бўлгандай, туннинг қора тоғи ҳам чаппа бўлди. Қуёшнинг лаъли тоғ устига ўзининг таҳтини ўрнатди. Тонг эса осмонни мармар рангга бўяди. Кун тоғ чўқисига мингач, Фарҳод Жамшиддай томоша қилиш мақсадида йўлга отланди. Отини чоптириб, у бинолар қурилаётган ерга яқинлашди. Ҳунармандлар орасида эса гўё қиёмат кўтарилгандаи бўлди. Ҳунармандларнинг тўдаларига у бир-бир назар солиб, бирон ерда тўхтамай олдинга ўтиб боради. Ҳар кимнинг ишига бир боқиб, ўша иш билан боғлиқ бир гап айтиб, ўтиб кетар эди. Ҳунармандлар эса бундан хурсанд бўлиб, айни муддаосини топгандек ўз ишларида бундан ҳам кўп ҳиммат ва гайрат кўрсатар эдилар. Ҳунармандларнинг ҳар бир тўдаси унинг сўзидан баҳраманд бўлди. У эса тезлик билан тошйўнар Қоран тарафига боради.

Фарҳод келиб яна ўша тош устига ўлтирди. Қоран эса қаттиқ тошларни йўнишда давом этарди. Шаҳзода темирчи устани чақириб, пўлатдан битта теша ва битта метин ясашни буюрди. Темир эритувчи уста эса темир панжалари билан шаҳзода буюрган ишга киришди. Темир ўтда эриб, худди Бадахшон лаълидай бўлди. У ўт ичидаги уфқиқа кўмилган порлоқ қуёшга ўхшарди. Хилма-хил ёқимли асбоблар ясаларди. Лекин уларнинг ҳаммасига Қоран сув берарди. Асбобга сув бериб бўлгач, тезда у билан тош йўниб кўрадилар. Йўнилган тошлардан берилган сув оташ сочадиган бўлиб кетган эди.

Шаҳзода қайси ишга пинҳоний кўз солса, уни ўзича ҳам, ошкора ҳам тез англаб оларди. Бу ишларга у яна кўп қўшимча харажатлар ҳам қилиши натижасида ҳар ишнинг равнақи даражаси бирдан мингга кўтарилди.

Шаҳзоданинг ўзи ҳам тош йўнишни шунчалик одат қилиб, ўрганиб олдики, юз Қоран унга шогирд тушадиган бўлди. Элдан андиша қилиб, гоҳо у қўлига тешасини яширинча оларди. Бир нафасда киши билмас шунча кўп иш қиласдики, буни бошқалар бир ойда ҳам қила олмас эдилар. Бу ҳунарни мукаммал ўрганиб олгунга қадар шаҳзоданинг ҳар кунги машғуоти шу эди.

Фалак айлана-айлана орадан тўрт йил ўтди. Тўрт боғ ва тўрт қаср ҳам қурилиб битди. Ҳар бир қасрнинг ташқарисида Қоран санъат кўрсатиб, ичкарисида Моний нақшлар боғлаб, бинолар ранг-баранг товланадиган бўлди. Ҳар уй нақш ва расмлар билан тўла эди. Чизмакашлик рассомнинг доимий

ҳунаридир. Лекин ёнидаги иш буюрувчи ҳам чизмакаш бўлиб қолди. Қайси бир суратни Моний чизиб гавдалантиrsa, Фарҳод дарҳол ўша суратнинг чехрасини очди. Бу ишларнинг ҳаммасини жуда оз фурсатда ўрганди. Аммо уларни ўзига керакли миқдорда билиб олди.

Бу уйларнинг ичу-таши битгунча шаҳзода Фарҳод ҳам шу тарзда тошйўнар ва рассом бўлиб олди.Faқат Қоранинг эмас, бошқа ҳунармандларнинг ҳам, улар бирор санъат кўрсатадиган бўлсалар, ҳунарларини ўрганиб, шу ишларнинг ҳаммасига у майл қўйди ва тез муддатда ўша ишларнинг ҳаммасида моҳир уста бўлиб қолди.

Шу равишда ҳамма қасрлар ҳам битди, жаннатдай боғлар ҳам тайёр бўлди. «Баҳорий» деб номланган қасрнинг безаклари битгач, унинг ичу ташини гул ранги билан қопладилар. Унда тасвирланган гўзалларнинг юзлари ҳам гулранг бўлиб, гулзорда айшу ишрат қилиб юргандек эдилар. Унинг ичига чиройли бир гул ранг гилам ҳам тўшалди. Зардеворларга ҳам гуллик ипак матолар тортилди. Бутун даричалар, туйнуклар, эшик ва остоналаргача гул рангида эди.

Кишининг руҳига озиқ берадиган бир ҳовуз ҳам ясалди. Унинг атрофига лаъл-ёқутдан майда тошлар ётқизилган эди. Ҳовуз ичи гулрангли май билан тўлатилган, ариқларда ҳам шу май лиммо-лим бўлиб оқар эди. Ҳар ерда бир гулзор бўлиб, ҳар тарафда уюм-уюм гул очилиб ётарди. Гулюзли гўзаллар ўзларининг келишган қоматларини бошдан-оёқ гулранг ипакларга буркаб, у ерда айланиб юарар эдилар.

Яна бир қаср ёз услубида эди. Бу қаср яшил ранг билан кўнгилни овларди. У ям-яшил ранглар билан безалган, унинг рангига ҳатто кўм-кўк осмон ҳам маҳлиё бўлиб, саргаштаю сарсон эди. Ерлари бошдан-оёқ янги кўкатлар билан тўшалган, чаманларида сарв ва санубарлар ўтқазилган эди. Бу қасрнинг қушлари тўти, бироқ сайраш учунгина сақланган тўтилар эмас, балки ҳаммалари фариштадай яшил уст-бош кийган тўтилар эди. Ҳар тарафда кўк ипакка бурканган маҳбубалар қўлларида кўк рангли пиёлаларда май тутиб юришарди. Бу ердаги ҳовузларнинг тошлари ҳам кўкимтири, теварак-атрофига ётқизилган тошлар ҳам зумраддай эди. Ушбу яшил қасрнинг ташқариси осмон каби кўм-кўк, тоқининг тепаси ҳам кўк рангли тош билан қоплангандай эди. Ундаги деворларнинг яшил тош ва ғиштлардан бўлгани каби пастки қисмлари ҳам яшил чинни билан пардоzlанган эди. Бундаги сарв дарахтларигина эмас, ҳар бир кўкат ҳам айшу ишратга йўл кўрсатар эди.

Яна бир қаср ҳазон рангидә бўлиб, хурсанд бўлиш учун унга заъфароний ранг берилган эди. Базмларга оро берувчи тоқи олтин билан безалган, осмонга ҳамранг шифтларига ҳам тилла сув берилганди. Ҳунармандликнинг қалами жуда кўп санъаткорлик кўрсатиб, бинонинг ичи ҳам, таши ҳам бир хилда олтинланди. Ичидаги суратларнинг гўё жони бордай, пештоқларга ишланган нақшлар равшан қуёшдай эди. Ҳовуз атрофидаги олтин ғишт ва тошлар жаннатнинг ғишт ва тошларини эслатарди. Ҳовуз ичидаги сап-сариқ майнинг устига ҳазон сариқ гулнинг япроқлари дай тўкилар эди. У ердаги санамлар осмон қуёшидай жилвагар, кийим-бошлари эса бошдан-оёқ қаҳрабо рангидә эди. Уларнинг ҳаммалари ҳам замонага безовталик солувчи маъшуқалар, кийган кийимлари ҳам бари ошиқона эди.

Яна бир қаср бошидан охиригача нур рангидә эди. Гўё бино оқлиқ ичидаги кофурни эслатарди. Қасрнинг ичи-таши мармардан бўлиб, мармарлар оддий мармар эмас, ҳаммаси қимматбаҳо ақиқ тошидан эди. Ҳовузи сафобахшликда тиниқ кумушга, суви эса худди симобга ўхшаб кетарди. Кумуш рабоқлари ганжланган, уларни худди қош остидаги қўзнинг оқи деса бўларди. Равоқларга оқ ипак мато тортилган, деворлар эса оқ чиннидан эди. Бу уйларнинг ҳар бири кумуш баданли бир Хитой гўзали билан ёришиб турап, улар кийган кийим эса суман гулининг баргидан эди. Садаф сингари тиниқ ҳовуз ичидаги ҳар тарафга сувлар оқар, сувдан сачраган қатралар бамисоли инжу эди.

Шундай қилиб, Чин мамлакатининг тўрт суратхонаси, жаннат сингари тўрт қаср тайёр бўлди. Бундаги қасрларнинг ҳар бири кўк айвонидай кенг, уларни суратхона эмас, қуёшнинг соябони деса бўларди. Эрам боғидан, ҳатто боғи Эрам эмас, байтулҳарамдан ҳам гўзал боғлар битди. Мулкоронинг жадал киришуви, хатти-ҳаракати билан бу ишлар охирига етди. Мулкоро Хоқон олдига келиб, бундай тўрт мушкул ишнинг тугалланганини бир-бир айтиб берди. У ҳамма ишнинг ва ҳамма кишиларнинг аҳволини яхши биларди. Хоқон томос-шасига бормоқчи бўлиб қолди.

Подшоҳнинг сўл ёнида мамлакатнинг қоронғи ишларини ўз раъии-ихтиёри билан мұнаввар қилувчи, бахти чопган вазир, ўнг томонида эса шаҳзода Фарҳод борар эдилар. Шоҳ ҳам, шаҳзода ҳам гоят хурсанд эдилар. Шоҳу, шаҳзодаю вазир биргаликда бошлаб биринчи қасрга бордилар. Бир чеккадан томоша қила бошладилар. Жаннатни кўраман десанг, у мана шунга ўхшаган бўлади-да! Боғида юз турли ажойиботларни, қасрида эса минг хил гаройибликларни кўздан кечириши.

Иккинчи қаср жаннатдан ҳам ажиб, учинчи қаср ундан ҳам таажжубланарли, тўртинчиси эса ниҳоятда латофатли, учаласидан ҳам ортиқ даражада гаройиб эди. Буниси ундан, униси бундан яхшигина эмас, балки бири биридан дилкаш ва ёқимли эди.

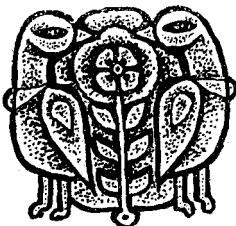
Бу ердаги санъатларни идрок этишда ақл ҳам, жон ҳам ожиз, кўп нарсаларни тушунишга қодир фаҳм ҳам ўз ожизлигига иқородир. Бунисининг раънолигини кўргандан кейин тезда унисининг гўзаллиги ёддан чиқарди. Буниси ҳақида диққат билан фикр юритган одам бошқасини кўриш билан уни буткул унтарди.

Хоқон усталарга талай инъомлар берди. Улар инъомларни мўлжалларидан ҳам юз ҳисса ортиқ олишди. У Мулкоронинг даражасини яна юқорироқ кўтарди, ҳурматини илгаригидан юз марта ба ошириди. Бу ердаги бор нарсаларни, ҳурларни, қасрларни, боғларни — ҳаммасини шаҳзоданинг иктиёрига ўтказди. Бир йиллик айш-ишрат, базмнинг шундай режасини туздиларки, буни шарҳ этишга тил ожиз. Яна Хоқон Мулкорога: — Ҳар бир ишни кечикиб қилишда офат хавфи бор. Шунинг учун тезлик билан ҳар қайси қасрнинг қайси фаслга мослигига қараб, ҳар бирида уч ойлик айшу ишратга керакли нарсаларни тайёрла. Ушбу қасрларнинг ҳавоси талаб қилган даражада уч ойлик озиқ-овқат ҳозирла! — деди.

Донишманд вазир Хоқоннинг бўйругини эшитгач, буюрилган ишни бажариш учун ҳаракатта тушиб қолди. Хазиналарга ҳар тарафдан эшиклар очиб, бир йилга етгудай тирикчилик захирасини тайёрлади. Ҳар бир қасрда уч ойдан тўй бўладирган бўлди. Ҳар куни юзта оту мингта қўй сўйилиши мўлжалланди. Яна шуларга лойиқ кўпдан-кўп егуликлар, бир-биридан яхши ичкиликлар тайёрланди. Сочиқлар сочилиши билан бирга турли куйлар куйланиб, ранг-баранг мусиқий асбоблар чалинди. У ердаги пойандозлар эса хитой матоларидан эди. Маишатни орттирувчи мевалар ҳисобсиз, ёзилган хитой дастурхонлари ниҳоятсиз эди.

Эй соқий, сен менга чинликлар қоидасича шароб бер. Чунки бир Чин гўзали менинг жонимга қасд қилди — Чин подшоси ичкилик базмига йўл олган экан, биз ҳам майга этишиш учун базм ясашимиз керак.

XVII

Хоқон ила Фарҳод кўклам тимсоли гулнори қасрда гулгун май ишиб, чаман гуллардан холи бўлганда ёзлик қасрга кўчиб, рапхон рангли шароблар сипқариб, дараҳт яшил тўнин зағфарон атласига айирбош қилганда кузга ўхшашиб қасрда олтин пиёлаларга сариқ бодалар қуиб, энг сўнг қиши монанд қасрда биллур косаларда оқ кофурий мизож майлар кўтариб базм қурганлари; ҳар қасрда уч ойдан бир ўил айш-ишират сурсалар ҳам Фарҳоднинг кўнгли очилмагани, Хоқон унга илож қила олмагани

Гулчеҳра қуёш ҳамал буржига ўтганда замон у қуёшни кўриб юз хил гул очади. Яратувчининг пардозчиси бу вақтда дунё келинининг ҳуснига очиқдан-очиқ оро бера бошлияди. Унга тундан соч, кундан яноқ ясаб, бўйини эса сочи билан тенг қиласиди*. Еғингарчиликдан ҳар томонда рутубат пайдо бўлиб, ёгин қатраларидан гулларнинг димоги ҳўлланади. Булутлардан шунчалик кўп ёмғир қуиладики, ундан ҳуркиб наргис гули бошини қуи солади. Наргис гулидан бундай қизиқ уйқуни кўриб, гунчаларнинг кула-кула кулгидан юзлари қизариб кетади. Гунчалар ўзларининг шакар кулгиларини намойиш қилмоқчи бўладилару, лекин бунинг ўрнига гул-гул очилишга эриша оладилар, холос.

Булут ғунча устига гөҳо дўлларни отади. Ғунчанинг эса ҳула бериб юрак-бағри қотади. Ғунча кулгисидан шунчалик тинмас экан, буни, албатта, наргис уйқусидан дейиш керак эмас. Наргис ўзининг заъфарон рангли пиёлалари оғзини шундай очадики, унинг заъфаронлигидан ғунча кулиб юборади. Агар ғунча шу заъфароний майдан ичмаган бўлса, нима учун унинг оғзи заъфарон рангда?

Бордию ғунчанинг оғзи заъфарон бўлмаса ҳам, ҳар ҳолда унинг оғзида сариқ заррачаларни яширган. У шу хил майда заррачаларни тўплаш пайига тушгани учун дунё уни шу ҳилда юраги тор қилиб яратган. У ўз йиққан заррачаларини тўкиш учун әгилган экан, белида ҳосил бўлган тугунлар шундандир.

Бу вақтда булбул бօғ ичида шундай фигон билан сайрайдики, унинг фифони гулнинг бағрини қон қиласди. Янада тўғриси, гул булбулнинг вужудини ўзида кўрсата бошлайди, гулнинг ҳар бир қизил япроги булбулнинг ўтли бир пати бўлиб қолади. Булбулнинг вужуди гулга маъқул тушгани ва уни ўзида кўрсатгани сабабли уни одамлар оташин гул деб аташади.

Қачон бўлса ҳам шамол эсиб, гулнинг баргларини парчашарча қиласа, у гўё олов учқунларига ўхшаш ҳар тарафга учади. Гулшан саҳни эса бошдан-оёқ гулга кўмилади, ҳар бир гул ўз латофати билан бир гулшанинг ўрнига ўтадиган бўлади. Тонг ели бօғ саҳнини ҳам гуллар билан тўлдиради. Бօғ оташин гуллар туфайли гулнор рангига бўялади. Бу ўт ёнига қўниб, жойлашиб олган булбул эса қанотини силкитиб, гул ўтини янада ёлқинлантиради.

Агар гул шохлари ўзида гул очилишини истаб, шунга киришиб қолса, гулшанинг юзи гуллар билан гулранг бўлиб кетади. Бу фаслда бутун олам гул рангига киради. Осмон кўзгусида ҳам унинг шафақ ранг аксини кўриш мумкин.

Кўклам келиб, ҳар гул ўзида шу ҳилда бир гўзал феъл автор кўрсата бошлагач, шоҳ гул рангидаги қасрга боришга майл билдириди. Нозу неъматлар шунчалик кўп тайёрландики, гулшан буларнинг орқасида кўринмай кетди. Қаср ичига юзлаб гулранг ипак палослар тўшадилар. Шундай бир тахт ўрнатилдики, баландлиги осмонча эди. Шоҳ тахтга чиқди. Ёнига шаҳзода ўлтириди. Майдан уларнинг юzlари гулдай қизара бошлади. Тахт олдига гул рангли бир курси қўйилди. Ўнга эса Мулкоро келиб ўлтириди. Базмда Чиннинг юзлаб гулчехра гўзаллари бор эди. Ҳаммасининг эгнида гулранг ва гулдор ипак кийимлар.

Гулюзли соқийлар гулранг шароблардан тутар, одамлар **42**

ҳам ундан бир қатра қолдирмасдан ичар әдилар. Муғанийлар ҳам гул фаслидаги булбулдай тинмасдан нағмаларини ҹалар әдилар. Янги кўкарган ҳар бир сарвнинг шохларида гуллар ҳам очилиб, қасрнинг тешик туйнуқларидан ичкарига гуллар сочилар әди. Базм аҳли бошларигача гулга кўмилиб кетган, гўё қуёш шафақ денгизига гарқ бўлгандай әди.

Шаҳзода Фарҳод гулранг шароблардан оліб турар, унинг гул-гул ёнган рухсорини кўриб Хоқон хурсанд әди. Унинг юзига боққанда ўзини йўқотар даражада севиниб, кўзидан севинч ёшларини тўкарди. Қуёш эса бошларга баъзан гул, баъзан жавҳарлар сочиб, ҳар лаҳза ўз саховатини ошира боради. Шаҳзодага фақат шу базм аҳлигина шайдо бўлиб қолмасдан, бутун Хитой ва Чин ҳалқи ҳам унинг ҳасратида әди.

Шундай қилиб, кўкни кезиб юрувчи юлдузлар фасл ҳисоби билан уч ойни ўтказдилар. Базм аҳли эса қаср ичидаги гул сочиш билан овора, лаъл рангидаги шароблардан бош кўтармас әдилар.

Шу вақт гулшандаги шамол қаттиқроқ бир эсди-ю, чаманинни барча гуллардан ҳоли қилди-қўйди. Гулларнинг япроқлари тупроқ ичига яшириниб, дарахтларнинг ўзлари эса кўм-кўк япроқлар билан кўмилди. Чаман худи осмон рангидаги либосларга, йўқ, осмон рангидаги либосларга эмас, балки ям-яшил либосларга ўралди. Чаманларда қатор-қатор тик ўғсан сарв дарахтларининг қоматини Фарҳод қаддидан тушган тўғри соя деса бўларди. Сарву санубарларни қўя тур, бу ердаги ҳар бир ёш кўчат ҳам сарву санубардан қолишмасди. Бундаги ҳар бир япроқ тўтининг патини эслатар, дарахтларнинг ўзи эса жаннатда юрган товусларни кўз олдингга келтирас әди. Унисининг майда патлари энг ингичка томирлардан сув шимса, бунисининг шоҳлик тожини нақ Хизрга ўхшаганлардан олган. Бу боғнинг товуси агар дарахтга ўхшамаса, унда нега дарахтнинг оёғи товусникига ўхшаб кетади? Дарахт ҳам уйқу пайтида товусга ўхшаб бир оёғини патларининг ичига яшириб олган-да!

Норанж* дарахти ўзида олтиндан хазина яратиб, баргидан сариқ либос ясаган. Нечак гулнинг уятдан барглари ўралиб, ҳар шохнинг устига бир эмас юзтаси чиқиб чирмашиб ётарди. Чамандаги майсазорлар яшил саҳифаларни, ундаги ариқлар эса кумуш чизиқларни эслатарди. Сув ҳавзалари оина рангидай тиник, ўт-ўланлар эса сув кўзгусида пайдо бўлган қорадай әди.

Йўқ, у сувларни сен боғнинг юзи деб, ариқлар бўйидаги кўкатларни эса ўша юздаги майин туклар деб англа!

Оlamning зебу зийнати бўлган, ҳамма ёқ сабзалар билан, хурсандчилик билан тўлган шундай бир фаслда Хоқон бу кўм-кўк гулшан томон борди ва ям-яшил гул-раънолар устида базм тузди. Фалак сингари кенг яшил қаср ичидаги улар шароб ичиб, айланиб турган кўм-кўк оламни ҳам унудилар. Чин тахтининг эгаси Фарҳод билан Хоқон Чиннинг ипак кийимларига ўралиб олдилар. Яшил тўн кийган кумуш танли гўзаллар ҳар томонда яшил баргларга бурканган дараҳтларга ўхшаб кўринарди. Яшил чинни пиёлалардаги қип-қизил майлар сабза ичидаги лолаларни эслатарди. Чинни пиёладаги гулранг майлар эса кўк осмон ичидаги шафақнинг худди ўзи эди. Яшил кийимли, ширин сўзли бир гўзал аччиқ шароб қуийилган пиёлаларни кўтариб, ҳар тарафда соқийлик қиласарди. Май ширасидан бадани қизиб кетганлар ўз ўтларининг тафтини босиш учун қашничли кулчалардан тановул этар эдилар. Таомлар билан боғлиқ такаллуфлар ҳам, қоидалар ҳам юқорида айтиб ўтганимиздай бўлди. Хуллас, кўк қаср ичидаги ҳам уч ой хурсандчилик, айш ва ичкилик билан ўтди.

Осмон қуёши ҳамма ёқни қаҳрабо тошидай сарғайтириб, дараҳтлардаги барглар ҳам қаҳрабо рангига кирди. Энди навбат қаҳрабо рангли қасрга етиб, бу қасрнинг боғи очилди. Дараҳтларнинг япроқлари қаҳрабодеккина эмас, балки худди осмон қуёшидек бўлди. Елнинг йўли ўт томон тушиб, юқоридан ҳар томонга чинорнинг барглари гул каби тўклила бошлиди. Гўё чинорнинг ичига ўт тушгану у ўтнинг шуълалари япроқларидан кўриниб тургандай эди. Тонг ели сув устига зарлар сочиб, сув тигига олтин сувини югуртиради. Япроқдаги олов каби қизилликдан гўё учқунлар, сачрагандай бўлар, барглар худди йиртиб ташланган зарварақлардай учишар эди. Сариқ япроқлар орасида ўлтирган зоғ худди сариқ лоланинг догоидай кўринарди. Терак зор-муҳтоҷ одамлардек юзи сарғайган, гўё сариқ касали билан оғриган беморлардек эди.

Чаманнинг ҳар бир дараҳти сариқ бир қушдай турар, гўё у туллаш учун ўлтиргандай эди. У учиш учун япроқлардан шар ёзиб, шамолларда силкинар, патларини тўкар эди. Ҳар кечада шабада тонггача тинмай эсиб дараҳт япроқларини сомон рангли субҳ рангига киритар эди. Бу худди ошиқнинг совуқ оҳ тортиб, баъзан шу оҳи юзига уриб, уни сарғайтирганига ўхшарди. Шу дараҳт, унинг япроқларини қуюн ҳар томонга учирив олиб кетгандан кейин, ўзини у ёқдан-бу ёқка уриб, яланғоч қолган телбага айланади. Хазон наққоши боғ

саҳнини олтин билан қоплаш учун боғдаги дарахтларнинг баргларини зарга айлантирап экан, бу ишида ҳеч хатога йўл қўймас, олтин устига олтин ёйгандай, япроқ устига япроқ тушар эди.

Олтин қаср қуёшдек тобланиб, ҳазон япроқлари унинг айланасида юлдузларга ўхшаб кўринарди. Шундай ажойиб бир фасл жаҳонга юз кўрсатиб, бир куннинг ўзида қуёш ҳам жилва қилди, юлдуз ҳам. Ана шундай бир фаслда шаҳзода билан шоҳ устларига заъфарон тўнларни кийиб бу жойни кўнгил ёзиш учун танлаганларида икки осмон бир қуёш ичиға яширингандай бўлди. Олтин суви берилган май хонтахтари устидаги олтин суроҳий*лар ичидаги олтин рангидаги шароб. Уй ҳам олтин, унинг ичидаги тўшамаси (поли) ҳам олтиндан, том ҳам олтиндан, олтин ранг май идиши ҳам, май жоми ҳам олтиндан. Қаср ичидаги ҳар томонга ёйиб қўйилган зарҳал ипак матоларга юлдузлар монанд гавҳарлар қадалган эди. Бу матоларнинг ҳаммаси кўзга нурли кўринар, гўё уларнинг ўриш-арқони қуёшнинг олтин ипидан тўқилгандай. Муганийлар дилкаш куйлар чалар, бу заркор қаср ичидаги куй садолари янграр эди. Базмда мевалар лимон ва апельсинлардан иборат бўлиб, беҳи уларнинг олдидиа ўзини паст тутмас, ранжимасди. Ўйин-кулги одатдагидан кўп, одатдагидан эмас, миқдоридан ҳам ортиқ эди. Улар бу қасрда ҳам уч ой шодлик базмини тузиб, ашурабозлик ва ичкилик билан айш қилдилар.

Совуқ шамол эсиб, дарахт баргларини совурди. Ҳиш изғирини сувнинг симобини мармарга айлантириди. Ҳаво булатдан кул ранг пўстин кийиб олди. Шу булатдан ҳавога симоб сочила бошлади. Қаҳратон қишининг Чин заргарларидай устаси тиниқ сув болаларига кумуш лавҳалар тайёрлаб берди. Булатдан томган ҳар қатра сув совуқнинг зўридан оламга инжу бўлиб ёғилар эди. Ариғнинг сув олинадиган жоий ҳалқумдай бўлиб, совуқ унинг оғизидан чиққан сўлакайни ханжарга айлантириди. Осмон кечанинг қоронғисидан кўмир тайёрлаб, ҳар шом унда шафақдан гулханлар ёқди. Унинг ёқкан ўтини тонг еллари билан пуфлар ва исиниш учун қаддини букар эди.

Ойнинг булоги ҳар кеча музлаб, тўнгиб чиқар, музлаган нур қатраларидан унинг атрофида юлдузлар ҳосил бўларди. Муз ер юзини ойнабанд этган, тўғрироғи, Чин ойнасига ўхшатиб қўйган. Совуқ ўтнинг ҳароратини камайтириб, аланглардан эса учқунни учмайдиган қилган. Ўт ўрнида қолган

қизиқ қўрнинг синжобчалик* ҳам иссиғи йўқ, ёниб турган шуъла эса олтойича** ҳам илитмайди. Қизил чўғ совуқдан муздай қизил ақиқ тошига ёки бўлмасам ҳали нами қочмаган қизил гулга ўхшарди. Қизил ўт худди шу қизил гулдай совуқ, дуди эса гул устидаги сунбулдай эди.

Ута совуқдан қор шундай ёққан эдики, сувнинг ипак ҳарипи тахта тош бўлиб қотиб қолганди. Камбагал, юпун бечоралар кафтларини нафаслари билан иситиб, икки тиззаларини кўксиларига ёпишириб, қўлларини эса қўлтиқларига беркитиб, икки елкаси қулоқларидан ҳам ошиб, ўзларини ўз тан ҳароратлари билан иситар эдилар.

Одатда қизиб турадиган қуёш ўз мижозидан айниб, оламга нур ўрнига кофурдек қор ёғдиради. Дунё ҳам қор билан кофур қонига ўхшаб, ҳаво ҳам музлаш натижасида биллурга айланиб кетган эди. Совуқ, вужудга келтирган шунча кофур ва биллурлар бутун ер юзини мажбуран оппоқ оқартирган эди. Гарчи ҳамма ёқда оқ ипак матолар бўлса-да, лекин одамларнинг устида оппоқ пўстинлар. Улар шу билангина исиниб жон сақлар эдилар.

Базм асбллари юлдузлардай порлаб, яна ўтириш бошлианди. Жамоат эса ҳулкар юлдузининг тўдасидай жамъ бўлди. Бир чинлик гўзал, минг ноз-карашма билан май идишини кўтариб ҳар тарафга юрарди. Бу идиши аслида «хитой чинниси» деб аталса-да, ранги кофурга ўхшаб оппоқ эди.

Биз айтганимиздан ҳам юз ҳисса ортиқ меҳмондорчиликлар бўлди. Меҳмондорчиликнинг қонун-қоидаси бажарилишида таассуф этадиган жойи бўлмади. Ўйин-кулги ҳам айтилганича, балки биз айтгандан ҳам юз баробар зиёда бўлди. Шу хилда ишрат билан бу ерда ҳам уч ой ўтди. Ҳар тўрт қасрда роппа-роса уч ойдан мажлис қурилди.

Бу ишларнинг ҳаммасига сабаб ва ундан мақсад — шаҳзода шу жойларда айш-ишрат билан банд бўлиб май исса, май унинг курсандчилигини ошириб, ўйин-кулгилар уни қувонтиrsa. Лекин булардан унинг авзоида хеч қандай ўзгариш юз бермасди. Ахир, тақдирнинг чизган чизигини ўзгартириб бўладими?!

Яна ўша куйик дард билан оҳи, яна ўжарликдан ўша жонни қийнайдиган азобли ноласи давом этар эди. Агар бирор хафа бўлиб йигласа, у ҳам қўшилишиб йигларди. Халқ озор топса, унинг кўнгли бу аҳволдан баттар озор топарди. Бирор

* Синжоб — соловсин, мўйи ўсиқ кул ранг олмахон терисидан бўлган пўстин.

** Олтойи — қизил Олгой тулкиси терисидан ишланган пўстин.

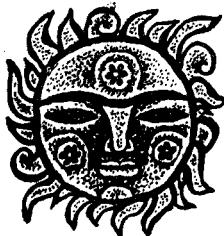
нинг бир нарсадан куйиб сўзлаган сўзи унинг бошидан дуд чиқарар, бировнинг совуқ оҳи унинг оҳини алангага айлантираси эди. Эл қайғусидан унинг ҳам кўнгли ғамнок бўлар, бировнинг ёқа чок этганини кўрса, у ҳам ўз кўксини чок қиласи эди.

Бирор севгидан сўйласа, у шу ҳикоятни тақрор-тақрор эшитишни истар, ундан бу севгининг белгиларини суроштириб билар ва билганларини юрагининг ичидаги яширин сақлар эди. Ҳикоялар орасида ёрга етишувдан сўз кетса, унинг ҳам кўнгли севинар, хотири аламлардан халос бўларди. Агар сўз айрилиқ ҳақида борса, зор-зор йиглар ва икки кўзидан қонли ёшлар оқизар эди.

Хоқон ўз қилган ишларини бир кўздан ўтказиб, нима чора қилган бўлса, ҳаммасининг хато эканини тушунди. Бу ишда уни ҳайронлик енгиб, овораи сарсонликдан боши айланиб қолди.

Эй соқий, қадаҳсиз мен ҳам жуда ҳайрон бўлиб қолдим. Пиёлани айлантир. Фоят саргардонликка тушдим. Кўнгилга ишқ ўти ўз учқунларгини солар экан, уни ўчиришининг май сувидан бошқа чораси йўқ.

XVIII

*Хоқоннинг хонлик тожин ўз ўғли
бошига қўймоқчи бўлгани, Фарҳоднинг
тож соясидан бош қочиргани*

Бу мамлакат устида шоҳлик ноғорасини чалган зот сўз сипоҳига қуийдагича тартиб берди:

Хоқон ўғлининг аҳволини яхшилаш бўйича қанча чораларни кўрмасин, барибир, тақдир олдида чорасизлигини билди. Фарҳод тоғининг учи жуда қаттиқ, Хоқон истагининг тифи

эса унга ўтмас эди. Хоқон бу билан ҳам ноумид бўлмай, яна бир яхшилаб ўйлаб кўрди ва яна бир чорани кўрмоқчи бўлди. Шоҳ ўрта ёшдан ўтиб, умри кексалик меҳробига юз қўя бошлигаган эди. Хоқон ўзига ўзи деди:

«Фарҳод ақлли, тадбирли, паҳлавон бир йигит бўлиб қолди. У энди фақат Чин хоқонлигига эмас, балки бутун олам султонлигига ҳам лойиқ. Шоҳлик ишини олиб бориш учун нима муносиб бўлса ва нима шарт бўлса тангри ҳаммасини Фарҳоднинг зотида яратган. Ундаги ғам-ташвиш ғуборларини ошкор этишнинг кераги йўқ. Барча ҳунарлар бобида у камолга эришган, зоти ҳар қандай айблардан холи. Йиғи, нола, фифон чекишдан бошқа унинг ҳеч бир айби йўқ. Бир одам шоҳлик мансабини эгалласа-ю, сиёсат қилишни билмаса, унинг иши юришмайди. Фарҳоднинг кўнгли юмшоқликка мойил бўлиб, унинг табиатида шиддаткорлик аломатлари кўринмайди. Салтанат ишига бу зид. Подшоҳликка бунчалик табъи тозаликнинг кераги йўқ. Бирор оламга шоҳ бўлар экан, у халқнинг бошидаги тангрининг сояси деган гап. Уша соя бўлган одам ўз шахсида қандай мартабага эга бўлса, унинг соясидан бу ҳолат кўриниб турмоғи керак. Шундай дўзах ва жаннатни яратган худо раҳмдил бўлиши билан бирга қаҳрли ҳамmdir. Кимгаки шоҳлик оинаси берилган экан, у зоти илоҳийга эришган бўлади, унинг зотига эришганлар сифатларини ҳам ўзларига олишлари зарур. Сифатларидан бирортаси ҳар кимда кам бўлса, у шоҳ бўломайди. Лекин у худонинг жамоли сиррига эришгани учун унинг зоти ҳар қандай улуғлик даражасидан ҳам устундир. Бирон душман унинг жонига қасд қилса-ю, бу ўз жонини душманига қурбон қўилмоқчи бўлса, ёки ҳодисалар камонидан юзта ўқ отиладиган бўлса, бу ўша ўқларнинг ҳаммасини душманига эмас, ўзига раво кўрса, бу иш дарвешликда яхши хусусият ҳисобланади. Аммо шоҳлик соҳасида бу ярамас хосиятдир. Агар шоҳ ўз сиёсат тигини ўткир қилмаса, халқ ўртасида юзлаб тиглар қон тўкиб, қон оқиза бошлайди. Агар савдогарнинг кийим-бошида қароқчининг қонидан доғлар бўлса, бу доғ гул ўрнида бўлиб, савдогарга тоғни боғ қилишга ёрдам беради. Агар золимни шоҳ қўрқитиб турмаса, бундан золим хурсанд бўлади, мазлумнинг эса ғамдан боши чиқмайди. Агар етим ичиб, кўчаларда тўпалон қилиб юрса, бундан мактаб болаларига ҳеч ташвиш юз бермайди, деб бўлмайди. Бу гапларнинг ҳеч биттасини Фарҳод билмайди деб бўлмайди. Билади-ю, лекин билиб туриб қилмайди. Менинг бошимга жуда қийин бир иш тушиб қолди. Чунки бу бечора ўғлим жуда юраксиз, қўрқоқ. Пашшанинг нишини ҳам синдира олмаган ва синдиришни

истамаган филнинг «зўрлиги» қаёққа борарди! Оёғининг кучи билан чумолини ҳам босиб ўлдира олмаган шернинг «кучи» дан нима фойда! Билимининг катталиги билан ўз замонида ягона бўлса-ю, лекин жоҳиллар уни писанд қўлмасдан ўзича юра берса, бундан қанақа наф? Булар ҳаммаси шаҳзоданинг ўзбошимчалигидан эмас, балки дунёнинг ишларига бепарво қараб келаётганидандир. Бу ишни жуда кўп ўйлаб, фикр қилиб кўрдим. Ҳеч давосини топа олмадим. Энди биттагина иш қолди. Фарҳодга подшоликни топширсам, ноиложликдан ўзининг бу сифатларини тарк этишга мажбур бўлади. Қачон одамнинг бошига бир иш тушса, бутун қийинчилкларни, шубҳасиз, ўзи тортади. Оlam аҳлининг масъулиятини киши ўз устига олгандан кейин, у ёмон одамларга зарба бериб туриши шарт бўлиб қолади. Сиёsat қилишни ўзига асосий омил қилиб олгандан кейин кишининг табиати секин-аста ўзгара бошлайди ва бунга кўникади. Бу ишлардан лаззат топгандан сўнг ўзи ҳам ўша сиёsatни қилишга аҳамият берадиган бўлади».

Хоқон ўзининг бу фикрларидан хурсанд бўлиб, наздида унинг бутун истаклари амалга ошгандай эди. Бундан кейин қилинадиган ишлар бўйича шундай тахминга келгандан кейин у тезлик билан маҳсус шоҳона мажлис чақирди. Ҳамма давлат арбобларини, саройдаги барча катта ва кичик амалдорларни йиғди. Шаҳзодага ўз ёнидан ўрин кўрсатиб, қийин масала бўйича осонлик билан шундай сўз бошлади:

— Тангри ўзининг йўлбошлигини кўрсатиб, менга дунёга подшоҳлик қилишни иноят этган эди. Хитой ва Чин мамлакатлари устидан ҳукм юргизиб, қайси мамлакатга юзланмай, уни олмасдан қўймадим. Мен қўлга киритган бойликларнинг ҳад-ҳисоби йўқ. Уларни ҳатто тасаввурга сиғдириш мумкин эмас. Қайси орзуни хаёлга келтирмай, қандай бир айш-ишрат ақлимга келмасин, ҳаммасидан кўнглимни тўла баҳраманд этди. Фарзанддан ташқари бутун тилакларим ўринланди. Мамлакатимга мендан сўнг қоладирган валиаҳдим йўқлигидан қанд есам заҳар мазасини берарди. Бу қайғудан доим эзилиб, ҳаётим боғидан хурсанд эмас эдим. Кўп маротаба йиглаб, юзимни ерга суртдим. Ниҳоят тангри сен билан кўзимни ёритди. Худога шукурлар бўлсинки, нимани истасам ҳаммасини бахтимда муҳайё ҳолда кўрдим. Бугунги кунда яна юз бор шукур-ки, сен мен ўйлагандан ҳам минг марта яхши бўлиб етишдинг. Ҳақ сенинг вужудингни маъноларнинг кони қилди. Халойиқ эса сени мақтагани мақтаган. Шоҳ бўлиш учун нима талаб қилинса, бугун сенда уларнинг ҳаммаси топилади. Кўк пили агар саҳарда хартумини чўзса, у сенга

раганда, сенинг билимларинг денгизи олдида Уторид юлдузи сувнинг кўпиги шаклидаги бир нарсадир. Сенинг ички дунёнгни мақтаб ўлтириш ҳожат эмас. Чунки қуёшни равшан дейиш яхши эмас-ку! Сени доно ёхуд ақлли дейиш майни аччиқ, қандни чучук дегани каби оддий ҳақиқатдир. Мана, бугун худонинг иродаси билан ўрта ёш ила қариликнинг орасида-ман. Ёшим элликнинг чегарасини босиб ўтди, элликдан олтмишга етиб келиб қолдим. Аҳволимга дам-бадам ақл югуртиб қарасам, аҳволим кундан-кун орқага томон кетаётганини кўрмоқдаман. Қариликнинг айбини яшириб бўлмайди. Кетадирган вақт ҳам келиб қолди. Қараб туриш мумкин эмас. Агар қариликдан мияси айнаб, одам йигит бўлиб қолишини орез қилса, хижолатли ишдир. Табиатнинг ўзи мушк устига кофур сепгандан кейин яна ўша кофур қора мушкка айланишга қодир эмас. Соқолнинг оқи ўлимнинг элчисидир. У тириклик сабзаси устига тушган қировдир. Йигит бўламан деган ташвиш билан соқол оқини юлиш ўз мотами учун соқол юлиши билан баробардир. Икки-учта оқни юлиб, юзини ярадор қилган одам беш-олти кундан сўнг унинг ўрнида ўн-ўн бештасини топади. Агар бирор ўз соқолини бўяш пайига тушса, бир неча кун ўтгандан сўнг соқолида бир неча рангни кўради. Бу ранго-ранг бўёқларни кўриб, ҳатто тароқ ҳам тишини иржайтириб кула бошлайди. Тароқнинг кулгани ҳам ҳеч гап эмас. Чидаса бўлади. Лекин болалар ҳам кула бошласа, бундай лаҳзада бало юз бергани. Хуллас, одам қаригандан кейин қанча макру ҳийла ишлатмасин, йигитлик кўчасига қайтиб кира олмайди. Йигитликда хурсандчилик қанча кўп бўлса, қариганда азоб-уқубат шунча кўп бўлади. Менинг бошимга шундай қишинчилик тушиб, ишларим қишинчилик палласига яқинлашиб бормоқда. Гарчи умрдан шикоят қилаётган эсам-да, лекин шикоят билан бирга шукур қиласидирган жойим ҳам кўп. Менинг йўлга бошлаган тангрининг ўзи бўлди. У менга бениҳоя кўп тўғри йўлларни кўрсатди. Менга йигитликни ҳадя қилар экан, Хитой ва Чин элига хон қилди. Умрим қарилик кўчасига қадам қўйганда эса, сенек ўғилни менинг ўринбосарим этди. Ҳа, оламнинг қора тунида бир ой кам бўлса ҳам, лекин иккинчи томондан қуёш чиқа бошласа, бунга нега қайтуриш керак?! Агар боққа чинор камроқ соясола бошлаган бўлса, бундан хафа бўлишнинг ҳожати йўқ. Ахир, боши кўкка етадиган сарв кўкаришга бошлаган бўлса бўлди-да. Чангалзордан арслон кетиб, ўрнига ҳайқирувчи шер келса, нима бўлиби?! Сендай фарзанди бўлган отанинг ўлим вақти етишса ғам сийиши, ўлишга тўғри келганда эса «Вой, ўлдим!» дейиши

муносибми? Умр масаласига ишончি қолмаган киши нима учун ўлимни ўзига яқин кўрмасин?! Йигит одам қарилликдан бир яхшилик, хушжабар кутиши мумкин. Бироқ қари одамга қайтадан йигит бўлиш умиди йўқ. Қарилликнинг дарди бедармон бўлгани сабабли бир гап кўнглимда доим қаттиқ армон бўлиб келади. Ўлмасимдан бурун кўзимни очиб, ўзимни таҳѓ устида йигит кўришни истардим. Яъни тожу, тахту салтанат, қўшин, мол, мулк, мамлакат — барисини сенга топширсам. Буларнинг ҳаммаси сен билан зийнат топиб, сени ўз ўрнимга муқаррар қиласам. Подшоликни сенга бўйсундирсам, сен эса ҳалойиқ теппасида туриб, мамлакатни бошқарсанг. Сен шоҳ бўла туриб менга қуллуқ қиласанг, ҳам оталиқ қиласанг, ҳам ўғиллик қиласанг. Элнинг манфаати нимани тақозо этса, ўша ишни қиласанг. Менинг тутган йўлим шундай, буни сен ҳам энди билиб қўйсанг.

Шаҳзода кўрдики, отаси бу базмда унга жуда аччиқ бир майни тутди. У шундай бир ўтли оҳ тордики, унинг оҳидан кўк гумбазигача ҳам тутун етиб борди. Шоҳнинг бу сўзларидан у озор чекиб, ўзини ерга отиб йиғлай бошлади. У кўксидан осмонга еткудай бир дардли уҳ тортиб, отасига деди:

— Шаҳаншоҳ кўп йиллар омон бўлсин. Кўк тахти унинг эгаллаган мартабасига мос таҳт бўлиб, қўшини юлдузлар қўшинидан ҳам орта борсин. Ўйин-кулги, севинчининг боги кун сайин кўкариб, авж олиб, айшининг гуллари бемонанд бўлсин. Қўлидан каёнийларнинг* тиниқ ҳаёт майи тўла қадаҳи тушмасин. Шоҳ менга мурожаат этиб, бу сўзларни айтар экан, мен нима дейишими, нима жавоб қилишимни билмайман. Туриб, узр айтишга ҳам сўз топа олмаяпман. Тузукроқ жавоб беришга ҳам ўз ҳаддимни билмайман. Менинг кичкинагина жиссим тупроқ билан баробар бўлса ҳам, бир-икки сўз айтишга журъат этмоқчиман. Аввало шуки, умрга ҳеч ишонч йўқ. Йигитдур, қаридур — ҳаммасига унинг зулми ҳам, инсофи ҳам бир хилда, teng. Лекин оламда нима мавжуд бўлса, унинг доимийлиги ўзига яраша бўлади. Базмларни ёритиб, музайян қилган гулхан бунинг мисолидир. Гулхандан юз минглаб учқун учиб, тез йўқ бўлиб кета беради, бироқ шульланинг ўзи равшан бўлиб қола беради. Бўстондаги юз минглаб кўкатлар барбод бўлиб кетади, аммо бир сарв дарахти юз йиллаб яшайди. Сел ёқсан пайтда чўлдаги юзлаб тепачалар ювилиб кетади, бироқ, Эльбрус тоги ўз ўрнида тура беради. Ўмрнинг асоси кичикларга кичикроқ, улуғларга эса улуғроқ ўлчовдадир. Яна бири шуки, пашша юз йил умр кўргани

билан пил тортган юкни торта олмайди. Бир бургут билан бир куйканакни* бойлаб қўйиб, ўргатсалар, бургут қилган овни куйканак ҳеч қачон қилолмайди. Агар шахмат таҳтаси мутлақо бўш турган бўлса, унда шоҳ ўрнини пиёда эгаллай олармиди? Қуёш агар юзини гарб томонга яширса, минг-мингларча заррадан унинг ўрнини боса оладиган бир ёритқич пайдо бўлармиди?

Шаҳзода ўзининг бу сўзлари билан отасининг шавқини зиёда қилиб юборди. Хоқон деди:

— Эй менинг ёруғ шамъим! Ёруғ шамъигина эмас. Йўқ. Эй кўзимнинг равшан нури! Сўзларингнинг латофати юз минг жондан ортиқ. Йўқ, жон эмас, ҳаёт булоғидан ҳам ортиқ. Сен бу сўзларинг билан гавҳарлар сандигини очдинг. Бу сандикдан эса оламга ўша дурлардан олиб сочдинг. Қулоқлар сендан қимматбаҳо дурлар тақди. Бироқ мен заиф ва бечора сендан бу хилдаги сўзларни кутмаган эдим. Бу хилда жавоб беришингни ҳам ўйламаган эдим. Агар сен менинг сендан хурсанд бўлишимни истасанг, яшащдан кузатган мақсадимнинг ҳосил бўлишини хоҳлассанг, сўзларимга эътибор бериб эшиш. Илтимосимни эса қабул этмоғинг зарур.

Шаҳзода аҳволнинг бу суратда эканини кўриб, илтимосни қабул қилиши керак бўлиб қолди. Отасининг ҳазин кўнглини шод этиб, ерни ўпди ва деди:

— Шоҳ ҳар қандай узрни манъ этиб қўйгандан кейин, менинг галга солишга қандай ҳаққим бор! Лекин мен ҳали жуда ёшман, вазифа эса улуғ. Мен олдиндан бу арзни айтиб қўйишим керак. Мен шу вақтга қадар ғофил эдим. Бу вазифанинг менга таклиф этилишини ҳам кутмаган эдим. Менинг ишим доим базмлар қуриш, айшу ишрат суриш бўлиб, фарогатда юргандим. Бошқа ишлардан бепарво бўлиб келдим. Эндиликда шоҳ менга марҳамат қилсалар, бир-икки йил бу ишни ўргансам. Доим шоҳнинг қошида ҳозир бўлиб, ишларнинг бориши аҳволини назорат этиб борсам. Ишларнинг ривожини ҳам, касодини ҳам тушунадиган, яхшисини ҳам, ёмонини ҳам ажратадиган бўлсам. Бунинг учун менга олдин кичикроқ бир хизмат тайин қилинса. Бирор хатога йўл қўйгандан вақтимда эса ўргатиб турилса. Бирор ишни бажаришга яхшироқ киришсам, уни яна ҳам яхшироқ бориши учун кўмак берилса. Дунёда ҳар кимнинг бир иши бор экан, ўша кишининг ўз ишида маълум тажрибаси, кўникмаси ҳам бўлади. Тажрибасиз бир ишни қилиш қийин. Тажриба, кўникма бўлганда иш осон

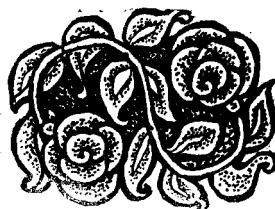
* Куйканак — илвасин овлайдиган қушларнинг бир хили, кўканак.

боради. Менинг ҳам бу соҳада тажрибам ортгач, нима буюрсалар, бўйин товламай бажаргусидурман.

Шаҳзода бу хилда дилкаш сўзларни сўзлагандан кейин, отаси эшитиб севинди, кўнгли кўтарилиди.

Эй соқий, менга шоҳлар ичадиган қадаҳда май келтир. Бу май менга ғам қўшинидан паноҳ бўлсин. Менинг кўзимга бир қадаҳ шароб шоҳликдан ортиқ. Мен ичай-да, элга зулм қилгунча ўзимга зулм қиласай.

XIX

*Хоқоннинг ўз ўғлини ҳазиналар то-
мошасига келтиргани, Фарҳоднинг у
ердаги қимматбаҳо тошлиарни назарга
илмагани, унинг кўзи Искандар оина-
сига тушиб, кўзгу тилсимида ажисб су-
ратлар юз кўрсатгани*

Номага оро бериб сўзлагувчи гапга чечан зот бу ҳангомага қўйидагича зийнат берди:

Хоқон Фарҳоднинг сўзларини тинглар экан, жавоб унинг истаганидай бўлди. Айшу ишрат асбобларини йигиштирамасданоқ у севинчдан Чин мулкига сифмасдан шаҳзодага шундай ҳурматлар кўрсатдики, ақл бунинг чек ва чегарасини топа олмас эди. Унинг учун жаҳонни садақа қилишни, жаҳонни эмас, жонини фидо этишни истарди. Хоқон шунчалик айш ва завқ билан баробар унинг рўйбарўсида туриб, юз хил фикрларга ҳам борди: Конлар денгизидан шаҳзоданинг бошига нималар сочсан бўлар эканки, бундан у хурсанд бўлса. Жаноби меҳмон шу қадар олий табиатлики, унинг олдида гавҳар тош ҳисобидадир.

Фарҳоднинг ўзини бу хил тутишидан мезбонга ожизлик голиб келиб, меҳмоннинг кўнгли нимани истаса ўшани то-

пишни истаб қолди. Ҳоқон хазинасида ғаройиб нарсалар жуда кўп бўлгани учун унинг қўлидан ушлаб хазиналар ичига олиб кирди. Булар хазина эмас, юзлаб денгиз ва конлар эдик, бу ерда қимматбаҳо нарсалар тўлиб-тошиб ётар эди. Саноқсиз уйларда ганж устига хазина қалашиб кетган, ақл хазинабони ҳисобига ета олмай аламда эди.

Энг аввалги қирқ уй олтинлар турадирган ер бўлиб, ҳар уйдаги қирқ шоҳона хумда олтин тўлатилган эди. Бу хазинадаги ғаройиботлардан шу нарса маълум эдик, ундаги бир хумда мумдай юмшоқ олтин сақланар эди. Ундан мумни олгандек олиб, исталган нарсани ясаш мумкин эди.

Яна қирқта уйда турли-туман зебо кийимликлар бўлиб, ҳар уйда қирқ ўрамдан ҳарир ва ҳашамли ипак кийимликлар бор эди. Ажойиб нарсалар бу жойда ҳисобсиз даражада кўп бўлиб, бундаги ажиб санъаткорлик ашёларининг ҳисоби йўқ эди. Юз минг рангда чиний ва хитойи нарсалар бор эдик, булардан бирортаси ҳалигача кўз ипига илинмаган эди. Кийимликларнинг устига юз хил ипаклар билан суратлар тортилган, уларнинг бирортасини ҳали фалак шунча айланиб кўрмаган эди. Ҳар бир суратда юзлаб гўзалларнинг юзини кўриш мумкин бўлиб, ақл ўзининг бор етуклиги билан уларнинг ҳуснига шайдо эди. Тикиғлиқ тўйларнинг ҳисобини ҳеч ким билмасди. Тўнга ажратилган матоларнинг ичидаги ҳеч бир бичилмаган ва тикилмаганлари ҳам бор эди. Уларнинг ҳаммасини ҳунарманд тўқувчиларнинг бари йигилишиб, мукаммал корхоналарда тўқишган. Нафис ипак ҳарирларнинг ҳам таги мўл, улар шу даражаси кўп эдик, ҳисоблаб чиқишининг имкони йўқ эди. Хазиначи шундай ипакли матолар келтирдик, ҳар қандай гўзал улардан ўн қават қилиб кийингандаги ҳам бадани, баданидаги насрин гулининг оқ ранги билиниб турарди.

Уйиб қўйилган хушбўй нофадан бойлам-бойламлари бор эди. Тўкилиб-сочилиб ётган мушкларнинг ўзи омбор-омбор эди.

Гавҳарлар шунча кўп эдик, фикр ҳисобдони мингидан бирининг саногига етолмасди. Лაъл тошлари кўздан оқдан кўз ёшлиридай мусаффо, бундаги ҳар бир тоза дур жон нақдии олгундай эди. Биллур ва яшил тусли тошнинг бир-бираидан ажойиб юз минг хили бўлиб, ҳар биттасида бир мамлакатнинг хирожи мужассам эди.

Хазиначи шоҳга ва шаҳзодага кўрсатиш учун бундай нарсалардан юзлаб келтирас эди. Уларни кўздан кечирган сари ҳайронлик ошиб, икковлари гоҳ кулимсирав, гоҳ бош чайқаб қўйар эдилар.

Томоша қилиш охирига етай деганда шаҳзоданинг кўзи ажойиб бир нарсага тушиб қолди. Тиниқ биллурдан ясалган у нарса сандиқ шаклида бўлиб, кўрган киши буни одамзод ясамаган деб ўйлаши турган гап эди. Равшанлик хулқи кўнглидан кўриниб тургандай, ичида ажойиб бир буюм борлиги ҳам билиниб турарди. Бироқ бу ажойиб буюм мубҳам бир сирдай, сандиқ безакдор қулф билан маҳкам қулфлаб қўйилган эди. Уни сандиқ деб эмас, юз балонинг қалъаси дейиш керак. Унинг қўриқчиси эшикларини маҳкам қулфлаб қўйиган эди. Ҳа, оғату бало қалъасининг маҳкамроқ беркитилгани, ундаги сирларнинг ҳам мубҳам бўлиб тургани яхши.

Бу сандиқнинг таажжуб сандиқ эканини кўриб, шаҳзода уни билишга қизиқиб қолди.

— Санъаткорлик билан ишланган бу нарса жуда ажойиб экан,— деди шаҳзода.— Айтингчи, унинг ичида қандай сир бор? Калити қаерда бўлса, топиб келтиринг. Қулфини очиб, сирларини маълум қилинг.

Хоқон йўлига муомала қилиб, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлаб, шоша-пиша узр айта бошлади;

— Бу сандиқнинг сирини ҳеч ким билмайди. Калити йўқ. Қулфи очилмайди. Буни кўрдинг бўлди. Сирини билиш фикридан кеч. Бизлар ҳам кўрганмиз. Аммо сирини ҳеч билолмаганмиз.

Шаҳзода шоҳнинг бу узрини эшитгач, ҳавас ундаги савдо ни яна ҳам орттириб юборди. У деди:

— Одамзод қандай бир ишни қилган бўлса, ҳаммасини одамзод ўзининг тафаккури билан билиб қилган. Мен илмларнинг ичига кира олган эканман, мени ҳал қила олмаган бирорта мушкул иш топилмайди. Бунинг ҳам таги-тугини билмагунча, ўриш-арқонини аниқламагунимча кўнглим тинчланиши мумкин эмас. Билганимдан сўнггина кўнглим тасалли топади.

Шоҳ қанча кўп узр айтса, шаҳзоданинг ҳаваси шунча кўп тезлаб бораради. Шоҳ бу сирни айтмаслик учун қанча матонат кўрсатса, шаҳзода шунча кўп бетоқат бўларди. Шоҳ бу аҳволга анча қараб турди-да, ростини айтишдан бошқа чора топа олмади. Буйруқ берди. Тезлик билан қулфни очишиди. Сандиқ ичидан порлаб турган бир кўзгу чиқди. Сафобахшлика бу кўзгу Шарқ қуёшидай, аслида эса Искандарнинг оиласи — Оинаи Искандарий эди. Юзига садаф қопланган, порлоқ дурлар ёпиштирилган, унинг ичидаги нарса эса осмон ичидаги қуёшга ўхшарди. Уни безаклар билан ясаган донишманд орқасига унинг бутун маҳфий сирларини ёзib қўйиган эди:

«Бу кўзгу дунёни кўрсатувчи кўзгудир. Бунинг нури ва мусаффолиги қўёшчадир. Бу Искандари Румий замонида дунёдаги одамларга ёдгорлик бўлсин деб гўзал қилиб ясалган. Бу кўзгуни ясаш учун ҳар бири Афлотунга тенг кела-диган тўрт юз билимдан ҳаракат қўлган. Улар осмондаги ишларнинг аҳволидан яхши хабардор, ер юзидағи ҳаёт жум-боқларини ҳам маҳорат билан ҳал эта олувчи файласуфлар эдилар. Улар юлдузларнинг, осмонларнинг хусусиятларини аниқ ўрганиб, сўнг бу кўзгунинг санъатига уриндилар. Неча йиллар узлуксиз қийинчиликлар тортиб, бундаги суратларнинг нақшларини ясай олдилар. Дунёнинг ҳикматидан ибо-рат бўлган бу кўзгуда ажойиб бир тилсим яширинган. Ҳар ким буни очишга инилиб, унинг ҳаракати билан бу тилсим очилса, келиб, кўзгуни тезлик билан ердан олса, ўзининг тоза юзига боқса, шу боққан одамнинг умрида бўладирган турли ишлар — бу иш болдай тотли ёки тикандай заҳарли бўлса ҳам, тангри унга буларни кўришликни, қазо эса бошига келти-ришини насиб этган бўлса, ҳаммаси кўзгуда жилва беради ва яширин сирларини унинг ўзига ошкор этади. Бироқ уни очиш жуда қийин, гавдага оғирлик, дилга ранж-алам келтириш деган гапдир. Кимнинг бошига буни очиш азоби тушадиган бўлса, бу муаммони ечиш ҳисоби қўйидагичадир:

Юнон мамлакати ғоят қуттуқ ўлка бўлиб, илму ҳикмат билан зебу зийнат топган. Бирон донишманд агар бу мамла-катнинг тупроғидан бир ҳовучини қўлга киритган бўлса, у бутун осмонларнинг мушкулликларини ҳал қила олар эди. Бу ўлканинг ҳар бир тоши эса ҳикмат аҳли тожининг дурри, бу ердаги ҳар бир кўкат дунёда бор касалликларга дорудир. Унинг шимол чегарасида улуғ бир тог бор. Осмон тифи бу тоққа тегиши билан ўтмаслашиб қолган. Кўзгу сирини била-ман деган одам шу Юнон тарафига бориши керак. Отининг тизгинини ўша тог томонга бурмоғи зарур. Ўша тоққа етиши йўлида уч манзиллик йўл қолганда, ҳар манзилда уч оғатга дуч келади. Аввалги манзилда шундай бир аждаҳо борки, гўё уни тангри ўз қаҳридан бир бало қилиб яратган. Иккинчи манзилда бир Ахраман деган дев бор бўлиб, одамларга бе-додлик, оғат етказиши унинг учун одат ва ҳунардир. Учинчи манзилда ажойиб қилиб қурилган бир тилсим бор. Бу ердаги сирлар олдин икки манзилда учраган сирлардан анча муш-кулдир. Ўз юкларини бу уч манзилдан ўткара олган кишига тўртинчи манзил юқорида айтилган тог бўлади. Бу тог ичida айланиб юрган одам айрилиқ оқшомидек қоронги бир горга учрайди. Ғорнинг ичida дунёда тенги йўқ Суқрот ҳаким бор. Уни Суқрот демасдан замонасининг Буқроти деса ҳам бўлади.

У шундай ақлли, шундай билимдонки, ўлмаган бўлса, олдига борган одамнинг ҳар қандай қийинчилигидаги тугунларни ечиб бера олади. Агар у тирик бўлмаса, борган киши нимаики илтимос қилмоқчи бўлса, унинг руҳига сигинса, умид ипидаги тугунлар, албатта, ечилади».

Шаҳзода кўзгу орқасидаги бу қиссани тамом ўқиганидан сўнг бу мушкул ишни ҳал этишни ҳавас қилиб қолди. Безов-талиги шунчалик ғолиб келиб кетдики, ўйлай бериб ейишдан, ухлашдан қолди.

Хоқон шаҳзоданинг муддаосини тушунди-да, бу ишдан уни қайтариш можаросини чўзиб юборди. Шоҳ мумкин қадар бу ишни тўхтатишга уринса, шаҳзода баттар қизиқар, ҳаваси баттар ошиб борар эди. Ўғли қандай мушкул бир аҳволда бўлса, отаси ундан ҳам қийинроқ аҳволда эди. Ўғлига шундай қийинчилик юзланган, отаси эса ундан ортиқроқ уқубатга дуч келган эди.

Эй соқий, сен менга ўзни унутдирадирган шаробдан бер. Чунки замона мени шундай қаттиқ бир ишга рўпара қилди. Тақдирнинг жафоси қанчалик қийин бўлса, ўз-ўзини унтиш бунинг давоси бўлади.

XX

*Хоқон билан Мулкоро кўп кенгаш-
ганларидан сўнг Фарҳодни олиб, Юнон
ўлкасига қўшин тортишга қарор қил-
ганлари*

Бу азоб-уқубатларнинг шарҳини ёзмоқчи бўлган одам ўз афсонасини қўйидагича тузди:

Замон ҳодисаларининг жабру жафоси натижасида шаҳзо-
данинг бошига шундай мушкул иш тушгандан кейин, ундаги

чиdam ва тўзим бутунлай йўқолиб, қўлидан ихтиёри ҳам кетди. У девона бўлиб қолмасам эди, ақлдан бегоналик ҳолига тушмасам эди!— деб ўзидан ўзи хавфсиранар эди. Бошига тушган бу савдони яширин тута олмай, Мулкорони ҳеч кимга билдиrmай бир хилватга чақирирди. Унга ўз бошидаги мажароларни, ҳавас орқасида кўнглига тушган балоларни айтиб берди. У деди:

— Киши хоҳ гадо бўлсин, хоҳ шоҳ, хоҳ ғофил бўлсин, хоҳ огоҳ, хоҳ неъматларга кўмилган бўлсин, хоҳ меҳнат-машақатларга гирифтор бўлган бўлсин—бундан қатъи назар, азалдан пешанасига ёзилган ҳар қандай яхшилик ва ёмонликни кўрмасдан илож йўқ. Бу ақл олдида яширин эмас. Одамзод шоҳ бўлса ҳам, гадо бўлса ҳам барибир, унинг бўйни қазо ҳукмининг тузогидан озод эмас. Азалда ёзилганин ўзгартаман демаклик сув устига хат ёзиш билан баробар. Қазо қалами бирор хатни ёзган экан, уни ўзгартиш ҳеч қачон мумкин эмас. Замоннинг ҳар қандай ишда билимдон бўлган кишилари ҳам бу маккор фалакнинг найранглари туфайли оёқ остидирлар. Бир одамнинг ҳукми бутун ер юзига ўтган тақдирда ҳам унга қазоий осмоний етса нима ҳам қила олади? Мен тақдирнинг кучи олдида одамларнинг ожизлиги ҳақида гапириялману, лекин мен ҳам ўша нотавон, ожизларнинг бириман. Тақдир қалами манглайимга нимани ёзган бўлса, уни ўзгартиш чорасини кўришга ожизман. Тангрининг истаги азалдан шу экан, менинг олдимда шундай ишларга мубтало бўлиш бор. Кўнгли ақл нури билан порлаган ҳар бир киши мени бу ишда маъзуру тутиши керак. Менинг бу ниятимни халқ гарчи ўзига оғир олаётган эса-да, лекин пешанамда ёзилган ҳолда менинг ҳеч ихтиёrim йўқ. Чунки бу кирдикор азалдан битиб қўйилган. Биламан, бу ишлар жуда мушкул ишлар. Бироқ мен қазо ўтини ўчира олмайман. Менинг олдимга тақдир қўйиган бу ишларни Хоқонга тушунтириб берсанг. Орамизда унинг оталик ҳаққи бўлгани учун мажароларга сабаб бўлган бу ишда унинг ижозатини сўрайман. Менинг бу йўлим масаласида ўзининг ҳимматини кўрсатиб, гоҳо-гоҳо дуоларида ёд ҳам этиб турсин. Агар у менинг бу ишимга ҳиммат кўрсатса, дуо қилиб турса, ҳеч шак йўқки, ишларим юришиб, мақсад қўлга киради. Агар ижозат бермаса, тангри гувоҳ, ҳақ олдида сирларим яширин эмас. Чорасизликдан адашиб бўлса ҳам, овораликлардан қўрқмай, бу ер обод экан, бу ер эса чўл экан демай, бошимни олиб кетаман ва мақсад сари йўл тутаман. Йўлимда девлар, аждаҳолар учрайдими ёки тилсимлар ичидаги юз минг балолар учрайдими, ҳеч биридан чекинмай, қўрқмасдан ўша оғатларга ўзимни

ураман. Менинг ишларим мени ундан қайтарадиган даражада эмас. Бинобарин, шоҳнинг ижозат бергани маъқулроқдир.

Шаҳзода бу таҳликали гапларни айтиб бўлиб, орқасидан бундан ҳам таҳликалироқ қасам ичиб юборди:

— Менинг бу мақсадимга ҳеч қандай ўзгариш йўл топа олмаяжак! Шундай экан, сен энди рухсат олиш ишида ҳеч бир қусурга йўл қўйма!

Мулкоро бу сўзларни эшишиб, ич-иҷидан ўзини йўқотиш даражасида оҳ тортди. Шаҳзодани уришиб, насиҳат қилай деса, кўрдики, шаҳзода насиҳат эшигини ёпиб қўйди. Бирор сўз билан қўлидан тутмоқчи бўлса, шаҳзода ўша хилдаги сўзларни ҳам олдини олиб қўйган. У шаҳзодадаги аҳволни тушуниб, бир нарса дейишидан ожиз ва лол бўлиб қолди. Бу аллангдан вужуди ўртаниб, оҳидан тутун кўк гумбазига чиққудай бўлди. Кўзи бу дуднинг аччиқлигидан ёшланиб, ўрнидан турди-да, йиглаганича шоҳнинг олдига борди. Бир ерни холи топиб, у Хоқоннинг олдига кирди. Қўзидан оқсан ёшга даво топа олмас, шаҳзодадан эшигтан гапларини шоҳга айтиб беришга эса ниҳоятда қийналар эди.

Шоҳ унинг нима можаро билан келганини дарҳол тушуниб, ўз кўксига ўзи уриб, ёқасини йирта бошлади. Икковлари ҳам бу беҳад оғир юқ остида қайғу-ҳасрат билан роса йиглашди. Бу замон шоҳи куйиб-куйиб, шикоятлар қилса, мислиз вазири тупроқни ўпид шоҳнинг дардига чора топишга ҳаракат этиб, унга секин-аста насиҳатлар қила бошлади:

— Эй шоҳим,— деди вазир,— тақдирдан келган ишга ризо бўлишдан бошқа чора йўқ. Бугун шоҳимиз замоннинг энг ақлли кишиси, унинг порлоқ кўнгли давлатнинг чирогидир. Бошга иш тушганда куйиш-пишишдан кўра, чора қидириб топиш яхши эканини айтиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Агар ишга ақл чора қидирувчи бўлса, ақлли одам ўз кўрган чора сидан бир натижа топмай қолмайди. Агар бу чораларга тақдир монелик қиладиган бўлса, унда қазоннинг ҳукмига қаноат қилиш керак бўлади.

Шоҳ деди:

— Эй раъйинг саодат шамъи бўлган, кўнгилларни очгувчи сўзинг қалбларга ором багишловчи инсон! Одам, ахир, ўз жонидан тўйиши мумкинми? Еки уни шу аҳволда қолдирб бўладими? Насиҳат кўнгилнинг дардига даводир. Унга қўлдан келганча аввал насиҳат қилиб кўрайлик. Агар у шу насиҳатлар билан тинчланса, бу — бизнинг бахтимиз, айни кўнгилдаги муддао, жонимизнинг роҳати. Насиҳатлар таъсир қилмагудек бўлса, у вақтда тангридан нима келса шунга хурсанд бўлайлик.

Шу хил сўзлардан кейин Хоқон билан вазир чексиз, имкондан ортиқ даражада тайёргарлик кўра бошладилар. Талай тадбирларни қўллаб кўрдилар, улар фойда бермагач, бошқа чораларга тутиндилар. Шаҳзода ўз айтганида қаттиқ турар, насиҳатгўйлар эса буни қабул қила олмас әдилар. Насиҳатгўйлар гапни қанча чўёзса, шаҳзоданинг хоҳишлари шунча ошиб, кўпайиб бораради.

Хоқон ўз тадбирларидан ҳеч иш чиқара олмай, маъюсланди-да, шаҳзодани қамаб қўйишни хаёл қила бошлади. Қамаб қўйиш ҳам унинг ўзига маъқул келмай, бошқа чораларни хаёлидан ўтказа кетди:

— «Шаҳзоданинг кўнглини хафа қилмасдан, тириклик гулшанини сўлдирмасдан, Чин ва Хитой мамлакатининг қўшинларини йигиб, Юнон ерига аскар сурсам. Үғлимга ҳамроҳ бўлиб, унинг яхши-ёмонидан хабардор бўлсам. Бормоқчи бўлган ерига то етиб боргунча орада маълум бир вақт ўтади. Шу муддат ичидан унинг хаёллари тарқаб, ўйлаганлари кўнглидан чиқиб кетса ажаб әмас. Агар ўшандаги ҳам менинг айтганим муяссар бўлмаса, унда тангридан нима келса кўрарман».

Бу фикр унинг кўнглига маъқул тушгандан кейин Мулкорога қараб:

— Қани, тезлик билан ўрнингдан тур! — деди.

Вазир туриб, Фарҳоднинг олдига борди. Шоҳнинг айтган гапларини унга маълум қилди. Шаҳзода ўз истаги юзага чиққанини ва бу ишга отаси ризо бўлганини кўриб, агар у: «Ўзим ёлғиз бораман! Бу ишни ўз бошимча бошқараман!» — деса, бу гап мурувватдан бўлмаслигини, отаси хафачиликдан адою тамом бўлиши мумкинлигини тушунди. Бундан фақат отаси әмас, балки бутун ўлкага, ҳатто кўм-кўк осмонга ҳам галаён солиши мумкинлигини фаҳмлади.

Шаҳзода бу маслаҳатга ўз розилигини билдириб:

— Тез бўл! — деди Мулкорога. — Шундай иш қилки, ўша тарафга йўл тутайлик.

Муддаоси ҳосил бўлган вазир ўрнидан туриб, Хоқоннинг олдига келди. Уни ҳам севинтириди. Қўшин тўпланадиган вақт ва жойни тайинлаб, жарчилар бу хабарни ҳар тарафга етказдилар.

Кел, эй соқий, айшу ишрат вақти ўтди, менга энди отланиш пиёласини тут. Бир пиёла шароб билан димогимдан ҳушимни олиб, мени девларни банд қилувчига, аждаҳоларни ўлдирувчига айлантир!

*Хоқоннинг Фарҳод туғайли Юнон
ўлкасига қўшин тортгани ва у ўлка ҳу-
куматлари билан биргаликда Суҳайло
ҳаким горига борганлари*

Маънонинг катта йўлига чиқиб олган киши сўзлар қўшинини қўйидагича сафга тизди:

Хоқон жангу жадални ғанимат билиб, Юнон ўлкасига юриш қилиш учун дарҳол сафар ногораларини чалди. Қўшин иғиши учун эса тезлик билан чопарлар юборилди. Қўшин аввал оз бўлса ҳам энди мамлакатнинг ҳар тарафидан тўдатўда бўлиб йигила бошлади. Шунча кўп қўшин йиғилдики, бу кўхна дунё шунча айланиб бунча қўшинни ҳеч кўрмаган эди.

Қўшин дарёсига тўлқин тушиб кетди. Унинг мавжи эса кўк денгизига бориб туташарди. Аскарлар тўплланган ерга ипу ипак, атласу ҳарирлардан шундай бир боргоҳлар тикилдики, уларнинг кўплигидан бўзча қадри йўқ эди.

Ҳар тикилган оқ уй кўк ишхонасидай, ундаги ҳар қабулхона ҳам осмонча кенг ва юксак эди. Феруза ранг осмондай, қўш чўққили бу чодирнинг иккита нони қуёш билан ой эди. Чодир ва боргоҳларни мустаҳкамлаш учун қоқилган олтин, кумуш қозиқлар кўйда порлаган юлдузларга ўхшарди. Ниҳоятда узун чодир ва ундан ҳам узун катта пардалар тортилди. Ўн икки поялик юксак бир тахт қуришиди. Унинг ўн икки буржи худди осмоннинг ўн икки буржини эслатар эди. Бироқ бу кўкдай юксак буржларнинг ҳар бирини шимол юлдузи уч минг йил айланганда ҳам босиб ўта олмас эди. Ҳар поядга тортилган олтин таноблар кўк сатҳини кезувчи учар юлдузлар чизигига ўхшар эди. Ундаги ҳар боргоҳ Жамшид айвонидай бўлиб, у боргоҳдаги олтинланган гуллардан қуёш рашиқ қиласарди. Бу ерда тикилган боргоҳлар юлдузлардан ҳам кўп,

бунда уймалашган қўшин эса чумоли ва чигирткадан ҳам мўл эди. Ер ҳам кўтара олмайдиган шунча қўшин, бутун оламни селдай тутган шунча аскарлари билан Юонон ўлкасига қараб йўл олдилар. Бу қўшинни жон мулкига ёпирилган ишқ сипоҳига таққосласа ҳам бўларди.

Қўшин бош-оёқ бараварига қўзғаладиган бўлиб, тўда орқасидан тўда юриши муқаррар қилинди. Тўхташ бирон ерда ҳам икки кундан ошмас эди. Манзил-баманзил юриб бориларди. Уларнинг келаётганидан қаерга овоза борса, эшигтан элнинг эси кетар эди. Ҳар мамлакатнинг фатҳ этилиши тўгрисида хушхабар етиши билан ҳар бир қалъа қулфининг қалити ҳам етиб келар эди.

Манзил сайин бир ўлка фатҳ бўлиб борар, ўлкагина эмас, бутун суву қуруқлик фатҳ бўлиб борар эди. Бир неча ой чўлу водийлар кезгандан сўнг Юонон мамлакатининг қораси кўринди. У мамлакатдагилар Хоқон қўшини шу тарафга келаётганидан хабардор бўлиб, каттаю кичик ҳар ким қудрати етганча ҳадялар кўтариб, Хоқонга пешвоз чиқдилар.

Бу мамлакатдаги донишмандларга жон кирди. Хоқоннинг бу томонга келиши гўё шараф буржига Уторид юлдузи етгандай эди. Улар Хоқонни гўё баҳт ва давлат рамзи сифатида қарши олдилар ва унга келиб қўшилдилар.

Бунинг устига у ўлканинг яхшию ёмон — ҳаммаси Хоқонни ғолиб ҳисоблаб, унга ўз ихтиёрлари билан тўлов тўлашга қарор қилдилар. Кўк қадар юксак остонаяга келиб, улар юзларини суриб, ўлка олувчига ўлкаларини бердилар. Шоҳ эса ҳаммага луфту иноят кўрсатиб, ҳар гуруҳга кучига, қувватига қараб риоя қилди. Хусусан илму ҳикмат аҳлининг ҳурматини жойига қўйиб, уларнинг ҳар бирининг даража ва ўрнини тайин этди. Уларга ўз қўлини ўпдириб, бошларини юқори кўтарди. Улар ҳам шоҳни дуо ва мадҳ эта бошладилар.

Алқисса, ҳикмат аҳллари тинчландилар. Илму ҳикмат билан иш тутивчи шоҳ шундай гап бошлади:

— Ҳар хил истакларга раъй билдириб турувчи фалак бизни бу ўлка томон йўллаб, дашту чўлларни кездирди. Бизнинг келишимиздан мақсад ўлкаларни фатҳ этиш эмас, балки бир таҳлиқанинг олдини олишидир. Бизнинг хотири олийимизга шу нарса маълум бўлдики, бу ўлкада шундай бир кенг ер бор экан. У ерда эса бир тоғ бўларкан. Бошдан оёғигача битта тош бўлиб кўринган бу тоғда, тошлар ичida айрилиқ шомининг қоронгилигига ўхшаш бир қоп-қоронги гор бўларкан. У қоронғилик эса қоронғи шом Муштари юлдузидан ёриган каби Суқрот ҳакимнинг юзидаги нурдан ёриб тураркан. У ерга етгунча уч манзилда биттадан қийинчилик учрар экан.

Шоҳ шу хилда ўз сўзларини баён этиб бўлгач, улардан ўша жойларнинг белгисини сўраб билишни истади:

— Билганингизни бизга айтиб беринг. Биз ўз мақсадимизга қайси томондан борсак әришамиз? Узоқлиги қанча? Қайси йўл билан борилади?

У билимдон, донишмандлар тўдаси ер ўпид, қуйидагича жавоб бердилар:

— Шоҳ ўз истакларига әришишга қодир бўлсин! Шоҳ биздан нишонасини сўраётган одам бу мамлакатда тенги бўлмаган бир ҳакимдир. Ёши беш юздан ошиб кетган. Одамлар орасида у Суҳайло ҳаким номи билан машҳур. У бизнинг Юнонда Суқротга ўхшаб кетади. У ҳам Суқротдек горда яшириниб яшайди. Унинг иши ўзини хилватга тортиш. Биз ҳаммамиз ўз ҳунаримизда унинг шогирдларимиз. Ҳикмат аҳлининг паноҳи бўлган мана шу ҳаким шоҳ айтган ишларнинг аҳволидан бус-бутун хабардор. Бизлар эса буни эшитганмиз, холос. Шоҳ сўрагани учунгина бу ҳақда бир неча сўз айтдик. Бироқ бу гапларнинг маъносидан чуқур хабардор эмасмиз. Шунинг учун қўп сўзнинг фойдаси ҳам йўқ. Айниқса давлат кишилари бир нарсани сўраганда ҳикмат аҳли билмаганини қандай қилиб «биламан!» — деб айта олади? Бу мушкул савонни ўшагина ҳал этади. Агар буюрсанг олдига бошлаб борамиз.

Шоҳ кўзлаганидан нишона топгач, шаҳзоданинг кўнгли хурсанд бўлиб кетди. Мироҳўрлар тезлик билан отларни тайёрладилар. Ота билан ўғил дарров йўлга отландилар. Бутун илму ҳикмат аҳли уларга ҳамроҳ бўлдилар. Шаҳзода билан шоҳ уларни йўл-йўлакай гапга солиб кетар эдилар.

Дашт ўртасида бир тоғ чўққиси кўринди. Унда эса Суҳайло ҳаким яширган гор бор эди. Ҳаммалари отларидан тушиб, гор томонига яёв қадам ташладилар. Ҳалиги аҳли ҳикматлардан бириси, бошқалардан ажralиб, горга кирди ва Суҳайлони одамларнинг келишидан хабардор қилди. Шоҳ ва шаҳзоданинг баҳтлари кулиб, ишлари ўнгидан келиб, горга яқинлашдилар. Бу ҳол гўё Уторид юлдузи билан Ою Қуёш тўқнашгандай эди. Суҳайло бу гапни эшитиб, уларни ўз ҳузурига ишора билан таклиф этди.

Шоҳ билан шаҳзода одоб билан унинг олдига кирдилар. Зийрак донишманд ҳам ўрнидан турди. Ҳар иккиси билан у кулиб, хурсанд бўлиб кўришди. Ота ва бола севиниб, унинг қўйини ўпишди. Уларнинг ҳар иккенини у аввал ўлтиргизиб, сўнг улар айтган мушкул масалани ҳал этишга киришди. Шоҳ ва шаҳзодадан бир-бир йўл қийинчиликларини, бу келишдан уларнинг мақсади нима эканлигини сўради:

— Бунчалик узун йўлни босиб келишдан мақсадингиз нима? Менга тушунтириб берсангиз.

Шоҳ ва шаҳзода аҳволни бошдан охиригача айтиб беринди. Кўзгуни томоша қилгандан кейин каллага келган хаёлларни ҳам.

Донишманд ҳаким аҳволнинг нима эканини билгандан кейин ҳам севинди, ҳам хафа бўлиб кетди. Дарҳол шаҳзодани қучоқлаб, кўнглини кўтарди.

— Ҳа, ҳа, сен ўша Фарҳод исмли йигит эмасмисан? — деди у. Суҳайло унинг отини топиб, тўғри айтганини кўриб, у нима деса Фарҳод ҳам тасдиқ этди. У донишманд, Фарҳоднинг манглайидан ўпиб, унга сажда қилди ва сўзлашга бошлиб, деди:

— Тангрига мақтovлар бўлсинким, бу гап әлтувчи дунё мени ўлмасимдан бурун истакларимга етказиб, бошимни юқори кўтарди. Мен бир неча юз йиллардан буёнғор ичидা, юз хил қийинчилик ва касалликлар тортиб ётибман. Жомосбенинг* ўлимидан сўнг унинг гапларини жамлаган ҳакимларнинг мактубидан менга қўйидагилар маълум: «Мендан сўнг бу тез айланувчи осмон минг йил Ер атрофида кезгандан кейин Чин ўлкасидан бир шаҳзода чиқиб, баҳт-иқбол уларга йўл кўрсатиб, улар Юнонга келадилар. Ҳар бир билимда мөҳир бўлган бу йигитнинг исми Фарҳод бўлиб, унинг юзида саодатнинг шон-шавкати кўриниб туради. У ўз жону жисмини мashaққатларга ташлаб, Искандари Румийнинг тилсимини очади. Аммо тилсимгача бўлган икки манзилни босиб ўтиш унга анча мушкул бўлади. Чунки бу манзилнинг биттасида аждаҳо жонга човут солиб, нафасидан оловлар пуркаса, иккичисида Аҳраман исмли дев зулм кўрсатиб, осмондан бошига тошлар ёғдиради. Илму ҳикмат қоидаси билан кўк юлдузлари расадини боғлаган Суҳайло мендан сўнг менинг ўрнимда фарзандимдай бўлиб қолади. Суҳайло менинг дуо ва саломимни қабул қилсин ва қўйидаги топшириғимни фаҳм қилсин: Агар Фарҳод бу мақсадлар сари йўл олса, унинг мақсади йўлида Суҳайло ёрдам кўрсатсин. Бу тилсимларни очиш учун кўп подшоҳлар уриниб кўрсалар ҳам, бу иш Фарҳод томонидан бажарилади. Суҳайло бу махфий сирни билсин. Агар ёрдам кўрсатмоқчи бўлса, Фарҳодгагина кўрсатсин. Фарҳод аждарни ўлдирганда шунчалик кўп хазина чиқадики, ундан олам эли шод бўлади. Девни ўлдиргандан сўнг эса у Сулаймон пайғамбарнинг узугуни топади. Тилсимни очган

* Жомосб — қадимги дунёнинг афсонавий донишмандларидан бирининг номи. Келажак ишлардан хабар берувчи афсонавий «Жомосбнома» деган китоб унга нисбат берилади.

куни эса Жамшиднинг* жомини қўлга киритади. Унга бахту иқбол юз ўгириб, бу нарсаларни қўлга киритгач, уларнинг ҳаммасини Хоқонга топшириши керак. Фарҳоднинг ўзига эса Суқрот ҳакимни кўриш ва Искандар оиласини қўлга киритишинг ўзи кифоядир. Суқротдан бу ишга йўлланмалар олиб, у Чиндаги кўзгуни кўришга отланади. Ўша кўзгуга қараб туриб, у нимани кўrsa, ўшани даврон унинг бошига солади. Донишманд Жомосб шу ерда сўзини тўхтатиб, охирида: «Яна қолганини тангри билади!» — деб қўйган. Мен у донишманднинг менга қолдирган бу салом ва хабаридан фахрланаマン. Неча юз йиллардирки, мен сени кутмоқдаман. Сенинг олдингга келадирган барча мушкулликларнинг чорасини топиб қўйганман,— деди-да, у ўринидан туриб, горнинг эшиги томон борди ва у ердан бир идишни кўтариб келди.

— Мана бу идишга,— деди у,— Самандарнинг** ёғи тўлатилган. Эсингда сақла. Мен бу қадар ёғни жам қилгунча, талай ўтхоналарда ўтларда куйиб, доф босдим. Аждар билан курашган пайтингда сен ундан осмонга гардлар чиқариб юборрасан. Бу ёғдан баданингга ҳамда самандар ҳамлалик, тош қазувчи қўлларингга суркаб олсанг, аждар билан курашаётган вақтингда бу ёғ сени ўтдан омон сақлайди. Аждар сенинг қўлингда азоб билан ўлади. Бу қийинчиликдан сенгә эса жуда кўп хазиналар насиб бўлади. Буларнинг ҳисоби юлдузлардан ҳам кўп бўлади. Бу, албатта, сенинг тортган риёзатларингнинг бадали бўлади. У хазинадан аллақанча гаройиботлар ҳам топасан. Шу билан бирга Аҳраман дев ҳам кўп мусибатлар тортади. Фалак у девга мотам тутаётган вақтда Сулаймон узуги унинг қўлидан сенинг бармогингга тақилади. Тилсимни қандай очиш тўгрисидаги гаплар, ўша ҳақиқий азиз сўзлар бир кумуш тахта устига ёзилган бўлиб, у тахта девнинг бўйнида осиглиқ бўлади. Шу тахтадаги гапларни ўқиб, тилсимни очишга борасан. У ердан эса Жамшиднинг жомини топасан. У жомнинг айланасида ёзувлар бўлиб, бу ёзувларни Искандари Румий нақшлаб кетган. Сен у ёзилган сўзларнинг маъносини ўрганиб, Суқрот ҳаким ким эканини биласан. Суқротнинг кўзгудай порлоқ юзини кўргач, у сенга сен излаган кўзгунинг ҳолидан хабар беради. Кўзгунинг сирларини англаб олгандан сўнг унга боқиши учун югуриб қоласан. Кўзгуда эса умрингда нималар юз беришини кўрасан. Менга бу ҳақда

* Жамшид — қадим Эроннинг мифик подшоҳларидан бирининг номи.

** Самандар — каламушга ўхашаш жонивор. Афсонага кўра, у ўтда пайдо бўлиб, ўт ичиди яшар эмиш.

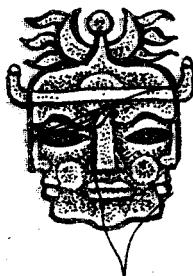
бундан ортиқчасиши сүйләшіга, сирлар пардасини бундан ортиқ очишга рухеат йўқ! — деди-да, у ҳалиги ёғ солинган идишини тезлик билан Фарҳодга топширди.

— Қани, вақтни ўтказмай ициға кириш,— деб у борилядиган ернинг белгилариши бир-бир тушунтирди.— Тез бўл, ўша томонга бор. Умид қиласманки, ишларинг тездан ҳал бўлади. Мен сенга бир йўла «Йўлинг хайрли бўлсин!»— дейман.

Шу хил гаплар билан Фарҳодга билмаганларини ўргатиб, Суҳайло жонини тангрига топширди. Булар кўз ёшларининг суви билан унинг таниши ювиб, ўша ернинг ўзида кўмдилар. Ҳикмат аҳллари билан биргаликда ҳар икки давлатнинг одамлари йўлга тушиши.

Манзил-баманзил чўлларни босиб, ҳалиги Суҳайло айтган ерга етдилар. Улар баҳтлари ёр бўлиб, шу ерга етиб келдилару, лекин бундан у ёги аждаҳо ётган жой эди. Оқшомгача тиниб, ҷарчоқни босдилар, тинчликни ғанимат билдилар. Ҷечанини аждаҳоси тутун буруқситиб, олам фазоси тутунлар ичига яширинди. Қуёш ғанжи тупроқка беркингач, бу буюк вайронанинг шифти қорайди. Бу одамлар эса ўйин-кулгининг кечаларни ёритувчи инжу чироғини ёқиб, ишрат пиёласини айлантира бошладилар.

Кел, эй соқий, ичиш учун йўлга чиқайлик. Тирикликтининг ҳатто қаро шомини ҳам ғанимат билайлик. Умр аждаҳоси бизга қараб нафас урмасдан бурун ишрат асосини тузиб, бир дам май ичмоқ керак.

*Фарҳоднинг аждаҳосимон отга ми-
ниб, аждаҳо водисига боргани, аждар
 билан учрашиб, уни ўлдиргани ва аж-
дар горидан Афридуң хазинасини топиб,
 уни отаси билан қўшинига совға қил-
 гани*

Тонг шамоли туннинг қора тутунини суреб ташлагач, ~~томуғ~~ хазинасидан қуийдаги кумуш тахтани олиб чиқиб осди:

Кечакоридан қуёш аждар оғзидан ўтлик алангач ичиқсанай чиқди. Ғамтин Фарҳод кўзидан умид ёшларини тўкиб, бу ш суви билан ўзини чўмилтириб, тозалаб, дошишманд Суҳайло нимани ўргаттап бўлса, ўшаларни теззик билан бажаришга киришиб кетди. У туироққа юзини қўйиб, йиглаб, тангридан зафар тилади. У отасининг ҳам обигига бош қўйиб, кўздан ёшини оқизиб, дуо қилишни сўради. Отаси ёқасини йиртиб йиглар, бутун атрофдагилар эса унга қўшилиб қайғуришар ва йиғлашар әдилар.

Фарҳод отаси бўлмиш шоҳ ва бутун қўшинлар тўдаси билан рози-ризолик тилашиб, йўлга раюна бўлар экан, шоҳ ҳам, сипоҳ ҳам фигон тортиб, само бўйлаб қиёмат солдилар. У худди юлдузларнинг шоҳи сингари осмонга ўхшаган, аждаҳо суратли отга миниб олган эди. Унинг эгни ярог-аслаҳаларга шунчалик кўмилиб жетган әдики, уларнинг ярақлаши туфайли уни қуёшдан фарқланаш қийин эди. У ўзининг шу аҳволида тангридан кўмак истаб, аждаҳо томон отини жадаллантириди.

Отаси ўғлининг бу хил аҳволини кўргач, унинг орқасидам қўшин тортиб бора бошлиди. Фарҳод ҳам отини у томонга суреб кета берди. Охири аждарнинг аломатлари кўрина бошлиди. Унинг олдидаян бир қурум бөстган дамит чиқиб қолди.

Фарҳод эса ўзини тунда кебаётгандай ҳис этди. У даштнинг қоралиги айрилиқ қуналарига ўхшар, этаги эса ажал оқшоми билан уланиб кетган эди. У ернинг ранги айрилиқ оламидан ҳабар берар, дашт аждаҳо нафасидан қорайган эди.

Фарҳоднинг оти чопиб борар экан, кулга булғангандан, унинг тўриқ ранги қорага айланган эди. Шу пайт бир сассиқ шамол келди. Бу шамолнинг ҳиди жаннатни дўзахга айлантириб тоборгундай эди. Бир неча одам у ҳидан ўзидан кетди. Қўшиннинг кўпин ҳушсиз бўлиб отидан йиқилиб тушди. Бироқ Фарҳод бошига иш тушган бўлгани учун кўксини тик тутиб, тишини тишига қўйиб кета берди.

Аждаҳонинг қоронғи гори кўрингач, Фарҳод ўша ғорга қараб борди. Унинг кетидан борган одамлар аждарнинг оғзидан чиққан шамолга етганларида гўё уларга ажалнинг ўқи теккандай бўлди. Аждар бало сингари ҳайбат билан горнинг юмалоқ гумбази ичидан чиқиб кела бошлади. Унинг безовталиги дўзах шуъласига, буралиб юриши ўша ўтнинг тутунига ўхшар эди. Нафасидан парча-парча учқунлар учиб чиқар, ҳар бир аланга ёлқини оламни ўртагудек эди. Тутундай нафаси эса қуюқ булатуга ўхшарди. Бундаги учқунларнинг ҳар бири оғат ва бало чақинларини эслатарди.

Аждарнинг баданини алам ва балонинг тоғига, оғзини эса шу тоғнинг горига монанд қилгулик эди. Ғор ичидағи бу аждар олов ва буралиб чиқаётган тутунга ўхшар, тоғ орасида буралиб ётар эди. Унинг вужуди узундан-узоқ чўзилган, лекин сел каби оромсиз эди. Ўзи тоғдай, боши тоғ тумшуғидаю, бироқ тумшуғининг ўзи ҳам қора тошдай эди. Икки кўзига қаралса, худди нефтнинг ўтли булогидай кўринарди.

Бурнининг тешиклари ваҳшат тандирига ўхшар, тандир ҳам эмас, нефть ёнаётган тандирнинг мўрисига ўхшарди. Оғзидан чиққан ўт алангалари нефть ёқсанликдан нишона бериб турарди. Осмон сингари улуғ танаси бир бало тоғидай катта бўлиб, унинг қўл-оёқларининг ўзи ҳам бир аждаҳодай эди.

Унинг тўрт панжаси ажалнинг бош қўлидек, етти осмонга шикаст берадигандек эди. Ҳар панжасининг тирноғи беш ўроқ каби, бироқ бу ўроқлар ўткирликда олмос ўроқнинг ўзи бўлиб кетарди. Аъзосининг ранги кул рангига бўлиб, йўлбарс терисидай унда қора нуқталар бор эди. Ҳар нафас думини осмонга кўтариб, ўша думини даштга қаттиқ-қаттиқ уриб турар эди. Унинг қўйруғидан кўтарилган тўзон кўм-кўк осмонни сурма рангдаги гард билан хиралантирап эди.

Шундай кўриниш билан аждар ўз горидан чиқди. Унинг тиши қон тўкувчи, оғзи олов пурковчи эди. Шаҳзода томонга кўзи тушиши билан унинг жаҳли чиқиб, газабдан сабру қарс-

ри қолмади. Фалак аждаҳоси жонига қасд қилгандай, у Фарҳод томонга юзланиб кела бошлади. У оғзини балонинг дарвозасидек очган, оғзи эса дўзах оловхонасининг мўрисидай эди. Аввало ўз таомини яхшилаб пишириб олишни истагандай, бирнас шаҳзодага қараб ўт сочиб турди. Бу хом луқманни пишириб бўлгандан сўнг ўз нафасига ором бермоқчи бўлди. Унинг иштаҳаси буни бир туз тотгандай ютиб, сўнг қўшини овқат ўрнида ейиш эди.

Шаҳзодада эса илгари бу ҳолни ўрганиб олгани учун аждар ўтидан қўрқиши йўқ эди. Аждарнинг ўти унга таъсир қилмагани учун аждарнинг баттар жаҳли чиқиб кетди. У оғзини очиб Фарҳодни ютишга чоғланди. Шаҳзода эса тангрининг номини тез-тез тилга олиб, осмон камалагига ўхшаш ёйини вақтни ўтказмай қўлга олди ва унга найзадай тўғри ва учли ўқни жойлаб, аждарнинг оғзига шундай отдики, ҳатто юлдузлар паҳлавони Мирриҳ қойил қолиб, унинг қўлини ўпди. Аждар буралиб-буралиб келар эди. Унинг ҳар бир бурмаси ўқча бир нишона бўлди. Аждар ҳар қанча йиртқич бир маҳлук бўлса ҳам, лекин шаҳзода отган ўқнинг илони уни тешиб ўтиб кетди. Бу ўқ унинг гавдасини қўй ичагини кабоб қилгандай тешиб ўтган эди. Аждар қорнини тўйдириш учун кабобга ўт ёққан эди, бироқ шу ўтда ўзи кабоб бўлди.

Аждар бундай тўғри отилган ўқдан ярадор бўлди. Бир жойидангина эмас, юз жойидан яраланди деса ҳам бўларди. Унинг бундан ортиқ қаршилик қўрсатишга мажоли қолмади, оёғи сусайиб, ҳоли оғирлашди.

Паҳлавон шаҳзода отини сакратиб, қиличини ўйнатиб, аждарга қарши қора булутдек яна бир оғир ҳамла қилди. Унинг қилич уриши билан осмоннинг төғ устига чақмоқ уриши ўртасида фарқ йўқ эди. У чақмоқ сифатли қиличининг кучини кўрсатиб, яна бир тиф уриш билан аждарнинг ишини охиринга етказди.

Аждарни йўқлик горига киргизиб бўлиб, у яшаган горга ўзининг аждарга ўхшаш отини сурди. Қўрқмасдан гор ичига киргач, кўзига ёзуви бор тахта учради. Сайқалланган бу тош тахта устига бу ердаги хазиналарнинг қандай қилиб яширингани ёзилган эди:

«Эй дунёга шўришу ғавго солган одам! Тангри сенга шунча куч, шунча муваффақият берди. Сен шундай бир аждаҳони ўлдирган экансан, билки, унинг горида яширин хазина бор. Сен аждаҳонинг умр ипини узган экансан, ўша яширин хазиналар энди сенинг хизмат ҳақинг бўлиб қолади. Бу гор осмондай юмалоқ. Агар сен унинг марказ нуқтасини топиб олсанг, у ерга бир қора тош кўмилган. Унинг оғирлиги эса мине»

ботмондан ҳам кўп. Қиличингнинг учи билан атрофини очиб, қўлинг билан уни жойидан ағдар. Тош билан боғлиқ шу қийин ишларни қилиб бўлганингдан кейин, сен энди тангрининг куч-қудратини томоша қил».

Шаҳзода бу қуттуғ ёзувни ўқиб, ёзилган гапларни бир-бир амалга ошира бошлади. Бу ёзилган гапларнинг ҳаммасига амал қилиб, у ердан шунча хазина топдики, бунинг ҳадду поёни йўқ эди. Осмон хазиначиси буни идрок этишдан ожиз, бу хазинанинг мингдан бирини ҳам кўзи кўрмаган эди. Фаридун* бу ерга шунча кўп хумларни яшириб кетган эканки, унинг ҳар бир хуми осмоннинг хумича келар эди. У хумларнинг баъзисида олтин, кумуш бўлса, баъзилари қимматбаҳо гавҳарлар билан тўлатилган эди.

Бу хазиналарнинг тўрида баланд бир айвон бўлиб, бу айвоннинг ҳар буржида кўринган ўргимчак Зухал юлдузига ўхшаб кетарди. Бу айвоннинг ичидаги ясатилган бир тахт ҳам бўлиб, унинг тепасида юз хил нарсалар ялтиллаб туарар эди. Шуларнинг устида ўткир бир қилич ҳам бор бўлиб, бу қилич кескирликада афсонавий Зулфиқор қиличидан қолишмасди. Унинг ёнида бир қалқон турар, бу қалқоннинг ҳар қуббаси кўк қуёшидай порлоқ эди. Шу жойда хат ёзилган бир варак қоғоз ҳам бўлиб, унинг мазмуни шундай эди:

«Кимнинг юксак бахт-иқболи ёр бўлиб, бу қалқон билан қилич қўлига тушеа, уларнинг бирисини белига тақиб, бошқа бирисини бўйнига осса, у агар юзта дев билан олишганда ҳам уларнинг ҳаммасининг чангини чиқариб юборади. Ўз узугига ёздирганда Сулаймон подшо қалқоннинг қуббасига улуғ исмларни ёздириб қўйган. Бу қалқоннинг хосияти шуки, агар юз минг дев минг турли макр-ҳийла ишлатганда ҳам, ўша одам қўрқмай бу қалқонни тутса, ҳалиги исмларнинг кучи ўзини кўрсатиб, ҳаммасининг вужуди бордан йўқ бўлади, қора тупроқ билан баробар бўлади. Қиличда ҳам шундай улуг исмлар битилган. Ана шу исмлар туфайли унинг ўткирлиги ошган. Қиличининг хосияти шундаки, жангчи агар бу тиф билан зарба урса, агар зарба еган кишининг гуноҳи бўлмаса, тиф унга кор қилмайди. Бироқ бу тиф ёмон одамларни, шайтонларни, лашнат олганларни, Аҳраман каби девларни аёвсиз иккига бўлиб ташлайди».

Бундай икки тухфани Фарҳод топгач, суюниб яратганга сажда қилди. У тиф билан қалқонни қўлга олиб ўпди-да, қиличини белига боғлаб, қалқонни бўйнига осди. Отини миниб,

* Қадим Эрон афсонавий шоҳларидан бўлиб, у хазинасининг бойлиги билан машҳур.

кўчими селдай йўлга тушди га ўз қўшилари ҳамда одамларининг олдига келди. Бироқ у аждар билан курашга киришганда дунёни қора тўзон босиб кетган, қўшининг кўпи эса ўандай кетиб қолган эди. Ҳуши борларнинг қўандан Фарҳод ҳам йўқолган эди. Фарҳод шумча оғат на балоларнинг ичидан худди Искандар зулмат ичидан чиқиб келгандай чиқиб келди.

Хоқон билан Мулкоро фифон устига фифон тортар, қўшин эса Фарҳодга ўз жонини ҳадя этишга тайёр эдилар. Фарҳод шундай бир балодан, хусусан, шундай аждаҳодан ҳеч бир зарар кўрмай, қутулган эди. Ҳеч ким у аждарнинг ўлдирилганни билмас, бу балодан эди асар ҳам қолмаганини сезмас эди.

Фарҳоднинг отаси аҳволни тушуниб қолгач, унга жонини бергудай бўлди. Қўшиндати кишилар ҳам аҳволни сезиб, унга мадҳу санолар айтдилар, кўз ёши билан дуолар қилдилар.

Тоғдан мушк исли шамол эса ботилаб, у дунёни анбар ҳидли чанглардан холи қилди. Қўёш ҳам чиқди. Оралиқ ёп-ёргу бўлиб, аждарнинг гавдаси ҳам кўринди. Бу ернинг тоги, вориси, ҳатто горнинг эшиги ҳам кўзга ташланиб туради. Фарҳод билан Хоқон горнинг оғзига қараб от сурдилар. Аждарнинг қони чўлни босиб кетган эди.

Фарҳод бу бебаҳо хазинани бутунисича Хоқонга топшириди ва уни ўз одамларига совға қилиб беришни сўради. Ҳалиги қилич билан қалқондан иборат икки туҳфа ҳақидаги гапни, ҳар бирида ёзилган хосиятни эса отасига сўзлаб берди.

Бу хазиналардан Хоқон жуда севинди ва ақлини ишлатиб, ҳисоблаб чиқиб, бу хазиналарнинг ўзиникидан ортиқ эканини билди. Аммо ҳалиги айтиб ўтилган қилич билан қалқондек бойлик, икки бўлинниб ётган аждар эса уни ҳамма нарсадан ҳам ортиқ севинтириди. Тортган қийинчиликларини унтиб, унинг хурсандчилигига хурсандчилик қўшилди. Ҳалиги икки хазина эса ҳаммасидан ҳам кўзга алоҳида ташланиб туради.

Қўшинни бир этак томонга суришди. Чунки саҳрони аждар қони қизил селдек босган эди. Қўшин бошқа ерга шоду хуррамлик билан кўди. Ҳамма аждар ташвишидан қутулган эди. Аждарнинг қийналиб ўлиши, одамларнинг эса қўлга киритилган хазиналардан баҳраманд бўлганликлари нақадар яхши! Улар аждаҳодан қутулиб, тинчлик хазинаси билан хушҳол бўлдилар.

Қуёшнинг фарҳоди ўткир найзасини ўқлаб, қора тоғ аждарнинг қонини тўқмоқчи бўлиб қолди. Қора тоғ аждарнинг шафақдан иборат қони ќукни шундай эгалладики, гўё ердаги қоннинг акси кўкка тушгандай эди. Бу ердаги одамлар эса айшу ишрат уйини тузатиб, кеча ишратгоҳида ичкиликка

Йўл олган әдилар. Кўк бўстони каби базм қўриб, аждар қонидай гулгун шароблардан ичардилар.

Эй соқий, бир қадаҳ май келтириб, менга қайғудош бўл! Қайғудошгина эмас, ғорда ҳамроҳлик қил! Шаробнинг ранги аждар қонидек қизил бўлсин. Мен агар ичишга бошлар эканман, хазиналарни сочиб юборганим бўлсин!

XXIII

*Фарҳоднинг девсимон чопқир отига
миниб, Аҳраман деган дев яшайдиган
ўрмонга боргани, ўрмонда у билан оли-
шиб, уни ўлдиргани ва дев қасридан Су-
лаймон узугини топиб олиб, бармогига
таққани*

Кечанинг қора мушкига дунё оқ кофур сепгач, Аҳраман девнинг нафасидан жаҳонга нур сочилди. Тун деви кечанинг ҳолига мотам тутиб, фалак Сулаймони ўзининг порлоқ узугини оламга кўрсатди.

Яна Фарҳод тезлик билан ўз ишига киришиб кетди. Белига жанг тигини маҳкам қилиб боғлади. Қалқонини бўйнига осиб, жангга керак бўладиган ҳамма асбобларни тузатди. Ўзининг дев гавдали отига миниб, у дев водисига қадам қўйди.

Хоқон яна ўз қўшинининг гардини фалакдан ошириб, оҳини кўкка етказиб, Аҳраман жавфидан жон ҳовучлаб, жонидан тўйган зулда, истар-истамас Фарҳоднинг орқасидан юрди. Қўшини ҳам унинг орқасидан борар эди. Фарҳод қўшиндан анча олдинда, борган сари ичкарироққа қадам ташлар эди. Қўшинга эса унинг қораси кўринар-кўринмас даражада бўлиб, ўрталарида ярим ёғочлик масофа бор эди.

Фарҳод шу хилда жадаллик билан йўлни босиб ўтиб, нафас-банафас чўлдан ўтиб кетар эди. Бирданига олдида бир

ўрмон пайдо бўлди. Уни қандай васф этиш учун ақл ўйлануб қолади. Бу аслида ўрмон эмас, Аҳраманнинг боғу бўстони бўлиб, унинг на боши бор эди, на охири. Дарахтларнинг остида кўм-кўк майсалар кўринар, бироқ бу майсалар кўк сабзасидан ҳам юқорига бош уриб турарди. Қайси томонга қараманг, юз минглаб эски дарахтлар, ҳар биттасининг боши фалакдан баланд. Ҳар дарахтнинг танасида бир маҳобат бўлиб, япроқларида эса таажжуб бир ҳолат бор эди.

Бу ернинг тоги бошдан-оёқ девлар макони бўлиб, тинмай даҳшатли шамол эсib турарди. Бунда ҳар япроқ вассваса кўзгуси бўлиб кўринар, ақл унинг олдида ўзини бир текис тута олмас эди. Ундаги жониворлар бошдан-оёқ девлардан иборат бўлиб, улар ҳар хил қиёфада, турлича найрангларни кўрсатар эдилар. Ҳар ариқда оққан сувнинг овози эса, юзларча дев ва шайтонларнинг ўзаро можаросини аён қиласарди. Бунда ваҳималарнинг кўплиги шу қадарки, ариқда ётган ҳар бир тошни кесилган бир бош деб ўйлаш мумкин. Сув устидаги ҳар бир кўпик найрангбоз осмон гумбази каби ақл уйига зид бир нарсадир.

Сувининг мавжи савдоийликка хос чизиқлар бўлиб, кишининг ақли устига чизиқлар чизиб ташлайди. Кўм-кўк шохлардан осилиб турган барглари муқаддас сўзлар ёзилган туморларга ўхшайди. Агар у тарафга оддий одамнинг йўли тушиб қолса, қўлига сарсон-саргашталикнинг қофози тутқизилди деган гап.

Ичи куйиб, каваги очилиб қолган дарахтлар худди деву шайтонларнинг уясига ўхшаб кўринарди. Бу девлар макони ақлнинг бошини айлантирадиган даражада бўлиб, ундаги ҳар бир қуруқ шохни девнинг шохи деса бўларди. У ердан қочиб қутулиш йўлини тупроқ кўмиб юборган, ҳар томонда бир сўқмоқларгина кўринар эди. Бироқ шуниси ҳам қизиқки, ҳар қандай зийрак ақл ҳам ҳар томонга кетган йўллар ичida ўз йўлини йўқотиши турган гап эди.

Бу ернинг ваҳшийлари деву шайтонларнинг ўзи бўлиб, уларнинг қичқириш ва бўкиришдан мақсади алдаш ва фитнагарлик эди. Бу жойнинг бўриси қайгули фигон тортиб, бу ерга келган одамнинг ҳолига гўё уҳ тортгандай бўлади. Бу ернинг тиканлари етагингдан тортиб, худди у ерга борма дёяётгандай. Дарахтларининг ҳар бир шохи адабсизлик кўрсатиб, дев шоҳ ургандай саллани илиб қолади.

Қушлари бу ерга келган кишининг аҳволига мотам тутгандек, ғамли ва дардли куйларни куйлашади. Булутлари бу ерга кириб қолган кишининг ҳолига зор-зор йиглаб дурлар сочишса, шамоллари ҳар томонда шовқин-сурон кўтариб, гўё

катта бир дев наъра тортгандек, овоз чиқариб турадилар. Бунда ўсаётган ҳар бир кўкатнинг учини ўткир бир ништар, ништар ҳам эмас, қон тўкувчи бир ханжар деса бўлади. Қайси томонга шамол юрса, дараҳтларнинг шохлари титрашади. Бу билан у инсон зотига: «Эй шўрлик, бу томон кирма!» деб ишорат қилгандай бўлади. Чинорлар эса панжаларини тебратиб:

— Эй бу ерга кириб қолган одам! Худо ҳаққи, орқангага қайт! — дегандай бўладилар.

Бироқ Фарҳод тангрига таваккал қилиб, ўрмон ичидаги тўхтамай от суриб бораарди. У ўзининг паришон фикрлари билан бўлиб йўртиб бораракан, ўрмоннинг ичидаги кенг бир фазога дуч келди. Бу очиқ ерният бошдан охирига қадар кўкат ва қизил гул экилган эди. Лекин бу майдондаги кўкат ва гулларнинг ҳаммаси ранжу аламнинг гул ва кўкатлари эди.

Фарҳод отини ўша томонга суришни ўйлаб турган эди, олдинда баланд бир қаср кўриниб қолди. У деву париларни ҳам яратган тангрини ёд қилиб, девсифат отини ўша қасрга қараб сурди. Қотил дев оёқ товушини эшишиб, нима аҳвол эканини билиш учун қасрдан бошини чиқарди. Қарасаки, бир отлиқ узоқдан парвосиз унинг қасри томон келмоқда. Унинг кўринишиданоқ тезфаҳмлиги, гавдасиданоқ девларни ҳам ўлдиришга қодир экани билиниб турарди.

Аҳраман бу баҳт юлдузини кўриб, момақалдироқдай гуруллаб, қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. У ўз қасридан қаҳр-газаб булути каби чиқиб кела бошлади. Унинг бошидан охиригача заҳар экани кўриниб турарди. Унинг қалтираб турган жисмидан бутун оламга қиёмат ўти ва дўзах учқунлари сочилаетгандай эди. Унинг магрур қадам босишидан замон бўстони титрар, қичқиришидан эса осмон айвони дарз кетар эди. Баданидаги ҳар бир мўйи мисоли бир ўқ, ўқ ҳам эмас, аждарга ўҳашаш бир илон эди. Унинг жисмидан ҳийлаю найранг қатра-қатра томиб турар, шу ҳар бир қатрани маккор фалак аста-секин тарбиялаб, ундан янги бир дев яратар эди. Юзининг қоралиги малолат шомига, бўйининг узунлиги бўлса қиёмат кунига ўҳшарди.

Унинг қўлида бир устун, устун эмас, балки чинорнинг ходаси бўлиб, тўғрилик ва текисликда минорадай эди. Унинг учига тоғнинг бир парчасини боғлаб олган, минора эса унга даста бўлгандек эди. Шу даражада катта гурзини у елкасига кўтариб олган, агар бу гурзи Эльбрус тоғига тегса, уни тупроққа айлантиргудек эди. У шаҳзодага қараб худди тик ўсан гулсафсарга томон шамол эстандек юра бошлади.

Дев унга қараб:

— Эй гафлатда қолган одамзод! Манглайнингга чарх қора кунларни битган кўринади. Бу сен кўриб турган ўрмонда қўрқувдан йўлбарс ўтса панжасини, шер ўтса чаңгалини чанглаб ўтади. Фаришта ўтса унинг ҳаёт шамъи ўчиб, бургут учса қаноти қуяди. Бу келишдан сенинг жаёлииг нимаю, қонингга қандай бўлмагур фикрлар кириб қолган? — деди.

Шу хилдаги кўп қўрқинчли дўқларни қилиб, у шаҳзода-нинг бошига бир гурзи туширди. Шаҳзода бошига қалқонни тутиб, қилич билан гурзининг дастасини чопиб ташлади. Гурзининг дастаси синиб, унга бойланган тош девнинг бошига шундай тушдикি, боши ёрилиб кетди.

Буни кўрган Аҳраман ўт бўлиб ёниб, бошини ушлаганича қасрига кириб кетди ва у ердан аввалгидан ҳам каттароқ бир гурзини кўтариб чиқди. Қаҳру газаби эса бурунгидан ҳам ошиб-тошиб кетган эди. У гурзини ҳавога кўтариб, шаҳзода-нинг бошига бир туширмоқчи бўлди, у тушириб улгурмасдан шаҳзода чаққонлик билан бу гурзининг ҳам дастасига қилич уриб синдириди. Шаҳзоданинг бу ишига девларни банд қилувчи осмон ҳам оғарин айтди.

Аҳраманинг бир неча ҳужумини шу хилда қайтара бергач, дев газаб аралаш ниҳоятда аччиғланиб кетди. У энди бир наъра тортиб, тогнинг қора булутидай тоқقا қараб йўл олди. Тогнинг тошларини тамом олдига тўплаб олиб, ҳавода шамолдай гизиллатиб, Фарҳодни тошбўрон қилишга кириди. Тошлар кўклам ёмғиридай ёғиларди.

Бу аҳволни кўриб Фарҳод қалқонига кирди. Қалқонга эмас, йўқ, у мустаҳкам тош қўргонга кириб яширингандай бўлди. Шаҳзода қилич ва қалқонига ёзилган буюк номларни дев томон юзлантиргандан кейин, бу девга таъсир этиб, унинг қўлидан ҳам, жисмидан ҳам иуч-қувват кета бошлади. У бирдан тогдан думалаб ерга тушди ва тошлар остида қолиб ўлишига яқинлашди. У Фарҳодни тошбўрон қилмоқчи эди, охирида нақ ўзи тошбўрон бўлди.

Фарҳод у тошотарни кўриб, тошотарни эмас, кимсан Аҳраман девни кўриб, олдиди унинг хор-зор бўлиб ётганига, оёқ-қўли бутунлай ишдан чиққанига назар ташлаб, унинг бошига девсифат отини сакратиб борди. Белига осган қиличини суғуриб, худди чақиндай тиг тортди-да, бир зарб билан унинг ишини тугаллади.

Сўнг паҳлавон Рустам каби, отини эшикка боғлаб, девнинг қасрига қараб юрди. Қўлида девнинг бошини узган, қон тўкувчи қиличини ушлаб, қаср ичига шаҳдам қадамлар билан кириб борди. Қаср бамисоли жаҳон ичидагина бир жаҳондек кенг эди. Қайси томонга қараманг, олам-жаҳон қимматбаҳо

ашёлар ётарди. Ҳар томонга саноқсиз эшиклар қурилган бўлиб, у эшикларга темир қулфлар урилган, девордай маҳкам эди. Ҳар қайси эшикка эса бу уйда қандай очиқ ёки кўмилган хазина борлиги ёзиб қўйилган эди.

Шаҳзода бу хатларни тез-тез ўқиб ўтар экан, яна бир катта эшикка келиб қолди ва ранги ўчиб кетди. Эшик ўзи олтиндан ясалган бўлиб, гавҳарлар билан безатилган, четларига эса, ҳайҳот, қуийидаги сўзлар ёзиб қўйилган эди:

«Бу уйнинг қулфи осонлик билан очилмайди. Уни очишдан кўра қўрқиб очмаган авло».

Бу гап унинг кўнглидан ҳушини йўқотди. Девни ўлдириш қўлидан келган, лекин савдои мизож шаҳзода тезлик билан уйнинг безакли қулфига мушт уриб, эшикни синдириди ва уйнинг ичига кирди. Уйнинг ичи гинасиз кишининг кўнгли каби мислсиз даражада топ-тоза бўлиб, бу хил уйни ҳали ҳеч ким кўрмаган эди. Ҳар томонга тез-тез назар солиб, юқорида осиғлиқ бир ёкут қандилни кўрди. У қандил Муштарий юлдузидай ёруг нур сочиб, уйни эса Қуёш шамъидай ёритиб туради. Қандилни дарҳол жойидан пастга тушириб, ичини очди ва шу ерга беркитилган Сулаймон узугини топиб олди. Бироқ қандилда қуийидаги сўзлар ёзилган эди:

«Кимгаки бу узук мусассар бўлса, ўша узукда ёзилган исмларни ўқиган одам Искандари Румийнинг тилсимларини очади. Бу узукдаги исмлар ўқилганда йўқликдан овоз келиб, тилсимнинг мушкулларидан уни хабардор қиласди».

Шаҳзода узукни ўпиб, кўзига суртди. Кўнглида эса тангрига мадҳу санолар ўқиди. Тангрига миннатдорчилик билдириш шартларини жойига қўйиб бўлгач, у қасрдан ташқарига чиқди ва ўз одамлари олдига қараб йўл олди.

Отини ўрмондан чоптириб чиққанда шаҳзода қўшинни жуда ажойиб ҳолатда кўрди. Уларнинг ҳаммалари Аҳраманинг ваҳимасидан терак дараҳтидек титраб турад эдилар. Шаҳзода кўзларига кўрингач, ҳаммалари яна ўзларига келдилар.

Чин Хоқони Фарҳодни шод-хуррам ҳолда кўриб, ўзи ҳам Фарҳоддек хурсанд бўлиб кетди. Замон бўйлаб ўзига тенги бўлмаган Фарҳод қўшинни бошлаб йўлга тушди. Аҳраман ўрмонидан ўтдилар. Халқ Аҳраманин ўйлаб қўрқишдан озод бўлди. Фарҳод яна ўша кўкламзор, дилкаш жой — Эрам борғидай жон бағишлиовчи майдонга етиб келиб, қаср атрофига ўз қўшинини туширди. Қасрнинг эшигини очиб, отаси билан муҳтарам вазир — учовлари қаср ичига қадам қўйдилар.

Фарҳод узук билан боғлиқ гапларни уларга тушинтириб, хазиналарни эса отаси билан вазирга топширди. Уларга яна хурсандлик юз кўрсатиб, маҳсад амалга ошаётгани туфайли

май ичишга майл билдирилар. Олдингі бұшомда тузилгани каби шоқона базм қуриб, улар айш-ишратта ўлтирилар.

Осмон Рустами ўзининг Қүёшдан бўлган қиличини олиб, замон оқ девининг бўйини чопди. Уни оғир аҳволда ҳалок этди. Дев тортган оҳнинг тутуни эса дунёни қоп-қоронги қилиб юборди.

Уларнинг эса айшу ишратлари давом этар, гул юзли соқийлар ўртада жилвагар эди. Аҳраманнинг бошига ўхшаш қадаҳларни лабигача тўлдириб, бир-бирларига шароб тутардилар.

Кел, эй соқий, менга Аҳраман бошидан пиёла ясад, май узат. У май била маст бўлган менинг руҳим бир нафасга бўлса ҳам нафсим девини ихтиёrimга киритсин.

XXIV

*Фарҳоднинг Суқрот тоги тилсимини очишга камар боғлаб йўлга тушгани,
булоқ бошида Хизр билан мулоқоти ва
Хизр таълими билан тилсимни очиб,
дунёни кўрсатадиган жомни қўлга ки-
ритгани*

Қоронғилик қўшинининг байроғи оёқ ости бўлиб, қуёши Исқандари юз кўрсатди. Кўк гумбазининг тилсими худди Исқандар тилсими каби безалди. Фарҳод яна жанг либосини кийди. Муддаолари бошида янгиланди. Ўзини тупроқларга отиб, хафа бир ҳолда отасининг оёғини ўпди, ундан дуо қилишни сўради.

Сўнгра у ўрнидан туриб, дунёни айланиб чиқишига қодир отига эпчиллик билан минди. Ўзукдаги дуоларни беҳудлик билан ўқиб, яна ҳарбий сафарга равона бўлди. Унинг олдиндан осмондай кенг бир яйлов чиқиб қолди. Унда қуёшдай бир

булоғдан сув чиқиб турарди. Тиниқ суви оби ҳаёт булогини-
кидай, ундан томган ҳар бир ғатра кишининг жонидай эди.
У булоғнинг ғирғотидаги дараҳтлар кўкка бош уриб турар,
тўё бу булоғ ҳаёт сувни дараҳт Хизр пайғамбар эди.

Фарҳод бу ерга етиб келиб жуда қувонди. Отини ўша да-
раҳтга маҳкам боғлаб, ўша сувда чўмилди. Бу билан у ўзида-
ти ғам-татишиш кирларини ювиб, кўнгли очилди. Тангрига
ялиниб-ялбориб, мақсадларининг тароқ ҳал бўлишини сўраб-
сажда қандиди.

Саждадан бош кўтарганда, бош томонида фариштадай ну-
роний, ташни кийимли бир кишиччи кўрди. У чолни кўриш
билан қайфияти алламечкук бўлиб кетди. Бироқ чол лутф ва
шафқат кўрасатиб, шундай деди:

— Эй фарзандим, ғамларни унут. Бу ишни сен ихтиёр
қилган экансан, кўзлаган мақсадингга ет. Мени сен Хизр
деб бил. Шунинг учун йўлингни тутдим. Мен сенга бу йўлда
қўлингдан тутиб, ёрдам бермоқчиман. Искандар билан мен
иккаламиз тириклик сувини қидириб, зулматга, мёҳнат-ма-
шақатларга йўлиқкан адди. **Бу сувни истаб** у ҳамма томонга
борди. Лекин у тополмаган сувни **мен** топиб, ундан қондиган.
Искандар жонини қийнаб, таби қозоятираб, ташналигича қайт-
ди. Менинг эса жоним ўша суведан роҳат топди. Унинг қил-
моқчи бўлган ишларига фалак ҳасад билан банд солди. Зул-
матдан чиққач, у дунёда биринчи бўлиб расадхона қурди.
Унинг иши доим юлдузларни тежисишиш бўлди. Менинг ишим
эса у еча олмаган тугунларни ечиш эди. У ясаган бу тилсим-
ни очишида ҳам фақат мен одамларга кўмаклаша оламан.
Искандарнинг тилсимидан баҳдага тушиб ётган **Бу** водида мен
сенга йўл бошловчи бўламан. **Бу** ердан сен жотиржам бўлиб
йўлга тушасан. Санаб бир неча қадам ташлаганингдан кейин
олдингда кўкдай улут бир тилоим кўринади. Унинг деворлари
осмонга тулашиб кетган бўлади. **Ўша** ердан у ёғи яна ўн икки
минг қадам бўлиб, ҳар қадамда юз хил надоматларга дуч
келасан. Йўли пастлик, баландликлардан иборат, тошлари
эса қаттиқ, ёғини кўтариб яна қўйман дегая **жинни** пастга
ҳарарб думалаб кетини ҳеч гап эмас. **Йўл** битта сўнгданги-
на иборат бўлиб, ҳар икки томони төш, бирроқ у ердаги ҳар
тени ҳангардай ўтири. У томонга бораётган киши ҳанча йўл
бесса ҳам, лекин ёғи йўлдан сал тойилиб кетса, ҳалиги тош-
лар унинг ёғини ёриб юборади. Бу булоқ устида у ўзини
ғамгина ҳолда кўради. Агар ҳеч нарсага чалғимай бир текис
юриб бораверса, ўн бир минг қадамдан сўнг йўлда тошдан
қилингани бир тешикка йўлиқади. Эшик олдида бир ёркак шер
занжирламган бўлади. **У** одамни ютуб юбергудай бўлиб оғзини

очади. Оғзини эса кенглигидан дарвозами деб ўйлайсан. Агар йўловчининг бахти келиб, ўша арслондан эсон-омон ўта олса, қўргон эшигигача яна минг қадам йўл қолади. Шундан сўнг яна тўққиз юз қадам тўврига юреа йўл устида бир тош тахтага дуч келади. Йўловчи шу ерга етиб келгандан кейин ўша тош таҳтани қаттиқ тенса, қалиъанинг дарвозаси очилиб кетади. Шунда дарвозанинг ичидаги темирдан килинган бир ҳайкал яқъол кўзга ташланади. Ҳайкал одамга ўшиш бўлиб, қўлида темирдан камалаги бўлади. У ўз камалагига ҳар қандай қаттиқ тошни ҳам тенишб ўтадиган бир ўқини қўйиб тургандек кўринади. Бироқ у ҳайкал бошдан-оёқ оловдек ёмиб турган темир совутларга ўралған бўлади. Унинг кўксидаги эса ёруғлиги Қуёш кўзгусидай порлоқ бир ойна осиглиқ туради. Йўловчи юз қадам беридан туриб ўқ отиб, худди ўша ойнага тегизса, шу шайтанинг ўзида ҳалиги ҳайкал ерга йиқилади. Факат унинг ўзи эмас, қалъя устидаги юзати совут кийган ҳайкаллар ҳам ағдарилади. Шунда ўрам-ӯрам тилсем бирма-бир очилиб, киши унга ҳеч қўрқмасдан кира олади. Лекин ўқ отган чоғда киши бахти келишмай, кўзгунинг мўлжалини ололмаса, ҳалиги юзати ҳайкалнинг қўлидаги ўқ тўргай ўзидан пат чиқаргандек бирдан бўшлади. У кишининг бадани эса тириклик булбули учиб кетган қафасадай бўшаб қолади. Сен бу ишларни бошлар экансан, мен айтган гапларни кўнглинига туғиб ол. Агар у ерга кетаётгандаги ёғим тоймасин десанг, юришда қадамни санаб бос. Улуғларни номини тилингдан қўйма. Ўша исмларни ўқимасдан қадам боемса. Агар шер нафасидан аждаҳодек ўт сочиб, оғзини очиб, сенга ҳамла қиласа, дарров узукни унинг оғзига от. Шундай қилсанг, у дарҳол даф бўлади. Уаукни олиб, мен белгисими айтган тошгача кориб бор. Тош устига чиқиб, эшикни очишга ҳаракат қилиб кўр. Ўқ ва ёйингга қўл уриб, ўқ отишга киришганингда ҳам, албатта, ўша улуттисмларни тилингдан қўйма. Энди қўрқмай йўлга тушавер.

Хизр бу ишлар юзасидан шаҳзодага шу хилда таълим берди. Фарҳод унинг ёғини ўлиб, йўлга чиқди. Ҳамма ишни у берилгани таълим бўйича қиласарди. Дарвозадаги шернинг олдига келди. Унинг оғзига узукни ташлаган эди — йўқолди. Узукни яна қўлига олиб, тош устига боргумча қадамини санаб кетаверди. Тош устига чиқиб, ёғи билан қаттиқ тепган эди, қалъя ичидан бир овоз чиқиб қолди. Овоз тармор-такрор бўлиб, жуда беёхниов эди. Лекин дарвоза оддинроқ очилиб қолди. Эшик очилиши билан ҳалиги овоз ҳам йўқолди. Шундан кейин ҳалиги совут кийган ҳайкал камомшта ўқ тортиб чиқиб келди. Бунинг устига қалъя тепасидаги юзати ҳайкал ҳам чиқди. Ҳаммалари совут кийган, қўлларида ўқ ва ёй эди.

Уларнинг бари Фарҳод юз кўрсатган тарафга ўқларини тўғрилаб туар әдилар.

Фарҳод биттагина жонига тикилган юзта бало ўқини кўрди. Кўпгина қийинчиликларни босиб ўтган шаҳзода ҳеч қўрқмай, оғирлик билан ўқ-ёйини қўлига олди. Қамонини тортиб, ўқни жойлаб, ойнага қараб шундай ўқ уздики, бу ўқ маҳбуба гамза қилиб туриб, ошиқ қўксига кипригини ўқ қилиб отиб, дөғ қўйганига ўхшарди. Чақмоқ нусхасидаги бу ўқ бориб тегиши билан ўқ отувчи темир ҳайкал йиқилиб тушди. Бу йиқилгач, қалъя устида камон тортиб турган бошқа юзта ҳайкал ҳам ер билан баробар бўлди. Уларнинг ҳаммаси ҳалиги ўқ отувчи билан ҳамкору ҳамдаст әдилар.

Фарҳод бу хил аҳволни кўргач, бу гаройиботлар унинг тилини соқов қилиб қўйган әди. У тангрининг мадҳига тил очар экан, бошқа сўзларни айтишга унинг тили лол әди. Ҳисобсиз безовталикка сабабчи бўлган дарвоза томон у қадам қўйиб бора бошлади. Дарвозанинг йўлини ҳар қандай хавфхатардан холи кўриб, у қалъанинг ичига кирди. У ерда ҳаддан ортиқ, кўп бойликларни, ҳар тарафга Қорун хазинасидай тўплаб қўйилган олтин ва кумушларни кўрди. Шунча бойликларни Искандар кун чиқардан кун ботаргача юриб қанча машаққатлар билан дунёни олиб топган ва бу осмонга ўхшаш қалъани тилсим қилиб, шу қалъанинг ичига уларни яшириб кетган әди.

Қалъанинг марказида бир иморат қурилган бўлиб, юз минг ибора ҳам унинг таърифига ожизлик қиласарди. У иморат ҳар томонга қуёшдай нур сочиб туар, ўзи кичиккина бўлса ҳам, лекин фойдаси кўп әди.

Фарҳод эшикни очиб, ичкарига қадам қўйди. У уйнинг тоқида порлаб турган бир жом кўринди. Порлоқлика у қуёш каби, қуёш ҳам эмас, подшоҳ Жамшиднинг жоми сингари әди. У жаҳоннинг марказида қуёшдай порлаб, дунёни кўрсатувчи ойна сингари әди. Бу ойнада ҳам юз бериб турган ишлар, дунёning аҳволи яққол кўриниб туарди, Жомнинг ташқи томонида ер юзининг маркази, ички томонида эса тўқиз осмон айланаси жилва этарди. Унинг ташқи томони етук кишининг қалбига, ичи эса қалби пок кишининг юрагига ўхшаб кўринарди.

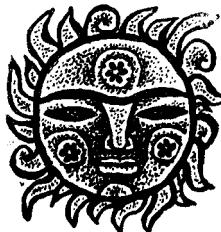
Кўп машаққатларни чеккан Фарҳод буларни топиш билан жуда ҳам севиниб кетди. У шоҳона жом ва хазиналарни ўз ўрнига қўйиб, орқасига қайтди. У катта булоқ бошига келиб отига минди ва отини Хоқон томон йўналтирди. Уларнинг олдига бориб, Хоқонни ва унинг ҳамма одамларини хурсанд этди. Уларнинг барчасини юз минг қайғу-ташвишлардан озод қилди.

Энди Фарҳод бутун қўшинга ўзи раҳбарлик қилиб, қўшин унинг кетидан изма-из юриб ўша томон йўлга тушишди. Улар Хизр Фарҳодга таълим берган булоқ бошига боришди. Шу ерда Фарҳод ўз одамларини ва қўшинни туширди. У ёғига вазир билан шоҳнигина бошлаб кетди. Олдин дарвозадаги шер ёнига, сўнг осмонўпар қалъя ёнига бориб томоша қилдилар. Қалъя ичидаги турли-туман очиқ хазиналар билан бир қаторда айрим махфий хазиналар ҳам бор эди. Уларнинг ҳаммасини Хоқонга туҳфа қилди. Шу жумладан, дунёни кўрсатиб турадиган жомни ҳам.

Пок тангрига юз хил шукрлар билдириб, у ердан шод-хуррам бўлиб ўз манзилларига қайтдилар. Кўкда кундуз қалъасининг тилсимларини бузган ой фарҳоди ўз жисмини кўрсатди. Қуёш Искандар каби қоронгиликларга кирди. Жамшид жоми эса тилсимлар ичига яширингандек бўлди. Улар яна ишрат асбобини ҳозирлаб, Жамшид жомида тўла-тўқис қизил шаробларни ича бошладилар. Улар гоҳ Искандар тўғрисида қўшиқ айтсалар, гоҳ Жамшид ҳақида афсоналар сўйлар эдилар.

Эй соқий, сен ҳам ишрат жойини тайёрлаб, менга Жамшид жомида шароб узат. Искандар кўзгусини очайин-да, Жамшидинг жомини томоша қиласайин.

XXV

Фарҳоднинг Хоқон ва Мулкоро билан бирга Суқрот ҳакимга йўлиққанлари, Суқрот Фарҳоднинг келажагидан хабар бергани ва ҳар бирлари тилак гав-ҳарин қўлга олиб қайтганлари

Саҳар суқроти* тогнинг тепасидан жой олар экан, унинг юзидан тарқалган нурлар бутун оламни ёритди. Унинг асбоби осмон варақларидан устурлоби** қуёш чамбаридандир.

* Саҳар суқроти — Қуёш дейилмоқчи.

** Устурлоби — шарқ астрономиясида қуёш ва юлдузларнинг юқсаклигини ўлчаб келинган асбоб.

Фарҳод яна ишда ўз қобилиятини намойиш қилиш учун остига миниб, йўлга тушди. Суқротниңғ ғори жойлангангаш тоғ томон юзланиб, у тўхтосиз юради. Хоқон билан ҳунарманд вазир ҳам унинг орқасидан от қўйиб бора дилар. Қўшинни ҷашма бошидан кўчиришмади. Ҳамма ҳалқни сафарга чорлаш учун ногора ҳам чалинмади. Энт яқин ҳодимлардан икки мингтасигина танланди. Улар бевосита подшоҳ ҳузурида хизмат қилиб борицлари керак эди.

Улар ҳаммаси Фарҳод орқасидан от сурис борар эканлар, биёбондан ўтгандан кейин унга етиб олдилар. Бу одамлар тўда-тўда бўлиб, Фарҳод билан ҳамкорликда водийни кесиб ўта бошладилар. Мўлжалланган Суқрот ҳакимнинг хилватхонасига — тоғнинг этагига етишгач, қарасалар, олдиларида жуда баланд бир тоғ турибди. У тоғнинг этагида ер юзи нақ бир уюм тупроқнинг ўзи эди.

Бу тоғнинг чўққиси Зуҳал юлдузининг бошига бориб теккан, унинг тошлари фалак жомини синдирган, унда ўсаётган дараҳтларнинг соясида осмон қасри наст эди. Ҳатто сидранинг* шоҳлари ҳам бу дараҳтларнинг битта шоҳига арзимасди. Фалакнинг тифи унинг баданига эгов сингари урилган, уни эговлаб, тепасини туюнинг ўркачига ўхшатиб қўйган эди. Шунинг учун бу тоғ ҳам осмонга нисбатан эгов бўлиб, фалак тусида ҳам ўркач ясашга интиларди. Ойнинг оппоқ суюги унинг эговидан тараашланиб, сук тебранардию, эгов ором оларди. У тоғнинг бошида кўринган қорларни эговланган филтишининг майдалари деса бўларди. У тоғнинг тақаси эса салкам кийик бўлиб, ёздаги қоплонининг соясини эслатарди.

Тоғнинг ичидан юз минглаб булоқлар оқиб турарди. У булоқларнинг ҳар бири порлоқ қуёшдай эди. Унда юз минг фойдали кўкатлар ўсиб ётган бўлиб, ҳар биттаси беҳисоб камсалликларни дафъ эта олар эди.

Бу тоғнинг буюклиги тўққиз осмонча бўлиб, этагининг доираси кенгликда икки жаҳонча эди. Унинг атрофида сонсизсаноқсиз горлар ва чуқурликлар бўлиб, уларни ўрганиб билишга ақл ва ҳис ёрдам бера олмасди. Бундаги ҳар бир горнинг ичига келганда, уларнинг боши, оёғи йўқ бўлиб, на уни кўринарди, на ниҳояси. Уларнинг ҳар бирининг ичи шунчалик қоронги эдики, ёруғ қуёш шамъини олиб кирилса, уни хираплаштиради. Борди-ю, порлаб турган тўлин ой бу гор ичига кирса, қоронгуликтан куйган бир патирга, оддий қурум дорасига айланаб қоларди.

Бу водида юзлаб одамларни оқизиб кетадиган дарёлар

* Сидра — еттинчи осмондаги афсонавий дараҳт.

екарди. Төглар ичидаги эса юз минглаб одам ютадиган аждарлар яшарди.

Шоҳ ва шаҳзода бу тоққа келиб, ушбу аҳволни, шундай бир манзарани кўрар эканлар, хусусан, Хоқон ҳайратга чўзмий, лол ва оқиз бўлиб қолди. У умрида бундай жойларни жеч қачон кўрмаган эди. Бу аҳволда Фарҳод уни юпатиб, шеҳга ва унинг одамларига мекрибонликлар кўрсатди.

— Дарҳол жоми Жамишидди келтиришт. Халқ кўнглидаги бу аламни ўшагина кўтаради,— деди у.

Бошланган мушкул ишларни охирига етказиш учун тезлик билан бориб, жомни келтиришди. Ишларнинг йўли очилиб кетиши учун Фарҳод унга қараган эди, бутун дунёниг акси унда кўрина бошлади. Ўтқир кўзи билан қайси бир тарафга қараса, унда бир иқлим жилва билан кўринар эди. Фарҳод олдин дунёдаги мамлакатларни бўлиб-бўлиб чиқиб, сўнг егти ижлимини бир-биридан ажратди. Бошқа мамлакатларнинг жилвасидан кўз юмиб, ўша жомдан Южон ўлкасини қидириб топди. Бу ўлканинг ҳар томонига назар ташлаб, одамларини бундан хабардор қилди. У ердан ниҳоят ўзлари турган тоғни ҳам аниқлади. Фарҳод тоғнинг жойланишини ҳисоблаб чиқиб, сўнг тоғнинг ичидаги горларнинг ичини текшира бошлади.

Фарҳод қидиравериб у ердан ниҳоят Суқрот ҳакимнинг оромгоҳи бўлган горни топди. Ошиқ ёрнинг оғзига олиб борадиган йўлни қандай қийналиб топса, Фарҳод ҳам кўп фикрлашлар билан Суқрот горининг оғзини топди. Фарҳод ўзида дунёни кўрсатувчи ҳалиги жомни олдинда машъялни кўтаргандай олиб юришини буюрди. Жомни кўтарган киши уни йўлга тутиб, қоронги кечани кундуздай ёритиб тоборди. У жомнинг нури худди кечаси осмонда сузган ойнинг нуридай ҳамма ёққа тушар эди. Искандар қоронгилик ичидаги юргандай, улар юзларча оғату бало ичидаги от сурни борар эдилар.

Хизр айтган йўлнинг нишонаси кўринди. Ногаҳон тириклик суви топилгандай бўлди. Шу ердан туриб якка-ягона Суқрот яширинган горнинг белгисини кўриш мумкин эди. Қора тун ниҳоясига етгандек бу йўл ҳам энди охирига етгани бунинг белгиси эди.

Шоҳ ва шаҳзода отларидан тушишга майл билдирилар. Уларни кузатиб бораётган барча одамлар ҳам шуидай қилишибди. Ишнинг охири шундай ажаб бўлдики, олдиларида тошдан ясалган бир зинапоя кўринди. Шоҳ, шаҳзода ва ишбилармон вазир учовлон зинапоядан беш-олти босқич юқорига чиққач, очиқ бир айвонга дуч келишибди. Шоҳ билан шаҳзода йўлни давом эттирир эканлар, тўрида яна бир бўсаға назарга таш-

ланди. Улар бу даргоҳда бир нафас истироҳат қилиб олдилар. Дунёни кўрсатувчи жом буларга ёргулиқ солиб турар эди.

Шу пайт уй тўридан буларни ичкарига киришга ундан бир нидо келди. Кўнгил уйига хавотир қандай кирса, улар ҳам худди шундай ташвиш ва қўрқувлар билан ичкарига кириб бордилар. Уйнинг ичида бир пора нур кўринди. У нур ёргулигидан уй равшан ва обод бўлиб кетган эди. Чунки унинг бир буржида осмон ҳакими ҳам шогирд туша олмайдиган бир қуёш ўлтиради. Унинг жисмиданоқ покиза руҳи кўриниб, шахсидан эса улуғ ақл эгаси экани билиниб турар эди. У этагини дунёнинг ишларидан тоғдек тортиб, тоғдек қимирламасдан бир ерда яшарди. Унинг пок кўнгиллиги лаъл тошидай кўзга ташланиб турар, кийим-боши эса порлоқ лаъл тоши устига ёпиб қўйилган қимматбаҳо ипак матони эслатарди. Унинг ҳаёт осмонида дунё бир юмалоқ тошдай, унинг ўзи эса жаҳон жисмининг тоза жонидай эди.

Жаҳон ҳақида галирмассанг ҳам бўлади. Унинг олий қадрли вужудининг ўзи биз учун дунёда энг катта олам намунаси-ку! Унинг кўнгли эса шундай бир тиниқ дengизки, унинг юзасидан то тубигача бор ҳамма нарса кўриниб туради. Бу дengиз ичига осмоннинг юз минг юлдузи садафнинг ичига дур тўлатилгандай яширилган. Унинг юзи тангрининг нуридан порлаган кўзгудай бўлиб, у илоҳий сирларни тамом англаган киши эди. Унинг манглайидан томган ҳар қатра тер эса оламини юлдуздай ёритар эди. Унинг горидаги ҳар бир тубан ўргумчак ҳам осмон жисмларининг қандай турганлигини ўлчайдиган бир устурлобдай эди.

Унинг жисми бир ерда қимирламай турса ҳам, табиати осмонда сайр этиб юрарди. Айланиш мумкин бўлмаган ерларда ҳам сафар қиласиди. Юмшоқликнинг осмони унинг зотида, билимларнинг шукухи эса юзида намоён эди.

Шундай юксак даражали бир зот кўриниши билан ҳаммалари букилиб ер ўпдилар. Унинг салобатидан танлар бебтолбаниб, кўнгиллар бўшашиб, баданларга титроқ кирди.

Сирлар хазинасининг хазиначиси кўзини очиб, иззат билан улардан ҳол-аҳвол сўради:

— Бу хавфли йўлни босиб ўтиб ўзингизни қандай ҳис этяпсизлар? Учраши шарт бўлган балолардан қандай қилиб қутулдиларингиз?

Ушбу саволларга жавоб бериш учун тиллари мутлақ бормай, ҳаммалари бошларини қуийи солдилар.

Яна унинг ўзи сўз бошлаб, Хоқонга деди:

— Сен талайгина қийинчилкларни тортдинг. Тангри бе-

шак буларнинг эвазини беради. Гарчи йўл-йўлакай сенга бир қанча ҳазиналар насиб бўлган эса-да, бари бир, биз томонга келишда кўп мاشаққатларни чекдинг. Ҳисобсиз гавҳарлар, қимматбаҳо олтин-кумушлар, Сулаймон узуги, Ҳамшиднинг жоми қўлингга кирди. Биз сенга яна икки хушхабарни ҳада қилмоқчимиз. Қўлингга иккита гавҳарни ҳам топширмоқчимиз. Бу икки гавҳарнинг бири сенга маълум этиладирган хабар бўлиб, иккинчиси энг олий бир таъсир этувчи гавҳардир. Сенга айтиладиган хабар шундан иборатки, сен узоқ умр кўрасан, яна кўп ўлкаларни фатҳ этасан. Ўйлаб кўрсанг, отабоболаринг ичида сенча умр ва давлат кўрган киши топилмайди. Сенга берадирган нарсамнинг яна бири бир муҳрадир. У ғоят фойдали бўлиб, агар сен дунёда узоқ йил яшайдиган бўлсанг, сенга бирор касаллик ёки заифлик юзланадиган бўлса ёки қариллик таъсир қилса, ўша муҳрани оғзингга солиб, тилинг билан айлантириб, сувини ютсанг, касаллик соғломлик билан алмашади, ғам-ғусса куч-қувват билан айрибош бўлади. Қариллик касали тамоман йўқолиб, йигитлик унинг ўрнини олади.

Бундан кейин у вазир Мулкорога қараб, унга ҳам яхши гапларни қўйидагича башпорат қила бошлади:

— Сен ҳам бир қанча аламларни тортиб, бу томонга қадам босиб келдинг. Шоҳ қанча муддат таҳтни эгаллаб турса, сен унинг олдида вазир бўлиб қоласан. Сенга ҳам бирон касалликдан, заифликдан ранж етса, шоҳ сени мана шу муҳрадан баҳраманд қиласди. Бироқ сизларнинг олдингизда бир хатар турибди. Шундан ҳамма эҳтиёт бўлиши керак. Бу хатар тўрт унсурнинг* иккисидан юз беради. Агар мен янгишмасам, бу ел ва сувдан бўлади. Бу хатардан сизлар кўп қийналсаларингиз ҳам, охирида худо сизларга бундан қутулишни насиб этажак. Агар умрингиз бу хатарлардан эсон-омон қутулса, менинг ақл югуртиришимча, беш юз йилча умр кўрасизлар.

Уларга шу хил хушхабарларни айтиб, у узр сўраб, уларни уйидан чиқарди. Шундан сўнг у шаҳзодани ўз олдига чақириб олиб, у билан сирлашди. Кўзини очиб, шаҳзоданинг жамолига яхшилаб тикилди ва унинг кўнглини кўтариб, бир неча саволлар берди. Фарҳод ҳам ўрнидан туриб, унинг олдига бориб, ер ўпди. Билимдон ҳаким уни синашга бошлади:

— Эй вужуди қайгу-аламдан иборат бўлган, пешанасига азалдан севги ёзиб қўйилган йигит! Сен бизга равшанлик келтирдинг. Хуш келибсан! Келишинг қоронги уйимизни ёритиб юборди. Мен минг йилдан буён шу тоғлар орасида

пойи қадамнингга интизорлик тортаман. Худога шукрки, энди сенинг ўзим топтим, юзингин кўзим кўрди. Мен энди охир ийўқ нариги дунёга кетмоқчиман. Вақт зиқ бўлгани учун сўзларимни яхшилаб эшит. Сен шуни билки, бу дунё ўта фоний бир дунёдир. Уни ҳақиқат аҳлларига бир зиндан деса ҳам бўлади. Агар сенга аслан Искандар мулки насиб бўлганда ҳам, ҳаётинг Нуҳ пайғамбар умрича бўлганда ҳам, эртадир, кечдир, бу дунёдан кетиш турган гап. Шунча давлатинг ва умринг эса ҳеч бўлмагандай бўлади-қолади. Худо инсонни вужудга келтирган экан, инсоннинг дунёда яшашдан кўзлаган мақсади тангрининг буюрганига хурсанд бўлиш, буюрганидан бошқасини қилишдан тортишиш бўлмоғи керак. Инсонга ҳақиқий маҳбуб унинг ўзи бўлиб, унинг васлига етишиш учун йўл босиши зарур. Кишининг умиди ўша маҳбуб бўлиб қолса, унинг катта омади, абадий баҳти шудир. Лекин, бу баҳт-давлат жуда олий бўлиб, унга эришиш жуда ҳам мушкул. Бу йўл бўйлаб ҳисобсиз дарду ғамлар учрайди. Улар аслида икки қадамлик бўлса ҳам аммо жуда узоқ давом этади. Киши шу икки қадам йўлни минг йилда босиб ўтгандай бўлади. Лекин, бу йўлни инсон ҳар қанча юрмасин, босиб ўта олмайди. Бунинг учун инсон аввало ўзлигидан воз кечиши, уни йўқ қилиши, сўнг ўша маҳбубини қидириб топиши керак. Киши ўзлигини йўқотмай туриб, уни топа олмайди. Чунки дengизни маҳв этмай туриб асл дурни топиш мумкин эмас-ку! Кишига ўзлигини йўқотишнинг бирдан-бир чораси ишқи мажозий бўлиб, бунинг учун бошқа нарсани қидириб ўтиришга ҳожат йўқ. Ғам шомида абадий қолиб келаётганга ҳам олдин субҳ толеъ кўрсатади, сўнг Қуёш чиқа бошлайди. Мажозий ишқ бамисоли бир нурли тонг бўлиб, ҳақиқий ишқ эса унинг Шарқдан чиққан қуёшидир. Мажозий ишқ кишини зору ғамгин этиб, ошиқлар танини хашакдек қилиб қўяди. Иссиклар у хашакни тобора қовжиратса, ўт тегиши билан у хашак ёна бошлайди. Абадий ишқининг чақмоғи чақилгач, унинг бир учқуни ошиқни кулга айлантиради. Сенинг олдинингда турган ишқ ишқи мажозийдир. У сенинг вужудингни куйдириб, ўртанириади. Шу ишқ сенинг овозангни бутун дунёга таратади, овозингни эса кўҳна фалакнинг тоқига етказади. Сенинг ишқ ўтинг оламни равшан этиб, оламнигина эмас, бутун нил ранг осмонни ҳам ёритади. Ишқ орқасида сен тортган ғам-аламлар бутун дунёни тўлдириб, ундан ошиб тўққиз осмонни ҳам кўмиб юборади. Қаердаки ишқ туфайли ёлғизланиб қолган киши бўлса, сенинг йўлингдан кўтарилиган чанг унинг кўзига нур бўлади. Сен тортган ҳой-хўйлар тўққиз фалак тоқига етиб, сенинг шаънингда айтиладиган гапу сўзлар

етти пўклиминг эгаллайди. Агар дунёдаги ошиқ халқининг тўдалари ва қўшилари бир ерга йигилса, сен уларга подиоҳ бўласан. Агар мажозий ишқдан жонинг ўртаниб, фано селидан хонумонинг бузилса, у вақтда ҳақиқий ишқдан майин шабада эсиб, унинг енгил шабадасидан димомингга яхши ҳид урилади. Асл маъшуқанг ёрдам қўлини чўзиб, мажозий ишқинг ҳақиқийга айланади. Шу билан сен ўзингни унутасан, ишқинг ҳам охирига етади. Абадийлик мамлакатида ҳаҳрамон бўласан. Ҳақиқат тахтига эса әгалик қиласан. Отангдай юз минг хоқон ва қайсарлар дунёдаги одамларнинг ёдидан кўтарилади. Дунёда эса фақат сенинг сифатларинг ва севти йўлида яхши отинг қолади!

Суқрот бу сўзлардан сўнг Фарҳодга бир неча дуоларни ўргатди:

— Сенинг олдингда агар турли тўсиқ ва балолар пайдо бўлса, шу дуоларни ўқий бошласанг, ўша тўсиқ ва балоларнинг ҳаммасидан қутуласан. Бундан ташқари, айтиб ўтилган кўзгу масаласи ҳам бор. Ўша кўзгу сенинг бу томонга келишингга сабаб бўлган эди. Сен совут кийган ҳайкалга ўқ отиб, Искандар тилсимини буздинг. Ўқ ўша ҳайкалнинг айланасига тегиб, унинг кўксини тарози палласидай иккига ажратди. Олдинги кўзгу кўзингдан ёшлар сочган эди, бу кўзгу эса унинг тилсимини сенга очиб берди. Энди бу ердан қайтиб, Чин шахрига борганингда, ўша биринчи кўзгуга қайтадан қарайсан. Ўша кўзгунинг орқасида нима ёзилган бўлса, ҳаммасини энди сен унинг юзида кўрасан. Унга боққанингдан сўнг сенга ишқ балоси ёпишади. Бу ошиқлигининг бошлиниши бўлади. У кўзгуга қайтадан қарамоқчи бўлсанг, ҳеч нарса кўринмайди. Сенинг ишларингнинг бош илига тугун тушган бўлади. Ҳар қандай ишга ҳам чора топа оловчи кишилар сенинг ишингга келганда ожиз бўлиб қоладилар. Тақдир пешанангга ёзган нарсалар бошингга тушади. Аҳволинг қанча оғир бўлиб, кўксингдан чиққан оҳлар кўкка етгани билан бефойда. Бироқ талаб қилганинг — ишқ қўшин тортиб, сенинг кўнглигини ўзундай мағлуб этадикӣ, агар сен ўша ишқнинг нималигини бир нафас тушуниб етсанг, бундан огоҳ бўлсанг, бундан сен дунёга минг йил шоҳ бўлгандан ортиқ лаззат то-пасан. Мен ҳам энди сен билан хайрлашаман. Истагим шуки, сен мурод-мақсадингга етгач, севги түғёни сенга ҳужум қилган чоғларда, бирон марта оҳ тортиб, мени эслаб қўйсанг!

У донишманд сўзини шу ерга етганда тугаллаб, дунёдан кўз юмди. Фарҳод унинг айрилигида вовайло тортиб қолди. Суқрот ҳаким эса Суҳайло ҳакимдек борса келмас узун йўлга тушиб кетди.

Шўрлик Фарҳод бу аҳволни кўриб, кўзидан маломат ёшлиарини тўқди, унинг аҳволига ва ўзининг ҳолига кўп-кўп йиглаб, мотам тутди. Дарҳол Хоқон билан Мулкорони чақирди. Улар ҳам бу хатарларга тўла ҳолни кўришди. Икковлари ташқаридан туриб, донишманд айтган гапларнинг ҳаммасини эшигтан, бу гаплардан ўзлари ҳам ўлиш дараҷасига етган эдилар.

Улар бир неча тушунган одамларни чақириб, донишмандин ўз жойига қўйдилар. Унинг қабрини обод этиб, ўша төғ атрофида бир шаҳар бино қилдилар. Ўша обод этилган ернинг ҳамма томонини тўғрилаб, сўнг булоқ бошига йўналдилар.

Хоқон билан Фарҳод қўшин орасига кириб келар эканлар, Фарҳод ўз кайфиятига кўра қайғули бўлгани каби Хоқон ҳам хурсанд әмас эди.

Қуёш Суқроти ўзига ернинг тубини маскан қилди. Кечанинг луқмони эса йиги-сигига турди. Ўз кийим-бошини кўку қоралардан ясад, аза тутди, кўз ёши тўка бошлади.

Шоҳу шахзода эса Суқротнинг мотамидан жуда дард чекар, фақат Чин ўлкасига қайтиш иштиёқигина уларни бу қайғудан узоқлаштирас эди.

Улар бу кеча истар-истамас базм туздилар. Аччиқни аччиқ кесади, деганларидек, бир неча қадаҳ аччиқ шароб ичдилар.

Кел, эй соқий, менга сен ҳикматларингни кўрсат ва араплаш рангли, селава бир қадаҳ шароб бер. Қадаҳнинг бош булогига тўлқин солиб, мени бир нафас бўлса ҳам ҳаяжонларимдан тинчлантириб.

Фарҳоднинг Хоқон билан Чинга қайтгани, Чинда кўзгуни томоша қилиб, унда Арман мамлакати, Арман водиси ва Ширин жамолини кўриб, унинг юзи кўриниши билан оҳ уриб йиқилгани

Тонгнинг бош булоги порлай бошлаб, кўкнинг майсазорини гулшанга айлантириди. Фалакнинг Юнон замини қисми мусаффо бўлиб, Чин хоқони — Қуёш эса қўшин тортди.

Хоқон, хоқонгина эмас, Фарҳод ҳам, уларнинг ҳамма одами ҳам Чин мамлакатига қайтишга мойиллик билдира бошладилар. Хазиналарга ишончли одамларни қўйиб, Хоқон уларнинг ҳар бирига мингдан зиёда кўмакчилар ҳам берди. Ўзлари эса кучларини йиғиб, Чинга йўл олдилар. Уларнинг энди бу йўлда кўчишдан бошқа йишлари қолмаган ҳам эди. Улар йўл юришга шунчалик берилиб кетган эдиларки, кечани кеча, кундузни кундуз демай йўл босар эдилар.

Пайғамбар дин ўлкасига етиб келгандай, Хоқон ҳам ниҳоят Чин мамлакатига етиб келди. Шараф буржига ой келиб қўнгандай, ўлканинг безаги бўлган шоҳ ҳам ўз тахтига чиқиб ўлтириди.

Фарҳод эса Чин шаҳрига қадам қўйиши билан ташвиш ва тараддуд ичиди кўнгли тинчимай, кўзгуни кўриш умидида дарҳол хазиналарнинг калитини сўрраттириди. Сабру қарорсизлик билан эшикларни очиб, саросималик билан кўзгу томон югорди. Ўша биллур каби тиниқ кўзгу кўриниши билан унинг турли фикру хаёллар билан тўла кўнглига севинч юзланди. У латофат қутичасини, латофат қутичасинигина эмас, айни вақтда оғату бало қутичасини жойидан пастга тушириб, хазиначидан унинг калитини топтириб олди. Шу билан ўзини ҳам юз минг балонинг тузогига солди.

Калит аланга шаклидаги тиљини чўзиб, кўзгунин очишни манъ қилгандай, зулфинлари эса қулф оғзини маҳкам ушлаб, уни очмасликка ишора этётгандай, калит ўша зулфин ва қулф ичидаги юз буралиб, «Бу хатарли фикрдан кеч!» деяётгандай эди.

Бироқ киши тақдирдан қочиб қутула олмайди. Шаҳзода сандиқни очиб, кўзгуни чиқарди. Қуёш кўзгусига ўхшаган бу кўзгу Жамшид жоми сингари дунёни ўзида акс эттириб тувар эди.

Фарҳоднинг кўнглига ҳайрат учқуни тушиб, кўзгунинг юзи га қаради. Кўзгунинг олд қисмида ноз билан парвариш топган ажойиб бир дашт кўринди. Бу даштда дардли севги кўкатидан бошқа нафса кўринмас эди. Кўкатлари занглаған ништарга ўхшар, гуллари эл қони билан қизарға, занжир-занжир бўлиб ўстган сунбулманинг бўғин-бўғинлари чидам ва ақлни овлаш учун тузоқ эди. Бу ерда осмондан ранг олиб, осмондан парвариш тоғиб кўкараётган бинафшалар гажак бўлиб ақл бўйини тортаётгандай, наргис гуллари тақво аҳлини масти ва ҳушсиз қилиш учун шароб пиёласи узатаетгандай, лолалари жонни ўртантаришга, кўнгилдаги доғлар хирмонини кўйдиринга ўт ёқаётгандай, тупроқлари элу халқ турмуши ўора бўлсин учун хушбўй мушк сочаётгандай, у ердаги сафсар гуллар эса «Бу ерга келган ҳар қандай соғдил ошикнинг ҳоли шундай бўлади!»— дей бериб соқов бўлгандай эди.

Фалакнинг раъийи билан бу ерда жуда кўп армон ва нафармон гуллари кўкарған эди. Қаттиқ эсан қуюн шамоли ҳар нафас сарсон-саргашталиктининг ҳамма турларидан нишона кўрсатиб туради. Бу водининг қирғоқларида қаттиқ тоғлар бўлиб, улар айрилиқ тоғларини эслатарди. Тоғлар оёқларини ерга маҳкам тираб, кўкка сир айтиш учун бошларини юқори кўтарган эдилар. Фалак ва тоғларнинг тузилишини чўзиқ қилиб яратган, гўё улар дунё денгизига ташланган лангар эдилар.

Худди шу тоғнинг гир айланасида сон-саноқсиз одамлар саф тортиб, қаттиқ ҳужум қилиб, ўша тоғнинг камарида ариқ қазиши билан машғул эдилар. Ариқ эса тоғ айланасида камарга ўхшаб чўзилиб кетган эди. Шу одамларнинг ичидаги ташқи кўринишдан бир ёш йигит ўзининг ҳунарини намойиш қилиб теша ураг, айни вақтда унинг заиф ва бечоралиги ҳам билиниб туради.

Худди шу вақт ва шу ҳолатда узоқда бир гуруҳ одамлар пайдо бўлиб, улар ҳалиги тоғ қазувчилар устига тоғ сели каби кела бошлади. Уларнинг ҳаммаси отга минган ой юзли

гўзаллар эди. Йўннатбаҳо гавҳарлардан тақинчоқлар тақиб, улар ўзларига жуда зёб берган эдилар. Уларнинг ҳаммаларининг пешоналари гул-гул ёнган, киприклари тикондай-тикондай, қовоқлари кенг-кенг, оғизлари эса тор-тор эди. Уларга бир гул юзли гўзал бошлиқ бўлиб, бу чавандоз гўзалининг мингани оти юриши олдидা осмон оти чўлоқ, қуёш юзи унинг манглайи порлоқлиги олдиди ўз рангидан ҳижолатда эди. У гўзал гўё қуёш билан шатранж ўйнагандай рух юриб, от* сакратиб, уни ҳар соатда юз марта мот қиласр эди.

Ҳа, у гўзалининг бошдан оёғи жаҳонни ўртаб, оламга бир бошдан ўт солгудай эди. Шу тўдадаги қизларнинг ҳар бири бир ой бўлиб, бошлиқлари эса дунёга зийнат бергувчи қуёш эди. Эсиб турган елдан юзи қип-қизарип кетган у гўзал тоғ қазувчилар устига елдай от суриб борарди. У ҳар томонга қараб томоша қиласр, қаёққа боқса, ўша томондаги элнинг юрагига ўт ёқар эди.

Шу пайт Фарҳод кўзгуда ўз тимсолини кўриб қолди. Ҳалиги гўзал отининг бошини шўрлик шу Фарҳод томонга бурди. Фарҳоднинг кўзгуда кўринган тимсоли қизнинг юзига қарашиб билан суратдай қотиб, таин беҳолланди. Ва яраланган овдай бир фарёд қилди, фарёд қилдию, ўзидан кетиб, ерга йиқилди.

Фарҳод кўзгуда кўринган ўз тимсолининг бунчалик йиқилишини кўриб, ўша гўзалини яна ҳам аниқроқ кўришни истади. Кўзгунинг юзини у ўзига яқинроқ келтириб, ой юзлининг жамолига боқди, худди кўзгуда кўринган ўз шаклидай бир фарёд қилиб, жисми жонидан айрилгандек ерга йиқилди. У худди ўша ўз тимсолидай ҳуши кетган ва бир оғиз сўз ҳам айта олмай ётарди.

Хазинадаги хизматкорлар унинг бу ёмон аҳволини кўриб, тезлик билан Хоқонни бундан хабардор қилдилар. Хоқон бу можарони тушуниб, ёқасини йиртиб, хазина томон югорди.

Онаси эса уни ўлган фаҳмлаб, сочини ёйган ва ўлган ҳолда мотам тутиб чопиб келарди. Фарҳоднинг отабеги бўлган Мулкоро Фарҳод учун оталардек фифон торта бошлаганди.

Мулкоронинг таниқли, Фарҳод билан тенгдош ва сирдош Баҳром исмли ўғли бор эди. У аслда Фарҳод билан эмишган кўкалдош бўлиб, маслак бобида у билан биродар эди. У ҳам Фарҳоднинг аҳволини кўриб, ёқаси эмас, кўксини пора қиласарди.

Булар ҳаммаси парвонадек Фарҳод бошига тўплланган эдилар. Фарҳод эса ўчган шамдай ётарди. У хушсизлик кўчасига шу юз қўйганича бир кечакундузгача ўзига келмади.

Тонг боди ўз шамолларини ҳаракатга келтиргандан кейингина Фарҳоднинг димогига бу шамол урилиб, у ўзига келди. Кўзини очиб, боши устида селдай кўз ёши тўкиб турган тўданни кўрди. Йиғлаётганлардан Мулкоро билан Баҳромни мулоҳимлик билан тинчлантириди. Унга мотам тута бошлаган отонасини кўриб, уялиб кетди, уятдан ўлаёзди. Аввалги йиқилгани каби йиқилиб, унинг яна ҳушидан кетишига оз қолган эди.

Фарҳод минг узрлар айтиб ўрнидан турди ва келиб, уларнинг оёқларига юз суртиб, ер ўпди.

— Қандай қилиб сизнинг бунчалик мотамингизга сабаб бўладиган ҳолатга тушиб қолганимни ўзим ҳам билмайман,— деди у ота-онасига.— Бу иш яхшими, ёмонми, худо ҳаққи, менинг ихтиёrimдан ташқари юз берди. Расво бўлибман. Маъзур тутинглар. Расво бўлдим, десам кам. Бу менинг ўлганим. Ичингизда ҳам, ташингизда ҳам мендан хафа бўлмассангиз, гина сақламассангиз яхши бўларди.

Шу хилда у ўзининг ичидан анчагина сиқилганини кўрсашиб, уларнинг кўнгилларини ўз томонига тортмоқчи ва уларнинг майлини қозонмоқчи бўлди. Лекин унинг кўзи билан тили бу томонда бўлса ҳам, жони билан кўнгли ҳалиги кўзгу томонда эди.

Улар бу гаплардан севиниб ўринларидан турдилар ва уйларига жўнаб кетдилар. Уларга Фарҳод шу хилда чора қилиб, жўнатиб юборгач, ўзи келиб, яна кўзгуга қаради. Кўзгунинг юзи эса бурунги ҳолида тутун босгандек эди. Бу кўзгуни ясаган донишманд унинг тилсимини шундай қилган эканки, бу кўзгуда қандай шакллар кўринса, қарагувчи томоша қилиб бўлгач, тилсими бузилиб, уни қайта кўриш мумкин бўлмас экан.

Фарҳод кўзгудаги томошани яна кўришдан умид узди. Шундан сўнг ўзини у. муттасил ғаму ғуссалар ичida кўрди. Бу қайгулардан унинг ўлими ҳам яқин эди.

— Оҳ!— деди у.— Бошимга бир иш тушдию, лекин тушганди ҳам жуда оғир иш тушди. Агар ўзимни шу туфайли пора-пора қилиб ташласам, бундан истагим ҳосил бўлмайди-ку! Нима фойдаси бор. Бечора жоним куйиб адо бўлмасдан, девоналик қўлимдан ихтиёrimни олиб қўймасдан бурун бирор чора ўйлаб топмогим, ақл билан иш тутишни ўзимга ҳунар қилиб олмогим керак. Ақлли бўлиш такаллупларини кўрсата бошласам, шоҳнинг ҳам кўнгли шоду хурсанд бўлади. Энди менинг қилмоқчи бўлган ишларимнинг қурол-яроғи тайёр. Бу асбоблар мен ва ишқ балосидан иборат, холос. Ҳозир мен бетоқатлик кўрсатиб, бошимни олиб бир тарафга кетсам, мам-

лакат подшоси бир нағас ҳам сабр қўйлмай, чидай олмай, муқаррарки, мени қидириб топиш учун тездан юз минг қўшин тайин этади. Улар Чин мамлакатининг ҳар қайси томонига чопиб, икки-уч кун ўтказмасданоқ мени топиб келтиришади. Агар қўшинни кўриб, улар билан бетма-бет курашга тушиб кетсанам, кўп бегуноҳ одамларни ўлдириб юборишига тўғри келади. Фараз қилайки, халққа қилич ўқталдим! Йўқ, бу зулмни элга қилгунча, ўзимга қилганим яхши! Қандай қилиб эл бўйнига қилич уриш мумкин?! Қандай қилиб гуноҳсиз одамларни ўлдириш мумкин?! Курашаверсаму, охири қўлим ишдан чиқиб қолса-чи?! Унда ночор тутилмоқ керак бўлади. Менга Чин халқи нима ёмонлиқ қилибдики, мен уларнинг барчасига хун тўлайдиган бўлиб қолай?! Бу ишларим учун бордию, шоҳ жазо бермаган тақдирда, у дунёда тангрига нима жавоб бераман? Кўзим шоҳнинг кўзига қандай тушади-ю, элнинг юзига қандай қарай оламан! Бу гаплар бир ёқда турсин, яна шу томони ҳам борки, шоҳ менинг ҳозирги ажойиб ҳолимдан хабардор бўлиб қолса, дарҳол менинг атрофимга бир тўда кишиларни тайин қилмайдими! Улар мени қўриқ-лашга ва кузатишга бошлайдилар. Агар шу хил мушкул иш юз бериб қолса, менинг мўлжаллаган режаларимни амалга ошириш қийинлашади. «Бу девона бўлиб қолипти!» деб, оғимга киshan солсалар, у вақтда қутулиш узоққа чўзилиб кетади. Фараз қилайлик, менинг девоналигим ҳам йўқолди. Бу ревамни кимга айтиб, кимга маъқуллата оламан? Энг яхиси шуки, ўзимни билиб, қўлимдан келганча ўзимни ўзим қўриқ-лаганим дуруст.

Ишнинг ҳисобини олиб, у ҳамма ишни ўзи қилмоқчи ва ҳаммасини ақл қонуни билан адо этмоқчи бўлди. Бироқ севги зулм қила бошлагач, юзта ақл ва билимнинг расм ва қоидалари ўз-ўзидан бузилиб кетажагини Фарҳод билмас эди.

Эй соқий, сен менга энди ошиқона шаробдан узат. Чунки мен ақлим ўзимда бўла туриб афсона бўлиб қолдим. Мени фонийлик ва ишқ базмининг хос кишиларидан қил ва ақлининг ранжу балоларидан халос эт!

*Фарҳод ишқ сирини яширмоқ учун
урингани, бироқ бу ишқ унинг юзини
сарғайтиб, қаддими букиб, ўзини ош-
кор қилгани ва ҳакимлар, табиблар ден-
гиз ичидаги бир оролга саёҳатни масла-
жат кўрганлари*

Ишқ йўлининг мажфийликларини яхши билган киши унинг сирларини шундай очиб берди:

Фарҳод ўз севгисини яширин тутиб, ақллиликнинг нишоналарини намойиш этар эди. Агар бир уйнинг ичida ўтдан аланга бўлса, тутун кўтарилишидан уйга ҳеч қандай хавф йўқ. Ўт ёнсаю, тутуни мутлақо чиқмаса, у уйнинг деворларида ёриқ бўлиши мумкин. Осмон ҳам оқшомлари ўз қуёшини кўрсатмайди, лекин юлдузлардан тўккан кўз ёшлари қуёшли билдириб туради.

Нофа ҳам ўз мушкини яширишга ҳаракат қиласди, бироқ исининг тарқалиши унинг ихтиёрида эмас. Лоланинг ғунчаси очилар экан, ўз кўнглидаги яширин донги қандай асрайди! Унинг очилган вақти маълум бўлганидек, ташқаридаги доғи олдинроқ матаълум бўлади.

Ғамгил Фарҳод бу ёқилган ўтининг устига ҳашак ёпиб яширмоқчи бўлса ҳам, аммо унинг оҳи кўз ёшлари элни унинг махфий дардларидан хабардор қилиб қўяр эди.

Ҳа, ишқ ўтига таскин бериб, уни яшириш ақл пардасининг қўлидан келмайди. Қуёшини зарра яшира оладими? Кўпик ичига денгиз сигармиди? Шам ўз шуъласини фонус билан ёпади. Лекин парда орқасидан бу шуълани ҳамма кўради. Қонли ёш кўзнинг ичida яширина олмайди. Шиша ичida май ҳам ниҳон қололмайди.

Фарҳодга ҳам бу дарду ғамларнинг ўтини яшириш ўз кўнглига яширинча дард ўтини ёқиш билан баробар эди. Севги сири бир неча кун ичидә ўнга шунчалик таъсир этдики, заиф тортиб, кучсизланиб, одамнинг раҳми келадиган

бўлди. Ҳар ким уни кўргандаёқ шундай қаттиқ төммум камдайдир бир ўт мумга айлантирибди-я, дерди.

Бу воқеадан бир ой ўтганда Фарҳодга шундай оғирчилик юз бердики, унинг қадди кўк сайдидан чарчаган уч кунлик ойдай букилди. Юзи сариф лоладай, кўз ёши инжулари лола-даги ёқсан шудрингдай бўлди. Бироқ фарқи шунда эдики, лоладаги қора доғ ўрнида Фарҳод оҳ тортиш учун оғиз очганда оҳининг тутуни бор эди. Тик ўсган сарвникидай қадди-қомати худди токнинг зангида бўшашиб, эгилиб қолди. Бироқ ўша токнинг табиатида бўлган шароблик хусусияти унинг кўнглида май ўрнига қон ютдиар эди. Танининг заифлиги тундан-тунга ортиб, кундан-кунга кўпайиб борарди.

У фигон тортмаслик учун оғзини қанча берк тутмоқчи бўлса, шунча кўп беихтиёр нола чекиб юборар эди. Илгарилари табиати анча мустаҳкам эди. Танида ҳам кучлилиги, согломлиги сезилиб турарди. Энди у ўзини тутишга бениҳоя уринса ҳам, кўп-кўп фигонлар тортиши аҳволини билдириб қўяр эди.

Энди унинг миясига савдоийлик тушиб, жисми ҳам ҳар хил касалликларга чалина бошлади. Табиатида эса девоналик нишона кўрсатиб, оғзига келган сўзларни айта бошлади. Кўнглида ҳеч бир сабру қарори қолмасдан, бутун ихтиёри қўйлидан кетди.

Шоҳ билан вазир унинг бу ҳолатини кўриб, ҳар икковлари нинг кун сайин азоблари орта борарди. Улар кўши насиҳатлар қилсалар ҳам таъсири бўлмади. Кўп ўйлаб кўрдилар. Тадбири топилмасди.

Қарасалар, иш қўлдан чиқиб кетаётибди. Бунга энди ўйлаш ҳам, чора ҳам, билим ҳам ортиқ фойда бермаяпти. Шоҳ ўз яқинларини ва барча табибларни йиғиб кенгаш тузди. Унинг аҳволи ҳақида кўпгина гаплар гапириб ўтилди. Бир гапни бирлари қабул қилсалар, бошқа бирлари рад қилар эди. Охирида аҳли ҳикмат шоҳга шундай арз қилди:

— Эй олам элининг сенга қуллуқ қилмоғи фарз бўлган шоҳ! Бизга унинг касалини аниқлаш анча қийин бўлди. Савдоийлик туфайли унинг руҳий аҳволига нуқсон етибди. Унинг мижозида илгаридан иссиги ортиқ бўлган экан. Шунинг учун унинг табиати май ичишни кўп истар экан. Ортиқ даражада кўп ичилган май билан унинг табиатидаги ҳарорат қўшилиб, унинг баданини шу хилда қиздириб юборган. Йкки-уч ёшидан бошлаб ўн бир-ўн икки ёшигача ўқиш фикрида бўшини қуийи солибди. Яна икки-уч йил ҳунар ўрганаман деб жуда қаттиқ ўйланнибди. Бунинг устига сафарда шунча чекиз-чегарасиз ўйл юришига тўғри келибди. Бу ҳам, албатта, унда ҳарорат нинг кўтарилишига бир сабаб бўлган. Майли, бу ҳам бир

ёқда турсин. Унинг қизғин табиатидаги бениҳоя ўйчанлик-чи? Бу ҳам сабаблардан бири бўлган. Айтиб ўтилган нарсалардан фикри ҳоли бўлгандан кейин эса тилсимни очиш учун киришиб кетган. Тилсимни очаётган пайтда у қандай хаёлларни кўнглидан ўтказмагану қандай фикрларни қилмаган дейсиз. Аждар унинг жисмини оловларга ёққан. Дев унинг бошидан тутун чиқарган вақтлар ҳам бўлган. Унинг табиати шунча ҳароратларни кўргандан кейин, ажаб эмаски, унинг аҳволида ўша ўтларнинг иссиғи бўлса. Энди унга шундай ҳолатлар юз берган экан, буларнинг ҳаммасига иссиқдан димогининг қуригани сабаб бўлган. Унинг мижозини ҳарорат ва қуруқлик тўла эгаллаб олган экан, бунинг иложи энди унинг табиатини совутиш ва юмшатишdir. Ҳозир фасл жавзанинг охири, саратоннинг боши. Лолаларнинг доғлари ҳам қуёшнинг ўтидан. Ҳар томондан иссиқ шамол келяпти. Бу қизиқ ел ичida ҳалиқ ҳам самандардай кезиб юрипти. Қуёшнинг ҳароратидан юлдузлар бошдан-оёқ симобдай эриб оқишига яқинлашган. Саҳрода қуюннинг безовталиги, илоннинг эса буралиб-буралиб юриши — ҳаммаси иссиқдан. Ҳаво тоғларнинг устидан олов сочмоқда. Буғларнинг қайнаб чиқиши бунинг нишонасидir. Ҳар шом Ғарбда кўринаётган шафақ эмас, балки тўнкарилган осмоннинг қизиб, қизариб кетганидир. Осмон қизиб кетган кўранинг* нишонаси бўлиб, замона унга қуёшдан ўт ёқмоқда. Бу кўранинг кўмири шомдан, дами тонг елидан бўлиб, юлдузлар бу кўрадан чиққан учқунлардир. Бу ҳар томонга оқиқан сувлар сув эмас, балки ер иссиқдан тер оқизмоқда. Соя эса ўзини бу ўртада тўсувчи парда бўлишини истамай, қуёшдан қочмоқда. Ҳавонинг табиатида бўлган бундай иссиқ хатто Фарҳоднинг олов табиатига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Қизиги шунда. Унга энди қуруқлик ва ҳарорат шундай ёпишган экан, бунинг иложи совуқлик ва намлиқдир. Унинг дардига илож шундай ердан топилади. Бунақа ер бу ердан беш кунлик йўлда, денгизнинг** ичидадир. Денгиз ўтасида бир орол бор. Уни таъриф қилишда ҳар қандай ақл ҳам шошиб қолади. У оролда бир төғ бош кўтарган бўлиб, бу төғ бўйлаб етти-саккизта булоқ бор. Бу булоқлар олдида Мұҳит дengизи дарёча, Кўк дengизи эса Ҳулкар юлдузича бўлиб қолади. Оролнинг атрофида ўша сувлардан намгарчилик кўп бўлиб турса ҳам, аммо тоғнинг теласида доим қаттиқ совуқ бўлади. Тоғнинг чўқиси жуда баланд бўлиб, куз келиши билан совуқдан чашмаларнинг оғзини муз боғлаб қолади.

* Кўра — темирчининг ўтхонаси.

** Денгиз — бу ва бошқа ўринларда дарё маъносида ҳам келади.

Агар шаҳзода ўша тарафга борса, ажаб эмас, кўнгли очилиб, димогидаги хасталик кетиб, янгидан қувват топиб, муборак жисми согломлашиб кетса. У ерда ҳавонинг салбий таъсири йўқолиб, уни тузатиш анча осон бўлади.

Табиблар нима деган бўлса, ҳаммаси шоҳга бошдан-оёқ маъқул кўринди. Шоҳ дарров Мулкорога буюрди:

— Табибларнинг гапини эшитдинг, тушундинг. Неча кун денгизда сузадиган бўлсак, шунга қараб сафар асбобини тездан тайёрла.

Вазир бундай олий ҳукмни эшитиши билан нимаики бу юрилган бўлса муҳайё эта бошлади. Ҳамма нарса тайёр бўлгач, шоҳнинг буйргуи билан шаҳзодага бу ҳақда хабар бердилар. Айтилиши лозим бўлган сўзлар тамом айтилди, унинг денгиз сафарига чиқиши уқдирилди.

Бу гапни эшитган шаҳзода Фарҳоднинг ўксук кўнгли хурсанд бўлиб, шодликка тўлди. У деди:

— Шоҳнинг олдига бориб шундай хабар беринг: Шоҳ нимани истаса, ўша менинг ҳам дунёдаги истагимдир. Мен унинг ўғли бўлганимдан кейин барча қуллари ичida энг камтарини ҳам, хастаси ҳам мен. Ортиқ бир нарса дегани қандай ҳаддим бўлсин. Шоҳ қаерга боришга сафар яроғини тайёрлаган бўлса, мен тайёр. Бошим шоҳнинг оёғидадир.

Бориб шоҳга бу сўзларни айтар эканлар, у кўзига ёш олиб дуо қилди. У яна деди:

— Кемаларга тартиб бериб, уларга нима керак бўлса жойлаб қўйинглар. Мен ҳам тонг отиши билан денгиз сафарига чиқиши жазм қилиб қўйдим.

Шаҳзода бу хабарни эшитгандан кейин севинчи сўзлаб бўлмайдиган даражада ортиб кетди. Бундай иш унинг ўйлаб қўйган мақсади эди. У ўзининг ҳазин кўнглига юпанч берди. Бир навъи ҳийла топиб, бирор ишни баҳона этиб, Хоқонга хафалик юз бермайдиган қилиб заруратан бу сафарга у чиқадиган бўлди. Бу сафар унинг ўз ўйлаганига монанд бўлиб тушгани учун кўнгли жуда хурсанд эди. Кўнглига дарёдаги каби тўлқин, ҳаяжон тушган, севинчдан эса оғзи кема оғзидай очиқ, бироқ сўzsиз эди. Хаёли тўлқинлар занжирига пайваста, юз минг хаёлот бир-бирига уланиб кетар эди.

Эй соқий, сен менга қизил шароб денгизини келтир. Бу денгиз ичига пиёла қайигини сол. Заиф ва кичкинагина жисмим ғам дарёсидадир. Сен эса ўша қайикда туриб қўлимдан тути!

XXVIII

Хоқон билан Фарҳоднинг қўйк оти-
дек бўз отларидан тушиб, фалакдек кенг
кемага мингандари, дengиз юзида ша-
молдек қўрқмасдан сузив борганлари;
қаттиқ шамол кўтарилиб, кемани ден-
гизнинг тубига чўктириб юборгани, Хо-
қон билан Мулкорони тўлқинлар Чин
мамлакатига олиб келиб ташлагани,
Фарҳоднинг қонхўр дengизда бир парча
тахта устида қолгани.

Бу дengизда шўнғиб кетган ғаввос мумтоз маъно дурлари-
ни мана бу хилда олиб чиқди:

Дengиз сафарининг яроғи тайёр бўлгач, шоҳ билан шаҳ-
зода йўлга тушдилар. Отни дengизнинг қирғогигача олиб
бордилар. Ой билан кун гўё балиқ манзилига келгандай бўл-
ди. Дengизга қараб турган кўз ундан баҳра олар эди.

Дengиз устида ёғочдан ясалган шаҳар кўрингандек бўлди.
Саноқсиз кемалар асбоб-анжомларини тайёрлаб тахт турарди.
Узоқдан улар худди бир катта шаҳардек туюлар эдилар. Бу
кемаларнинг учи осмон балифи билан ҳўқизини* санчиб ол-
гандай, туби ҳам ерни кўтариб турган ҳўқиз ва балиқни янч-
гудай эди.

Елкан ёғочлари узунлиги билан ойга юз урап, гўё ой
икки ўқ ичиди боши айланиб қолгандай эди. Ҳар бир елкан-
нинг бундай юксак ёғочига қараб туриб, атлас елкани осмон
бўлса, ёғочи унинг ўқи деса бўларди. Елканларга тортилган
ҳар арқон зар сочувчи қуёшнинг порлоқ шуълаларини эсла-
тарди.

* Балиқ (Хут), ҳўқиз (Савр) — қуёш буржлари кўзда тутилмоқда.

Ҳар бир кеманинг ичи бир өлам, олам ҳам эмас, нилранг осмоннинг уйи эди. Кўк дурадгори ҳийла-найранглар ишлатиб, кеманинг қуии ерида палос ўрнига капа тикиб қўйган эди. Сув устига шипи қуии тушиб, унинг ичидан елкан ёғочи баланд устун ўрнида турарди. Устунларнинг бир учи денгиз тубига, бир учи эса кўк гумбазининг уйига етарди.

Улар устунларнинг ҳар бири бир уйни кўтариб турганини кўрдилар. Елканлар очилиб кўкка байроқ бўлган, лангарлар эса кўк устида ором олар эди. Бу ерда сув ҳам, ўт ҳам, сіл ҳам, ер ҳам кемаларнинг паст томонига халақит бермас, чунки улар кўкнинг энг қуии қисмида жойлашган эди. Юқорида юлдуз, қуида арқон — иккови икки тарафдан осмонни тутиб тургандай эди. Қуийига ва юқорига кетган бу ёғоч ва арқонлар фалак ичидан бир доира пайдо қилгандай эдилар.

Булардан ташқари осмондай сайр қилишга ўрганган кемалар ҳам юришда елдан ва сувдангина баҳра оладилар. Бу денгизларни кезувчи кемалар уч юз элликта бўлиб, ҳар биттаси кўк уммонида бир янги ойдай эди.

Яна майда кема ва қайиқлар ҳам мингта бўлиб, ҳар бирининг сузиш тезлиги минг шамол тезлигича эди. Булар юришда сарсар* шамолидан илдам, айланишда гирдобдан нишона кўрсатар эдилар.

Бу кемаларнинг сув устидаги юриши, айланиши шунчалик чаққон эдики, худди ерда қора тўриқ чопиб кетаётгандай эди. Уларга чиқиб олган одамларнинг йўл юришини осонлаштирувчи бу кемаларнинг умумий сони минг беш юзта эди. Катта бир кеманинг устига таҳт ясалиб, унга шоҳ ва шаҳзода чиқиб ўлтиришиди. Чин одамларининг ёғочдан ясаган бу шаҳарлари яна бир Чин ўлкасидай турарди.

Ҳа, бу кемалардаги яроғ ҳам, юриш тезлиги ҳам кўнгил истаганича. Кўнгил қанчани истаса, ундан юз ҳисса кўпайиши ҳам мумкин. Ҳар бир кема сафар анжомлари билан шу қадар тўлдирилган эдики, яширилган Қорун хазинаси ҳам бунчалик бой эмас эди.

Қуруқликда қиладиган иш қолмагандан кейин, кемалар юриш ҳаракатини бошладилар. Тез ҳаракат қилиш натижасида кемалар бир-биридан ажralиб, Чин шаҳрига зилзила тушгандай бўлди. Тўлқинларда парвариш топган минглаб эпчил, уста кемачилар сувда балиқ каби сузиб борарадилар. Кемалар гўё уларнинг оти бўлиб, кемани ҳайдаш суръатлари сувдан ўт чиқараётгандай эди. Ҳамма ўз мақсади томон сузиб бормоқда. Шоҳ қатори ҳамма тўда уларнинг майлига тобеъ эди.

Шу аҳволда ўн минг киши йўлга тушар эканлар, гўё сув устида бир олам сўзиз бораётгандай эди. Буларнинг қораси сувда ер курраси янглиғ, ер ҳам әмас, фалак чоғлиқ кўринарди. Денгиз юзи қора мушкнинг ниҳоби ёки кўкнинг қора булути билан қоплангандай эди.

Улар ҳаммалари орол томон юзланиб, икки кечакундуз суздилар. Ел эсиб, сув устини мавжлантираш экан, бу мавжларни шоҳ ва шаҳзода тамоша қиласар эдилар. Мавжлар орасида юзлаб қизиқ-қизиқ ҳолатларни кўриш мумкин эди. Юзлаб бу мавжлар йўқолса, унинг ўринида минглаб бошқа гаройиботлар пайдо бўларди. Синчилаб қаралса, кўм-кўк сув кўк чархига ўхшар, сувнинг этаги эса осмон билан бирлашиб кетган эди.

Ҳар томонда юз хил балиқлар сўзиз юрар, ақл бу балиқлар ҳаётининг моҳиятини билиб етишдан ожиз эди. Балиқларнинг катталари камондан бўшаган ўқ каби даҳшат билан сўзиз борар, уларни кўрган киши ҳушидан ажралиши мумкин эди.

Денгизда юзлаб тоғлар ҳам бўлиб, улар доимий равишда тебраниб турагар, лекин улар балиқ тузилишли тоғлар эди. Ҳалиги балиқларнинг елкаси эса тоғ чўққисига ўхшар, танасидаги нақшлар дарёning тўлқинларини эслатарди. Улар денгизда шундай тезлик билан сузардики, гўё сув рангидаги осмонда юлдузлар учайдан ташадай эди.

Ҳар бир балиқнинг тузилиши шундай дилрабо ва кўркам, сувда юриши сув кўзгусида сайқал берадётгандай эди. Улар денгиз челагидан ҳар нафас сув ичиб турагар, бу эса худди осмондаги Ҳут далвдан* сув ичганига ўхшарди.

Бунда кичик балиқларга қўрқинч ва безовталиқ шу дараҷада кўпки, уларнинг бунча гавғосидан денгиз чайқалиб турарди. Уларнинг кичиклари билан катталарининг сони сарв ўсадиган ердаги қўйкатларнинг сонича эди. Бу ердаги тошбақалар-чи! Уларнинг ҳар бири беҳад қўрқинчли бўлиб, улар сувнинг тепасида ўзининг гавдаси билан гумбазлар ясагандек эдилар. Бунда меъмор Боний қудрати намоён бўлган бўлиб, у «бино»лар сувдан ҳароб бўлмайдиган қилиб яратилган эдилар. Қанча ҳаракат қилмасин унинг шифти ёрилмас, худди осмон гумбазидай бир хилда муаллақ турарди.

Катта балиқлар ҳар тарафда майдага балиқларни худди ҳашшлар йўлбарсани овлагандай овлаб юрадилар. Уларнинг та-

* Ҳут — Катта балиқ, эски астрономияда ўн икки буржнинг ўн иккинчиси; далв — ўн биринчи бурж. Бу ерда далвнинг қовга, чармдан пасалган сув идиши маъноси кўзда тутилмоқда.

наси қора тоғдек бўлиб, тиши ва чангали темирдан экани очиқ кўриниб туарди. Бундай балиқларнинг орқасида ҳам ўткир тишлар бўлиб, ёш балиқларнинг умри ниҳолини кесишига арадек эди. Уни арра эмас, ғам қўшинининг ханжари, балолар қалъасининг кунгираси деса ҳам бўларди.

Сувнинг мавжи симдан тўқилган саватга ўхшар, балиқ эса уни оғзида омбурдек тутиб кетаётгандек эди. Катта балиқлар атрофига сув итларининг тўполонини эслатарди. Бунинг устига ҳар томондан кўзга сув арслонлари кўринар, улар ёнбошлари билан юрар эдилар. Сув тошбақаси билан уларнинг гавдаси бирбирига тегиб кетгандан икки тоғ бир-бирига урилгандек бўларди. Хуллас, сув ичида жониворлар қуруқликда учраган ҳайвонлардан ҳам кўп эди. Денгиз устида тўлқинлар тинчимас, гўё уларнинг устида яратувчининг қўли тузоқ ёяётгандек эди.

Шоҳ билан шаҳзода ҳар тарафга қараб, беҳисоб гаройиботларни кўриб борар эдилар. Шу вақт бирданига қазоий осмоний бошланиб, осмондан бало кела бошлади. Фоят хатарли бир шамол қўзголиб, денгиз юзида қуон ҳужумга киришди. Шамол жануб томондан қаттиқ эсиб, ҳамма йўловчиларнинг юрагига вахима тушди. Ҳатто, кекса кемачилар ҳам бу балони кўриб, ёқаларини йиришиб:

— Бундай шамол ҳар юз йилда бир бўлади. Бироқ саёҳатчиларга ҳеч қандай яхшилик келтирмайди,— дейишли.

Тезликда янги ой қайигига ўхшаш, тез юрадиган ажойиб бир қайиқ келтиришди. Ел яна ҳам кучайиб кетмасдан шоҳу шаҳзоданинг бу қайиқи тушишларини сўрашди. Фарҳод ўрнидан туриб, қайиққа ўлтирди. Худди шу пайт шамол кучайиб, қайиқни кемадан ажратди. Ота кема ичидаги «вой» тортиб қолаверди. Ўғил ўлтирган қайиқни эса сув бўйлаб шамол олиб кетди.

Ота билан ўғилнинг ораларига шундай айрилиқ тушдикি, бундан сўнг уларга кўришиш имконияти қолмади. Улар бирбиридан ажрашганларидан кейин шамол яна ҳам зўрайиб кетди. Жаҳонни нақ тўфон босган эди. Денгиз шундай чайкалардики, осмон денгиз устидаги шамол бўлиб кўринарди. Тўлқин орқасидан тўлқин келиб, сувларни кетма-кет кўккача етказар эди. Тўлқиннинг ҳар пуштаси бир тоғдай бўлиб, у сачратган сувдан кўк атласига доғ тегарди. Сувлар пастдан туриб кўкка чиқар ва яна кўкдан тубанг тушарди. Шундай тўлқинларнинг биримас, юз туман минги осмоннинг юзига тарсаки тушириб тургандай эди. Шу хилдаги тарсакилар тегабериб, 101 кўк осмоннинг юзи нил рангига кирганди.

Бу сув тўлқинидан қўрқиб, юлдузлар янги ойни кема қилиб, ичига тушиб олган эдилар. Қуюн кўкка кўтариб ташлаған ҳар кема денгиз устида бир хашакдек юрарди. Кемалар бир-бири билан учраша олмас, одамларнинг ҳам бирни иккинчисини таний олмас эди. Кемалар осмонга кўтарилишни ўзларига ҳунар қилиб олгандай, елкан ёғочлари эса санчилабебриг осмонни илма-тешик қилиб юборгандай эдилар. Ҳар томонда кўринган кўк юлдузлари фалакнинг илма-тешик бўлиб кетганидан нишон бериб турардилар.

Сув осмон билан шунча тўқинишгандан сўнг фалак гумбазларининг шифти увиб тушди. Осмондаги балиқ ва саратон юлдузлари ўз жойидан денгизнинг тубига йўл олдилар. Дунёни ёритувчи Қуёш сув ичидаги ҳудди биллур ичидаги инжудай кўрина бошлади. Кўк мамлакатида ўзларига ўрин тополмаган фаришталар сув устига ўрдаклардек қўнган эдилар.

Шамол балоси ҳар кемани ердан кўкка, кўкдан ерга ота-бериб, ҳар қайсини ҳар томонга парча-парча қилиб сочиб юборган эди. Бу тўполонда парчаланмаган баъзи кемалар бўлса ҳам, лекин уларнинг ичидаги одамларнинг ўзини тутиб турга олгани қолмаган эди. Жаҳонга тун ниқоби ёпилгунига қадар денгизнинг безовталиги шундай бўлиб турди.

Тун ўз қора пўстинига кунни олди. Денгизнинг барра пўстини ҳам майда тўлқинлар кўрсата бошлади. Сув устидаги шамол тўхтаб, ер устида кўк денгизи* жой олди. Айтиб ўтилган дарё юзидағи кемалар, уларнинг ичидаги одамлар ва ашёлар бир-бирига урилиб, кўпи парчаланган, бир қисми кўк устида бўлса, бир қисми сув қаърида қолиб кетган эди. Одамларнинг ҳам аксарияти сувга ботиб, улар ҳар томонда балиқларга ем бўлган эдилар. Осмон кемаларни парчалаганда, одамларнинг танаси ҳам сувда қайиқлардек сарсон-саргардон бўлиб қолди. Аҳён-аҳёнда ўша юз ўн кемадан бирортаси бутун қолган бўлса, ундаги юз ўн кишидан битта ҳам қолмаган ҳоллар бор эди. Баъзилар бир парча тахта устида қолган, уларни сув тўлқини бир четга иргитган эди.

Бироқ Хоқон билан Мулкоронинг турган хоналари, иттифоқо, катта бир кема ичидаги эди. Золим фалак қанча душманлик кўрсатган бўлмасин, бу кема саломат қолганди. Ичидаги одамлар эса ўликдек жимжит, баъзилари ўлган, баъзилари хушсиз эди. Улар тақдир иродаси билан бир қирғоқча чиқиб қолган эдилар. Бу қирғоқ эса Чин мулкига қарашли эди.

Қолганларга ҳам шамолдан хавф тугади. Ҳар бирлари

* Кўк денигиз — осмон.

кемасига ёзилган бир иқлимга бориб қолиб қирғоққа чиқдилар.

Хоқон тушган кема ўша қирғоққа келиб тушиши билан узоқ-яқинга хабар кетди. Қирғоқдагилар бўлиб ўтган ишлардан хабардор эдилар. Вазир билан шоҳни қирғоққа чиқаришди. Улар кўп ҳаракат қилиб, уриниб, ҳушсизларнинг димоглари га хушбўй нарсалар ҳидлатиб, ҳушига келтирдилар.

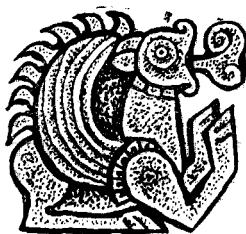
Шоҳ ўзига келди. Халойиқ ҳам уларнинг ҳолидан хабар олиб турдилар. Хоқон Фарҳод йўқлигини билиб яна йигига, мусибатга тушиб кетди.

Лекин, улар гоҳо имкониятларни ҳам кўз олдиларига келтириб, шояд бирор тарафдан чиқиб қолса, деб ҳам қўярдилар. Суқрот қилган башоратларни ҳам эслаб, ўлмай қолгандаридан ҳам севинардилар.

Хоқон ва Мулкоро умр ҳамда давлатни ғанимат билиб, яна Чин тахтига қайтдилар.

Эй соқий, менга сен бир қадаҳ шароб бер. Жуда ҳолдан тойдим. Қадаҳ кемасига менинг жонимни тушириб ол-да, мени бу ғам-ғусса денгизидан халос эт!

XXIX

*Фарҳоднинг синиқ қайиги Яман
мамлакатига тушиб, саёдогарларнинг
кемасига йўлиққани, оролдаги қароқчи-
ларнинг кемага ҳужум қилгани; Фар-
ҳоднинг уларни қочиргани, дарёда ун-
га Шопурнинг ошно бўлгани*

Бу деңгиз бўйлаб саёҳат қилган киши деңгиз саргузаштларини шундай ҳикоя қиласди:

Деңгиз ўша аҳволда чайқалиб, тўлқинлар қўшинининг 103 ҳужумидан деңгиз қўзғолганда, Фарҳод тушган қайиқ, осмон

денгизидан зулм етиб, синди ва чексиз-чегарасиз дengизда гарқ бўлиб кетди. Бехонумон Farҳod эса бир парча тахта устида қолди. Farҳod ўша тахта парчага маҳкам ёпишиб олган, шу билан бирга жисму жони билан видолашиб ҳам қўйган эди. Чунки озғин гавдаси ўша тахта парчасидай бўлиб қолган, бемадор жони ҳам бўғзига етган эди. Бепоён дengизда-ги тўлқинларни кўриб, Farҳod ҳар нафасда юз бор жонидан умидини узарди.

Ниҳоят осмон оқшом кемасини парчалаб, юлдуз инжула-ри кўк дengиз ичига гарқ бўлди. Тўлқинлар ҳам дengиз юзи-дан ўз тузоқларини йигишириб олдилар. Тўполон қушлари тинчид ором ола бошладилар. Farҳod ўлтирган тахта эса Яман мамлакати ва Тойиф чегаралари томон сузиг бораради.

Тан суяклари кишининг жонига ўрин бўлганда, Farҳodга ҳам ўша тахта маскан бўлган эди. Бироқ жонидан озгина бўлса ҳам асар йўқ, танида руҳ у ёқда турсин, руҳнинг бирон ҳарфи кўринмасди.

Шу пайт dengизда Яман тарафига қараб кетаётган бир тез-юар кема кўриниб қолди. Кема ичида гавҳар савдоси учун йўлга чиққан ва дастмояси dengиз билан баробар бўлган сав-догарлар бор эди. Улар dengиз юзида бир парча тахта ва унинг устида бир одам оқиб келаётганини очиқ кўришиди. Дар-ров бир кемачини сувга тушириб, тахта парчани кема ёнига яқин олиб келишиди. Унинг устида ҳодисалар зарби билан бе-мадор бўлган ёш бир йигит ётар эди. У гўё ичкилик орқасида ҳушини йўқотган одамдек бежон эди. Унинг аҳволини диққат билан текшириб, оғзи билан нафас олаётганини аниқлашиди.

У йигитнинг тирик экани кемадагиларни жуда қувонти-риб юборди. Уни дарҳол кема ичига тортиб олдилар. Бурнига турли дорилар искатдилар. У кўзини очди. Тирик экани маъ-лум бўлди. Оғзига овқат тутиб едирдилар. Томогига эса шар-бат қутишиди. Овқат ва шарбат уни қувватга киргизди. Шун-дан сўнг у ўрнидан туриб, улардан ўзининг аҳволини сўради. Улар кўрганларини гапириб бердилар.

Farҳod ўз саволига жавобларни эшитгач, улар ҳам бу хастаҳолга саволлар бера бошлишди. Farҳod жавоб бериб деди:

— Бизлар Хўтан шаҳридан Яманга қараб йўл олган бир гуруҳ савдогарлар эдик. Тўлқин кемамизни гарқ қилди, бор-йўғимиз дengиз тубига чўкиб кетди. Мана шу тахта парчагина мени асраб қолди. Сизлар эса тирик қолишимнинг чорасини қилдиларингиз. Мен шу тахта парчани қучоқлаб олган соат-даёқ ўзимдан кетган эканман. Баъзан ўзимга келиб, баъзан ҳушимдан айрилиб, бошимга азоб-уқубатдан бошқа нарса кел- 104

ганини билмайман. Шу ҳушимдан кетган бир пайтимда шум баҳтим мени бу ерга олиб келиб ташлабди. Бу ерга келиб тушганимдан ҳам бехабар эдим. Менинг ҳаётим тугаган, бу аҳволдан қутулишга ҳам мутлақ умидим йўқ эди. Жоним ўлим хавфидан қутулгани учун сизнинг лутфу эҳсонингиз олдида қарздор бўлиб қолдим. Ўз аҳволимни ўйласам, сизлар қилган яхшиликларингиз миннатдорчилигини адо этиш менга жуда қийин кўринади. Мени бу фалак ўз дағаллиги билан ўлдиргани тирилтирганингиз учун билдирадиган миннатдорчилигимдан осон. Минг йил тирик бўлганимда ҳам бу яхшилигингизни оқлай олармианман?! Мен бир ғарибу хаста, зору ожизга одамлар ёрдам қўйини чўёсаю, бу уларнинг ёрдамининг юздан бирита ҳам жавоб қилолмаса — бу қандай гап! Бироқ тирик эканман, қулингизман, яхшиликларингиз олдида шармандангизман!

Кемадаги одамлар унда бу қадар камтарлик ва гап-сўзида бунча гўзалликни кўрап эканлар, бу унинг подшоҳларга хослигидан нишона берар, гап-сўзларида инжуулар сочаётгандек эди. Кемадагилар унга меҳр қўйиб, жону дил билан унга хизмат қила бошладилар. Ҳурмат билан уни еб-ичирдилар, дармонсиз танасига қувват киргунча парваришни аямадилар.

Улар шу хилда ҳаммалари Фарҳодга мафтун ва шайдо эканлар, шу пайт сувда бир неча қайиқлар кўринди. Уларни кўриши билан кемадаги савдогарларни мотам босди ва шу қайгу зўрая бошлади. Ҳаммалари бир-бирларидан рози-ризалик сўрар, Фарҳодни ўйлаганда эса юраклари сикиласди. Молу жони, ҳаёти ҳам кўзига кўринмай, барча Фарҳоднинг афсусини еяр эдилар.

Ҳайрон қолган Фарҳод улардан бу қайгу ва ташвишининг сабабини сўради. Улар эса йиғлаб шундай жавоб бердилар:

— Нимасини сўрайсан! Денгиз устида кўринган бу қайиқлар оролликлардан чиқсан қароқчиларнинг қайиқларидир. Булар тўп-тўп бўлиб, қирғоқ нима билмасдан денгизда кезганикезган. Дарё юзида биттами, иккитами ё учтами кема йўлиқса, улар зўравонлик кўрсатиб, ўша кемаларга нефть тўлдивилган шиша идишларни отишади. Ҳар бир шиша идиш нефт тўлдирилган бир ўчоқ оловга тенг. Кемаларга ўт қўйиб куйдирадилар-да, кемадаги одамларнинг барисини ўлдирадилар. Молларини эса тамоман талайдилар. Уларнинг денгизда қилидиган «тижорати» шу бўлади. Биз сузадирган тинч йўл бошқа тарафда қолиб, денгиз тўлқинлари кемамизни бу томонга оқизибди. Бу қароқчиларнинг хабарини эшитган одамлар улардан қутулиш умидини йўқотади.

Илму дониш этаси Фарҳод бу ишнинг тагини тушунди ва ўзини хурсандликка олиб, уларни овута бошлади:

— Қайгурманглар. Тангри сизларга улардан мутлақо сифат етказмайди. Айтингларчи, тӯдаларингиз ичидан бир неча ўқ ва каттароқ ёй топиладими?

Кемадагилар ҳайрон бўлиб: «Ҳайҳот!» дейишди. Улар Фарҳод сўраган нарсаларни тезлик билан ҳозир қилишиди. Фарҳоднинг кучига тўғри келадиган катта ёй, албатта, йўқ эди. Ўқ ҳам ўша ёйнинг ўзига лойиқ эди. Ўзи ёлғиз ёйнинг бурчакларини тузатди, ўқни ростлади. Бу паҳлавон ўқу ёйни тузатгунча бўлмай, ҳар тарафдан золим қароқчилар етиб келиб қолишиди. Улар кемага ўт ёғдиришга, кемадагиларни ёндиришга мўлжаллаб нефть тўла шиша идишлар ясаган эдилар. Фарҳод ўша шиша идиш тушмайдирган, балки ўқ ҳам тегмайдирган бир ерда туриб, шиша идишларни отмоқчи бўлган қароқчини нишонга олди ва шундай отдики, ўқ бориб нефтли идишга тегди ҳамда аланга бериб ёниб турган ўт ўчигини синдириб юборди. Ўт ўша идишини отадиганнинг ўзига ҳам туташди. Қароқчилар тўдасининг кемасига ўт кетди. Яна бўри яқинлашиб нефтли шиша идишдан отмоқчи бўлган эди, унга ҳам худди аввалгидек ўқ тегди. Ҳар икки кемадагилар ёниб, қароқчилар тўдаси қочишга юзланди. Улар кемаларининг бошини қайтаргунча, Фарҳод улардан яна ўн-ўн бештасининг ишини саранжомлади. Қароқчиларнинг баъзилари, кўйиб, баъзилари ўлди. Қолганлари қочиб, овораи сарсон бўлди.

Бу ишлардан кемадагилар жуда ҳайрон қолиб, бигтаси хушҳол бўлса, ўнтаси беҳол эди. Барча келиб Фарҳоднинг бошида айланиб-ўргилар ва унга таъзим қилиб бош эгар эди. Улар ҳатто унга жонларини, жаҳонларини бағишлар, олдига молу жонларини тўкардилар.

Аммо, Фарҳоднинг заифлиги ҳар нафас ортиб борар, қайғусининг или эса ҳаддан ташқари узаярди. Улар юпатмоқчи бўлар, бу эса хафа. Шу хилда бир неча кун юргандан сўнг бир манзил кўринди. Кемани Яман тарафига буриб, ҳамма сугу саломат сувдан қирғоққа чиқди. Ҳаммалари ҳам минг балодан, минг бало эмас, юз минг балодан қутулган эдилар.

Улар шаҳарга кириб, яхши бир жой топдилар ва у ерда тезлик билан юкларни ечдилар. Бир нафас ҳам вақтни ўтказмай, Фарҳод ҳузурида чиройли бир ўлтириш қилдилар. Яхши майлардан топиб келдилар. Яманда бу мажлисдаги каби тиниқ шароб кўп эмас эди.

Фарҳод май ичиб, боши қизигандан кейин, қон ёши кўзидан қизил шаробдек қўйилди. Ҳар нафас ўз тахти, шон-шавкати, жаннатдай қасрлари, ўз қўшинлари ва одамлари ёдига

келар, отасини, дengизда кўрган жафоларини, онасини, унинг кўнглидаги дардларини эсларди. Овора бўлгани, минг қайгулар ичида бечора бўлгани ўйидан кечарди. Гоҳ кимсасизлик кўнглини тимдалар, гоҳо касаллик жонига найза санчар, гоҳ соғинишдан жони куйса, гоҳо орзу қилган нарсаси топилмаётганидан қайгуарди. Ҳар нафас кайфияти ўзгариб туар, атрофидагилар унинг ғамидан мотамда эдилар. Ҳалқ унинг аҳволи ҳақида фикр қилиб, баъзилари йиглар, баъзилари ҳайронликка тушарди. Бироқ ҳеч ким Фарҳоднинг аҳволи руҳиясини бир бутун тушунмас, ҳатто ўзи ҳам бу аҳволдан хабардор эмасди.

Бу тўданинг ичида жаҳонгашта, кўринишидан мусофири, эркин ва мард бир одам бор эди. Ҳунар бобида у ўз замонининг устаси, наққошлиқда эса шу замоннинг ягонаси эди. Ҳар бир вараққа унинг қалами сурат чизар экан, тақдир қалами унга ўринбосарликкагина яради. Қайси суратни чизиши учун у қўл урса, бутун жаҳон ўша суратга берилиб, суратнараст бўлиб қолар эди.

У жаҳонни ўлкама-ўлка кезиб чиққан, кун ботищдан кун чиқаргача ҳаммасини кўрган, Хитой мамлакатига ҳам йўли тушиган, ана шунда машҳур рассом Моний унинг олдига ҳунар кўрсатгани келган эди. Ундан Моний рассомликка ҳужжат сўраганда, Шопур унга тан бермаган эди. Унинг битган лойиҳаси бутун қалам аҳларига қўлланма бўлар, жаҳон ҳалқи эса уни Шопур деб атар эдилар.

Саёҳат қилиб юрар экан, қазоий осмоний Шопурни буларга йўловчи қилди. У Фарҳоднинг ишларига ҳайрон, чунки бу йўсингдаги одамини ҳеч қачон кўрмаган эди. Ҳар ишни чуқур ўйлаб қиласидиган Шопур Фарҳод аҳволининг тагига ета олмасди. Денгизда экан, унинг паҳлавонлигига, уруш қилишига, қуруқлиқда эса қурган базмига ҳайрон бўлди. Ҳозир-чи, Фарҳоднинг ҳоли зорини, кўзидаги ёшларини, беихтиёр нолаларини кўриб, узоқ фикр қилиб, унинг кўнгли ишқ тифидан яраланганини билди. Кўнглини кўтаратай деб, юпатай деб, уриниб кўрса ҳам, Фарҳод бунга бепарво эди.

Фарҳоднинг бунчалик куйишига назар солиб, Шопур энди унга севги ўтидан сўзлай бошлади. Севги ўтидан у қанча кўп ҳикоя қилса, Фарҳодга бу қаттиқроқ таъсир этаётганини кўрди. Ақлда беназир Шопур унинг куйганлигини билиб, севги тўғрисидаги ўтли афсоналарни гапириб берди. Бу ҳикояларни эшитар экан, Фарҳод йиглашдан ўзини тута олмас, шу йўл билан Шопур уни ўзига ром қилиб олди. Ҳаммага суюкли Фарҳод шундай хавфсиз-қийинчиликсиз Шопур билан ҳам улфат бўлиб олди. Фарҳод бир нафас Шопурни кўр-

май қолса, чақирав, ундан ишиқ достонлари айтишни сўрар эди. Шопур сўзлар, у эса зор-зор йиғлар, агар сўйламаса озор чекар эди.

Шопур ўзини унга шундай йўл билан ҳамдам, йўлдош ва сирдош қилди. Улфат бўлиб бу ундан тез-тез ҳол-аҳвол сўрар, бу ҳам унга ўзининг нозик-нозик сирларини айтиб берар эди. Ҳа, севги бебош, май сирни очувчи экан! Шу хилда масти ошиқ ўз сирларининг пардасини оча бошлади. Шопур яширинча ундан нимани сўраса, у ҳам астагина уни бундан хабардор қиласади.

Шопур:

— Менга аввало асл-насабинг қандай гавҳардан эканини, ўз аҳволингни, қайси мамлакатдан эканингни айтсанг,— деди.

— Қўй,— жавоб берди Фарҳод.— Мамлакатимни сўрамай қўя қол. Аслиму гавҳарим ҳақидаги гапнинг ҳам кераги йўқ. Менга бу гапни айтишдан яхшилик бўлмагандай, сенга ҳам уни эшитишдан фойда йўқ. Аҳволимдан бир нишона сўраган экансан, шунинг ҳикоясини қисқагина сўзлаб бера қолай.

У бунда ҳам гапни бир оз чалгитиб, ўз ишларидан қуийдагиларни бир намуна қилиб кўрсатди:

— Мен бир дилхаста, зору балокаш, бир вақтлар бошқа одамлардай шод, кўнглим хуш юрардим. Ҳамма ишдан ҳам кўра ибодатни ихтиёр қилиб, зуҳду тақводангина яхшилик излардим. Менга бир кечаси бало ёпишиб, камондай эгилган Фалакдан бир ўқ тегди. Ётиб, тушимда шундай бир гўзал мамлакатни кўрдимки, унга ўхшаш ўлкани ҳеч қачон кўрмаганман.

Фарҳод у ойнада кўрганларининг белгиларини бирма-бир галириб бериб, унга ҳаммасини бир-бир тушунтириди. Лекин ой юзли ҳақида сўз айтмоқчи бўлганда, айта олмай, оҳ тортиб ўзидан кетди. Шопур унинг аҳволини тўла тушуниб, жону дили билан унга ёрдам бермоқчи бўлди. Фарҳоднинг бошини кўксига босиб, қучоқлаб, уни ҳушига келтириди.

Бошқа савдогарлар Фарҳоднинг ҳурмати учун май кўтариб, кетма-кет ичабериб, беҳуш бўлган эдилар. Бу икки сирдош нима ҳақида сўзлашган бўлсалар, улар бундан тамоман бехабар эдилар. Шопур одамларни беҳуд кўриб, бундан фойдаланиб, Фарҳодга яна ҳам кўпроқ ёрдам қилмоқчи бўлди.

— Эй ҳазон оғатидан озор топган бўстон сарвиининг фарзанди!— деди у Фарҳодга.— Шундай қилиб мен сенга ҳамдам бўлдим. Сенинг маҳфий ишларингга ҳам энди маҳрамман. Тангрининг тақдири шундай экан, аҳволингни қолдирмай, қолганини ҳам сўзлаб бер. Сен умид қилган хазинанинг капитига мен орқалигина етишасан. Ҳафа бўлма. Сен бош-

дан-оёқ васф қилган ва белгисини айтган ерни мен биламан. Ҳақиқатан ҳам ундаи дилкаш диёр дунёда бошқа йўқ. Мен уни кўрганман. Ўша ерда бўлганман ҳам. Ҳавоси жонларга роҳат бағишлади. Гуллар у ерда хирмон-хирмон. Покликда эрамдай бўлган бу ўлканинг исми Арман деб аталади. Агар бормоқчи бўлсанг, йўл бошловчинг бўлай, йўлдеш ҳам эмас, балки хизматкоринг бўлиб борай.

Фарҳод бундай сўзга чечан одамни кўриб, ўз баҳтининг шунча яқин келиб қолганига ишонмасди. Ўзининг гапига бу шўрлик, ҳижронда қолган ошиқ ишонмаётганини Шопур фахмлади.

— Агар сўзимга ишонмасанг, мен истаганимча буни сенга исбот қила оламан,— деди у.

У қалам соҳиби қозог ва қаламини чиқариб, Фарҳод айтган ернинг расмини чиза бошлади. У шундай дилга хуш кела-диган расм чиздики, Фарҳод айтгандан қилча ҳам тафовут қилмас эди. Фарҳод бу суратни кўриб, Шопурнинг даъвоси тўғри эканини билди. Севгилисининг мамлакатидан нишона топилгач, бир оҳ тортию, мастрларча йиқилди.

Эй соқий, менга ишрат пиёласини келтири. Даврон мақсад сўраган нарсаларни берди. Мени Арман моҳи соғинтиргани учун бир неча қадаҳни арманиларча кўтарай!

XXX

Фарҳоднинг Шопур раҳнамолиги билан чўлу сахроларни ошиб Яман мамлакатидан Арман ўлкасига етгани, ожиз тогқазарларни кўриб, тог қазишга бел боғлагани ва бу хабарнинг тезликда Миҳинбону билан Ширинга етгани

Бу водини кесиб ўтишда баҳтли йўлбошловчи мақсад нишонини шундай кўрсатди:

109 Фарҳод уйқудан кўз очар экан, Шопур айтган сўз ёдига тушди. Шу билан бирга Шопур нақшлар билан лойиҳасини

чизиб кўрсатган қоғозни ҳам эслади. Ҳали қоронги кетмай, тонг отмай, ҳаво ҳали кўзларга сурма ранг бўлган пайтда у туриб, Шопурнинг қошига борди. У худди Шопурнинг оёғини ўпиш учун унинг бошига боргандек эди. Унинг товушидан Шопур **уйғоди**. Фарҳоднинг келиши эса унинг учун кеча қоронғилигидан топилган нурдай бўлди.

— Эй қайғу ва ишқ аҳлиниң шоҳи! Эй, қадамининг изи муҳаббат ахлига қиблагоҳ бўлган йигит! Бу келишдан илтиносинг кечаси орамизда ўтган сўздан бошқа нарса бўлмаса керак,— деди Шопур.

Шопур кечаси бўлиб ўтган сўзларни эслатиб ўтди. Фарҳод эса унинг оёғига бошини қўйди. У Шопурга қараб деди:

— Эй, дилқаш хабарлари жонга тилақ, жон бағишловчи сўзлари кўнгил мақсади бўлган одам! Ўша савдолардан кўнглим фойда топмоқда. Ўша сўзларингдан ҳазин жоним тилағига етгандай бўлди. Энди ватъдангга вафо қилишинг керак, Айтган сўзларингнинг устидан чиқишинг зарур.

Ўзи танҳо бўлан Шопур бундай сўзларни эшигтгач:

— Эй юзи замонамизнинг шамъи бўлган йигит!— деди.— Агар сен ҳамроҳ бўлсанг, йўлим жаннатга борган бўлади. Истагинг шу эса, йўлга тушганимиз бўлсин.

Шопур йўлга чиқди. Дили ғаш Фарҳод эса унга ҳамроҳ бўлди. Шопур ҳар қадамда уни юпатар, Фарҳод эса соядай унга эргашиб бораради. Улар ҳеч бир манзилда дам олмай, қадам-бақадам йўл босганлари босган эди. Фарҳод билан Шопур бир-бирларига кўникишиб қолган, улар йўл бўйи сўзлашиб, сухбатлашиб боришади. Гоҳо ҳамроҳликнинг хосиятларидан, гоҳо эса бир ишни баҳамжиҳат бажаришнинг эътиборлилигидан гап кетарди.

Гоҳо Фарҳод Шопур чизган лойиҳани қўлга олиб, бошдан оёғига разм солар ва унинг хаёлининг бойлиги, чуқурлигига, Чин нақшига ўхшатиб чизган режасига оғаринлар айтарди. Ҳар замон Шопур ҳам бу гапга жавоб бериб, Фарҳоднинг ҳам етук нақошлардан эканини англар эди.

Шу хилда бир неча мuddат йўл юрганларидан сўнг улар Арман ўлжасига қадам қўйдилар. Шопур Фарҳодга:

— Эй, бахтли йўлдошим, сен тушда кўрган ўлка мана шу! Ҳар томонини кезиб, қидирган жойингни топгунингча томоша қил!— деди.

Фарҳод Шопурнинг сўзини маъқул топиб, чидам билан ҳамма ёқни айланар эди. Эҳтиёт билан икки-уч кун юргандан сўнг ғоят севинчли бир манзарага дуч келди. Чунки унинг ақлини «тушида» шайдо қилган дашт кўз олдидаи чиқиб қолди: ўша кўкат, ўша сафсар гуллар, ўша чечаклар ва ўша

гуллар атрофида булбуллар. Бу ерлар тупроғи тақвадор кўзи-ни хиралантира, у ернинг шамоли эса ақл шамъини ўчира-диган даражада эди. Балони ўзининг бошига сотиб оловчи Фарҳод қайси томонга боқмасин, гуллари, тиконлари, ҳатто кўкатлари ҳам ошнадай эди.

Унинг пора бўлган қўнгли ҳар нафасда уни заифлаштириб, овора қила бошлади. У бало водисига қадам қўйиб, малолат чўққисига байроқ тика бошлади. У Шопурга:

— Эй менинг ҳамдамим, дўстлик қоидаларини сен тўла эгаллаган әкансан. Ўша тушимда кўрган води ва кўкни ўпган тоғ олдимдан чиқди. Энди менга яна ҳам яқинроқ келиб, ҳамроҳим бўл, ҳолимдан хабар олиб тур. Менинг маҳзун жоним бақириб-чақириб тош қазиётган ва гавғо кўтараётган тўда орасига боришни истамоқда,— деди.

Шопур дарров ўша томонга йўл солди. Икки дўст у ерга етиб бордилар. У ерда эзилган, жафо чеккан бир тўда одам дарду доғ ичида тоғнинг орасида ариқ қазиши билан машғул эдилар. Улар тошларни кесишга келганда шундай ожиз эдиларки, шундай ожизлик ҳеч кимда юз бермаган. Қўлида теша кўтарган икки юз тошкесар ўз тешаларини тинмасдан тошга урар, лекин тош шу қадар қаттиқ эдики, агар юз марта теша тегса ҳам фойдасиз, ундан бир нўхатча синмас, нўхат у ёқда турсин, кўкнори уругича ҳам тош учмас эди. Икки юз тошкесар уч йилдан бўён метин уришдан тинмай ишласалар ҳам икки-уч юз қулочдан ортиқ тош қазилмаган, уларнинг ҳам кўпи чала-чулла эди. Улар бундай азобдан қон йиглар, бироқ ишбошилар тинмай уларга зулм қиласар эди.

Фарҳод уларнинг ҳолига назар солиб, бундай зулмларни кўриб, жуда хафа бўлди. У мазлумлар тўдасига ғамгин кириб борди. Қошлари эса ғуссадан уч кунлик ойдай чатилиб кетган эди. Фарҳод одамларга қараб:

— Эй, менинг каби балокаш ҳалойиқ! — деди. — Фалак мاشаққатларидан қўнглингиз менинидек ташвишга қотиби. Бу тортаётган уқубатларингизнинг сабабини ва унинг нима билан тугаши лозимлигини менга айтинг! Бу қийинчиликлар нима учуну, фалакдан бу бало сизларга қачон ёпиши? Сизни кўриб, бошимдан тутун чиқиб кетди. Тутун эмас, ичимга ўт тувашиб кетди.

Улар Фарҳоднинг гўзал чеҳрасини кўриб, сўиг жон бағишловчи сўзларини эшитиб, савлатидан ҳам ҳайрон бўлиб қолишиди. Унинг сўзларидан ҳамманинг боши айланди. Бу ғамгин одамлар ер ўпиди:

— Эй ишонч руҳидек гавҳари тоза йигит! — дейишиди.

111 Сен фариштамисан ё одаммисан — билолмай турибмиз. Худо

ёриң бўлсин. Сен бизга олий бир гавҳар бўлиб кўриняпсан. Фаришта биздан ташқарида бўлгани учун ҳам уни кўрмаганмиз. Сендай одамни ҳам биз ҳеч қачон учратмаганмиз. Вужудинг қайгу ва касаллик кўрмасин. Сенинг саволингга жавобимиз шуки, жаннатлар рашик қилган бу ўлканинг ҳукмдори ҳаёт пардасидаги бир аёлдир. Унинг келиб чиқиши Афридунга бориб тақалади. Зоти Жамшид подшоҳиникидан юқори. Бошига тож соя солмаса ҳам кўп тождорлардан бож олади. Белини гарчи камар қидириб топа олмаса ҳам унинг қўшинини заррин камарлар ташкил этади. Унинг бу хил сифатларини тушуниб, дунё ҳалқи унинг отини Миҳинбону, деб атайди. Бу мамлакатнинг ичидаги ўтиз-қирқта қўргон бор. Буларнинг бари ўз буржини кўк қалъасидан оширганлардир. Буларнинг ҳукмида ҳар ерда Қорун хазинасидай хазиналар тўла бўлиб, улар ҳеч бир меҳнатсиз, ранжизиз шу бойликларга эгалик қиласидилар. Давлат, шон-шавкат имкон йўл қўйганидан ҳам, ҳалқ қанча деб ўйласа, ўша ўйлаганидан ҳам ортиқ. Унинг бу дунё ишларидан хотири жамъ, гул юзли бир жияни бор. У қизни иффат саройида шоҳ, кўк пардаси ичидаги ой дейишади. Уни ҳам таъриф қилиб ўлтиришдан фойда тополмаймиз. Отини аташга ҳам қўрқамиз. Унинг юзини ўзига қарашли бир неча гул юзли, сарв қоматли қизлардан ташқари одамзод кўролмайди. У қизни ким кўрса, бошқа сайру саёҳатнинг юзини кўрмайди. Уни кўрган кишини ҳам ортиқ ҳеч ким кўрмайди. Унинг юзини гул, кипригини тикан деб атайдилар. Дунёда нима яхши нарса бўлса ҳаммаси унда бор дейишади. Миҳинбону уни жуда ҳурмат қиласар экан. Унга ўринни ҳам ўз жон ўйидан қилиб берган. У қизнинг юзи билан ўз базмини гулшан қиласиди. У орқали оламни равшан кўради. Бизлар қазишга машғул бўлган бу тоғнинг сифати ҳам жуда узун. Унинг бир боши Шарққа, яна бир боши Гарбга бориб туташади. Унинг шарқидан бир булоқ оқади. Булоқнинг суви эса ҳаётбахш сувдек тиниқ. Одамлар у булоқни «Айнул-ҳаёт»* деб аташади. Унинг сувини ўлик исчса жон киради. Парилар булоқ бошида ором олгандек, у гўзал бу булоқ бошига келиб тураркан. Пари юзли қизлар билан бальзан у ишратга юз қўйиб, бу ерда базм қуараркан. Тоғнинг гарбида эса у ой юзлининг макони бўлиб, уни ҳозир Армания деб атайдилар. Унинг ери ўз зеб-зийнатлари билан жаннатдай, ёнида эса кўкка бош урган тоғ бор. У ой юзлининг срезуси шуки, ўша ерда бир олий қаср бино қиласа. У ерда чиройли манзара, хуш ҳаво бўлгани билан устида суви йўқ.

* Айнул-ҳаёт — ҳаёт булоғи.

Бир неча муҳандисларни айланувчи осмон сингари югуртира-югуртира шу тайёр чашма сувини топишди. Ундан кўнгилда-гидай бир ариқ қазилса, у ҳурнинг қасри олдига сув олиб бориш мумкин, дейишибди. Бироқ бу булоқ билан у оғат қас-ригача бўлган орадаги ер ўн ёғоч* келади. Орадан тортиб қўйган мана бу чизиқлари ариқ қазиш мўлжал қилинган ерлардир. Бу хизматни бало тогида жони хаёта бўлган шу бечора тўдага топширишган. Булар метин билан тошларнинг орасини ёриб, ариқ очишлари, кимки шу ариққа сув очса, сув тўхтамай ўша қасрга бориши керак. Бу тошлар теша билан ушалмаяпти, теша у ёқда турсин, метин ҳам уларга кор қилмаяпти. Биз уч йилдан буён жон-жафо тортиб меҳнат қиляпмиз. Синмаган метину теша қолмади. Бу машаққатларда қий-налган йигитларни кўрган одам уларни қари дейди. Қазилган ер эса икки-уч юз қулочдан ошгани йўқ. Бу меҳнатлар ичida умримиз Нуҳ умридай узун бўлса-ю, баданимизда жонимиз ҳар қанча кўп бўлса ҳам, бу ишнинг чегарасига етиш ва уни тугатиш имкони йўқ. Иш қилишдан жон-жафо торяпмиз. Баъзида фарёду фифон чекамиз, чунки бу тешаларни тошга уришдан фойда йўқ. Биз эса кечаю-кундуз совуқ темирни урганимиз-урган. Ишбошиларга бориб ҳар қанча маъқул узрларни айтсак ҳам улар қабул қилмаяптилар. Ҳолимиз шундан иборат. Ҳали ҳам ҳаммасини эмас, бир қисмини айтдик, холос.

Фарҳод аҳволни билгандан кейин, уларнинг ҳолига ачи-ниб кетди. У ўз-ўзига деди:

«Фалак зулмидан ситам чеккан бу бир тўда мазлумлар-ку! Мен уларга ёрдам кўрсатсан бу жуда ўринли бўлади. Ҳу-нарни асраб нима қиласман, ахир! Ёки ўзим билан тупроққа олиб кетаманми?!»

Темирчидан бир кўра билан дам сўраб олди. Белига чарм фартукни боғлади. Дамнинг учини кўрага маҳкам қилиб, унга кўмир тўкиб, дам бера бошлади. Кўмирни чўғ қилиб туриб, ўша ерда бўлган метину тешаларни сўраб олди-да, ҳаммасини ўтга солиб қизитди. Ўша ерда бор асбобларни эритди. Уларнинг ҳар ўн-ўн бештасидан битта қувватлироқ метин, яна шунчасидан битта ўткир теша тайёрлади. Тоғ камарини қазиш учун керак бўлган бир неча гурзи ва асбоб чархлайдиган тошлар ҳам ясади. Ўша асбобларнинг ҳаммасига Қорандан ўрганганд қоида бўйинча яширин сув берди.

Бу аҳвол уни тараффудга солган эди. Ҳалқ эса атрофини жимжит ўраб олган эди. Ҳеч ким ундан бир савол сўролмас, унинг савлатидан ҳамма унга бақрайиб қолган эди.

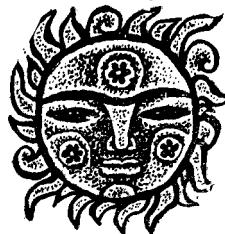
У бошқаларни асбобдан қутултириб, тез ўзи тош кесишга бел боғлади. У ариққа тушиб, қумни сел кесгандай тош қазиб кетдики, унинг тешаси ҳар тушганда кўк пилининг юкидай бир парча тошни қўпорар эди. Метинни зарб билан уриб, қаттиқ тошларни майда-майда қиласади. Унинг тешасидан сакраган ушоқ тошлардан бир чақирим нарида томоша қилаётганлар бошларини олиб қочардилар. Унинг қўли зарб билан теша урганда, овози ўн ёёч масофага кетарди.

Шу бир куннинг ўзидаёқ бу тош қазувчи азамат тошлар ичida бир нов тайёрлади. Икки юз тошйўнар уста уч йил ишлаб, тошлардан бунчалик аламини ола олмаган эди. У шунчалик кўп ҳунар кўрсатди! Тот ичida яшовчи одамлар орасида шов-шув тарқалиб кетди.

Ўша ердаги коргар ва корфармойлар чопиб Миҳинбону олдига кетдилар. Бориб, бу аҳволни унга гапириб бермоқчи бўлишиди. Кўрмаган одамнинг ақли бунга ишонмаслиги ҳам мумкин эди.

Эй соқий, сен менга лаъл тошидай қизил шароб бер. Чунки кўнглимга ғамнинг тошдан оғир юки тушди. Шундай май менинг оғзимга етса, ичимда бўлган дарду ғам тошларини эритиб юборади.

XXXI

Фарҳод тешасининг овозини Ширин эшигани ва унинг бошига қўёшдай етишгани; у Ширинни кўриш билан ўзидан кетиб, тириклик шамъи ўчгани ва Шопурнинг бу ҳодисадан бошига ўт тушгани.

Гавҳар тўкувчи заршунос турли хабарларни берар экан, шундай қимматбаҳо сўзларни маълум қилди:

Фарҳоднинг ишларини кўраркан, у халойиқ ҳайратдан 114

карахт бўлиб, Армания томон йўл олди. Улар Фарҳоднинг кесган тошларини кўриб, бу тўғрида Михинбонуга хабар етказдилар:

— Шундай бир йигит пайдо бўлдики, уни кўришдан халқ унга шайдо бўлиб қолди. У тош кесиши ҳунарини шундай на-мойиш этдики, буни одамзўд қилиши мумкин эмас. Унинг вазияти, сиёқи дунёдаги одамларникдай эмас. Бундай одамни фалак шунча айланиб ҳали кўргани йўқ. У бир томондан фариштага ўхшаса, иккинчи томондан тоқقا ўхшайди. Унинг тешасига эса тоғлар оддий кесакчадир.

Улар ўз кўрганларини бирма-бир, шак ва шубҳа қолдир-масдан айтиб бердилар. Михинбону буни эшитиб, ҳайратга тушди, ишонмай, маълум вақт фикрга ҳам чўмди. Бу хабар оғизга тушиб кетгандан кейин инонди. Лекин, бари бир ҳайроилик уни чулғаб олган эди. Жаннат саройини Момоҳаво ўзига макон қилгани каби гул юзли Михинбону ўрнидан туриб, ҳарамига келди.

— Эй умрим bogининг нозли сарви,— деди у Ширинга.— Эй хилват ҳарамимни безаб турувчи шамъ! Кўнгил сенинг қуёш юзинг билан курсанд. Сочингнинг ҳар толасига жон или банд. Мен сенга ажойиб бир сир, дилни эркалочи бир хабар келтирдим. Тангри сени гўзаллар орасида беқиёс қилиб яратди. Қиладирган ишларинг ҳам ўзингга муносиб. Ариқ қазишни ҳукм қилиб, қаттиқ тошларни кавлашни буюрган эдинг. Бу шундай иш эдики, ҳалигача бу хил ишни халқ қилиб кўрмаган ва қандай қилишини билмаган ҳам эди. Агарчи бу ишнинг турган-биттгани машаққатдан иборат бўлса ҳам, қазо уни енгиллатишини истабди. Айтишларича, у ерда бир одам пайдо бўлиб, қиёмат ишлар кўрсатётган эмиш.

Михинбону Фарҳоднинг ташки кўринишини, мақсад-ишоратини эшитганича, пари-пайкарга гапириб берди.

— Уч йил давомида қилинган ҳамма иш билан унинг бир кунда қилган иши баробар бўлибди,— деди у.

Михинбону бу сирларни унга айтгандан сўнг, у париваш бориб томоша қилишини истаб қолди. У деди:

— Шундай иш юз берган экан, у томонга ясоғлиқ от билан бориб кўриши керак. Уни кўриш ва қилган ишларини томоша қилиш ганимат. Тангри бизга етказган бу киши ҳақиқатан ҳам ажойиб меҳмонимиз. Шундай бир қуш бу гулшанда истироҳат қиласман деб, тузоққа илинган экан, ранжу балога ўз курсандчилиги билан, тузоққа эса ўз оёғи билан тушган экан, энди уни иззат-хурмат қилиш зарур. Чунки у бизларга ниҳоятда керакли одам. Бу ариққа юзлаб ҳазина сарф қилдиму, лекин сув келишидан умид узган эдим. Тангрига шукурки,

у мени мақсадимга әриштириб, бундай кишини тилагим ипига илинтириби.

Бол лабли қиз тезлика от сўратди. Михинбону ҳам у билан биргаликда кетди. Бу суманбарнинг хизматида тўрт юз қиз бўлиб, буларсиз у ҳеч қаёққа бормас эди.

У гўзалнинг гул рангли оти ҳам бўлиб, чопганда осмон отини орқада қолдиради. У пари доим шу отга минар ва у дев жуссали от ҳам ўша паридан бошқани миндирмас эди. У отнинг ўзи гул, ранги ҳам зотига ўхшаш гулранг бўлиб, ҳалойиқ унинг исмини Гулгун деб қўйган эди. Жаҳон боғида бундай елқадам от бўлмай, унинг тезлиги гул баргини учирувчи тонгги сабодек эди.

Тездан ўша елқадам отни келтирдилар. Қиз унга шафақ гулгунига мингандай минди. Сарвқомат ўша томонга йўл олди. Қаватида ҳалиги парилар тўдаси ҳам борарди. Улар хушвақт ва хушчақчақ бўлиб, Фарҳод тош кесаётган томонга от сурар эдилар.

Михинбону у гўзалнинг аҳволидан хабардор бўлиб туриш учун уларга ҳамроҳ эди. Улар орқасидан йўл босиб, уларнинг қавмлари ва одамлари ҳам борардилар. Пари юзли Ширин девзод отини шундай чоптирадики, натижада юзи терлаб, гул япроғига шабнам тўкилгандай бўлди. Орқадагилар ҳам осмон отига минган кўк қуёшидай унинг кетидан от сурб етиб келишди.

Гўзал Шириннинг ҳар ёққа занжирдай тўзғиган соч ўримлари гўё тош қазувчиларни илинтиришга каманд эди. Нега ҳам каманд бўлмасин? Чунки икки қора шом ўртасида кофур билан бир чизиқ тортиб фарқ очилган эди. Жингалак, қора мушқдай хушбўй соchlарининг устидан юзига парда тортилган бўлиб, гўё қора шомни ой чекилтириб келаётгандек эди.

Юзининг атрофига таққан дур ва марваридлари қуёш атрофидаги юлдузларни эслатарди. Гўё айланиб турувчи осмон қуёшнинг чашмасидан қатраларни ҳар томонга сочиб юборган деса ҳам бўларди.

Иккита ҳилол қоши фитналар қўзғаб, гўё бу ой бошида кўп қон тўкишлар бўлади, деяётгандай; ҳар нафас қон тўкишнинг кенгашини қилиб, иккаласи бошларини бир-бирига эгиб, шивирлашаётгандай эди. Бу қон тўкишда иттифоқ тузиш учун унинг юзининг саҳифалари аҳднома эди.

Кўзи ислом элига тажовуз қилиб, мусҳафдай юзига маст кофурлардай ётиб олган эди. Бу кўзлар кишининг сиҳҳатини олишда сусткашлик кўрсатиб, ўта маст одамларнинг хуммор кўзларига ўхшаб кетардилар. Улар уйқусирагандай ҳоргин сўзлар, лаблари эса шароб ичишдан қизариб қолганди.

Оҳ, бу икки анбар бўйли сочлару жон бағишловчи икки ғунча лаблар! Бу лаблар шакар каби бўлиб, бироқ тузи кам эмас, бир туз эмас, олам-олам қандлар уларда яширинган. Бундай қанд, бундай тузни ҳеч ким билмас, бу қанд билан туз тириклик сувига тушса ҳам эrimas эди.

Холининг қоралиги кундуз куни қанд ўғирлашга келган ўғрига ўхшарди. У ўғри шириналларни ўғирлагану, қайтар чоғида оёқлари шакарга маҳкам ёпишиб қолгандай эди. У пинҳона тузу шакар ўғирлар экан, гўё туз ва шакар ҳақи уни ушлаб қолган.

Ёноғининг гулзорида ранг билан хушбўйлик тўлиб ётибди. Бу гулзор унинг лабидаги тириклик булогидан сув ичид турарди. Юзининг тоза атир гуллари ҳам шу тириклик булогидан сув ичид парвариш топган эдилар.

Оғзи устидаги бурни ҳам ажибликнинг мисоли эди. Унинг ёнидан эса бир қора ҳол ўрин олганди. У ҳол ҳинд савдогари сингари шакар идишига Ҳиндистон новвотини ҳам солиб қўйган эди. Буни Ҳиндистон новвоти эмас, балки гул ғунчаси деса ҳам бўлади. Бу ғунча ҳар қандай етук ақлни ҳам тамоман девона қилишга қодир эди.

Насрин гулидай хушбўй вужуди кумуш рангida бўлиб, худди кумушдан ясалган ғунчага ўхшарди. Ҳар киприги қаламнинг учидай ўткир, эл қатли учун буйруқ ёзиш маҳсадида қорартирганди. Ўзининг юз лавҳасини ҳукмнома учун вараққа айлантириб, олам аҳлиниг рўзгорини қорайтиради.

Унинг қадди-қомати жаннат савсанидай озод, юзи гул, бироқ юз гулнинг хирмани каби эди. Унинг ўт рангидаги лаъль тошидай қип-қизил лабларидан ҳарорат кўтарилиб, ўша гул хирманига ўт туташган эди. У ўтдан чиққан аланга кўкка чирмашиб, қуёшнинг бошидан оёғини ўртаган.

Бағбақалари атрофига шундай бир хат яширинганки, уни соғлом завқ эгаларигина кўра олишлари мумкин. Қуёш ёнида янги ой каби бу чизиқ ҳам кўзга кўринар-кўринмасдир. Бу бағбақа чизиқларини тасаввурдагина тасвир этиш, оғзининг нуқтаси ҳам йўқликтан яратилган дейиш мумкин.

Қулоқларига осган қимматбаҳо дурру гавҳари гўё ой атрофидаги Зуҳра ва Муштари юлдузларига ўхшайди. Қадди-қомати гул рангли шамшод, шамшод ҳам эмас, гул ҳам эмас, гул танли сарв дарахти сингари эди. Қадди ўз эпчиллиги билан жон офати бўлса, белининг нозиклиги жон риштасини эслатарди. Унинг бўйи ва гавдасини қучоқлашлик демайман. Чунки у ўзининг париларча чаққонлигидан учид кетиши мумкин.

оқарди. Лабидан сўлимлик, юзидан малоҳат чак-чак оқиб, томиб туради.

Кийган ипак кийимларидан руҳ озиқланар, бироқ унинг рангларидан юз ақл ҳайрон қоларди. Киприклари ўқидан тоққа ёққан кўклиам ёмғиридай ўқлар ёғилса, лабидан чиққан ҳар бир сўз юз жонга офат келтиргандай, ҳар тола сочи минг имонга офат етказгандай эди. У кўзга шу даражада қотил кўринар, унга боққанларга оҳ уриш ва ўлишдан бошқа илож қолмас эди.

У отда кетиб бораркан, оти тоғнинг белини букар, от устида ўзи эса ҳуснининг жомидан маст эди. У гўё осмон отида борар, от ҳам, қуёш ҳам эмас, балки дев устида бир пари каби борарди. У отини қайси томонга бурса, замон аҳли уни узоқдан кўриши билан «Алҳазар!» дерди.

Тошибосар отини шу хилда суро-суро Ширин тош қазилаётган ерга етиб келди. Баландроқ бир ерга чиқиб, ҳар томонга қаради. Бу билан у ерни ҳам, замонни ҳам ўтга ёққандай бўлди. Шунда у нимани кўрди? У тошларнинг орасида тош қазиётган бир йигитни кўрди. У метин билан тошлар ичидан бир ариқ ўтказётган эди. Тош қазиб, нов чиқариш ҳам эмас. Унинг қазиётгани ўн тегирмон сув оқиб ўтиши мумкин бўлган бир ариқ эди.

У барно йигит тошларга ўчакишиб, зарб билан теша урар ва уларни майда-майда қиласарди. У барно йигит эмас, балки даврондан хазон машаққатини кўрган бўстон сарви эди. Унинг савлатидан қаттиқ тошлар қўрқувда, шунинг учун метини олдидা осонлик билан қўпорилар эдилар. Унинг эгилган қошлиари чимирилган, оғзи юмилган, ғам тоғлари қаддини қавсдай эгган эди.

Унинг замона одамларидан гавдаси буюкроқ, шавкати маст филникидан ҳам кўпроқ эди. Бошида тождорликнинг шон-шавкати, юзида салтанатнинг нури кўриниб туради. Хорлиқ тиконлари оёғига санчилган, машаққат тошлари бошини синдирган. Манглайида севги дарди, юзида мусофириликнинг гарди кўзга ташланиб туради. Гавдасида баҳтсизликдан асалар, юзида ошноликдан хабарлар бор эди. Қўлидаги тешаси теша эмас, бамисоли бир гурзи бўлиб, зарбидан Эльбрус тоғи тупроқ бўлгудай эди.

Буни кўрган Ширин ҳайратдан лол бўлиб, таажжуб уни беҳол қилиб қўйди. Шириннинг кўзига унинг чехраси шундай кўрингач, бунинг ичига унинг меҳри тушиб, тўлқинлантириди. У йигитдаги шиддатни кўриб, унинг кўзига ёш югурди, чеккан азоб-уқубатларини кўриб кўнгли бузилди. Сирлар пардаси очилмасдан бурун у отини Фарҳод томонга сурди-да,

унга сўз қотди, лаъли лабларидан гавҳарлар сочиб, сўз инжуларини сочди:

— Эй дунёда кам учрайдиган йигит! Эй, кўк гумбазининг остида танҳо инсон! Аҳволингда кўпдан-кўп кишини ажаблантирадиган хусусиятлар кўзга аён. Ажабдан-ажаб ранжу машаққатлар чекибсан. Сен дунёда на бирон кишига ўхшайсан, на қилган ишларинг одамларнинг ишига ўхшайди. Бу ишларни сен биз айтмасданоқ бажарибсан. Бундан бизнинг кўнглимиз фоят хурсанд бўлди. Биз бу ишларни амалга ошириш учун жуда қийналган эдик. Сенинг қўллинг ҳунар эмас, мўъжизалар кўрсатибди. Агар биз уч минг йил миннатдорчилик билдирганимизда ҳам бир кунда қилган ишингнинг миннатдорчилигини билдира олмаймиз. Хизматингга раҳмат айтишда биага ўхшаганларнинг юзаси ҳам уялади. Бу яхшиликларингга биздан қайтмаса, худодан қайтсин.

У бир табақ гавҳар келтиришларини сўради.

— Эй, ишда моҳир йигит, бу ҳали сенинг хизмат ҳақинг эмас! — деди у ва узр айтиб, табақни очди, ундаги гавҳарларни Фарҳоднинг бошидан сочди. Париваш чиройли сўзлар тошиш билан овора экан, мажнун Фарҳод эса ўзини йўқотган, ўзидан бехабар эди. Нафас олганда, энтикиши гавдасини йиқитгудай, кўнглининг безовталиги кўксини тешиб чиққудай эди. Баданинг титроғи босилмай, бу тинчсизлик уни бир ерга олиб боришига улгурмай, у Ширинга қараб деди:

— Жонбахш нафасларингдан мен тирилмадим, ўлдим. Товушингни эшитиш билан ҳаёт ранжаларидан ҳам қутулдим. Сенинг қайси ой юз эканингни мен қайдан билай? Ичимни қон қилган сен эмасмикансан? Мени ғурбатларда бечора қилган, ўз диёридан, мамлакатидан овораликка ташлаган ҳам сенмасмикансан? Товушингни эшитмасдан олдин мен ўлган эдим. Энди юзингни кўришга улгурмай ўляпман. Оҳ! Юз оҳ!

У оҳ тортиб шундай тўфон юзага келтириди, ой юзлининг юзидағи ниқоби шамолига учиб кетди. Дунёни безадтурган бу юз кўрингач, қиз Фарҳод қидириб юрган гўзал экани ошкор бўлди. Кўзгуда аксини кўриб ҳушидан кетган бўлса, ўзини кўргач, жон берган бўлса,— таажжубланадиган жойи йўқ. Бирор май тўғрисидаги сўзни эшитиши билан маст бўладирган бўлса, ичганда ерга паст бўлишга ҳам таажжубланисга ҳожат йўқ.

Фарҳод бу қизнинг ўша пари эканини билди ва бир ўтли фиғон тортиб шундай йиқилдики, Ширин уни бу ҳолатда кўриб, жон берди, деган гумонга борди. Бу ҳам худди Фарҳоддек ўтли бир оҳ чекди. Оҳининг тутуни у ойни булут ичига яширгандай бўлди.

Вафонинг шамъида ёруглик қолмаганини кўрган Шопур Фарҳоднинг бошига парвонадек етиб келди. Унинг бошини қўйнига олиб, зор-зор йиғлай бошлади:

— Эй, насибаси қайғу ва озордан бошқа нарса бўлмаган бечора! Сенинг ғурбатда тортган қийинчилкларинг ўзи етмасми! Энди ҳаётингнинг чироги ҳам бесабаб ўчди. Вафо йўлида сен шундай ерга етдингки, севганингни бир қўриш биланоқ жон бердинг. Эссиз сенинг камолинг, билимларинг! Эссиз сенинг ақлинг, номусинг, чидамлилигинг! Эссиз сенинг тоза қалбинг, пок раъйинг! Эссиз сенинг қайғу билан чеккан фиғонларинг! Ҳайф, ўша камон тортиб, ўқ отган, салобатли, зўр қўлларинг! Салобат тўла қўл кучларинг қани? Паҳлавонлик билан душманга берган юз минг зарбаларинг қани? Одамлар орасида фаришта бўлатуриб сен бўлмас экансан, нега қолганлар барчаси ер билан яксон бўлмаяпти? Сен қайси шоҳнинг бошидаги тож эдингу, қайси тожнинг гавҳари эдинг? Энди қайси ўлка сенга мотам тутиб, қайси эл қайғунгни чекади? Қайси хоқон аза очиб, қайси иқлимнинг ҳалқи оёққа туради? Мен сенинг ташвишларингни тортиб, ғамга қолдим. Кошки сени кўрмаган бўлсайдим!

Шопур шу сўзларни айтар, Ширин эса кўзидан ёшлар оқизарди. Шопурнинг йиги-сифи, безовталиклари бир оз пасайгач, Михинбону билан Ширин уни ўз ёnlарига чақирдилар. Улар Фарҳод ҳолидан сўрадилар. У ҳам ўз билганларини айтиб берди. Унинг сўзларини эшитиб, Ширин билан Михинбону ҳам зор-зор йиглашди.

Сўнг Фарҳодни шоҳона бир кажавага солиб, зору ғамгин ҳолда ўз ўрдаларига қайтдилар. Нозанин қизлар Фарҳод ётган кажавани кўтариб олишганди. Олдинда ой пешанали гўзаллар йиги солиб боришарди.

Уни олиб бориб, саройнинг бир бурчагидаги тахтга шоҳона тўшакларни солиб ётқизишиди. Оҳлар тортиб уни тахт устига ётқизишар экан, у на элдан, на ҳолидан хабардор эди.

Эй соқий, менга бир пиёла ўзни унуттирадиган шаробдан бер. Чунки мен ўзимни унугтиш билан афсона бўлиб кетганман. Мен бу севги ичида шундай беҳуш бўлганманки, яна бир пиёла бериб, ундан ҳам беҳуш қилиб қўя қол!

XXXII

Фарҳоднинг беҳуш димогига ҳуш боғидан насим эсиб ўзига келгани, насимдек тоқقا етиб, теша билан яна тоғ бағрини ёргани, Шопур билан кўришгани, Ширинни эса унинг ишқи шайдо қилгани

Бу кажава лавҳалариға бўёқ берган одам ўз қиссасини қўйидагича давом эттириди:

Шундай қилиб, Фарҳод ҳушидан кетгач, уни тахт устига беҳуш ҳолида ётқиздилар. Унинг на тириклик оламидан хабари бор эди, на жисмида нафас олишдан асари. Шу хилда у икки кечча-кундуз ётди. Кейинчалик у баъзи-баъзида нафас олса ҳам лекин кўзини очмас эди.

Унинг тирик эканини кўриб, Ширин қичқириб юборди. Бечора Шопур эса хурсандлигидан ҳаётга янгидан келгандай бўлди.

Учинчи кечаси ҳамманинг кўзи уйқуга кетганда, Фарҳод аста кўзини очиб, ўзига келди. Шоҳона тахт ва ҳасрни, ўзининг эса тахт устида ётганини кўрди. У ўзининг аҳволи ҳақида қанча кўп ўйламасин, бундан унинг ҳайронлиги ошарди, холос. Бироқ унинг ёдига шу нарса келдики, унинг кўргани ой, ой ҳам эмас, оламга оро бериб турган қуёшнинг ўзи экан. Шундай қуёш уни йўқлаб келиб нур сочган ва у билан сўзлашган эди. Фарҳодга маълум бўлдики, у ана шу вақтда у гўзалнинг юзини кўриб ё сўзини эшитиб ўзидан кетган экан.

Фарҳод уялганидан булутдай терга гарқ бўлди ва хонадан яшиндек сакраб чиқиб кетди. Ақлу фаросатини ишлатиб Фарҳод яна шуни билдики, ўша дилбар қуёш, у ўзидан кетиб қолганда, унга ёрдам ҳам кўрсатиби. «Ўшанинг ўзи-ку мени ўлдиришга чоғланган эди, ҳолимга ачиниб, яна менинг обруй 121 йимни ҳам кўтарибида!» — деди Фарҳод ичидা.

Севинч билан Фарҳод тез тоққа қараб йўл олди. У биё-
бонларни хижолат тортган ҳолда босиб ўтарди. Кўпгина йўл
юриб у қазилаётган ариқ томонга етиб келди. Ундан ҳаё тери¹
бамисоли сув бўлиб оқарди. Метин ва тешасини топиб олиб,
у яна ўз ҳунарини намойиш қилишга тушиб кетди.

Фарҳод ўзига ўзи дерди: «У пари юз гўзал мендай бир
телбага шунча меҳрибонликлар кўрсатибди. Ҳушдан кетиб
қолганимда иззат қилибди. Ўз маҳмамати билан бошимни
юқори кўтарибди. Бу яхшиликларига қандай йиқилиб раҳмат айт-
сан бўларкан? Модомики, унинг бутун истаги шу ариқни қаз-
дириш экан ва бу ишни тамомлаш учун кўп ҳимматлар кўр-
сатаётган экан, умидим шуки, тез ўтгувчи умр мен бечорага
шундай бир муҳлат берсаки, мен у гўзалнинг истагини амал-
га оширсан ва дардига шу йўл билан даво' қилсан!»

Бу гапларни ҳәёлидан кечириб, у сидқидилдан ишга тушиб
кетди, тошлардан эса кўкни гард чиқарib юборди. Қаттиқ
тошларни чопишда у шундай маҳорат кўрсатардикি, тоғдан
осмонга фарёд кўтарилади. У ўз ўткир метинини тошга урад
екан, кўк гумбазига қиёмат согландай эди.

Фарҳод ҳансираф олган нафасининг тутуни билан метинни-
дан чиққан гард зангори осмонни кўздан яшириб юборди.
Гард ва дуднинг ўзигина эмас, дарду андуҳ булути Арман
чегараларини тоғ-тоғ бўлиб тутган эди. Уни қора булат ҳам
дема, кўклам булути деб, ёғин билан тўкилган тошбўрон деб
атасанг ҳам бўлади.

Тош ичига ботиб-кўмилиб кетган метин дам-бадам чақмоқ-
дай ялтираб кўринарди. Фарҳоднинг тоғ қазиши ва парча-
парча қилиб итқитиши ўткир бел билан балчиқ тўдасини ит-
қитгандай ёки халқ курак билан қор курагандай эди. Кечаю
кундуз на тинар, на бирпас дам олар, юраги эса бир нафас
ҳам қон ютишдан қонмас эди. Унинг ишларини томоша қи-
лиш учун одамлар ҳар томондан тўда-тўда бўлиб келишарди.
Унинг ишини ким кўрмасин, ҳайрат бармоғини тишламай
иложи йўқ эди. Ер остидан сув йўли очувчи усталарнинг ўзи
ҳам томоша қилиб тўймас, Фарҳод эса бир нафас ёнбошлаб
ўлтиромас эди. У қаттиқ тошлар орасига шундай тўполонларни
солган эди.

Колган гапларни ҳикоячи қуийдагича сўзлайди:

Фарҳод ўша кеча Миҳинбонунинг уйида, тўғрироғи, Ми-
ҳинбону эмас, ул ой юзлиниңг уйида яна ўз ҳушига келиб,
дарҳол тоғ томон кетган экан, қасрда қолгандарнинг юмуқ
кўзлари тонг нуридан ёриши билан, уни қараб, на қасрдаги-
лар, на Шопур ётган ўрнидан топа олдилар. Шопур туриб **122**

унинг орқасидан кетди. Лекин Шириннинг эса бу ташвишдан кўзи қоронғиласиб кетди. Шопур бориб уни тоғдию, ғамдан қутулди. Қайгули Ширин эса айрилиқ ўтида ғамгин куйгани куйган эди.

Шундай қилиб, Шопур Фарҳодни топиб, оёғига бош қўйди. Ширин эса фироқ ичидан кўз ёши тўкканича қолди. Ой юзлига ҳижрон ўқи тегиб, қўлидан ихтиёри кетиб борарди.

Ширин тезлик билан баҳоналар қидирар экан, Михинбонуга деди:

— Уша бечора йигит бизнинг ватанимизни ўзига затан қилди. Мен тог орасида шу ишларга киришиб, ариқ қазишни бошлишиб юборган эдим. Менинг бу соҳада тортган ранжларим, тилаган тилакларим бекорга кетмаслиги учун у йигитни ҳаёт бергувчи тангрининг ўзи бу ерларга юборибди. Эндиликда у йигитни топмасак, ишларимиз жойига келмайди. Агар уч минг йил уринганимизда ҳам ариқ ортиқ қазилмайди. Одамлар уни қидирсинглар, қаерда бўлса ҳам излаб топсинлар!

Михинбону у ойнинг жиiddу жаҳдини кўриб, ичидан изтироб чекаётганини ҳам сезди. Демак, тош қазувчининг нафасидан чиққан бир шуъла унинг тощдай қалбини юмшатибди. Ҳозир насиҳатнинг фойдаси йўқ. Уни ўзига келтиришнинг ҳам вақти эмас, деб билди у. Бу ишда маълум талай ҳикматли гапларга амал қилиб, у Фарҳодни топтириш ҳаракатига тушди.

Тезда уни топиб, хабар бердилар. У илгаригидек ариқда тош чопаётган экан. Буни эшишиб, ой юзли гўзалга хурсанд-чилик юзланди. Лаблари гул япрогидек хандон очилиб у кула бошлиди ҳам.

Энди Ширин ўзининг мунгли кўнгли учун чора, яъни Фарҳодни қандай қилиб кўриш иложини қидира бошлиди. Бир хилват жойни топиб, унга қарамоқчи бўлди. Шундай бўлсанки, бу уни кўрсина, у буни кўрмасин. Мабодо кўриб қолгудай бўлса, у яна ҳушидан кетиши, сирнинг пардаси кўпроқ очилиб қолиши мумкин, деб ўйларди у.

Бироқ Михинбону ҳам унинг олдига бориб туришини энди ўзига доимий одат қилиб олган эди. Ҳамма вақт унинг ахволини сўрар, яширин қайғуларини ҳам билиб олишни истарди. Бор идрокини ишлатиб, унинг кимлигини билди ҳам. У ҳунарларга ниҳоятда бой, ҳеч бир айби йўқ йигит экан.

Шундан кейин Михинбону кўнглидан чиққан меҳрибончиликгининг ипларини унга боғлади. Бу меҳрибончилик кундан-кунга ортиб бора бошлиди. У: — шундай асл йигит менга фарзанд бўлса нима қилар эди?! — деб ҳавас қиларди.

Бу тарафдан Ширин айрилиқда зор, оқшомдан тонггача бедор эди. Дардини айтишга бирорта ҳамдарди йўқ, тонгда ҳам, оқшомда ҳам на уйқусида ҳаловат бор эди, на овқатида. Ҳамдам бўладиган қишиси йўқ, аҳволини айтай деса номуси йўл қўймас эди. Фарҳоднинг олдига борсам, у сабру қарорини йўқотади, деб унинг олдига боришдан ҳам ўзини тиярди. Бу гул юзли бормайман деса, ҳазин кўнглиниңг чидами тугаб борарди. Шўрлик Шириннинг жони айрилиқ ўтида ёнар, унинг дарди эса бедармон эди.

Эй соқий, менга гул рангли ва хушбўй майдан бер, токи мен чорасиз қолган дард ўтига шу билан сув сепай. Шундай бир май менга армон бўлиб, дардим ҳам ғоятда бедармон бўлиб қолди.

XXXIII

Фарҳод ул тош ариқни қазиб Армания тогига етказгани, у тоғ бағрида бир қаср ҳам қуриб, қаср олдида тошкесар метини билан «Баҳрун-нажот» ҳовузини ковлагани ва ҳаёт чашмасига юзлангани.*

Бу рангин қиссани ҳангомалар билан безагувчи одам қаламини қуидагича номларга оро берувчи қилди:

Фарҳод у ариқни тезроқ битказиш учун тошларни ёриб, тинмай ишларди. Бу ишлар тамом бўлса-ю, сарвқомат гул келиб томоша қилса. Унинг юзини яна бир марта кўрсам, жонбахш сўзларини тингласам деб умид қиласарди. Уни кўриб, севинчдан мунгли жоним чиқса, дунёда армоним қолмасди, дер эди.

* Баҳрун-нажот — нажот денгизи.

У гўзал бу томонларга келмаса ҳам, лекин бунга кўп ҳаракат қиласди. Унинг бу томонга келиши анча қийин гап бўлиб, буни амалга ошириш у ойнинг ўзи учун жуда мушкул бўлиб кўринарди. «Бу қийин вазифани бажарсам, буни у мағрур сарвқомат эшитса, ўз истакларининг юзага чиққанини кўриб, шояд менинг ҳам истакларимни у ҳосил қиласа!» — дерди Фарҳод.

Шу умидлар билан у тонгдан кечгача тош чопишдан тўхтамас эди. Муҳандислик қилиб у аввал ариқнинг икки ёнига икки чизиқ тортиди. Қиргоқ билан қирғоқнинг ораси уч қулоч бўлиб, чуқурлиги икки қулоч эди. Бироқ унинг ҳар бир тортган чизиги узунасига минг қулочдан ортар эди. Агар бу минг қулоч ердаги иш бошдан-оёқ тугаса, яна иккинчи минг қулочга тушар эди. Ҳар минг қулоч ерда тош қазир экан, унинг метинидан тошлар парча-парча бўлиб кетар эди. Айтиб ўтилган икки юз бақувват тошчопар эса эпчиллик билан тошларни ташир эдилар. Улар ариқнинг ичини тозалаётгандарида, Фарҳод тешасини қўлида бўшгина ушлаб, ариқнинг ғадир-будир ерларини силлиқлар ва ўзининг теша билан тош тараашлаш ҳунарини кўрсатарди. Тош йўниш учун у тешасини бир қўлга олганида, юз-юз қулоч ерларни силлиқлаб чиқар эди. Унинг силлиқлаган ерлари кўзгудай сайқалланган, унда одамнинг юзи сувда кўрингандай кўринарди.

Фарҳод икки томондан тошларни бир-бирига улаб, фаршини дандонага* ўхшатиб борар эди. Бирор ерда тош туганиб, ўрнидан тупроқ кўриниб қолса, бундай жойларда қийинчилик кўпаяр, у ерларни тошфарш қилиб чиққунча анча заҳмат тортишга тўғри келарди.

Бироқ Фарҳод чарчаш ва машаққатларни писанд қилмай, тошларни тахта-тахта қилиб, текис йўниб, режа тортилган чизиқдан, қоидадан чиқмай бир маромда иш олиб борарди. Йўниб, тайёр қилинган тошларни бир-бир олиб, тахта-тахта тошларни текис тўшаб, маҳкамлаб борарди. Ариқнинг йўлини у шундай текис созлар, худди муҳандислардек пардоз берарди. У қўйган тошлар бир-бирига шундай ёпишиб кетган эдик, ҳеч ким уларнинг орасидан дарз тополмас эди. Агар олдидан тог чиқиб қолса ҳам, уни ўртадан кўтартмагунча истироҳат қилмасди. У тогни чопишга тешасини қайраб олган қатранинг ўзидан эса олов чақнар эди.

Фарҳод тоғнинг тепасини ўзига маскан қилиб олиб, тош йўнар, чўққиларни ағдарарди. У тошларни йиқишига камари-

* Дан дона — тош ёки гишталарни кунгурали қилиб териш; қалъа кунгураси.

ни маҳқам бөглаган бўлиб, қўлининг ҳар зарбидан бир камар ағдарилар эди. Тоғ чўққисига кетма-кет зарб билан урабериб, ҳар зарбида бир чўққини ер билан баробар қиласади. Устмасуст метин урабериб, тепаларни даштга юмалатаверди. Метини орқасини тош майдалайдиган қилиб олган, унинг метинидан учган тошлар бориб ойга тегарди.

Ойга тошлар шу хилда отилавергач, у атрофидаги гардиишини ўзига қалқон қилиб олди. Юлдузлар бундай ушоқ тошларнинг ёғишини кўриб, ўз бошларини ҳар тарафга олиб қочар эдилар. Чўққилардан саҳронинг юзи илма-тешик бўлгандай, ушоқ тошлар ҳам осмон юзини ғалвир қилиб юборган эди.

Айни вақтда, осмон ҳар нафас бошини олиб қочгани билан ер юзига қайта ёғдириш учун тош ўғирлар эди. Тақдир-фалак жафо тошини ёғдиришдан ҳалигача тўхтамаганининг ғабаби ҳам ҳали ўша йигиб олган тошларининг тугамаганидандир.

Осмонга тоғнинг гардини чиқариб, Фарҳод икки-уч кун ичида уни ўрнидан қўпориб ташлар эди. Бу ерлардан ариқ ўтказиш қобилиятини кўрсатиш учун у ўз ҳунари билан юзлаб Бобил сеҳрини намойиш қилди. Фарҳод тоғни қулатиб, ер билан баробар қилса, ариқ қазиш учун ҳамма томондан кенг йўл очган бўлади.

Шунинг учун ҳам у яна ўша аввалги паргорини тўғри қўйиб, тўғри чизиқ тортиб, кечаю кундузи ариқ қазишида давом қиласади. Оз фурсат шу хилда ҳаракат қилиб, ариқнини бошини қаср қуриладиган ерга етказди. Тинмай тошларни ковлаб, йўниб, бир ҳовуз ҳам тайёрлади. Ҳовузнинг ҳар томони олтмиш қулочдан эди. Буни ҳовуз эмас, бир дengiz деса ҳам бўлардиди, лекин суви шўр эмас, балки оби ҳаёт сувидай чучук эди.

Қаср тушадиган ерда бир тош бўлиб, баландликда боши фалакдан ҳам ошиб кетган эди. У паргор билан чизиб ясалгандай, думалоқ шаклда бўлиб, айланаси беш юз қулоч эди. Шундай тошни у эпчиллик билан йўнар, метинининг зарбасини эса тобора оширади. Унинг атрофини йўниб, унга шундай рангу равиш бердики, натижада осмондай юксак бир қаср юзага келди. У бу ишга оз фурсатгина машғул бўлди, лекин шунга қарамай, бу қоядан жуда ҳам мақбул бир қасрни йўна олди. Унинг юксак тоқлари сув тарафига қараган, унинг айвонлари эса кўк тоқига улашган эди. У айвонларнинг ичида ўзига лойиқ гумбазлар, гумбазларга яраша дахлизалар ҳам ясади. Яна уч тарафга қаратиб уч тоқу уч айвон солди. Буларнинг ҳар бирининг гўзаллигидан Кайвон* тоқи

* Кайвон — Зуҳал (Сатурн) сайёраси, Мажозий матнода: юксак осмон.

ҳам уяларди. Ҳар уй латиф, сафоли эканлигидан белги кўрсатар, бу ерда кенг саҳн ва равоқлар жуда кўп эди.

Ҳа, у оламни безагундай шу бир қасрни йўнди. Қасрнинг ҳамма қисми ўша бир бўлак тошдан тарошланди, яхлит эди. Қасрнинг айвонига юзлаб лойиҳалар ясаб, лойиҳа тақозосига кўра ҳаммасига расмлар сола бошлади. У сарвқомат, гулюзлининг таҳт салтанати ва бу таҳт устида ўша гўзаллар шоҳининг расмини ишлади. Парилар унинг хизматида қуллуқ қилиб, паривашлар эса унинг олдида таъзимда турибидлар. Бу суратларнинг ҳаммасини у гарчи бежон қилиб ясаган бўлса ҳам, лекин бу суратларнинг жони Шириннинг расми эди.

Шундай юз минг ажиг тимсолларни чизиб, у ўзини ўша гўзалнинг рўбарўсида ўлтирган ҳолда тасвирилаган эди. Қайси ўринда ўша моҳпоранинг тимсоли чизилган бўлса, бу ўзини унга ўзидан кетиб қараб турган ҳолда тасвирилаган эди.

Бу ишларда унга Шопур ёрдам берар, унинг моҳир қалами ҳар бир расмни ясашга иштирокчи эди. Бу одамнинг расмини чизса, у бунга пардоз берар, бу жониворнинг расмини солса, у бунга парқанотлар ясади. У ой юзли гўзалнинг расмини чизар экан, бу тош устида туриб уни кузатарди. Фарҳод дунёни безагувчи у гўзалнинг юзини расмга олар экан, гоҳ оҳ чекарди, гоҳ войвойларди.

Қаср шундай зебу зийнатлар билан қурилиб тугалланди. Латофатда у Чин суратхонасидай* бўлди. Қасрни қуриш ва безаш ишлари тамомлангандан сўнг тезлик билан ҳовузни ҳам пардозлашга тушиб кетди. Ҳовуздан ҳам бир йўла қутулгандан кейин ҳар ёнидан кесиб ажойиб ариқлар очди. Ариқларнинг тузилишини шундай режа билан олиб бордики, улар қаср атрофини айланиб ўтиб, бу ариқлар қасрнинг рўпарасига келиб, ундан бирлашиб шаҳар томонига қўйиларди. Ақл билан ҳар ариқнинг қанча баландликдан келишини ҳисоблаб чиқди. Ариқлардаги шалола икки минг қулоч юқоридан оқиб тушар эди.

Сувлар у ердан тубанг қараб оқса, қуийида яшовчилар боғу бўстонлар яратиши мумкин эди.

Тош чопиш ишлари ниҳоясига етгач, у тошчақар сув босига қадам қўйди. Ў сувни ўзи қазиган наҳрга боргламоқчи бўларкан, мамлакат ва шаҳар ичига ғулгула тушиб кетди.

127 * Чин суратхонаси — Монийнинг «Аржанг» деб номланувчи санъат кошонаси кўзда тутилади.

Халқ тұда-тұда бўлиб, шу тоғ томонга кела бошладилар. Одам кўплигидан игна ташланса, ерга тушмас әди. Томошага келган одамларнинг кўплигидан тоғу туз кўринмасди.

Ҳижронзада Фарҳод ариқни ёқалаб кетмоқда. Бечора Шопур унинг ёнида бирга қадам ташламоқда. Ақлда тенги бўлмаган Фарҳод қадам босиб бораркан, йўлма-йўл кўзидан ёши сувдай оқиб борарди. Чунки у дилбарнинг хаёли кўнглига тушган ва бу хаёлдан вайрон хотирига ўт туташган әди. Унинг қайгулари кўзида сув тургизмас, кўз ёшлари билан гўё ариқ новига сув оқизар әди.

Бу қайгу уни ўз-ўзидан ҳам узоқлаштирар, бечоралик ёши кўзидан тинмай қўйиларди. У: «Шунча халқ даштни ўтиб келибди. У ой юзли ҳам томоша қилгани келармикан? Агар келгундай бўлса, мен беморнинг ўлганим, келмай қолса зор бўлганим!» — дерди ўзига. Уни бу фикр шундай лол этиб, ўйлатиб қўйган әдикни, ҳатто халқ ҳам унинг туришидан аҳволини фаҳм этган әди.

Унинг орқасидан отга миниб Михинбону келди. Михинбонуга эргашиб сонсиз-саноқсиз унинг фуқаролари ва отлиқ аскарлари ҳам келишпарди. Зеб-зийнат деганлари уларда шунчаки, эл унинг фаҳмига бораолмасди; шон-шавкат шунчаки, бунга халқ ақли бовар этмасди. Михинбону Фарҳоднинг ҳар қадамига сочқилар сочиб, бошидан эса ҳисобсиз олтин-кумушлар ёғдирарди. Унинг эгилган бошига сочилган лаълу дурлар унга айрилиқ кунлари ёққан тошлар бўлиб кўринарди.

Фарҳоднинг олдига томон осмонча отлиқлар тўдаси от суриб, улар тезлиқда учар юлдузлардай ҳаракат қиласидилар. У отларнинг кўп минилганидан тинчи қолмаган, бундай тинмислизикдан туёқлари қабариб кетган әди. Фарҳод бу елдай тез отларнинг оёғини ўпар, икки қулоғини эса йўлга тутиб борарди. Халқ унинг ҳолига зор йиглар, уларнинг қалбига Фарҳоднинг дард-алами қаттиқ таъсир қиласиди. У қадам босиб бораркан, халқ ҳам тұда-тұда бўлиб, унга эргашиб бора, уларни тұда-тұда әмас, тоғ-тоғ деса ҳам бўларди. У қайси томонга йўналса, халқ ҳам ўша томонга юради.

Шундай қилиб, сувнинг бошига ҳам етишди. «У замон ошуби келиб қолармикан?» деган умид билан Фарҳод дам олишни баҳона қилиб сувни очмай турди. Лекин унинг кўзида суву жонида ўт ёнарди. Ҳар томонга қарай бериб, кўзлари түрт бўлди.

Эй соқий, менга шароб келтириб, хуморимни тарқат. Чунки мени интизорлик хумори ўлдирай деяпти. Айрилиқ хумори одамни ҳалок этувчи бир балоки, унинг давоси ё ёрга етишмоқ, ё эса шаробдир.

Фарҳоднинг ҳаёт булоги сувини «Баҳрун-нажот» ҳовузи ариғига очиб, Армания томон бориши, ҳалойиқнинг ул ариг атрофида томоша қилиб, шөвқин-сурон кўтартгани, Шириннинг оти юра олмай қолганда, Фарҳоднинг уни оти билан бирга кўтариб, Армания тогига элтиши

Бу төғ орасида тошларнинг бағрини чок қилган одам тоза ва ширин сўзларни сув ўрнида қўйидагича оқиза бошлади: Ўша вақт Фарҳод сув очишга йўл олганда, бу тўғрида ҳар тарафдан Ширинга хабар етди:

— У ариқни жуда тоза ва силлиқ қилиб қазибди. Бунинг устига талай қўшимча ишлар ҳам қилибди. У осмонга ўхшаш шундай бир қаср қурибдики, унинг кунгураси кўк билан тушишибди. У ўз қалами билан ғоят гўзал нақшлар солибди, расмлар ҳам чизибди.

Ширинга Фарҳоднинг одамни хурсанд қиласидиган, ҳатто одам боласининг қўлидан келмайдиган ишларни бажаргани маълум бўлди. Фарҳод эса шу вақтда кўнглига юзта алам тогини жойлаб, кўзидан туман минг гамларнинг селини тўкиб, оҳидан ҳар нафас алангалар чиқарип, сув очиш учун йўлга чиққан, эди.

Гўзал Ширин ҳам пинҳона куйищдан тинмай, ҳар лаҳза Фарҳоддан хабар олдириб турарди. Лекин унинг сув очишга чиқиши хабарини эшитиши билан сабру қарори кетди, ҳуши ҳам йўқолди. «Тезроқ от келтиринг!» — деб буюрди. Унга жадаллик билан бир бўз от келтирдилар. У бўз от юмалоқдан келган, паст бўйли, йўрга бўлиб, катта ва думалоқ инжуга ўхшаб ялтиради. У шамолга кўтарилиган янги гул япроридек

отга минди. Гүё қуёш кўк отига мингандай бўлди. «Меҳри тобон сайр қилишга чиқди!» — деган хабарни Миҳинбонуга етказиш учун одам кетди. Қуёшдай чопқир оти бир пасда у бурждан бу буржни манзил қилиб етиб келиши, пўлат билакли тошкесар эса у бормасдан ариққа сув очмаслиги кераклиги тайинлаб юборилди.

Миҳинбону бу хабарни эшитиб хурсанд бўлди, от суреб ошиқ Фарҳоднинг олдига келди, узр сўради:

— Эй, биздан шунча малолатлар кўрган йигит! Биз сенинг олдингда хижолатдамиз, холос. Кўп уриндинг. Бирпас дам ол. Гулюзли сарв йўлга чиқибди. У келиб, бу ерларни ўз жамоли билан равшан қиласди. Ариқ бўйини сарвгулдай маскан этади. Сувни шунда очарсан!

Ошиқ Фарҳодни у анча юпатди. У буюрган эди, ўша ерда жой ҳозирлашди. У ўзи ўша ерга чиқиб ором ола бошлади. Бўй бермас отини ҳам сўз билан ўзига ром қилиб, айтганини қилдиради. Тезда илак шолча ҳам тўшаттириди. У ерга паришон Фарҳодни ўлтиришга таклиф этди. Тупроқдан бино бўлган тошкесар бунинг учун Бону олдида тупроқни ўпди. Унинг тортган дардли оҳи эса бутун улусни ўртаб юборди. Шу тарзда у, фаришта фалак олдида ер тутгандай, келиб, Миҳинбону хизматида ўлтириди.

Миҳинбону унга меҳрибончиликлар кўрсатиб, қўнглини кўтарарди. Ҳар дамда бир у шафқат билан сўз ҳам қотиб қўярди. Фарҳод эса уялганидан икки кўзи ерга тикилган эди. Унинг салобати, одоби халқни ҳаяжонга соларди. У ўзини төғ олдидаги хас ва кўкат деб биларди. Гоҳо саволларга адаб билан жавоб ҳам бериб қўяр, ҳар сўзи тиниқ инжудай эди. Унинг гапирган гапларидан ақли, зийраклиги, юзидан эса бутун фаҳму фаросати билиниб туарди.

Булар шундай расм-қоида билан суҳбатлашиб ўлтиарканлар, узоқдан тўтиё рангидаги гард кўтарилди. У тўзон буралиб-буралиб юқорилар, осмон эмас, қуёшнинг ҳам кўзини равшан қиласди.

— Бу осмон ранги билан бирлашиб кетган сурма ранг тўзон гўзалларнинг султони, ой юзли Ширинники! У бу томонга от сурганга ўхшайди. Гардидан қуёш кўринмай қолди,— деди одамлар.

Одамларни сувнинг бошидан, айни вақтда Фарҳод билан Бону қошидан орқага сурдилар. Фарҳодни яна титроқ боеди. Иссик нафас эса жисмидаги қонини қурилтиди. Миҳинбону келиб, унга насиҳат қила бошлади, ҳатто Шириннинг бошини ўртага қўйиб қасам ичди:

— Эй фарзандим, ўзингни бир дам тут. Кўнгил билан кў-

зингни эҳтиёт қил. Агар ҳозир ҳушингнинг ипини чувалтириб қўйсанг, бир неча йиллардан буён қилган ишларинг йўқиа чиқиб кетади. Бордию сени девоналиқ енгигб қўйса, у пари-пайкар элнинг қўзига кўрина олмайдиган бўлиб қолади. Бир дам ўзингни асра. Одамлар сендан айб қидириб, топа олмайдиган бўлсинлар. Узингни ҳам, мен бечорани ҳам, у ҳурни ҳам хафа қилиб қўйма.

Шу хилда Михинбону унга кўп сабоқлар ўргатди, анча таъсири гапларни ҳам галирди. Бу шўрлик ғамкаш то ўзини тутиб олгунча у пари бу телба бошига етиб келди. Ёруғ юзи билан у гўё оламга ўт солган, халқ эса самандар каби ўт ичидаги қолгандай эди.

Унинг юзи устига тушган соchlарини анбар ҳидли дейиш нотўғри бўлиб, у ўтдай ёнган юзлар қора анбардай ўз тутунини кўрсатар эди. У ўтнинг шуласи жаҳонни ўртаган ва бу тутунидан юзлаб одамларнинг хонумони қора бўлган эди.

Сарвқомат, гулюз шу қадар тез юриб келган эдики, юзининг ўтидан сув оқар эди. У сувдан ундаги латофат булоги тушинилар, лекин унинг оқиши кўнгилларни олиб кетувчи оғат селидай эди.

Юзидаги холи гулбарг устига қўнган зогга ўхшар ёки боғни сув босгандай, юзининг борги тер остида эди. Уни сув эмас, тириклик суви деса бўлади. Бу сувни на Хизр топган, на Искандар. Бу сув латифликда гул устидаги шабнамдай юмалоқ-юмалоқ бўлиб, сунбул устига ҳар нафас унинг юзтаси сочилиб туради.

Сочининг қоронғилигига юз минг Искандар тутун ичидаги қолган самандардай кўздан йўқолади. Отга минган бу қоматдор гўзал бало ва оғатларни барчага баравар кўрар эди. Ой булут орасига яширингандай, унинг юзи ниқоб остига беркинган эди.

Отининг таҳаси замоннинг бошини эзгандай, замонга ғавро солиб, у гўзал етиб келди. Михинбону у бедил Фарҳодга қираб:

— Қани, ўрнингдан тур, ҳам қўлинг билан, ҳам оёгинг билан ишингга кириш! Бу оғатижон бу томонга келган экан, лекин сен унга назар сола кўрма! Бу сўзни айтишим ўринисиз бўлса ҳам, ҳозир шундай қилганинг маслаҳатдир! — деди.

Ситамкаш Бону олдиди у ер ўпди ва Шопурнинг қўлидаи ушлаб ўрнидан турди. Метинни қўлига олиб, у сувни оча бошлиди. Шу ерга паризод ҳам етиб келди. У ариқнинг ичу ташини томоша қилас экан, қулимсирад ва ҳар дамда бир бошини тебратиб қўяр эди. Бундаги ҳар ишдан нозаниннинг ҳайрати ошар, кетма-кет оғарин айтарди, холос. Пари пайкар-

да уни мақташ учун бошқа сўз топилмас, Фарҳод эса був очиш учун девларча метин уришда давом этарди.

Сал ўтмай ариқнинг тӯғони ҳам очилди. Сувнинг эски йўли эса маҳкам беркитилди. Эски йўл тош девор билан тӯсилгандан кейин тез оқар сув янги йўлга қараб кетди. Ариқнинг новига сув кириши билан тегирмон новидан оққандек у тез оқа бошлади.

Буни кўрган халойиқ ичида шовқин-сурон кўтарилди. Ҳар томонда ҳайқириқлар янгфади. Ариқнинг икки томонида шундай тӯс-тӯполон бўлиб, шодлиги ичига сиғмаган кишилар сурнай чалиб, қўшиқ айта бошлади. Созандалар ариқнинг икки ёнига туриб олиб, сув овозига жўр бўлган ҳолда куй чала кетдилар.

Миҳинбону билан Ширин от чоптириб, қаср олдига сувдан илгари бормоқчи бўлдилар. Бироқ сув шу қадар тез ва енгил оқар эдики, унинг оқимига қаттиқ чопадиган бўз отлар ҳам ета олмас эди. Халқ ким тез чопарга ўйнаб, бирининг устига бири йиқилиб борарди.

Фарҳод ҳам одамларнинг орқасидан юра бошлади. Лекин унинг кўзи ҳури паризод қаерда бўлса ўша томонда эди. Ширин эса ўн ёғоч йўлни боса олди, холос. Чунки йўл текис бўлмай, бошидан охиригача гоҳ төғлиқ, гоҳ чўллик эди. У отини яна чоптироқчи бўлди. Бу гал қанча тез юрмасин, етти-саккиз ёғоч йўлнигина босди. Учириб кетаётган юки кумушдан бўлган ел қўрқиб, эҳтиёт бўлиб ҳаракат қилгандай, Шириннинг елқадам оти ҳам шу ерга келгандада тўхтади-қолди. Босган еридан бир қадам ҳам нари юрмай, туриб олди. Чунки юргундай бўлса, оёғи чалишиб, пари пайкарнинг йиқилиш хавфи пайдо бўлган эди.

Ошиқ Фарҳод буни кўриб, гап нимада эканини англади. Чунки у худди шамолдан ерга учиб тушадиган гулдай туарди. Фарҳод худди ерни ўпмоқчи бўлгандай ерга эгилди ва қуёшдек гўзалнинг тагига бориб, осмондек букилди. У ҳам елқадам отни, ҳам у дилрабо гўзални орқасига кўтарди-да, бир қўли билан отнинг олдинги оёғини, иккинчи қўли билан ҳар икки орқа оёғини маҳкам ушлаб олди. Шу ҳолатда у шундай тез юриб кетдики, оёғидан кўтарилган чанг йўл-йўлакай кўзга сурмадай кўринарди.

Миҳинбону бу ишларни кўриб туар, лекин чора қилишнинг иложини топа олмасди.

Фарҳод икки-уч ёғочлик йўлни босиб ўтди. Олдида ҳовуз билан янги ясалган қаср пайдо бўлди. Бир қадамини қаср айвонига қўйиб, от ва унинг устидаги гўзални саломат ерга қўйди. Айвонга соғ-саломат келиб тушган сарвқомат, гулюз

ҳам қоматини сувга қараб әгди. Фарҳод у сарвнинг бошида айланиб, ер ўпид үйғлади ва тез орқасига қайтиб кетди. У кўзларидан баҳор булувлари каби ёшлар тўкиб, тоққа йўл олган эди. У булуздек тог томон юриши билан ариқдан селдай сув келди. Бу сув билан ҳовуз ҳам лабо-лаб бўлди, ариқлар ҳам лиммо-лим тўлди. Сув қаср атрофидан айланиб, дашт устида кезиш учун қуйила бошлади. Ариққа «Наҳрул-ҳаёт» деб, фалакдай кенг ҳовузга эса «Баҳрун-нажот» деб ном қўйдилар.

Эй соқий, сен менга денгиз мисоли тогорада шароб келтир. Пиёла кемасини эса шу май денгизига сол. Жонимнинг тириклиги шуни тўла ичишда, умримнинг нажоти эса, шу шароб денгизини ичиб тугатишдадир.

XXXV

Миҳинбону билан Шириннинг Фарҳод учун зиёфат берганлари; бу мажлисда ўн фанда моҳир ўн соҳибкамол қизнинг ўз фазилатларини изҳор этганлари; Шириннинг ўз қасридан чиқиб, қуёшдек жамоли билан йигинни равшан қилгани; баҳтсиз Фарҳодга ҳилолий жомда шафақ рангли май тутиб, бирбирининг ишқи майидан маст бўлиб йиқилганлари

Ўтган-кетган ҳодисалар суви билан тўлатилган бу тошҳовуз қуидаги каби мавжларни намойиш қила бошлади:

Тўлдирилган ҳовуз суви мавж ура бошлагач, бир неча вақт бу ер одамларга томошагоҳ бўлиб қолди. Миҳинбону билан гамгин Ширин бу мушкул иш тамом бўлганидан хур-
133 санд әдилар. Улар қасрга бошдан-оёқ ипак палослар солиб,

безашни буюрдилар. Ўйин-кулги ҳаддан эиёда бўлиб, ашула-
қўшиқ ҳам ҳеч тинмасди.

Бироқ Ширин хафа, оҳ тортар, юзи киши кўзига ойдек са-
риғ кўринарди. У ошиқ Фарҳод ғамидан дилтанг бўлиб, юраги
ҳам шу туфайли сиқиладиган бўлиб қолган эди. Ой юзлининг
ўйлаган ўйларини билган Михинбонуга бу жуда оғир эди.
Лекин қандай қилиб билтурга қаттиқ тошни ёндаштирмас-
ликнинг чорасини тополмас эди. У Фарҳоднинг телбалиги ор-
қасида йўқолганини, бунинг натижасида у пари пайкар қўл-
дан чиқаётганини кўриб, ой юзли Ширинга шундай деди:

— Эй ҳазин жонимни жамоли билан хурсанд қилиб юр-
ган жигарбандим! Бу шайдо йигит кўп қийинчиликлар торти-
ди. Унинг қўл билан қилган меҳнатига ҳақ бериладиган
бўлса юз хазина керак бўлади. У ўзини ҳеч нарсага муҳтож
эмас, деб кўрсатса ҳам ва хазинага ҳар қанча бепарво қараса
ҳам, биз мурувват кўрсатсан, ҳеч бўлмаса сўз билан кўнглини
кўтарсан, ёмон бўлмасди. Уни меҳмонхонага чақиришимиз ва
ҳар иккимиз мезбонлик кўрсатишимиш керак. Уни топиб ке-
лишга одам юборайлик. Подшоҳларга хос базм қурайлик. Уни
махсус бир курсига ўтқазайлик. Дилини ёзиб, ҳурматини
бажо келтирайлик. Шундай қилиб уни ўзимизга ром этай-
лик. Энг катта истаги нима бўлса, ўша истагини эътиборга
олайлик. Бизнинг бу ишларимизга у майл кўрсатмаса ҳам,
биз қилиниши лозим бўлган ишларни қилган бўламиз. Булар
билан унинг кўнгли зийнат топмаган тақдирда ҳам биз халқ
корозилигининг олдини олган бўламиз.

Бу сўзлардан Шириннинг лола юзи гулдай очилди. У Фар-
ҳодни қайтариб олиб келишни ҳам Михинбонунинг ихтиёрига
қўйиб берди. Михинбону тезлик билан буйруқ бериб, нимаики
лозим бўлса, ҳаммасини қилдирди. Бонунинг одат ва хоҳиш-
ларини билганлари учун базм асбобларини ўша дамдаёқ ҳо-
зир этдилар. Бону деди:

— Кундузи айвонда шароб ичишга ўлтирайлик. Ўлтиради-
ган жойимиз ҳовузга рўбарў бўлсин. Жойни бу ерга қилиши-
миздан мақсад сувни кўриб ўлтириш. Қоронги шом дунёга
қора мушк сепиб, фалакнинг оқ шамълари нур соча бошли-
гanda эса қасрнинг ичига кириб, бир оз истироҳат қилайлик.
Лекин қадаҳни ҳеч бўшатмасдан олиб турайлик.

Михинбону икки-уч оқил ва сўзга чечан кишини, ҳамма
ёқни қидириб, бечора Фарҳодни топиб, бу мажлисга олиб ке-
лиш учун юборди. Улар Фарҳодни беҳисоб дарду балолар
ичида зор ва қийналган ҳолда топдилар. У дарду алам ўтида
ғам ва андиша учқунидай тинимсиз куйиб ётарди. Уни топиб,
бу аҳволда кўрганлари унга малол келди. Улар эса Фарҳод-

нинг улар билан тез саройга бориши кераклиги сабабини айтдилар. Фарҳод йиғлаб, уларнинг оёқлариға бош қўйди, селдай кўз ёшлари тўкди.

Фарҳод уларга деди;

— Эй сўзларингиз жонимга умид, балки боқий умр бўлган кишилар! Йизингиз гарди менга фахрли тож! Менинг «Хўп!» дейишдан бошқа ихтиёrim борми?!

Улар ғоят севиниб, йўлга тушдилар. Уни подшоларни ҳурмат қилгандек ҳурмат қилиб борардилар. У гўё шоҳ, улар унинг бир тўда аскари бўлиб, шоҳона базм қурилган ерга кириб бордилар. Миҳинбону Фарҳодни беҳад иззат-икром қилди, курсига ўлтириб, истироҳат қилишни сўради. Дунёда мисли бўлмаган Фарҳод, Бону нима деган бўлса ҳаммасини жойига қўйиб бажарди. Бону ишораси билан бечора Шопур эса дарров бориб, Фарҳод ўлтирган курсининг ёнига ўлтириди. Фарҳод курси устига чиқиб ўлтириши билан Миҳинбону гапга киришди. У ўз сўзига ҳеч бир камчиликнираво кўрмай, имкон борича чиройли сўзлашга уринар эди. Бу ҳам унинг ҳамма гапларини тушунар, лекин уялиб жавоб берарди. Тажаллуф билан боғлиқ гап-сўзлар тугагач, тездан кишининг кўзини қамаштирадиган ғоят кўп дастурхонларни ёзиб ташладилар. Дастурхондаги овқатларга ортиқча иштаҳа бўлмагани учун соқий мажлисга май солинган идишларни келтира бошлади. Шундай бир шоҳона базм тузилдики, бундай базмни бу тескари айланувчи дунё ҳеч қачон кўрмаган эди.

Шишалардаги майлардан жон қувват олди. Пиёлалар ҳар бири бир парча ёқутдан эди. Булардаги гулранг майлар оқар сувдек, тозалиги ва ранги ўт рангли лаъл тошидай эди. Бу лаъл идишнинг ёқут жисми бир қалъа, ичидаги шароб эса хазиналар тилсими эди. Бу тилсимни топган одам буни тўсатдан очмоқчи бўлса, кайфи ошиб, гандираклаб бирдан ииқилиб тушарди.

Миҳинбону ҳам бу даврада қадаҳ кўтарар, Фарҳод билан Шопур эса унга қўшилар эдилар. Мажлис жойи жаннат боғидан намуна, шароб ҳам шароб эмас, балки тириклик сувидан нишона эди. Соқийлар ширин сўз, дилкаш, ичувчиларга кўнгилларини юпатиб, шакар бераётгандай эдилар. Чолғувчилар қўшиқ айтганларида эса жонлар ўз пардасидан ўйнаб чиқиб кетгудай бўларди.

Бу мажлисада ўнта дилором қиз бор эди. Уларнинг ҳаммаси ҳам сарвқомат, гулбадан эдилар. Улар Шириннинг хос хизматчилари бўлиб, Миҳинбону ҳарами шу қизлар билан ёқимли эди. Уларнинг ҳар бири бир фан бобида моҳир, мочирлиги ҳар бирида кўриниб турарди.

Бири шеър дарёсида гаввос бўлса, бири чирмандага чир айланиб ўйин тушадиган раққоса эди. Бири мантиқ илмининг қонун-қоидаларини ўзига касб қилиб олган бўлса, яна бири ҳайъат^{*} илми бўйича қалам тебратарди. Тағин биттасининг ҳунари ҳақиқат илмлари бўлса, бошқаси чиройли сўзлашнинг нозик-нозик томонларини ечиб берарди. Яна бириси тарихдан афсоналар сўзласа, иккинчиси ҳикмат фанида ягона эди. Тағин бирининг зеҳни ҳисобда ўткир бўлса, бошқа бириси муаммолар ечишда ном чиқарган эди.

Бу фанларда буларнинг ҳар бири ўз йўлига уста, шу фандаги юзлаб кишиларга биттаси татир эди. Уларнинг исмлари Дилором, Дилоро, Дилосо, Гуландом, Суманбў, Сумансо, Паричеҳр, Паризод, Париваш, Парипайкар бўлиб, ўн исм ҳам жуда ёқимли эди.

Замон пиёласи тўла-тўла айланди. Базмдагиларнинг димоги базмнинг ўзига ўхшаб қизиб кетди. Михинбону ўзининг билимдонлигини кўрсатиб, уларга нозик-нозик саволларни берарди. Андак имо билан улар ҳам юз дилкаш сўзларни топиб, саволларга жавоб қиласдилар. Шу хилда фанлар бозорига безовталик тушиб, ғавғо Уторид юлдузигача яқинлашиб борди. Ҳар ҳунарманд шўх, гўзал ўз билган фанидан ғаройиб ишларни кўрсата бошлади.

Буларнинг сўзларини диққат билан тинглаган Фарҳод ўзи ҳам кўп ёдидан кўтарилигани илмий гапларни қайтадан эслади. Ўшаробнинг таъсиридан, кетма-кет узатилаётган пиёладан журъати ортиб, ботирлашиб кетган эди. Унинг аслида табиати тоза, зеҳни баланд бўлгани учун замон уни камолот эгаси қилган эди. Фарҳод ўзининг шу равшан табъидан келиб чиқиб, ҳар бир қизга унинг ўз фанига оид саволлар берарди. Унинг ўртага ташлаган масалалари шу вақтгача ҳеч эши-тилмаган масалалар бўлгани учун санамлар жавобга ожиз қолдилар. Улар шубҳага сабаб бўлган жумбоқларни еча олмагач, Фарҳод уларни ўзи ечиб берарди. Унинг гап-сўзларининг чиройлилиги олдида идрок деган нарса қусурли, унинг ҳар бир сўзи гавҳардай тоза эди. Гап-сўзлардаги маъноларнинг ниҳоятда нозиклиги базмдагиларни ҳам ақлу ҳушидан ажратиб қўйган эди.

Михинбону Фарҳоднинг гапларидан ҳайрон, эшитган сари ўзини йўқотиб борарди. Фарҳоднинг сўзларидан илоҳий сирлар зоҳир бўлар, жамолидан эса шаҳзодалиги аён бўлиб борарди. Ойдек юзи лола нусха пиёладек қизарган, янги чиқкан соҳол-мўйлаби ул ойнинг гардишини эслатарди.

* Ҳайъат — астрономия фани.

Билимлар билан тарбия топган, ҳамма билимдонларнинг бошлигига бошлиқ Миҳинбону билдики, бу тошйўнар йигит гавҳарли тошдан бошини олиб қочиб юрган экан. Шундан кейин у унинг салобати олдида ўзини паст, сўзлари олдида ўз сўзларини тубан сезди. Одам гавҳарни оддий шабнам деб атагани билан унинг гавҳарлиги отиданоқ билиниб қолади. Миҳинбону тахтдан тушиб таъзим қилди ва Фарҳоднинг тахтга чиқишини ўтиди.

Фарҳод эса ғоят камтарлик кўрсатиб:

— Бону нима десалар, мен миннатдор бўлиб, жоним билан бажаришим керак. Бироқ Бону менга бало тоғини киприк билан ёришни, тирноқ билан қўпоришни буюрсалар, мен қўрқмасдан бажарапдим. Чунки бу ишлар менга тахтга чиқишдан юз марта осонроқдир. Гадолик билан сultonлик таҳти бир-биридан узоқ нарсалардир. Биздек гадога тупроқда ўлтиришдан яхшиси йўқ! — деди.

Миҳинбону унинг бекиёс ибо ва одобини кўриб, унинг кўнгли нимани тиласа шуни қилмоқчи бўлди.

— Агар сен тахтда ўлтиришни истамасанг, мен сен билан бирга ерда ўлтиromoқчиман! — деди у Фарҳодга.

Миҳинбонунинг буйруғи билан безалган тахтни олиб қўйдилар. Ерга бир ипак гилам солдилар. Бу қимматбаҳо палос тўшалгач, Фарҳодни у ерга ўлтиргизиб, унинг ёнига ўзи ҳам ўлтириди.

Яна шароб пиёласи айлана бошлади. Дунёда танҳо Фарҳод яна сўз гавҳарларини соча бошлади. Биргина сўз эмас, балки сўзи билан бир қаторда қўзидан ҳам юз шунча гавҳарлар сочар эди. Ул ой юзлининг айрилигидан кўнглида но-тинчлик, унинг ташвишидан эса кўк айвонида безовталик кўринарди.

Лекин парининг ўзи парда орқасида унинг ҳамма аҳволини кузатиб туради. Пари ҳам тинмай кўз ёши тўкар, баъзан ўзида бўлса, баъзан ўзидан кетар эди. У парилар сингари кўздан яширин, у ҳаммани кўрар, лекин бошқалар уни кўрмас эди. Чунки Миҳинбону уни ёт кўзлардан сақлар, ҳатто Фарҳоднинг ҳам олмосларни юмшата олувчи кўзи унга туширасин, дерди.

Аммо, Шириннинг кўз ёшлари уни гарқ этган, Фарҳоднинг оҳидан эса олам туташиб кетган эди. Бону ичидаги: «Бу ғамнок йигитдек бир тоза гавҳарнинг бошқа топилиши мумкин эмас. Менга унинг бутун феъли-автори маълум бўлди. Унинг иши ростлик, ҳунари тозалик экан. Ширинга бир марта қарашга ҳам тоб бермаяпти. Чунки унинг хароб бўлган жони чиқишига яқинлашди. Бу инсон суратидаги ма-

лакдир. Унинг гавдасида фариштага ўхшашлиги аниқ кўри-ниб турибди. Модомики шундай экан, ҳар хил гумон ва бузуқ хаёллар унга бегона. Бундан буён у ўз поклигига хилоф бирор ишни қиласди, дейиш мумкин эмас. Унинг кўзида ҳам, кўиг-лида ҳам покликдан бошқа нарса йўқ. Кўзга пок кўрииган кишининг кўзидан қўрқилмаса ҳам бўлади. Унинг асир бўлган жони иштиёқ ўтида куймоқда. Ҳозир менинг унга ёрдам берадиган вақтим. Бу таҳликалар ичидаги жон бериб қўйса-да, қони бўйнимда қолса яхши бўлмайди».

Миҳинбону ўз хизматчиларига буюрди:

— У яхшилар шоҳига, гўзаллик авжининг моҳига айтингки, бирпас чиқиб, мезонлик қоидасини бажарсин! Ўз юзи билан меҳмоннинг кўзини ёритсин! Ўз лаблари билан жонга мез-бонлик қилсанда, кўзи билан кўзларимизни меҳмон қилсан!

Бу гапларни Ширин ҳам эшишиб турар ва жони ором олар эди. У дарҳол базмга кириб келди. Келишидақ замон қўзгал-гандай бўлди. Юзидан қуёш ўтининг асари, кўзидан кўз ёши селининг хабари билиниб турарди. Айрилиқ кунларида кўзи-дан оққан ёшлар кипригининг ўқларини сугорган эди. Унинг кинриклари Фарҳод метини каби ўткир, у метин тош майдаласа, бу киприк қон тўкувчи эди. Оғиздан чиқарган оҳи бир нафас тинмай, унинг зуннорга ўхшаш гажагининг чигиллари-ни ел каби ёзиб турарди. Сочларининг ҳар бир толаси юз имонни бандга олиб, куфр бутига боғлаб қўяр эди. Юзининг оловига кўз ёшлари сув сепар, бу эса одамларнинг яна ҳам кўпроқ кувишига сабаб бўларди. Қошидаги чимрилишлар унинг хафалигини худди янги ой нотинчликдан хабар берган-дай кўрсатиб турарди. Жамолидан замонга миннат қўяр, замон эса жонларга миннат қўярди. Ўз юзи билан давру давронни равшан этганидай, қоши билан кўк тоқи ва айвонини ёритар эди. Унинг лаълдай қизил лаблари жонга ўт соглани каби, пардалар орасидаги юзи жаҳонга ўт солар эди.

У гўзал парданинг орқасидан юзини кўрсатиши билан қуёш тўрт осмон пардаси орқали юз кўрсатгандай бўлди. Қуёш чиққанда зарралар кўтарилганда, базмдаги одамлар тез ўринларидан турдилар. Саросима Фарҳодга эса гўё ўт тушдию, ўша ўт вужудидан ўтиб жонига туташи. У ойга кўзи тушиши билан чуқур бир оҳ тортди. Бу оҳнинг тутунидан етти осмон ҳорайиб кетди. У ҳушини йўқотиб, ҳушсизлар каби йиқилишига оз қолган эди. Бироқ майнинг зўри қўлидан тутиб, ақлини эса Шириннинг буйруқларини бажарувчига айлантириди.

Миҳинбону Ширинга ёнидан жой кўрсатди. У Бону билан ёнима-ён ўлтириди. Гўё қуёш ой ёнидан жой олгандек бўлди. **138**

Ошиқ Фарҳод ўз жойига келиб ўлтириди. Ҳар ким ўз ерида жой олди. Соқийлар кетма-кет пиёла тута бошладилар.

Ширин бир неча пиёлани тўлдириб ичган эди, ўз девонаси — Фарҳоддек кайф қилиб қолди, шароб таъсири билан юзидағи ниқобини кўтарди. Бу билан у пари одамгарчилик кўрсатди ва Фарҳодга деди:

— Эй олам аҳли орасида яккаю ягона, нодир йигит! Сен аст, зотинг билан ҳар қандай қудратга қодирсан. Ҳунарларинг туфайли олам сенинг қўйл остингда бўлиб қолди.Faқат ҳунарда эмас, камолоту фазилатда ҳам сен шундайсан. Сени ким мақташ хаёлида бўлса, бу қуёшни равшан, осмонни баланд деганга ўхшаган гапдир. Илм билан тўла бўлган шутанингни замон ўзи балолардан асрасин. Йўлингга хазиналар тўксак ҳам сенга миннатдорчилигимизни ўрнига етказа олмаймиз.

Ой юзли шундай чиройли сўзларни дур қилиб тўқди. Шўрлик Фарҳод эса девор нақшидай қотиб қолди. Париваш шу хилда гавҳарларни сочиб, Фарҳодга май қуийиб бериш учун ўрнидан турди. Ўз ҳунарига моҳир бўлган ўша ўн қизнинг ҳар бири эса жавоҳирлар тўла биттадан дастурхонни унга тақдим қилди. У пари қадам қўйган ҳар ерга ҳам бир дастурхондан гавҳарлар — лаъл ва дурлар сочилар эди. Фарҳод эса ўз кўзидан бундан юз ҳисса ортиқ қизил лаълларини сочарди.

У пари шу хилда бир-бир қадам босиб, ўз мажнуни — Фарҳод олдига келиб ўлтириди. Қизил лаъл сингари лабларига лаълдай қизил пиёлани кўтариб:

— Бу пиёладаги майни сенинг ишқинг билан ичаман! — деди.

У шамшод қоматли, ипакка ўралган гўзал шу бир пиёла шаробни ичди-ю, бу май унинг ҳушини олиб кета бошлади. Ўзи тўла бир пиёлани ичиб бўлиб, иккинчи пиёлани Фарҳодга тутди ва:

— Менинг ишқимда сен ҳам ичгил! — деди.

Бу май тутишда икки хислат бор эди: бири ҳаёт суви бўлса, иккинчиси қотил эди. Ошиқнинг ўзи-ку май исидан маст эди. Ажаб соқий экан. Унга яна май қуийиб берди. Фарҳод, Ширин узатган пиёлани ўзида йўқ, ичиб юборди. У шундай ичдикни, пиёла нақшидан нишона ҳам қолдирмагандай бўлди. Агар бу пиёла осмон жомидай катта бўлганда ҳам, у буни сипқариб юборган бўларди.

Фарҳод ўзидан кетди. Вужуд нақши кўнглидан ювилиб, кўнгил ҳам унинг вужудидан қутулди. Шундай қилиб, у ўзини ўзлик ғамидан, балки йўқлик оламидан ҳалос этди. Ўз замонасида тенги бўлмаган Фарҳод пиёлани Ширинга топ-

ширдию, ўзи ерга бекуд ҳолда йиқилди. Гүё у санамга сажда қилгандай ҳамда бу оламдан у оламга йўл олгандай бўлди.

Паризод Фарҳоднинг бошини кўтармоқчи бўлди. Бироқ у йиқилган замониёқ ўзидан кетган эди. Ширин бу аҳволни қўриб, Фарҳод ёнида ўзи ҳам беҳуш йиқилди. Ҳар иккови-нинг оғзига ойна тутиб кўрсалар, афсуски, нафас олишдан ҳеч асар ҳам йўқ эди.

Эй соқий, сен менга жон кўзгусини келтир. Шояд ундан жонон нишонини топсан. Бу кўзгу менга жонон аксини кўрсатар экан, мен ҳам худди сувдек ўзимдан кетажакман!

XXXVI

Фарҳод билан Ширин висол майдан беҳол бўлганинни ҳасадчи замон кўриб, уларнинг айш қадаҳларига заҳар қўшгани, Хисрав Парвез Шириннинг шакарлаблар шоҳи эканини билиб, ширинсўз элчидан чучук сўзлар айтиб, Шириннинг гул ҳидли лабидан ўпши орзусини айтдириб юборгани

Бу ўртаниш ва дард сирларини қаламга олган киши ушбу сурат нақшларини қуийдагича чизди:

Шундай қилиб, ўша базмда икки ситамкаш у ердаги нозу неъматлардан татиш натижасида ўzlаридан кетиб йиқилгандаридан кейин, базмдагилар ҳам оҳу фифон тортиб, ичган пиёлалари бағир қонидай бўлиб кетди. Тезликда маҳвашини бир томонга, у ғамкаш ошиқни эса иккинчи томонга кўтариб олиб кетдилар. Ширинга бир уйда нознинг кўрпа-тўшагини ёздилар ва қайғу-ҳасрат билан ётқиздилар. Иккинчи бир уйга 140

яширинча ўрин солиб, у бало тогини ҳам у ерга у ёқ-бу ёғини ийғиб жойладилар.

Бу учрашувда ошнолик ҳали қиёмига етмай туриб, фалак икки ўртага айрилиқ солди. Ҳар икковлари ҳам тонг отгунча беҳол, мاشаққат лашкарининг савдо остида эзилиб ётар эдилар.

Саҳаргоҳда Фарҳод оҳ тортгани каби тонг отиши билан майин шабада эса бошлади. Тонг ели кўқдан тун тўзонини, тун тўзонинигина эмас, ҳатто савдо тутунларини ҳам суриб юборди. Севги, савдо йўлида ҳушидан айрилган икки ошиқ ҳам ўзларига келдилар. Фарҳоднинг хижолатдан юраги сиқилиб, яна балолар тогига қараб жўнаб қолди.

Пари пайкарда ҳам мушкул бир ҳолат сезилар, бу аҳвол унинг жонига қасд қиласр эди. Михинбону тинчлана олмас, юз берган бу ҳолат уни ожиз қилиб қўйган эди. Уни Шириннинг Фарҳодни тарк қилиши ҳам севинтирмас, шу билан бирга унинг насиҳатлари ой юзлига таъсир ҳам этмас эди. Михинбону Фарҳодга ёрдам бермай деса, инсоф ва мурувват деган нарсалар буни тақозо этмас, унга меҳрибонлик кўрсатиша давом этаверайин деса, эл ўртасида ёмон отли бўлиб қолишдан қўрқарди. Лекин унинг севгиси пок экани, бундай ишқдан ҳалокат дардига яқинлашгани унга аён эди.

Михинбону неча кўнда бир уни ҷақиритириб, ўлтиргизар, яхши ниятда бир неча қадаҳлар кўтарилади. Фарҳод у ой юзлининг қўлидан май ичар экан, у ҳам, Ширин ҳам беҳуш бўлиб йиқилар эдилар. Фарҳод ўзига келгач, яна тоқча чиқиб кетар, Ширин эса юрагида юз туман доф билан яна қолар эди.

Бир неча вақт аҳвол шу зайлда, ўзига келмай туриб, ўзидан кетишида давом этди.

Шу пайт бирданига ҳеч кимга дўст бўлмайдирган фалак қизиқ бир ўйин кўрсатиб қолди. Шу вақтларда Ғарбда ҳукмрон бўлган, Ғарбгина эмас, бутун дунё ўлкаларини эгаллаган, Эрон ва араб ўлкаларининг ҳукмдори, араб билан Эроннинг шоҳи, сарвари бир шоҳ бўлиб, уни Хисрав деб атар эдилар. Унинг амрига тез айланувчи осмон ҳам бўйсунарди. Қўшинлари бутун жаҳонни тутган, Мадойин мулки эса унинг тахтгоҳи эди. Унинг асли подшоҳ Қисроға бориб туташар, унинг фарзандига фарзанд, яъни, набираси эди. Қисро ўлиб, бақо мулкига юз қўйгач, ўлласини ўғли Ҳўрмуз эгаллаган ва яшнатган эди. Ҳўрмуз ҳам ўлиб кетгандан кейин, унинг ўрнига ўғли Парвез ўринбосар бўлган эди. Парвез унинг лақаби бўлиб, оти Хисрав эди. Бу от билан лақаб қўшилиб, жуда тез шуҳрат топиб кетган эди.

Хисравга мамлакат мерос теккан, ота-боболаридан тортиб у подшоҳ нишонли эди. Бу ўлка унга қазодан етишганини,

бу давлатлар унга ётти отадан эмас, ётмиш отадан қолиб келаётганини у яхши биларди. Бу ўтган оталарнинг ҳаммалари ҳам ўз фарзандларига меҳрибонлик билан подшоҳлик тахтини топшириб кетганлар.

Хисрав ҳам бу кўҳна фалакнинг унга қачондир қайғу пиёласини тутишини англарди. Умр пиёласи бирданига бўшаб қолса, ўринбосар бўлиш учун бир фаразанд кераклигини тушинарди. Гарчи у илгари хотин олган, ундан ўғиллар кўрган бўлса ҳам, бироқ тожига лойиқ ва тождорлар уни ҳавас қиласидаган эмас эди. У яна никоҳини янтилаб, ўз тожига лойиқ бир инжуга эга бўлишини истарди. Бу тўғрида кўп ўйлагандан сўнг, шўра ердан шўранинг хашаги, гул эса чамандангина унишини билди.

Булатдан гарчи тириклик суви баҳра олса ҳам, лекин бу ёмғирдан эшакмунчоқ ҳам заҳар учун фойдаланиши мумкин. Бироқ чаман гули сув ўрнига заҳар суви ичганда ҳам унинг рангларидан юз хил товланишни кўрса бўлади. Тарбият кам ё кўп бўлиши билан боланинг асл табиатидаги хислатларни ўзгартиб бўлмайди. Ақл дехқони ҳам «Уруғни яхши ерга сепиш керак!» деган ҳикматли сўзни таъкидлайди.

Шу мазмундаги сўзлар кўнглига жойлашиб олгач, бу истакнинг орқасидан қувиб қолди. Турли мамлакатларга даракчилар юбориб, шу хилдаги қимматбажо бир гавҳарни қидиртиар эди. Шундай гавҳарни ўз никоҳига олишни, гул экмоқчи бўлса, шундай гулзор ичига экишни истарди.

Худди шу вақтда шундай бир гаплар шуҳрат тутиб кетди: «Дунёга жаннатдан бир ҳур келиби. Шундай ҳурки, у юриб сўзлашга киришса, жаннат дараҳтию кавсар* суви уялганидан кўздан ғойиб бўлар экан. Гўё қуёш кўқдан ерга тушгандай. Лекин у ўзига Арман ўлкасидан манзил тутган. Тупроқ маркази қуёшдан ёригандай, ул ойдан пок Арман ери ҳам порлай бошлабди. У инсон боласига ўхшамайди, гўё пари. Пари ҳам эмас, балки қуёшдир. Жамшид аслда унинг катта бобоси бўлиб, тарбия қилувчиси қуёшдир. Уни севган ва унга боғланиб қолган йигит мислсиз бўлиб, бутун фанларни тўла эгаллаган. У қизнинг севгиси йўлида йигит ҳамма билан алоқасини узган. У одамларга ўхшамайди, одамлар унга. У йигитнинг танида тоққа ўхшашлик аломатлари кўриниб туради. Ҳозир эса у тоғ қазиш билан овора. У теша билангина тоғ қазимасдан, балки қўл кучи билан ҳам тоғларни қўпоради. Бироқ у йигит оҳу-фифон чека бериб, тоғдай оғир гавдаси сомондай бўлиб қолган. У йигитнинг бу хил тоқатсизлигини

* Кавсар — жаннат булоги.

кўриб, у пари пайкар ҳам мәҳрибонлик кўрсатиб туарар экан. Севилган маъшуқа замонасида ягона бўлганидек, ошиқ йигит ҳам мардлика тенгиз экан!

Бу ёқимли гаплар элга тарқалгандан кейин, Хисравнинг қулогига ҳам эштилди. У ойнинг таърифини Хисрав замоннинг таниқли кишиларидангина эмас, ҳамма яхши-ёмон одамлардан ҳам эшита бошлади. Ҳарорат дилини ўйнатиб, бир фикрга келолмаслик унинг жонини беҳуш қилди. Кечакундуз хаёлида ўша гўзал, тилида ҳам кеча-кундуз ўшанинг сўзи эди. Аммо у юборган совчилари нима хабар келтиришини кутгани кутган эди.

Ниҳоят, улар ҳар тарафдан аҳволни ўрганиб келиб, билганларини Хисравга сўзлаб бердилар. Булар ичиди Арманга юборилган бир киши бор эди. У халқ орасида юрган гап-сўзларни билишга жазм қилиб, у парининг шоҳ тўшагига лойиқ, юти Арман мамлакати эканини аниқлади.

Бошқа томонларга бориб, йўли тушган ўлкаларни сўроқлаб келганлар ҳам унинг овозасидан, ҳуснининг чексиз гўзалигидан ҳикоя қилдилар. «Бу дунёда жаннатнинг ҳури, жаҳоннинг қуёш каби машҳури ўша!» дерди улар.

Хисрав қизнинг таърифини биринчи эшитгандаёқ унга мойил бўлган эса-да, юборган одамларининг келишига қараб турарди. Ҳамма у қиз таърифини қила бергач, кўнглини ҳавас тўла эгаллаб олди. Энг аввал кўнглида тездан Арманистонга юришни жазм қилди. У гуллар ўлкасига бориб, сарв қоматли гўзални шу йўл билан қўлга киритмоқчи бўлди. Лекин узоқ ўйлаб, шоҳликка тескари тушадирган бу сифатдан, салтанатга хилоф бу ишдан ўзини тийди.

Унинг ёнида энг яқин кишиси, элнинг билимдони Бузург Уммид бор эди. У ер остидаги балиқдан кўккача бўлган ҳамма нарсани очиқ билар, ҳар қийин ишда Хисравга раҳнамо эди. Уни бир хилватга чақириб, Хисрав ўз сирларини, у гўзал ишқида куйиб-ёнишларини очиб солди. Барча сирларини унга ошкор қилгач, ундан бунинг чорасини топишни илтимос этди. У донишманд уни бундай музтар аҳволда кўргач, хийла замон ўйлаб, шоҳмасдан деди:

— Зарари йўқ. Бунинг чораси осон. Бу ишда мижозинг айнамай қўя юлсин. Кўнгли очиқ, элчиликда тенги йўқ бир одамни топиб, аниқла. Унинг ичи маъно инжуулари билан тўлиб-тошиб турган бўлса-да, лекин оғзи садафдай юмуқ бўлсин. Мабодо садафга ўҳшаган оғзини очар экан, сўз ўрнига инжуулар сочадиган бўлсин. У ҳам тақводор, ҳам асл одам бўлиб, сенинг тилакларингни Михинбонуга етказсин. Салом-ларинг билан уни эъзозлаб, қариндош бўлиш ҳақида сўзлаб,

бошини сарафroz этсиин. У ўз мартабаси ва салтанати етарли даражада юксак эканини айтса ҳам, лекин бу сўзлардан боши кўкка етади. Миҳинбонуни кўп нарсани биладиган, гўзал ва гоят билимдон хотин деб эшитганман. Агар улар бундай тайёр савдони топсалар, бундай фойдани қўлдан чиқармайдилар. Албатта, улар бу ишдан фахрланиб, гапимизни олиб бориб етказган элчини тез қайтариб юборадилар. Жавоблари муддаомиздагидай бўладиган бўлса, ўшанга лойиқ иш тутамиз. Бордию, бирор баҳона-узур учун қўл очиб қолгудай бўлсалар,— ақл бунга асло йўл қўйимаса керак,— у вақтда сенинг ҳамма нарсага қўлинг етади. Шундай бўлиб қолганда ҳам унинг иложи қийин эмас.

Замон доноси шундай фикрни билдири. Давр ҳукмдори эса бу фикрларнинг ҳаммасини маъқул топди. Айтилгандай кишини топиб, муддаоларини унга тушунтиридилар. Ишбилармон элчи ҳам ҳамма сўзни тушуниб, тездан йўлга тушди. У Арман ўлкасига қадам қўймагунича кечани кеча, кундузни кундуз демай йўл босиб бораради.

Эй соқий, сен менга мен истаган шаробни келтир. Чунки олдимда ажаб қийин бир йўл турибди. Бир пиёла эмас, кетими узмай пиёла тут, токи мен ўзимни унутиб, бу водийни кезганим кезган бўлсин.

XXXVII

Хисрав элчиси Арман ўлкасига етгани; Миҳинбону хабарчиларига муддаони зоҳир этгани; Бону уни кўришга салтанат базмини қургани; элчининг товусни Анқо билан жуфтлаш ҳақида сўз очгани; Бонунинг баҳона топиб, ҳийла донасин сочгани; ул зийрак қушнинг бу дон ва тузоқдан қочгани; Қоф Анқоси — Хисравнинг бундан газаблангани

Бу водий бўйлаб саёҳат қилаётган одам ўзининг чиройли сўзлаш санъатини қуйидагича намойиш қилди:

Хисравнинг элчиси сир юклари остида, кўнглида юз турлик ҳийалаларни ўйлаб Арман ўлкасига етганда Бону ҳудайчилари* бу тарафга бахт ўз жиловини бурганини хабар қилишди:

— Кимсан, хисравийларнинг қасру тоқидан, хисравийларнинг эмас, хисравийларнинг давлатидан элчи келди. Элчининг сочидан тирноғигача ақл ва хуш бўлиб, сўзлаш вақтидагина оғиз очаркан, бошқа вақтда эса фақат хомуш туаркан.

Бону бу гапга қулоқ солиб, элчини меҳмонхонага туширишни буюрди. Шу билан бирга егулик, ичкуликларни дид билан тайёрлатиб, энг аввал имкон борича уларни зиёфат қилишни топширди. Сўнг у гапга чечан, ақлли, идроки нозик кишиларни танлаб олиб, уларнинг олдига юборди. Улар ҳамма бўладиган гап-сўзларни нозиклик билан кузатиб, бир-бира гап қиёслаб, унинг мақсадини билишлари керак эди.

Бу бемисл кишилар элчи олдига бориб, унинг истагини билдилар ва Бону саройига қайтиб келдилар. Улар элчидан билғанларини очиқ айтишга уялар, шунинг ўзи ҳам аҳволни билдириб туарди. Бундан Михинбону бу айланувчи фалак уларга яна бир қизиқ ўйин кўрсатмоқчи эканини билди.

— Эртага әрталаб менинг у билан учрашувим учун керак бўлган ҳамма яроғларни тайёрланг,— деди у.— Менга унинг нима деб мурожаат қилиши маълум бўлгач, ўзим унга тегишли жавобни бераман!

Бу бўйруқни эшитгач, улар ер ўпдилар-да, чиқиб, буюрилган нарсаларни ҳозирлай бошладилар. Бону эса тафаккур оламига, тўғрироғи, ҳайронлик оламига чўмид кетган эди. Агар у давлат манфаатини ғанимат билиб, элчи сўровига розилик берай деса, ёдига ситамкаш Фарҳод тушиб, хазин кўнгли ғамга тўлар эди. Агар элчи сўзини қайтарайин деса, бунга ҳеч бир маъқулроқ узр тополмас эди.

Агар у Хисравни ўзидан кам деса, ундай эмас. Хисравга тенг бўлолмаймиз деса, яна ундай эмас. «Борди-ю, мен розилик берсам, у шўхи шакарханднинг ўзи рози бўлармикан? Агар у ойдан розилик зўрлик билан олинса, унда бу хил «розилик»нинг оқибати нима бўларкан?» ўйларди у. Элчини қуруқ қайтариш режаларини чиза бошласа, у йиртқич арслондан жайронга зулм этиши мумкин. Ўт ёлқини ва рангли ипак кийим бир-бирига тенг эмас. Темирчининг сандони юз минг шишани синдиришга қодир.

Бу тўғрида у кўп чидам билан ўйлаб, яхши бир узр айтишни мўлжал қиласи өди. Хаёллар тухмини ҳар хил қилиб

экиб, кўриб охирида у ойюзлийнинг ўз хоҳишини билмоқчи бўлди. Унга воқеанинг айтиб:

— Тақдирдан бу иш юз берган экан, ёмонининг ҳам, яхшисининг ҳам фикрини ўзинг қил!— деди.

Қиссани паризод эшитгач, юзини тупроққа қўйиб, фарёд тортиб юборди:

— Эй кафши наълининг юзи менинг қиблам! Покиза ҳарраминг менга гамлардангина бошпана ясабди. Сенга мендан қачонгача малолат етиши мумкин? Токайгача мен сенга озор етказганим учун хижолат чекаман? Бу гапни менга айтгунча, бошимга ғам тифини уриб, ўлдириб қўя қолсанг бўлмасми? Мени ҳиндилардай ўтхонага бошлаб бориб, ўтга ташла-да, юзимдаги холимдай қорайтириб куйдира қол! Агар жиссимм ўша ўт ичиди нобуд бўлса, ахир, у ўтдан сочимдай чирмашиб тутиулар чиқади-ку! Азобимдан бутун олам қутулсин. Таним ҳам бу юз минг балолардан халос бўлсин. Менга Фарҳод севгисининг надомати етади. У бечора юзимни кўра олмай, кимсасиз, оҳ тортиб, йиқилишдан бошқа нарсани билмай, дилидан жонни куйдирувчи нолалар чекиб юрибди. Қулоги сўзими ни эшитишга зор. Ойлар ўтиб кўзи юзимга тушмайди. Тоғларнинг ичиди кўзидан селдай ёш оқизиб, сел каби ҳар нафас бошини тошга уриб юрибди. Кўнгли менинг хаёлим билангина қаноатланади. Ўмрини менинг Фироқимда зое қилмоқда. Йиғлоқи кўзлари юзимдан, балоларни устига ортган жони висолимдан маҳрум. Мен ҳам у бечорадан йироқлашганиман. Мендан у, ундан мен узоқдамиз. Бизнинг аҳволимиз бу-ку, одамларнинг ичиди бўлса бизнинг ҳақимизда юз хил гап, гап эмас, юз хил туҳматлар юради. Менга ёр ҳам, ошиқ ҳам ҳавас эмас. Агар мен одам бўлсан, шу менга кифоя! Агар Бону бошқа илож тополса қилсин. Акс ҳолда ўзимни ўзим ўлдирман. Билиб қўйисин.

Миҳинбону уни бу кайфиятда кўриб, юзига қайғу ёшлирини тўқди. Ичиди дарҳол бошқа бир чора режасини туздида, уни эркалаб-севиб, кўнглини кўтара бошлади. Ширинга қараб у деди:

— Сени кўриш юрагимнинг муддаоси. Сен ҳузуримда бўлсанг, бу ҳазин жонимга ором бағишлийди. Сенинг бу сўзларинг жонимга ёқди. Гапларинг ғамгин ва сўлгин кўнглигинга мавъқул тушди. Ҳамма айтганларингга мен ҳам қўшиламан. Сен қанчалик ҳақли бўлсанг, мен ҳам шунча ҳақлиман. Сен энди ташвишланмасдан, кўнглинингни хуш тута бер. Ўйин-кулги билан ўзингни бодага ур. Эртага шоҳона бир ўлтириш қилипман. Шунда элчига узр айтиб, уни қайтариб юбораман.

Эртасига Бону ваъда қилинган чоғда элчини кўрдӣ. Илти-

фотлар билан унинг қандай йўл босиб, йўл машаққатларини енгиг келганларини сўради. Хисравнинг шаънига ҳам дуо, мақтovлар айтиб, унинг аҳволи бўйича ҳам талай саволлар берди.

Сўзга уста әлчи ҳам бошини қуий солиб, унга лойиқ таъзимлар қилди. Элчи бу ердаги шоҳона тахт ва бу тахтга лойиқ дабдаба, ҳушёрлик ва одобларни кўриб, ичида юз минг оғаринлар ўқиди ва чиндан ҳам тожу тахт, шоҳлик узугига унинг лойиқ эканини кўнглидан ўтказди. Базм тугагач, элчига саноқсиз совғалар ҳадя этилди. Бону қайта-қайта таъзим билан элчига ижозат берди. Шундай иззат-икромлардан сўнг у элчига:

— Шоҳингга дуо айтиб, бизнинг номимиздан унинг олдида ер ўпиб қўй! Жавобингни эса давлат кишиларидан оласан,— деди.

Хайру хушлардан сўнг сўз тугади. Элчи ер ўпиб, ташқарига қадам қўйди. Бону ўз ҳудайчисини чақириб, элчига айтиладирган гапларни тушунтириди:

— Бу билимдон элчига айт. У бориб, Кисро нишонли Хисравга шундай десин: «Сен биз тарафга пайғом юбориш билан биздек ихлосмандларингни тупроқдан кўкка кўтардинг. Биздек тупроқни кўм-кўк осмонга олиб чиқишиб билан заррани қўёшга чиқаргандай бўлдинг. Бироқ, толеимизга яхшилик кулиб бўлмагандан кейин, юз шунча лутф қилишдан нима фойда! Бу ишда юз йил армон еганим билан дардимга дармон бўлмагандан кейин, нима ҳам дея олардим. Сен биз билан қариндош бўлишни истабсан. Узинг биласанки, бу иш бизга ҳам шараф эди. Бироқ ўртада шундай бир қизиқ ҳолат юз берганки, уни айтишга ҳам уяламан. Лекин тангри нимани тақдир қилган бўлса, киши унга ризо бўлмасдан иложи йўқ. Сўзниг хулосаси шуки, сен шунчалик қайноқ меҳр қўйган ойюзли бошдан оғги ҳунардан иборат бўлса ҳам, аммо унинг бир айби ҳам бор. Унинг олдида эр отини тутиб бўлмайди. Бу сўзни унинг ёнига яқинлаштириб ҳам бўлмайди. Қиладирган иши эркаклардек от чопиши, ўқ отиш, ов овлашдан иборат. Бизнинг одамларимиз орасида унга бу сўзни ҳатто айта олувчи киши топилмайди. Кимки бу сўзни унинг олдида айтмоқчи бўлса, аввал ўз жонидан кечиб қўя қолсин. Унга бу айбни гайбий сирларни кашф қилувчи берган бўлиб, тангридан берилганни айб деб бўлмайди. Агар у одам авлодидан чиқсан пари бўлмаса, у қуёш бўлиб, унинг атрофида унга харидор бўлган Муштарий каби юлдузлар кўп. Оламдаги одамларнинг барчаси унга муштоқ бўлганда ҳам, у жуфтликка нисбатан тоқ қолишини истайди. У Гулчехранинг шу кунга қадар уйда

ёлгиз қолишининг сабаби ҳам шунда. Биз шоҳни ўз айбимиздан огоҳ қилдик. Энди нима ҳукм қилса, шоҳ ўзи ҳокимдир».

Замон Бонуси сўзини тугаттагач, ҳудайчи ўрнидан турди. У бориб, гап олиб келган элчига сирлар пардасини очди. Сўзларнинг ҳаммасини чиройли қилиб, пардозлаб айтди. Элчи жавобда тамоман ожиз қолди; ўрнидан туриб, келган йўли билан жўнаб қолди. У ўз ўлкасига етиб бориб, бу ерда билганинни Хисравнинг олдига кириб арз қилди. Бу сўзларни ёшитгач, замон ҳукмдори аччиғланаби, газаби келиб, бу сўзга ишонмади. У янгидан бошқа бир қўпол элчини юборди. У ҳам юқоридаги жавобнинг ўзини олиб келди. Бир неча маротаба элчи юборса ҳам, унга мақсаднинг юзага чиқиши муяссар бўлмади. Димогини газаб шундай қиздириб юбордики, тутуни куннинг чирогини хиралантиради.

— Шу аҳволга тушдимми?! Шундай қилиб, одамлар сўзимдан нафрат қиласидиган бўлиб қолдими? — дерди у.— Бу бемаъни гаплар бошдан-оёқ баҳонадан бошқа нарсага ўхшамайди. Мен ўзимни улар билан тенг ҳисоблаб, совчи юборганимнинг ўзи менга номус эмасмиди? Яна бундай сўзларни ҳам ёшитяпман. Улар биз билан бу хилда сўзлашишдан ибо қилсалар бўларди. Тубан одамлар олдида тубанлик кўрсатмоқ ўз бахтини ўзи оёқ ости қилиш билан баробардир. Макёндан мен устунман деган овозни ёшитган шунқор нега дунёдан чиқиб кетмас экан! Агар урғочи мол йиртқичликни даъво қилса, арслон ўз чангали билан ёлини нима қилиши керак? Агар умрим кифоя қилса, у айёрларга, айёрларгина эмас, балки маккорларга зулм билан шундай жазо берайки, мамлакатларига шундай бало солайки, қаерда бирорта ҳийлагар бўлса, қиёматгача бу иш унга ибрат бўлиб қолсин.

Бу сўзларни айтиб бўлиб, тез жўнади ва Арман устига, ҳайҳот, қўйшин тортди. «Шоҳлик бошқаю ошиқлик бошқа»— деган гапга ишқ аҳлининг қул бўлмоги керакдир.

Эй соқий, сен менга огоҳлик шаробини келтир. Унинг бир қултуми шоҳликдан яхшироқдир. Мен бу шаробни ичайинда, салтанатни назаримга илмай. Элга зулм қилгунча, ўзимга ўзим зулм қилай!

XXXVIII

Хисравнинг Шириндан келган аччиқ жавоблардан аччиғланив, кўп лашкар тортиб, Арман вилоятига шўруғавго солгани, Михинбонунинг Армания қўргонини беркитгани, Хисрав қалъзани ўраб олганда, Фарҳодни қоятош устида кўриб, тутмоқ хаёлин қилгани, Фарҳоднинг тилидан унинг бағрига ниш санчилгани

Маънолар тўдасига тартиб берган киши бу майдонда отиши шундай сурди:

Хисрав Парвез низо ва қаҳр тигини қайраб, Арман устига қўшин тортди. Унинг қўшинининг на ниҳояси, на миқдори маълум эди. Қўшин юрганда кўтарилиган чанг-тўзон кун чирогини қорайтириб, кўк димогини ташвишга солиб қўйган эди. У зулм кўрсатиш учун шундай бир қўшин торттики, ўйлаб кўрилса, бундай қўшинни бераҳм дунё ҳали ҳеч қачон кўрмаган эди. Улар неча кунлаб йўл босишиди. Охири қўшин Арман чегараларига етиб ёйилди.

Учраган ҳар тўда одам Бонуга «Арман мамлакатини сел босди!» — деб хабар берарди. У оддий сел ҳам эмас, офату балолар сели, офат дарёси, дарё ҳам эмас, даҳшатли тўфон эди.

Бонуга ҳам бундай бўлиши илгаридан маълум бўлиб, бу ишга яхши тайёргарлик кўриб қўйган эди. Ҳукмдор қўргонларининг душмандан ҳимоя қиласидиган қалъадорлари қалъани осмон қўргонидай маҳкам қилиб қўйган эдилар. Бу қўргон оддий қўргон бўлмасдан, ҳамма ёғи берк бўлиб, арклари фалакнинг тош-метин қўргонидай мустаҳкам эди. Сомонлик фалла ташиладиган ёки кўкдаги сомон йўли сингари у қўр-

тоннинг ҳар кунгураси орқасида Баҳром қаби паҳлавон жангчилар яширинган эди.

У қўргоннинг дандоналари қўккача чиққанидай, хандақлари ҳам уфқача чўзилган эди. Дандоналарнинг учига қўриқчи аскарлар чиқиб, ҳалиги хандақларга қарасалар, сувининг тиниқлигидан пастга юлдузлар узилиб тушгандай, осмондаги юлдузларнинг акси кўринар эди.

Қўргоннинг шунча мустаҳкамлиги устига ҳисобига ақл ожиз қоладиган даражада қўру қут ҳам тайёрланган эди. Қўкдаги юлдузларча кўп дон-дун ҳам йигилган бўлиб, осмон тегирмони минг йил айланганда ҳам уни ун қилиб торта олмас эди. Бону йиққан қўй-қўзиларнинг сони ҳам ҳамал^{*}даги юлдузларча,— юз мингдан ортиқ, қорамоллар эса савр** юлдузларидай тўда-тўда эди.

Булардан ташқари кийим-кечак, овқат-озиқ моллари ҳам қўплигидан етиб, ортиб қоладиган даражада эди. Ўз ишига пухта бўлган Бону буларнинг ҳаммасини қўргондагиларни доим тўқ ушлаб туриш учун тўплаган эди.

Пари пайкар Ширин билан бошлиқ Бону бу ишлардан Фарҳодни ҳам жабардор қилган эдилар. Унга бу ишларнинг миқёси катталигини кўрсатиб, унинг ҳам қўргонга киришини илтимос этишди. Фарҳод у парининг сўзини ерга ташламай, унинг хотиридан ўта олмай, ноиложликдан қўргон томонга борди. Лекин у қўргоннинг ташқарисидан ўзига жой тутди. У қалъанинг ташқарисида, осмондан ҳам бошини ўтказиб юборган бир қоя тошни топиб, устига ўринлашган, уруш бўладиган бўлса, ўша жойдан тош отишни мўлжаллаган эди.

Хисрав ҳам тезлик билан келиб, қўргондан ярим тош нарига аскар туширди. У беҳисоб қўшинни тушириб, олдин Арман ўлкасини бир томоша қилиб келиш учун от сурди. Унинг бақувват жиловида минг отлиқ йигит бор бўлиб, улар ҳамжиҳатликда у тарафга от қўйдилар. Улар қўргон атрофини кўздан кечирад эканлар, ҳар лаҳзада бир ўйланиб, фикрга чўмиб кетар эдилар. Чунки ҳар гал қўргонга қараганларида гўё ер устида янги бир осмонни кўрар эдилар. На уни олишга уринишдан бир яхшилик кўрадилар, на бу ёқقا келгандарига пушаймон бўлишлари фойда берарди.

* Ҳамал — ўн икки буржнинг биринчиси, уни қўй шаклида фараз қилинади ва қўёш унга март ойида киради.

** Савр — қуёшнинг иккинчи буржи, ҳўқиз шаклида тасаввур қилинган юлдузлар тўпи, апрель ойига тўғри келади.

Фарҳод худди бошда турган тоҷга дур қандай жойлашса, худди шундай ўша тош устидан ўзига жой қилиб олган эди. Парвез Фарҳод томонга қараб, унга кӯзи тушар экан, гӯё кӯксига ўткир бир ханжар қадалгандай бўлди. Парвез одамларига:

— Бу ажабтовур одам ким? Уни кўриш билан кўнглим бузилиб кетди. Қандай одам эканини билинглар. Унга менинг раҳмим келиб кетяпти,— деди.

Билимдон бир отлиқ отини Фарҳод томон чоптириб бориб, Хисрав тилидан унинг отини сўради. Ошиқ Фарҳод унга қараб жавоб берди:

— Мен атоқли кишилардан эмасман. Отимни аташга ҳам арзимайман. Тақдир менинг вужудимни шундай тупроқдан яратганки, отим ҳам шу тупроқ ичидаги йўқолиб кетган. Ишқ ўтида ичимга туашган тутун отимнигина эмас, вужудимни ҳам нобуд қилиб юборган. Шу ишқ деган нарса мени отимни англашдан ҳам адаштирган, мени отдан, отни эса мендан ёт қилиб юборган. Дунё саботсизлигини ёқтирувчи кишилар аллақачон ўрнимни йўқликда тайинлаб қўйганлар. Вужудим тупроғини ёдга олмоқчи бўлган пайтларида эса улар мени «Хаста Фарҳод» деб атайдилар.

Фарҳоднинг сўзларини бошдан-оёқ әшитиб турган Хисравнинг миясидан ҳуши учшига оз қолди. Чунки Фарҳоднинг сифатларини Хисрав кўп әшитган эди. Энди у Фарҳоднинг соғ сўзларини ўз қулоги билан әшитар экан, уни ҳайрат юки босди. Лекин шундай бўлса ҳам, ишқ ичидаги унинг гайрати ўртаб юборди.

— Унинг гаплари ўткир, ҳар қанча мазали бўлса ҳам,— деди у,— менга улардан заҳардан бошқа нарса насиба бўлолмайди. Унинг ранг-баранг сўзлари нақшларга бурканган илондек хотиримни ташвишга солади. Сўзлари қанчалик тоза ва покиза бўлмасин, улардан менга зарар етадиган бўлгандан кейин менга нима фойда! Ундан менга ғам ва қайгу насиб бўлади, холос. Чунки мен ҳам ошиқман. У эса менга рақибдир. Унинг кўнглида бу ишда шериклик орзуси, шериклик орзусигина эмас, балки эгаликка интилиш галваси бор. Бу шундай бир тиканки, уни йўлдан олиб ташлаш ва бу ердан жўнатиб юбориш ноғорасини чалиш лозим. Иқбол уни қўлимга текингина тутқизган экан, ундан бир йўла қутулиб қўя қолиш керак. Агар мен чаманини бу тикандан тозаласам, сарву сумандан баҳраманд бўлмоғим ажаб эмас.

Шундай деб у ўн-ўн беш отлиқ жангчини Фарҳодга қарши юборди ва:

— Тезлик билан уни ушлаб, менинг олдимга олиб келинглар!— деди.

Отлиқлар у томонга құшдек парвоз қилишлари билан, Фарҳод тош устига чиқиб овоз қылди:

— Эй, қүшинларнинг эпчил бошлиғи! Бугун бахтинг ёр бўлиб, фалак ҳам сенга ёрдам бермоқда. Агар сен Хисрав бўлсанг ҳам, менинг сўзимни билиб қўй. Хисрав бўлмаган тақдирингда ҳам бу сўзимни эшитиб ол. Сен мендан олдингга боришимни илтимос қилдинг. Илтимос қилиш бунақа бўлмайди. Бир бечорани олиб кетиш учун ўн-ўн беш паҳлавонни чоптирдинг. Муддаонг мени ўлдириш бўлса, бундан менга зиён бўлмаганидай, сенга ҳам фойда йўқ. Бироқ бу бегуноҳларнинг қони сенинг гарданингда. Сипоҳингни ўз қўлинг билан қирмоқчисан. Агар бу гапларим тўғри эмас, дейдиган бўлсанг, мана, ҳақ ҳунарини томоша қил. Мана бу тош билан сенга салом юбораман. Бу тош бошингдаги дубулғангнинг учини учираjak!

Яна бир тошни қаттиқ отиб:

— Бу тошга нишон байроғингнинг учидаги ойdir! — деди.

Икки тошни кетма-кет отиб, байроқнинг учини ҳам, дубулғанинг чўққисини ҳам уриб, учирашиб юборди. Хисравга қараб у, яна деди:

— Эй бу элга подшоҳлик қилаётган одам! Сен шоҳ бўлмасанг, бу қўшиннинг бошлиғисан. Ошиқлар гуруҳидан чиққан кишининг қўйл кучи шунақа бўлади! Буни сен ҳам, қўшиннинг ҳам кўрди. Яхшиликча бу қўшиннинг қайтишига буйруқ бер. Уларни қайтариб олиб кетмасанг, ҳаммасини бир-бир ўлди деб ҳисоблайвер! Дубулғандан тош чўққини учирашиб кетган экан, бу унинг елқадан бошларни учирашиб ҳам далилдир. Ўзинг кўр, сендай бир лашкарбоши қўйл остидаги минглаб дубулға кийган аскарлари билан бирорвнинг жонига ноҳақдан қасд қиласр экан, унга бундан бошқа қандай жазо бўлиши мумкин? Бундай ҳолда мендай бир мажнун қоядан тош учиради. У тош эса сенинг бошингни учиради. Мен, ахир, сенинг бошингдан кечяпман. Буни сен танимат билиб, бошингни олиб, ўз келган йўлингга жўна. Мендан сенга ҳеч қандай ёмонлик бўлмай туриб, сен менга азоб беришга қасд этяпсан. Бу севги йўлида қанча ранж тортган бўлсам ҳам, сенга нима қилмай, маъзурман. Агар мен бу Арман тоғида душманлик кўрсата бошласам, ҳар бир тошга бир бош кетади, деб билавер. Агар доно бўлсанг, сипоҳ ва'давлат билан кучли бўламан деб ўйлама. Тангри олдida саҳар вақтидаги кучли бир оҳ мингта қўшиндан устундир. Сенга подшоҳлик менга эса йўлда тупроқ бўлиш насиба бўлган. Сен шу подшоҳлигинг билан ўзингни катта тутмоқдасан, ваҳоланки, бу менинг олдимда тупроқ билан тенг бир нарса. Қайси нарсадан шоҳ ҳузур-ҳаловат

топган бўлса, бечоралар бундай нарсадан ор қиласдилар. Бироғга жафо қилиш учун ҳадеб от суриб, бу билан яна мақтаниб бўладими? Яна шуниси қизиқки, сен қиличининг ўқталиб, аскарларинг ер юзини қора булутдай босиб, ўзгаларнинг ўлкасини талон-торож қилиб, халқини қириб, мамлакатнинг тахт ва тожини тортиб олиб, бошқаларнинг юртини хароб қилиб, нозаниннинг кўнглини ҳам қайгуларга солмоқдасан. Уни синдириш учун зулм ёйини ишга соласан-да, яна, эшитишимча, севишдан лоф урасан. Эвоҳ, дарду ишқ қоидалари ҳам шунаقا бўладими? Эй худо, вафо ва меҳр шартлари ҳам шундай бўладими? Биронинг ишқида зор бўлиш ҳам шунаقا бўладими? Унинг ғамида беқарор бўлиш ҳам шундай бўлар экан-да!?

Фарҳод қўлининг кучи билан шу хилда тошлилар отиб, тилининг қиличини шундай намойиш қилди. Хисрав унинг тошлиларидан изтиробда қолгани каби, сўзларига ҳам жавоб то-па олмас эди. У Фарҳодга яқин борищдан ҳеч иш чиқишини билмай, эрта кунни кеч қилмай қайтди. У ўз қўшинлари олдидиа диққат бўлди, қалъя ичида одамлардан ҳам хижолат тортди. Унинг бу юришдан кузатган мақсади юзага чиқмай, истар-истамас аскарлари олдига борди.

Фарҳоднинг тоши унинг дубулгасини тешгани каби, тилининг тифи бутун ичини тирнар эди.

Эй соқий, менга шароб келтириб, ғам қўшинини енг. Чунки ишқ соҳасида шоҳ билан гадо тенг. Ишқ ичиди шоҳликнинг қанча лаззати бўлса, гадоликнинг ҳам ўзига хос турли ҳолатлари бор!

Хисрав Фарҳоднинг қаттиқ тошлиғидан гамгин бўлиб, қаттиқ сўзларидан ранж еб, Бузург Уммид билан маслаҳатлашгани, Михинбонуға таҳдиидли хат ёзгани, Михинбонунинг қаттиқ жавобидан эса ожиз қолгани, Хисравнинг Армания қўргонини қамал қилгани ва қалъа дарвозаларининг ёпилиб, хусумат эшикларининг очилгани

Афсоналар айтувчи сўзамол уста сўз қизига безаклари билан қуийдагича оро берди:

Ўша куни Хисрав хафа бўлиб, юраги сиқилган ҳолда қайтди ва ўзича ўйлай бошлади. Мулоҳаза қилиб-қилиб, охирида бўлган гапларни Бузург Уммид билан ўртага қўйди. Бузург Уммид эса уни хурсанд этиб:

— Қайғурмасанг ҳам бўлади. Зарари йўқ! — деди.—Тоглилар кўп сопқон отиб ўрганиб қолган. Тентаклар ҳам беҳуда гапларни кўп гапиришга одатланган бўладилар. Илон қандай қилиб аждаҳоға ниш ура олсин? Ит ҳурган билан карвон қайтиб кетмайди. Ақлли одам жиннининг сўзига қулоқ солмайди ва жинниликининг ўтидан кўнглини юмшатмайди. У сўзларни кўнглингга олма. Эшитиб, эшитмасликка олиб кетавер. Яхшиси яна бир сўзамол одамни топсак, у Михинбонунинг олдига бориб, насиҳатлар қилисин. Унинг сўзларида ҳам илтифот бўлсин, ҳам таҳдид, уни ҳам даҳшатга солсин, ҳам умид бағишиласин. Шубҳа йўқки, улар ўйлаб кўриб, таслим бўладилар. Бу ишларнинг тадбир билан бўлгани маъқул. Чунки тош билан ўчакишиб бўлмайди. У қўргон эса гоятда мустаҳкам. Унинг ичидаги қўру қутлар ҳам беҳисоб. Сен жаҳон қуёшидай бир шоҳсан. Қуёш эмас, замоннинг Жамшидисан. Уша 154

қўргонга ҳужум қилган кунийнг үни олишинг керак. Агар бундай зафар қўлга кирмас экан, уни юз йилда ҳам олиб бўлмайди. Уни ҳужум билан олишнинг имконияти йўқ экан, ҳийла-найранг ва тадбир-чора билан олса бўлади. Биз учун бунинг чораси нақш берилган сўзларни қўллашдан бошқа нарса эмас. Ҳийлагарлар ёлғон-рост сўзларни ишлатиб, афсун билан ҳатто илонни инидан олиб чиқадилар:

Бузург Уммид бу гапларни айтгач, бир сўзга чечан одами топдилар. Гоҳ ғамгин, гоҳ ҳандон бўлиб, у Бонунинг олдига жўнади. У манглайи очиқ одам қўргоннинг олдига бориб, сўзларни шундай айлантира бошлади:

— Бутун дунёни ўзига бўйсундирган бизнинг шоҳимиз сиз — Ойга шу сўзларни айтишни буюрди: «Биз уйланиб, фарзанд кўрсак деган режа билан бу томонларга вафо ногорасини чалиб келдик. Бурун сиз билан ўртамиизда битмаган ишни энди биз истаганча қилишингизни буюрамиз. Агар сўз ҳисоби аввалгидаи бўладирган бўлса, у паришон сўзларнинг жавоби мана будир: Дунёнинг қуёшидек у гўзал, агар сиз айтгандек, жуфтликдан кўра тоқликни севиб, вужуди эрга майл кўрсатишдан узоқ бўлса, эр зотига ҳеч илтифоти бўлмаса, у вақтда нима учун бир тошйўнар, бошдан-оёқ янгилиш, бўлмагур гапларни алжувчи, вужудидан ақл нафрат этадиган, оқиллар сұхбатидан ирганадиган, замон ҳам оп қиладиган тентак бир йигит, ўзининг тубан қилиқлари билан, кечакундуз ўзида йўқ, фифонлар тортиб, ўзини у гўзалнинг ишқига мансуб деб билади ва ўзини ошиқ, ул ойни эса маҳбуб деб атайди?! Бу гап бутун оламга ёйилиб кетгани ҳолда нега у ой бу ишга чурқ этмай, яна уни доим ўз олдига чақиради ва вафодан сўзлар сўзлайди?! Нега унинг кўнглини ўз висоли билан севинтириб, ҳижрон ғамларидан эса озод қиласди?! Сиз айтган гаплар агар зилол сувдай тоза бўлса, бу ишлар унга тўғри келмайди-ку?! Агар бу овозалар ёлғон дейиладиган бўлса, бизга айтилган гаплар ҳам нотўғри экан-да! Агар сиз ўз хатоларингизни эътироф этсангиз, биз ҳам буни карам билан кечирамиз. Одамзод хатодан холи эмас. Фақат тангригина янгишлардан озоддир. Биз сизнинг мамлакатингизда меҳмонмиз. Сиз ҳам мезбонлик йўлини тутинг. Кудурат орадан кўтарилисинг. Гина-кудуратларни қўйиб, сафо қилиш зарурдир!»

У очиқ манглайи ўз сўзини тугатгач, Михинбону қўйидаги жавобни айтди:

— Хисрав Фарҳодни кўринишда одам боласига ўхшамайди, дебди. Биз бу гапга қандай жавоб қайтара оламиз? У нима деган бўлса, жавобини ҳам Фарҳоднинг ўзидан эшигган. Унинг сифатларини бизга ўхшаганлардан юз тумани юз

йил сўйласа ҳам мингдан бирини гапириб бера олмайди. Хисрав уни гадо дебди. Ваҳоланки, у шаҳзодадир. Шарафда ундан ҳам, биздан ҳам ортиқдир. Оламда қандай яхши илму фан бўлса, ажойибки, ҳаммасида бу ягона. Унинг яна бир қимматбаҳо сифати бор. У шоҳ бўлишдан ўзини олиб қочади. Яна Хисрав дебдики, агар у гулюз эр зотига меҳр қўймаган бўлса, нега унда Фарҳод унга ошиқу, Шириннинг кўнгли унга мойил? Фарҳод озод табиатли бир кишидир. У йўқлик шаробидан ҳам пиёла кўтара беради. Йўқлик ўти унинг вужуд хирмонини хашакдай ўртаб юборган. Унинг зотида ҳақ шундай яширганки, унинг ўзлигидан нишона қолдирмаган. Ким бундай ишқ ичидা ўзини кўрса, ҳар томонда ҳақнинг зуҳурини кўради. Шунинг учун ҳам зоҳир бўлган нарсанигина әмас, ҳатто гўзал деб мақталган кимсани қаттиқ севиб қолган бўлса ажаб әмас. У Ширинга шайдо бўлиб қолгандан бери унинг Ширинсиз битган бирон иши йўқ. У Ширинни бор-йўғи икки-уч марта кўрган, холос. Шунда ҳам у кўргану, ўзини йўқотиб, унда тириклик аломати қолмаган. Ақл-ҳушидан у шундай ажралганки, икки-уч кунгача ўлган одамдек йиқилиб ётган. Унга аза тутиб, ҳамма ҳам қайтурган эди. Тангри унга янгидан жон ҳадя қилди. У гулюзли ҳам унинг севгисини бегараз юзини қутлуқ ва очиқ кўргани учун унинг васли йўлида жонини фидо қилишга тайёр. Лекин Фарҳодда ибо деган нарса кучли. Шу сабабдан Ширинни кўриш билан ҳушини йўқотади, келади-ю ўзидан кетади. Шунинг учун у гоҳ саҳро, гоҳ тоглардан маскан тутиб, заиф вужудига ғам юкини орқалаб юргани юрган. У Шириннинг факат хаёли, ғаму дарди, етказган озори билан қаноатланади. Лекин у маҳвашнинг мақсади унинг висоли бўлиб, Фарҳоднинг табиатида ирганадиган ҳеч нарсани кўрмайди. Хисрав Фарҳоднинг баширасини ирганч дебди. Билмадим, у қайси тил билан бу гапни айтган? Мен уни хунук ҳам дея олмайман, чиройли ҳам. Агар сен ўзинг уни кўрмоқчи бўлсанг, худо ҳаққи, уни бехосдан бориб кўр. Шунда Хисравнинг рост ё ёлғон айтганини биласан қўясан. Уни кўриб, сен унинг юзининг гулзоридан қизил гуллар терасан. Сўнгра менинг бир нарса дейишимга ҳожат қолмайди. Инсоф билан ўзинг тан берасан. Агар Хисрав жангга майл билдирадиган бўлса, мен хато қилганимни тан оламан. Сўзнинг ҳаммаси шу, сенга бирин-бирин айтдим. Энди бориб, буларни Хисравга айт. Мени янгишибди, деса ҳам зарари йўқ, рост айтибди, деса ҳам ҳукм ўзида.

Элчи бу сўзларга қулоқ солиб, айтган гапларидан уялиб, ўрнидан турди-ю, жўнади. Шоҳ олдига келиб, унга кўриниш бериб, нимаики тушунган бўлса, ҳаммасини айтди. Бу сўз- 156

лардан Хисрав уялиб кетди, иккиланиб қолди ва бундан ичидан қийналди. У нима мақсадни олдига қўйган бўлса, ҳаммаси ёр томонидан рад этилибди. Бу унинг ранжиган кўнглини ўлдирди. Ҳатто севгани олдида ошиқ эмас, рақиб бўлишни мақбул кўрди.

Яна унинг шоҳлиги устун келиб, ғазаб қўлидан ихтиёрини олди. Подшоҳлар ғазаб қиличини яланғочлаганда, гуноҳсизлар ҳам катта жиноятчилардай жазоланадилар. Қамишзор ичига бирдан ўт тушса, то хабар топилгунча ҳўлу қуруқ ёниб, кулга айланади. Агар бирор ерга зулмнинг сели келса, у ободни ҳам, вайронани ҳам йиқитиб, teng қилади.

Хисравни ғазаб енгигб, бу ўлка ҳалқлари ҳам унинг ғазаби остида қолди. У осмон қўргонига сиртмоқ солай деб турган қўргон томон от қўйди, ўзининг тўда-тўда қўшинини ўша ёққа кўчирди. Гўё қўшин дарёсини тўлқин чайқаётгандек эди. Унинг қўшини ёзувга ўрганаётib, қофозга сиёҳни тўкиб юборгандай, ер юзини қорайтириб юборди. Қўшин қўргонни қамаб, унинг ташки томонида тап-туп юриш қиласр эди. Улар тез қўргоннинг айланасига яқинлашиб, шовқин-сурон билан яна қайтиб тушардилар. Бу шовқин-сурон ҳам эмас, Исрофилнинг* сурнайи, сурнайи ҳам эмас, қиёмат кунининг ҳайқириғи эди. Улар кўк айланаси ерни чулғраб олгандай, қўрқмасдан қўргонни ўраб олдилар.

Эй соқий, сен менга осмон мисоли пиёла келтир. У шафақдай гулранг шароб билан тўла бўлсин. Кўрай-чи, бу найрангбоз кўк қўргони яна қандай ўйинларни кўрсатар экан!

* Исрофил — диний тушунчада, қиёмат бошланганда сурнай чалиб, ўликларни тирилтирувчи, кейин яна чалганда ўлдирувчи фаришта номи.

Хисравнинг қўргонни қамаб, атрофига яна бир қўргон қургани; аскарларининг Фарҳод отган тошлар қўрқинчидан қўргонга яқинлаша олмай, минг қадам нарига қочганлари, Хисрав уни тутиш учун бир ҳийлагарни топгани; у ҳийлагар алдаш или билан тузоқ ясад, у телба қушни қўлга туширганлари ва уни Хисравга совға қилгандари

Фалак қўргони айни вақтда найранглар қўргони бўлиб, у ўз ўйинларини мана бу хилда кўрсатди:

Хисрав Парвез қўргонни қамал қилгандан кейин ўртадаги адоват ўти ҳар нафасда кучайиб бораради. Қўргон атрофини ўлчаб, ҳисоблаб чиқиб, одамларга қўшин атрофидаги ерларни кавлаб хандақ қазишни буюрди. Хандақ олдига дандоналар, кўтармалар, пистирмалар ясатди. Буларнинг ҳаммаси пари яшаган қўргонни қутичадай ўраб олди.

Хисравнинг қамал қўргони Шириннинг қўргонини қубба атрофини қалқон ўрагандай ўраб олган эди. Қўргон ичидагилар туну кун ҳамма нарсадан огоҳ, кундузи тиқ этган овоз чиқармас эдилар. Лекин кечаси шовқин, тонг отгунга қадар «Эҳтиёт бўл!», «Ҳозир бўл!» деб чиқардилар. Шам ва машъалларнинг ёруғи тонг отгунча қалъани манқалдондай қилиб юборар эди.

Қўшиннинг Фарҳод жойлашган тарафга яқинлашиши мумкин эмас эди. Ёв аскарлари ҳар тарафдан минг қулочлик ерда, ундан узоқда бўлса ҳам, отган тошлари чақмоқ тошидай етиб келар, теккундай бўлса, газабланиб турган арслон бошини ҳам учургандай эди. Унинг тошлари минг қулоч ердан ўз 158

нишонасига тегар, нишонга кўкнори урутини олган бўлса ҳам урар эди. Яна қизиги шундаки, отган тоши кўкнори донаси-дай кичик бўлса ҳам, Эльбрус тогидай тегарди. У қаттиқ тошларни ҳаддан зиёда синдириб олиб, беҳисоб тош тўплаган эди.

Фарҳоднинг бу қилаётган ишлари ўзига ҳам ёқмас, бироқ бу тош отиш санъатини кўрсатишдан мақсади душманларни қўрқитиши, ўзини эса саломат сақлаш эди. Йўқса, у бечора бир пашшанинг қанотига ҳам озор етказмасам дерди. Агар бировга фалакдан бир қийинчилик етса, у ўша одамнинг ўзи-дан ҳам кўпроқ эзилар эди. Бир бечора заиф қийналиб бир оҳ чекса, бу унга ачиниб юз минг оҳ тортар эди. Бу шўр-ликдан бирон кишига заррача бўлса ҳам озор етиши ҳеч мумкин бўлмаган иш эди. Унинг ёвларни қўрқитишдан ҳам мақсади ўз жонига нисбатан пайдо бўлган хавфни йўқотиш заруратидан туғилган эди. Ахир, севгилисининг вафосига ба-ғишланган жонини нега душманига фидо қилиши керак?

Унинг савлатидан уни қўрқитмоқчи бўлганларнинг ўзи қўрқар, унинг ювошлигини кўриб, уни таслим этмоқчи бўлганларнинг ўзи таслим бўлардилар. Қийин аҳволда қолганлар унинг олдига бориб, унинг кўз ёши тўkkанини кўриб, ўzlари ҳам йиглашарди. Ундан гадолар ҳам меҳрибончиликлар кў-рар, банда-бечораларга ҳам доим ёрдам қўлини чўзар эди. Агар бировнинг оёғига киши билмас бир тикан кирган бўлса, у бу тиканни киприги билан олиб ташлашга тайёр эди.

Фарҳод шундай одам бўлгани ҳолда замон Хисрави уни орадан йўқотишга қаттиқ ҳаракат этар эди. Кечакундуз унинг тўғрисида гапириб, Бузург Уммид билан кўп масла-ҳатлар қиласа ва шояд уни йўқотишининг бир чорасини топ-сан, дерди. Чунки ундан хотиралари жам бўлмасдан туриб, қўргонни олишлари осон эмас эди. Унинг қилаётган ҳар бир ишини кўрган ҳалқ гоҳ таажжубланиб, гоҳ газабланиб, бош иргаб қўярди.

Энг охирида ҳар қандай қийин ҳийла десанг ҳам чорасини қила оладиган бир маккорни топдилар. У ўз макру ҳийла-ларини намойиш қила бошласа, унинг олдида иблис бе-фаҳм бир шогирддек бўлиб қоларди. Шоҳ унга муддаосини сўйлаб:

— Биз бу телбанинг бир балога гирифттор бўлишини истай-миз. Агар сен бу ишга бирор чора қилсанг, беҳисоб тилла-кумуш бераман! — деди.

Ҳалиги ҳийлагар сўз бошлаб:

— Мен уни макр билан қўлга тушираман, — деди. — Шун-дай бўладики, димогидан ҳуши кетиб, ўликлардек эси огиб,

ерга йиқилади. Лекин уни бу ерга олиб келишимнинг чорасини билмайман. Шу ожизлигим туфайли бу вазифани бажаришга боролмайман.

Хисрав унга:

— Сен уни беҳуш қиласанг, мен бир гана жойга юзта совет кийган аскарни қўяман. Улар унинг беҳушлигидан хабар топишлари билан чопиб бориб, уни кўнгилдагидек қилиб бу ерга олиб келишади,— деди.

Золим шоҳ шундай ваъда қилди. Йўлдан тойган маккор ер ўпид, югуриб кетди. У ўзини киши кўзига ғамгин кўрсатиб, жинни бўлмаса ҳам худди мажнун-телба бўлиб бора бошлади. Водийдан бир гул узиб, гул барглари орасига беҳуш қиласидан дори сепди ва жадаллик билан Фарҳод томонга девоналарча қадам отишда давом этди. У шундай ошиқона оҳлар тортар эдики, гўё оҳидан аланга чиққандай бўларди. Бу дардли товуш Фарҳоднинг қулоғига эшитилгач, унинг сабру қарори йўқолиб, ҳушидан айрилди. Девона янги ой кўргандай, маккорга қаради, қаддини ёйдай эгилган кўрди. Унинг изтироблари бунинг руҳига таъсир қилиб, хароб жонидан чиққан ўт кўнглини ўртади. Унга деди:

— Эй, дардининг ўти шуълалар сочган! Сенинг нафасинг ўтим алангасини кучайтириб юборди. Ахволинг қалай? Қаердан келясан? Қайси ойюзлининг ишқида бундай телба бўлдинг? Менга бераҳм ишқ ўз тифини урган эди. Сенинг кўқсинг нимадан бу хилда чок? Менга-ку, бундай зулм тақдирдан бўлган эди. Сенинг бунча фарёду фигонларинг нимадан? Менга баҳт ўз ўрнига айрилиқ ўтини насиб этган эди. Сени ҳижроннинг бунчалик куйдириши нимадан? Менинг жисмими ишқ ўти нобуд қилган эди. Сенинг оҳингдан нега бундай тутунлар кўтариляпти?

У ҳийлагар ўз моли учун бундай бозорни топгандан кейин, ўзини бундан ҳам кўпроқ ранжу озор чеккан қилиб кўрсата бошлади:

— Эй ишқ элининг подшоҳи! Бу тўдалар сенинг оёғингнинг тупроғига ҳам арзимайди. Мен шўрлик фалон иқлимдан бўламан. Ҳар қандай умиддан ҳам, қўрқувдан ҳам бир йўла этак силкиб қутулганман. Аввало тангрининг истаги, қола берса, айланувчи фалакнинг тақозоси мени шу азоб-уқубатлар билан бу ўлкага овора қилиб бошлаб келди, бир одамнинг севгисида бечора қилиб қўйди. У дилрабо гўзални мен баъзан йироқдан, баъзан пинҳона кўриб турадим. Унинг ҳажрида қанча интизор бўлиб, ғам тортсам ҳам, уни узоқдан бир кўриш билан хурсанд эдим. Бугун халқ жазонгни бергур, бу юртдан узоқда балога йўлиққур Хисрав шаҳарни қамал

қилиб олди. У кулган гул эса қўргоннинг ичидаги қолди. Шу хилда мен мажнун биёбонда балолар, қайғулар, айрилиқлар ичидаги юрибман. Мен мусоғир-гариб бўлганим учун ҳеч ким танимайди. Менинг на ошналарим бор, на дўстларим. Қалъага яқин боргундай бўлсам, зулм қилиб, бошимга ўқ билан тош ёғдиришяпти. Менинг бу орзуйимнинг эшиги очилмагандан кейин, қийналиб, ўлишимга оз қолди. Дардим оғир, ҳамдардим йўқ, қайғуларда парвариш топган оҳимгина менга йўлдош. Сен, ахир, бугун севги саҳросида йўл бошловчи, хор бўлганлар ўлкасининг подшоҳисен. Бу қоя тош устида ватан қуриб, шоҳ тахт устида жойлашгандек ўлтирганингни эшигдим. Ўз аҳволимни, ҳеч ким фаҳмига ета олмайдиган турмушимни арз қилиши учун олдингга келдим. Севги қўлидан ҳар нафас фарёд чекаман. Айрилиқ қўлининг кучидан дод дейман. Ишқ оловига қанчалик хашак бўлганимни, қанчалик гариб, ошиқ ва кимсасиз эканимни сенга айтмоқчиман!

У қора кунга қолгурнинг оҳу зорини кўриб, Фарҳод ҳам аламли оҳу дард чекди. Унга ўзи шунча макринг ҳожати йўқ эди. Унга бу афсунларнинг юз мингдан биттаси ҳам кифоя эди. Фарҳоднинг нафасидан кўкка шуълалар сочили, кўз ёшларининг селлари саҳроларни тутди. Ўз «қайғу»ларини шарҳ қилаётгандай, ҳийлагар ҳали ҳам зўр бериб тақлид қилишда давом этарди. У маккор шунча ярамасликларни кўрсатдики, бу бечоранинг жисми кучсизлик қилиб, йиқилиб тушди. У ҳийлагар йиқилган гавда устига худди йиқилган шам устига парвона юрганларни югуриб борди. У бечорани бунчалик кучсиз ва хомуш қўргандан сўнг, уни ҳушига келтирмоқчидай бориб, доруни, кишилар қўлладиган навшадирни эмас, балки беҳуш қилувчи дори сепилган гулни димогига қўйиб турди. Шу арзимаган йўл билан унинг беҳуш бўлишини истарди. Гарчи унда ҳушдан ҳеч қандай асар қолмаган бўлса ҳам, ҳийлагар ўликнинг оғзига заҳар қуяётгандай, ўз ишида давом этарди.

Фарҳод ҳушининг қўшиллари шу хилда талон-торож қилингандан кейин, у маккор ўрнидан туриб, қичқирди ва ишорат берди. Шу пайт бир тошнинг устида Шопур ухлаб қолган ва ёмон тушлар кўриб, қийналиб ётарди. У бу қичқириқдан сесканиб уйғонди, саросимада Фарҳод томон қаради. Бу малақваш йигит йиқилиб, бошида бир шайтон башара одам йиғлаб турибди. Бу найранг ўша одамдан чиққанини билди. Шу пайтнинг ўзида ҳар томондан девлар тўдаси чиқиб кела бошлади.

Шопур омад қўлдан кетганини тушунди. У тишларини бир-бирига маҳкам сиқиб, Фарҳод учун йиғлагани ҳолда, қоя-

дан оғир бир тошни қўпориб олди. Шопур ўзи баландроқ жойга жойлашган эди. Ҳалиги ҳийлагар эса ундан пастда бундан бехабар эди. Шопур тош билан унинг бошига шундай туширдики, натижада аввал миясининг қатиги чиқиб, сўнг жони чиқди. У тошнинг зарбидан бу қаттиқ бош ёрилиб кетди. Бунда «Бошни тош ушатади» деган мақолда айтилганинг нақ ўзи бўлди. У хаста бир одамга оғат етказган эди, ўша оғат билан ўзи ҳам жазоланди.

Жафогарлар тўдаси ёмон ўй-хаёллар билан Фарҳоднинг бошига етиб бордилар. Бироқ Хисравнинг олдига уни судраб борайлик, деса, иккинчиси бошини узиб, бўлак-бўлак қилиб олиб борайлик, дерди. Бироқ улар Фарҳоднинг ёқимли жамолини кўриб, зулм қилиш одатларидан воз кечдилар. Уни юз иззату икром билан кўтариб, Хисрав томон йўл олдилар.

Фарҳод шўрлик ўлиқдек ўзида йўқ эди. Шопур эса ўзини ўлдиришга яқинлашган эди. У тоғлар орасида йиглаб юрар, овозидан тоғ ҳам йиглаб, аза тутаётгандек эди.

Фалак Фарҳодга шундай ўчакиши. Қўргон ичидагилар орасига қиёмат тушди. Лекин бу ҳодисани гул андомли Ширин бехосдан билиб қолмасин, деб ноилож яширад эдилар. Агар Ширин билиб қолгудай бўлса, жонидан кечиб, ўзини ўзи ўлдириши шубҳасиз эди.

Улар эса машақват тоғида бехонумон қолган Фарҳод шўрликни асир олиб, Хисрав қароргоҳига, Хисрав ҳузурига чонар эдилар. Улар мукофот олиш учун худди тоғни талқон қилиб келаётгандай қалқонларини қўлларида ушлаб олган эдилар.

Эй соқий, менга бир пиёла шароб бер. Мен бенавоман, ҳижронда хумор бўлганларга мубталоман. Мени ўз ҳолимни англашдан йироқ қил. Қанча беҳуш бўлсан, яна беҳушроқ қил!

Фарҳодни у тӯда Хисрав қошига келтиргани, Хисрав уни бошидан оёғигача занжирга солиши буюргани, Бузург Уммид у девона димогига ҳуш келтиргани, Хисравнинг шиша саволларини Фарҳоднинг тош жавоблари чил-чил синдиргани, Хисрав уни ўлдирмоқчи бўлгани, у ўзининг ўткир сўзлари билан ўлимдан қутулгани

Бу бехудлик йўлининг ҳушёр кишиси маъноларга шу хilda нақшлар бериши мумкин! Шундай қилиб, ҳалиги эпчил тӯда Фарҳодни курсанд бўлиб шоҳнинг олдига олиб келдилар. Хисрав бу ишдан мамнун бўлиб, уларга шоҳона ҳаджалар берди. У, Фарҳодга оғир занжирлар солиб, икки қўлини кишан билан маҳкам танғиб қўйишни буюрди. Уни худди жинниларни бойлагандек бойлаб, бутун аъзоларини кишанлаб бўғовлаб қўйдилар. Хисравнинг буйруги билан бир ҳаким келиб, уни қучоқлаб кўтарди-да, заифлашган димогига ҳуш келтириди.

Ўзида йўқ Фарҳод кўзини очиб қараса, жиннилардек бояланган ҳолда ётибди. У шундай бир аҳволдаки, ҳамма ёғи занжирда ва кишанда. Бош томонида Хисравнинг қабулхонаси, унинг атрофини эса сипоҳлар қуршаган. Қабулхонанинг тўрида катта бир тахт қурилган, тахт устида эса ёш бир шоҳ ўлтирас эди. Кайёнийлар тахти унинг остида, бошида эса подшоҳлик тожи. Фарҳод ажабланиб, подшоҳ томонга қаради, бошини қимирлатиб, қўлини силтаб кўрди. Дам ишқ расми билан рашки келди, дам вужуду кўринишини ҳайронлик босди. У ўлаб туриб, бу жафокаш фалак унга нима ишлар

қилганини тушинди. Ўзини йўқотмай, у хатти-ҳаракатларини қўлга олиб, қошларини чимирган ҳолда туриб ўлтириди. Одобва ҳаёт қоидасига амал қилиб, аввал мажлисдагиларга таъзим билан бош эгди. Ундан бирор бир нарсани сўрамаса, унинг гапириш одати бўлмагани учун ўзини сўзлашдан тийиб, ерга қараб турди. Ундаги бу савлатни кўриб, Хисравнинг ҳолати ўзгарди. Фарҳоднинг кўнглидаги ишқ ўти унга таъсир кўрсатди. Уни зулм билан ўлдиришни унтиб, Хисрав унга юзланиб, сўз бошлаб деди:

— Эй йўлдан адашган телба, қаердан келдинг?

Фарҳод жавоб берди:

— Телба қаердан келганини қандай қилиб билсин!

Хисрав яна сўради:

— Оламда сенинг ҳунаринг нима?

Фарҳод жавоб берди:

— Ҳунарим доимо ишқ йўлида телбалик!

У яна деди:

— Бу иш билан, ахир тирикчилик ўтмайди-ку?!

Бу жавоб берди:

— Ишқнинг куйдириши насиб бўлса, менга шу кифоя!

Савол-жавоб давом этди:

— Қани бўлмаса, ўтли ишқ афсоналаридан сўйлаб бер-чи!

— Киши ўзи бу ўтда куймаган бўлса, унга бу хил афсоналар таъсир қилмайди.

— Бизга айт-чи, сен ўзинг бу ўтда қандай куйяпсан?

— Тож эгалари бундай куйишдан бебаҳрадирлар!

— Ишқ соҳасида сен қачондан бошлаб маст бўла бошладинг?

— Ҳали жоним таним билан бирлашмасдан туриб!

— Кел, энди, сен бу ишқдан воз кечиб қўя қол!

— Яххиси, сен ўзинг бундай гапни айтишдан тавба қилиб қўя қол!

— Ошиқни энг кўп қийнайдиган нарса нима?

— Балоларга дучор қилувчи ишқ туфайли юз берган айрилиқ кунлари!

— Ишқ ахли нима билан тирик юради?

— Ерга етишганда, унинг қиладиган илтифоти туфайли!

— Қани, севгилингнинг сифатларидан сўзлаб бер-чи!

— Тилим рашқ қилиб, унинг отини ҳам атамайди.

— Унинг муҳаббати сенинг кўнглингдан жой олганми?

— Ҳа, у кўнглимда жонимдек яширинган!

— Сен у билан қовушишни орзу қиласанми?

— Ҳатто шу нарса хаёлимга келса ҳам хурсанд бўлиб кетаман!

- Борди-ю, унинг асал лабидан бошқалар баҳра олса, нима дейсан?
- Ундан баҳра олмоқчи бўлғанларнинг насибаси заҳар бўлғусидур!
- Унинг лаъли лабини эслай бериб, жонингдан ажралиб қолсанг нима бўлади?
- Жонимнинг истаги ўзи шу-ку!
- У бераҳм маъшуқанг кўксингни ёрса, нима қилардинг?
- Кел, кўнглимни ҳам ёр! — деб тутиб берардим!
- Борди-ю, унинг жафолари сенинг кўнглингни қурбон қиласа-чи?
- Унинг учун қўшиб, жонимни ҳам қурбон қиласман!
- Ахир, бундай ишқдан сенга зиёндан бошқа нарса йўқу?
- Ишиқ ахлига бундан бошқа фойда керақ эмас!
- Бундай ишқни тарқ этган маъқулроқ эмасми?
- Бундай қилиш ошиқлардан йироқ одатdir!
- Яхиси, бу ишқни қўй. Мен сенга олтин хазинасини берайди.
- Мен кимиёни бундай тупроққа алишмаяжакман!
- Ҳижрон тагин жонингга ўз душманлигини кўрсатиб қўймасин!
- Менда ёр васлига умид бор экан, шунинг ўзи менга роҳатdir!
- Ишқда шоҳ билан баробар бўламан, деб ўйлама!
- Ишиқ соҳасида шоҳу дарвеш тенгdir!
- Бу ишингдан жонингта кўп аламлар етиши турган гап!
- Ишиқ билан бўлган одам жонининг ташвишини чекмайди!
- Ўзингга бутун бир юрт берайди. Лекин бу ҳавасдан кеч!
- Эй бечора, сен ўзинг бундай илтимосдан кечиб қўяқол!
- Ишиқ йўлида сени ўлимга буюраман!
- Мен ҳам унинг ишқида ўз мақсадимга эришган бўла-ман!
- Бу масалада сен ўлимга яқинлашиб қолдинг!
- Бу сўзларингни эшитиб ўлтиргандан ўлим яхшироқ!
- Хисравнинг хитоблари қанча қаттиқ бўлса, Фарҳод унга шунча осонлик билан жавоб берар эди. Хисрав унда шу қадар жасоратни кўрди. Унинг сўзлари ҳам худди дур сочгандай эди. Бундан Хисрав бехуд бўлиб, ичига ўт тушгандай, унинг ичидаги ўтхонадан эса бунинг алангаси чиқаётгандай бўлди.

«Мендек подшога бошидан оёғигача занжирдаги шундай бир тубан ва разил одам, ҳаётининг кўчатидан шохлар синиб турган пайтда ўжарлик билан жавоб беряпти. Бундай фидойини ўлим жазосига тортиш керак, токи ҳар қандай тоф ва води гадойи иккинчи марта султонлар олдида хавф ва даҳшатни писанд этмай, сўзга ботирлик кўрсатмасин!» деб ўйлади у. Гаддор шоҳ газаб билан буюрди:

— Қалъя олдида бир дор қурилсин! Бунинг қадоғлиқ қўлларини кишан билан маҳкам боғлаб, тезликда дорга осилсан! Осилигандан кейин халқ уни кўклам ёмғиридек ўқса тутсан. Одамлар кўриб, ибрат олсин учун бир неча кун у шу аҳволда осилиб турсин. Гадолар шоҳларга тенглик даъвосини қиласликлари учун барча унинг ҳолидан ибрат олсин. Бир неча кундан сўнг дўзах ўтидай қизғин ва куйдирувчи бир ўт ёқиб, уни чақмоқдай ўша ўтга ташлансан. Ўтдан кўтарилган шульалар тўфони ичидаги тарқ бўлиб кетсан. Уни шундай ўтда куйдирли бўлгач, куллари кўкка соврилсан. Дунёдан борлиги йўқолиб, ер юзида ундан асар ҳам қолмасин!

Фарҳод бу сўзлардан қувониб, кулди ва деди:

— Эй ғазабнок шоҳ! Сен бу билан душманимдан қасос оляпман, истагимга етдим, деб ўйлама. Сен нима ҳукм қилган бўлсанг, бу менинг тилаган тилагим эди. Ишқдан нима етса, мен уни яхшилик учун келди, деб биламан. Менинг истагим унинг ишқида ўлиш эди. Бу тилагимни бугун менга тангри берәётир. Сен ҳар қанча ғазабланганинг билан, менга бу ишлар юз ўйин-кулги билан баравардир. Биласанки, бу айрилиқ ҳар нафас бир ўлим деган гап эди. Улишгина эмас, бўгин-бўғинларимни бир-биридан ажратарди. Сен мени йўқлик йўлига йўллаш билан ҳалиги ўлимлардан қутқармоқдасан. Бунинг устига, ҳаёт азоб бўлган жонимга суюкларим дор ёғочи эди. У йўқлик доридан баланд ҳиммат ета қолса, жоним бу қийинчиликлар доридан қутулади. Мени ўқса тутишларини ҳам буюрдинг. Айрилиқ сенга ҳеч ўқ ёғдирмаган кўринади. Менга эса айрилиқда юз хил балолар юз бериб, шунинг ўзи мени ҳамиша балолар ўқига гирифтор этади. Сенинг бу ўқса тутишларинг менга етишса, мени ҳалиги балолар ўқидан қутқарган бўлади. Бунинг устига сен мени куйдирини, кул қилиб кўкка совуришни буюрдинг. Афтидан сен айрилиқ ўтида ҳали куймаган, бу ўт ичидаги ҳали кул бўлмаган кўринасан. Мени тақдир ўзи фироқ ўтига ташлаган. Бу ўтнинг ҳар бир учқуни дўзахдан баттарроқдир. Сен, ахир, мени шундай дўзахлардан қутултириб, севинч богига йўллаяпсан. Халил*

* Халил — ИброЖим пайғамбарнинг лақаби.

сингари ўтимдан гуллар очилтириб, сўнг кулимни совуришларини буюрдинг. Бу ҳам шунинг учун яхшики, тупроқларга беланиб ётган бу жисмнинг таркиб занжирида, оёғи боғлиқ қолгунча, кул бўлиб йўқолиб кетиши, у кулни ёр ишқининг ҳавоси совуриши, бу кул мушк ҳидли булатлардай юқори кўтарилиб, севгилиниг бошига соя солиши, баъзан айрилиқ ёшларини ёмғирдай ёғдириб, баъзан айрилиқ оҳларини чақмоқдай торттириши, у ёгин келиб, ёр ўтган кўчалар тупроғини босиши, чақин ҳам ёр ўлкасидаги тоғларни ёритиши, албатта ёқимлироқдир. Бироқ жабр қилишни ўзига касб қилиб олган шоҳ менинг учун қанча жазо бўлса қўлламоқчи. Бу жазолардан энг ажаби шуки, мендай бир нотавон, жони азобларда қолган, гариди бир ошиқни, ичиди ишқ ўтидан минг безовталик, бошида чарх зулмидан юз минг калтак синиб турган бечорани айланувчи фалак ўзи жафо қилиб, шундай бир ишқа гирифтор қилиб қўйипти. Севги сўзини одамлардан эшитиб билган шоҳнинг эса ўзини шу бечорага рақиб деб билгани бундан ҳам ажидир. Кўрмасдан туриб, ўзини у кимгадир ошиқ деб санайди. Бу ошиқликда ўзини у содиқ деб ҳам ўйлади. Шу билан бирга даҳшатли қўшин тўплаб, осмонга юз минг қон тўкувчи қиличларини ҳам кўтарадилар. Севгилим деганинг ўлкасини талаб, халқини қиради, баданлардан бошларни, бошлардан тожларни учиради. Шунчалик зўр давғо ва шунча беҳисоб қўшин билан келиб, яна ҳалиги гулюзлининг зору гариди ошигини ўзига рақиб деб ҳисоблайди. Туман минг қийинчиликларга мубтало бўлган ўша шўрлик, гарига яна у қасд ҳам қиласди. На яхши гап билан ўзига ром қилмай, на бетма-бет курашиб, бир зарба билан ўлдириб қўя қолмай, унинг отган иккита тошидан у шунчалик пасткашлика бормоқда. Юз минг қўшин билан ҳам уни қўлга оломмади. Охирида яширин макрлар кўрсатиб, юз ҳийлалар билан уни бехуш этиб, эсига келмаган чоғида найранг ва тадбирлар қўллаб, оёқ-бошини занжирбанд қилди. Яна бирон аъзосини ҳам занжирдан бўшатмаган ҳолда думогига ҳуш келтирди. Шундай ҳолатда ҳам раҳм кўрсатмасдан, шоҳ унга дўқлар билан сўз қотмоқда. Ўткириликда ҳар бири бир ханжардай бўлган сўзлар билан, бошдан-оёқ таъндан иборат саволлар ҳам бермоқда. Унинг саволларига жуда ўринли жавоблар берилди. Лекин унга бу чиройли, маъқул сўзлар кифоя этмаяпти. Бу гариди бечорага у боягидай сиёсат кўргузмоқда. Улуғ кишиларга бу қоида ва расм қанчалик ярасшар экан?! Бу бечорага сиёсат эмас, бир зарба билан ўлдиришнинг ўзи етарли эди. Ўлимдан оғир бўлган турли дўқ-пўписаларнинг 167 ҳеч кераги йўқ эди. Эй шоҳ, сен ҳукм этган ўлимдан олдин

үятимдан ўлиб қоладиганга ўхшайман. Ўзини одил деб ҳисоблаган шоҳ шунча ҳийлалар ишлатиб, шу даражада тубанлашса ҳам бўлар экан! Баракалла, адолат шунча бўлиши, шижоат ҳам бунчалик бўлиши мумкин экан! Бу ишқнинг асири бўлмасдан илгари ақл ўлкасининг тахтида жойлашган эдим. Шуур нурларидан аҳволим ёруғлиқ топиб туради. Ўша бақтда агар Хисрав менга йўлиққандা, унинг қўшини ҳозиргидан юз шунча кўп бўлиб, ҳаммаси ўч олиш ва қон тўкишга хоҳишманд бўлганда ҳам, барчасининг тириклиқ ипини узиб, Хисравга ўз йигитлигимни кўрсатиб қўйган бўлардим! Унинг ичидаги мағрурлик ўти сўниб, шижоаткорлик расмини ўрганиб олган бўларди. Бугун энди мени заиф, кучсиз, гариб, уйи йўқ, жойи йўқ бир ошиқман. Хисрав мени тутишни истаб, ўша куни ўз аскарларидан анчагина кишини юборди. Тош билан уриб, дубулғасининг чўққисини синдириб, учирив юборганимни шоҳ ўзи билар. Агар бошини нишонга олган бўлганимда, албатта, бунга ҳам ҳукмим ўтарди. Бироқ мен ўша аскарларнинг қонидан ҳам, аскарлар билан бир қаторда шоҳнинг жонидан ҳам кечдим. Унинг боши мендан омон топгач, энди бунинг эвазига у менинг бошимга қасд қиляпти. Мен ўзим тирик бўлиб, тирик юрган одамга ўхшамайман. Менинг учун бу айрилиқдан ўлим афзал. Ҳа, мен ўлимни ҳижрондан ортиқ қўраман. Буни ортиқча изоҳлаб ўлтиришимга ҳожат йўқ. Лекин шамол Хитой томонга эсиб, бу воқеаларнинг хабаридан лоақал бир шингили у ерга етса, Хоқон ўз овораси ва бағри порасидан хабар топса, унинг қандай ғурбатлар ичida қолганини, ғурбатда юз минг шиддатлар ичida қолганини, уни қандай зулм билан ўлдирғанларини, ўт ичига солиб куйдирғанларини, унинг фарёдига ҳеч ким етмаганини, Фарҳодининг бошига яна қандай ишлар келганини билса; унинг кўзига дарҳол олам тор бўлиб, бу қайғудан у ўзини йўқотиши турган гап. Қон оқизувчи, раҳмсиз қиличини суғуриб, у ўз қўшинлари билан жаҳон юзини қорайтириб юборажак. Хоқон ўз ўғлининг ўчини олиш учун бу ўлкаларга қадам қўяжак. У ўзининг бераҳм қиличини гарбда яланғочлайдиган бўлса, одам боласининг тирик қолиши қийин. У Мадойин шаҳрини одамдан тозалаб, тупроғини Чин ўлкасига ташита олади. Ундан ер юзида асар ҳам қолдирмай, ўрнини қирғоқсиз денгиздан сув келтириб, тўлатиши мумкин. Унда равоқлар, тоқлар кўздан ўйқолиб, миноралар ўрнида гирдоблар кўриниши мумкин. Одам болаларининг ҳисоби тугалиб, кишилар ўрнида сув одамлари пайдо бўлади. Мен бегуноҳ ўлиб кетаман. Бу вайронгарчиликнинг жиноятчиси Хисрав эса гуноҳкор бўлиб қолади. Тақдир менга юз минг зулм қилганда ҳам бу сўз-

ларнинг биронтасини сўзламаган бўлардим. Бироқ Парвезнинг юдонлиги орқасида дунёнинг бузғуныкка юз қўяётганини кўриб-билиб туриб, чидай олмаганимдан гапларим узайиб кетди. Халойиқ мени қўрққанидан сўзлаяпти, демасин. Ҳар не бўлса ҳам сўзимни қисқартаман. Ҷунёдан эса дўст ёди билан кетаман!

Шу гапларни гапириб бўлиб, Фарҳод қўргонга қаради, ерни ўпди. Унинг бундай ишидан халқнинг жонига ўт ёқилди.

— Энди нима қилсангиз қила беринг. Осасизми, чопасизми, ўзингиз биласиз! — деди у.

У сўзини тугатгач, зўрлик билан уни Хисрав олдидан судраб чиқа бошладилар. Уни дор қурилган, ўтин ва ўт тайёрланган ерга олиб келдилар. «Шундай бир бегуноҳ ўлиб кетаверадими?!» деб, бутун халқ орасида гулғула кўтарилди.

Қўргон ичига ҳам ҳийлагар фалак Фарҳоднинг бошига шундай найрангларни солаётгани маълум бўлди. Париюзли Ширин билан Бонудан пинҳона, халқ уни эслаб ичидан куяр эди. Унинг дор остида хароб бўлган жисмини, бўйнига боғланган арқонни кўриб, қалъа ичидагилар ёмон аҳволга тушган, жони бор одам ўлимга яқинлашган эди.

Қўргондан ташқарида Хисрав бошлиқ унинг барча хос кишилари, хосларнинг ўзигина эмас, ҳамма Фарҳоднинг билимдонлигидан, мардлик билан бепарвонлигидан ҳайратда эдилар. Халойиқ унинг ҳеч кими йўқлигига, унинг бундай жазога лойиқ эмаслигига йиғлашар эди.

Хисрав ҳам ўзининг бу ишидан афусес еса ҳам, уни тарк этишга иззат-нафси қўйимас эди. Бузург Уммид бу ишга аралашибни лозим топиб, Хисравни бир хилватга чақириди ва арз қилди:

— Уни ўлдиришга сабаб йўқ. Бу телбани яхшиси зиндан қилиш керак. Чунки гуноҳлари озроқ қўринади. Бепарвоник билан жавоб бериши ҳам бунга гувоҳ. Унинг табиатида гарчи девоналиқ, ақл кўрсатган йўлдан четга чиқиш ҳоллари кўриниб турган бўлса ҳам, лекин сўзларида ҳақиқат ҳам борга ўхшайди. Подшоҳим, бу ишда бир оз фикр қилиб кўрсалар. Баланд тоғдан бир жой топиб, уни қамашга ҳиммат кўрсатсак, яхшироқ бўлармикан? Икки-уч ойча қамоқда, икки-уч юз қўриқчилар назоратида ётса. Агар унинг сўзлари рост бўлса, у шўрликнинг тириқ қолиб, юриши бизга ташвиш эмас-ку?! Сўзлари ёлгон бўлиб чиқса, у вақтда хоҳлаган ҳукмни қила оламиз.

Донишманд вазир шундай ҳикматли сўзларни айтгач, Парвев ҳам унинг раъийига кўнди. Ўша яқинда бир баланд тоғ бор эди. Чўққиси ой юзига дотр қўйр даражада юксак эди.

У тогда осмон каби мустаҳкам қалъа бор бўлиб, бу қалъа жиноятчиларни қамаш учун қурилган эди. Бу қўргонни Салосил деб ном чиқарган дев ясаган деган гаплар юрарди. Шунинг учун халқ орасида «Салосил қўргони» деб шуҳрат топган эди. Бу ерлар унинг номи билан обод эди. Фарҳодни ўша қалъага жўнатдилар. У ўз севгилисидеқ қалъа ичида қамалиб қолди. Унинг атрофига, худди бут атрофини бутпастлар ўрагандай, беш юзта ҳушёр кузатувчилар қўйилди.

Эй соқий, кел, мен телбани маст қил. Оёғимни эса сочинг занжири билан боғла! Агар мен бу бўғов ичига боғланиб қолсам, вужудим бўғовидан озод бўлган бўламан.

XLII

*Фарҳодни девоналардай кишанларга
боғлаб, Салосил дев қўргонига банд қил-
ганилари*

Ақл-ҳуши маҳкам ҳаким бу даштни кезар экан, сўз мажнунининг бўйнидаги кишанларни мана бундай олиб ташлади:

Ўша вақтда Фарҳод тоғ ичидаги қўргонга боргандай кузатувчилар ҳам у билан бирга боришли. Бу қамоқ эди. Кузатувчилар уни, йўлига қум ва қиррали олмос тошларини ташлаб, эҳтиёт билан сақлай бошладилар. Хисрав, агар кузатувчилар тоғифил қолиб, Фарҳодни қочириб юборгудай бўлсалар, бошлари кетиши, қўргондан пастга ташлаб юборишлари ҳақида ҳукм чиқарган эди. Улар ҳам бу қўрқувдан кечакундуз уни назорат қилиб, хабардор бўлиб турардилар.

Бироқ улар Фарҳоднинг оҳу фарёди, вақтни покизалик ва дуогўйлик билан ўтказиши туфайли Лайли ва Мажнун бирбirlарини севиб, ўзаро боғланиб қолгандай унга мафтун бўлиб қолган эдилар.

Маълумки, Суқрот ҳаким Фарҳодга унинг ҳолига яраша маҳфий илмларни ҳам ўргатган эди. Шу илмлар ичida бир улуғ исем бўлиб, унинг хосияти Фарҳодни ҳар ерда азиз тутар эди. Олдida юз минг тўсиқ турсин, у қайси томонга боришини истамасин, ёки йўлида юзта берк эшик пайдо бўлса ҳам, мазкур исем тилга олинса, тўсиқлар енгилар, қўл тегиши билан ҳалиги эшиклар очилиб кетиши мумкин эди. Бу исем Фарҳодни ҳар қандай ғам-ташвишдан фориғ этиб, кўнгли қаёққа боришини истаса, ўша томонга кета берса бўларди. Ўша исемнинг айтганларига бўйсунса, тоат қилишга ҳам ҳеч қачон ожиз қолмас эди.

Ўша исемни ўқиб Фарҳод ярим кечаларда ўзидаги ҳамма занжирларни ва олдидаги ҳамма тўсиқларни очиб ташқарига чиқар, унинг зиёратгоҳи баъзан тоғ, баъзан дашт бўлар эди. У ўз кўкси билан тоққа озор берар, йиглар, тоғ ҳам унинг аҳволига зор-зор йиглар эди. Тоғ ичida у юз фифону фарёд тортиб, ўз жонига зулмнинг минг-минг тифини урар, яна қоронги кетмасдан, одамлар уйқудан бедор бўлмасдан ўз қамоқ жойига қайтиб, кузатувчилар билиб қолмасин учун, ҳали ечилган занжирларни ўзига қайтадан солар эди. «Чунки бу иш одамлар орасида овоза бўлиб қолса, Хисрав бу посбонларни дарҳол қаҳр остига олиши мумкин. Суриштириб, бу ишнинг тагига етмаган ҳолда у бу одамлар ҳолини мушкул қилиши турган гап!» деб ўйларди у.

Бироқ посбонлар бу сирни аллақачон англаған, Фарҳоднинг истаги йўлида жонларини беришга тайёр эдилар. Бу қўкларга парвоз қилишга қодир бўлган ҳумо қушининг қаерни истаса ўша ерга бора олишини, лекин у ушбу кузатувчиларнинг ғамини еб, ўзини занжирда тутиб юрганини улар яхши билардилар. Постбонлар тўпланишиб, Фарҳодга:

— Эй, оламда нодир йигит! Юзингда валилик нури кўриниб турибди. Сенинг нима учун ўзингни кишангина солиб, занжирлар бўғовида ўзингни хурсандликка олиб юришинг сабини билдик. Бизга ўҳшаган одамларнинг бебаҳт жони сенинг бир тор мўйингта фидо бўлсин! Кўнглинг қаёққа боришини истаса, ўша ёққа кетавер! Бу — бир тўда биз шўрликларни худога топшириб қўя қол! Хисравдан ҳар қанча азоб ётса ҳам, биз кўра қолайлик! Нима бўлсанк биз бўлайлик! Лекин сен саломат бўл! — дедилар.

Фарҳод уларга қараб деди:

— Эй, фалакдан мен сингари озор чекиб, жони қийналган бечоралар! Вафодор одамларнинг қўлидан қачон бундай иш келган эди?! Айниқса, ишқа мубтало бўлган мендай бир

заиф қўлидан! Мен ўз истагим ҳавосига берилиб, шунча бечораларни қандай қилиб балога қўя оламан!

Назоратчилар ошиқи шайдо Фарҳоднинг озод юришини истасалар, Фарҳод уларнинг тинч, фарогатда бўлишини истар эди. Теварак-атрофда аҳвол шундай бўлиб, ҳамма ишлар Фарҳоднинг кўнглига қараб қилинарди. Назоратчи посбонлар уни деярли озод қилиб қўйган эдилар. Бироқ Фарҳоднинг ётартурар жойи ўша ерда эди.

Баъзан Фарҳод ўзининг шу қамалиб ётган қўргонини айланар, маълум вақт қўргондагилар олдида ором олар эди. Қўргондаги одамлар эса унинг муборак юзи билан кўзларини ёритар, ширин сўзларидан баҳраманд бўлар эдилар. Агар Фарҳоднинг севги ўти яна алангалаанса, ўзида йўқ фифонлар тортиб, водий томон юз қўяр, тоғми, чўлми — босиб кетаверар эди.

Фарҳоднинг табиати бу телбаликлардан бир оз тинчланса, олдида унга ўрганган ваҳший ҳайвонлар тўпланаарди. У ҳайвонлар хоҳ чўлники бўлсин, хоҳ тонники, барибир, ҳаммаси Сулаймонга бўйсунгандек, унинг айтганини қила берар эди. Ў қаерга борса, уни Сулаймонга ўхшатиб, қушлар бошига соя солардилар. Уни бундай шон-шавкатга севги бошлаган бўлиб, разабланган арслон ҳам унинг олдида ўзини оёқ остида ҳис этарди.

У баъзан арслон устига миниб олар, бутун ваҳший ҳайвонлар эса унга отлиқ қўшинидай эргашарди. У бир нафас йўлбарс билан қоплонни севиб эркаласа, бир нафас ўз севгилисининг кўчасидаги итларни эслаб қўярди.

Гоҳо ўз аҳволини у бўриларга сўйлар, Юсуф жамолига эга бўлган гўзалини кўзидан ёшлар тўкиб ёд этарди. Тулкига эса у менинг севгилим турадиган кўчанинг итларини алдама, деб ёлборарди. Қулонлар бўйнидан қучоқлаб туриб, у ойюзлининг соchlари менинг бўйнимни боғлади, деб ўйларди. Баъзан кийикларнинг ўртасига тушиб олиб, у оҳу кўзли, мушкин бўйли ўз кийиги ҳақида хаёл суриб кетар ва йиғлагани йиғлаган эди.

Қўёnlарнинг уйқуси ҳам унинг ҳушини ўғирлар, унинг уйқусига қараб ўз севгилисининг унинг аҳволини билиб билмасликка олиб ётганини кўз олдига келтиради. Тоғ какликларининг битта-битта қадам ташлаб юришларини кўриб, раъно бўйли гўзалининг сайр этишларини кўз олдига келтиради. Даҳшатлараро югуриб-елиб озган гавдасини ҳумой қуши олдига отиб: «Бу қоқ суякни севгилимнинг итларига элтиб бер!» дейди. Кабутарни кўрганда унинг қанотларини ўпиб, мендан севгилимга хат олиб бор, дерди. Ногоҳ унинг олдидан қир-

ғовул чиқиб қолса, у қадди раъно маҳбубасининг айрилигидан оҳ тортарди. Қарғанинг олдida фифон чекиб:

— Сен бу қораликни унинг сочидан олган бўлишинг керак?!— деб сўрарди.

Тўтилинг қошида эса ҳушини йўқотиб:

— Сен бундай сўзлашни унинг лаъли лабидан ўргангансан!— дерди.

Қорабагир деган қушни қўйнига олиб, унга ўзининг куйган юрак-бағри ҳақида ҳикоя сўзлаб берарди. Қумрига тикилиб туриб, тинмай йиғлар, унга ўз бўйнидаги занжирлар тўғрисида гап очарди. Попишакни кўриб, шундай фифон қилардики, натижада бошидан ўт чиқиб, бу ўт попишакни тоғига ўхшаб кетарди. Булбулнинг олдига келиб, бирма-бир ишқ ўтида ўзининг кул бўлганини сўзларди.

Агар ҳаққуш кечалари фарёд тортиб сайраб қолса, Фарҳод ҳам ўзининг афсонасини янгидан бошлиларди. Юз хил овозлар билан қақнус қушига салом айтиб, айрилиқ уни қандай куйдираётганини маълум этарди. Шарқ томондан саҳар ўз нурларини намоён қилиши билан бу ҳам Хўтандан ёриган тонг каби ёқасини чок этар, Шарққа қараб, тонг қушлари сингари куйлаб, шундай дерди:

— Эй тонг, мен-ку ишқ туфайли ғамнокман. Лекин сен нима сабабдан ёқангни йиртасан? Сенинг ҳам мен каби яширин қуёшинг борга ўхшайди. Бўлмаса, сариқ юзингдан оқиб турган ёшларинг нимаси? Оғзингдан доим совуқ оҳ чиқишига қараганда, сенинг ҳам ичинг меникидай ўртанган кўринади. Айрилиқ дастидан жонингдан тўйганга ўхшайсан. Шунинг учун ҳам тонг ели эсиши билан мендек оҳ чекмоқдасан. Озғин танинг менинг танимдек куймаган бўлса, тун билан юлдузлардан иборат бу тутун ва учқунларинг нимадан? Сен дардлар соҳиби экансан, менинг жонимга раҳм эт, марҳамат кўрсатиб фарёдимга ет! Тонг пайтида гулшанда гуллар очилади. Гул устига сунбул соchlари тўзгиб тушади. У сарвқомат, гул бадан эса шу вақтда гўзал қизлар даврасида гул тергани гулшангга қадам қўяди. Ана шўнда сен ўз муздек нафасинг орқали менинг оҳимни, шабнамларинг билан кўзимнинг ёшини унга билdir!

Дунёни ёритувчи Қуёш чиққандан сўнг эса Фарҳод унга қараб:

— Эй, нурлари қайгу базмини равшан этган Қуёш!— деб мурожаат қиларди у. Мабодо сен ҳам бир қуёшюзлининг ишқи ўтидан хафа эмасмисан? Шундай бўлмаса, нима учун бу қадар оташинсан? Ё мурод-маҳсадларинг меники сингари ташлаб кетдими? Чунки кўз ёшингдан тўлқинланиб ҳар томонга

ирмоқлар оқмоқда. Тортайтган азобларинг меникидай фалакнинг жабри туфайли эмасми? Чунки ўртаниш натижасида истироб чекмоқдасан. Агар сен ҳам ҳижрон орқасида ўзингдан ќетмаган бўлсанг, нега мен шўрликдай саргайгансан? Девоналиқ сенинг ўтларингга ҳам меники каби ёғ қуймаган бўлса, нима учун эрталаб ва кечқурун тогдан жой оласан? Агар сен ҳам мен каби қайғу ичида бўлмасанг, нима учун гоҳ ўт бўлиб ёнасан, гоҳ сув ичида гарқсан? Бутун аҳволинг шуни кўрсатадики, сен менинг ҳамдардимсан, жонимнинг аниси-ю, гам билан парвариш этувчимсан. Энди сен менинг ойюзлим уйининг тепасидан ўтсанг, иқбол бўлиб унинг деразасидан боқ! Унга меҳрибонлик удумини кўрсатиб, унинг қошида қандай куйиб-ёнаётганимдан хабар бер! Юзим рангини ўз бўёқларинг билан аён қилиб, ғамимнинг кўплигини ўз дардларинг орқали англат!

Тонг саҳардан кун кўтарилигунча унинг аҳволи шундай бўлиб, гоҳ тонг билан, гоҳ қўёш билан сўйлашарди. Кун ёйилгандан сўнг ел каби бирор ерда бир нафас ором олмай, у ёқдан-бу ёқда юргани юрган эди. Тонг ели шафақ гардини учирив кетгандай, нафасининг ўти унинг қизиллиги билан тортишар, оҳларининг қуюнидан дунёга безовталини тушар, ўтидан эса кўк ранг осмон шийпони нотинч эди. Унинг оёғига қадалган қиррали ўткир тошлар оёғининг у тарафидан кириб, бу тарафидан бошини чиқариб турарди. Кўксига ҳадеб урган тош бўлаклари этинигина эмас, суюкларини ҳам парчашарча қилиб юборган эди.

Севгининг бепарво ҳанжари унинг танаси бўйлаб ёриқ устига ёриқ, тилик устига тиликлар солган. Занжирбанд этувчи чарх унинг қайғуси устига қайғу, бўғови устига бўғов, кишани устига кишанлар солган. Ғам даштида у шу хилда мажнунвор йиглаб юраркан, овозидан кўкда қушлар, сувда балиқлар ҳам зор-зор йиглашарди.

Мотам ҳанжарини у ўзига ураверганидан тоғда тешиклар, ҳатто ёриқлар пайдо бўлган эди. Танида оҳ ҳанжаридан юзага келган яралар қайғу тўдаси яшириниши учун бир пана жой эди. Унинг оҳи қиличи қоялардан парчалар, парча эмас, юзлаб тош ўюмларини учирарди. Водий ўртасидаги текис ерлар унинг кўз ёшлари туфайли ҳар томони ёрилиб-ёрилиб кетган эди. Нафасидан чиққан тоғ-тоғ тутунлар ва учқунлар бало булути ва қайғу чақмоғини ясади.

Унинг тортган оҳлари тошларни ғамга солиб, фигонлари тоғни ҳам қийнаб юборганди. Унинг кўнглидан чиққан бетиним фигонларга тоғ ҳам чарчаб, акси садо бера олмай қолганди. У қон ютиш учун ўзига лолани пиёла этган, бироқ бу

пиёла шафақ ранг кўқдай әди. Шу пиёлада у ўша бодадан тўлатиб беришларини, бир эмас, дам-бадам беришларини сўрарди. Унинг бу шароби қайгуниг қон шароби, қон шароби эмас, балки қайгуниг лаъл ранг шароби әди.

Эй соқий, сен менга кўкни пиёла қил. У пиёланни эса гулранг май билан тўлат! Агар шароб бўлмаса, ўлдирадиган заҳар бўлса ҳам қуй, чунки ҳаёт ва айрилиқ жуда ҳам қийин, жуда ҳам қийин келди!

XLIII

*Фарҳод кўрган куннинг қоралиги,
яъни унинг ҳажр шомига мубталолиги
ва у шомнинг ниҳоясизлиги, бундай
коронғу кечада унинг хасдек танининг
куйгани; жароҳатлик бағрининг қонга
бўялгани*

Бу ғусса базмида бода ичишга берилган одам ҳар лаҳзада мана бундай мажлис тузарди:

Ғам-андуҳ денгизининг наҳанги, бало ва дард тогининг йўлбарси, табиатан жунун водийсининг Мажнуни, Мажнунги на эмас, бу водининг девшамоли — қуюни, маломат шаробидан ленгизларчасини ича олгувчи, хору зорлик тогининг телбалардек фифон тортувчиси, мешақат ғорининг аждаҳо сифатлиги, малолат пиёласида бало заҳрини ичувчи, кўнгли фироқ ўтининг оташгоҳи, бироқ кўнглидан чиққан ҳар охи юз оташгоҳча бўлган, дунёни оҳининг тутуни хира қилган, истаклари тонгига ўша тутундан тун ёйилган, кўз ёшлари кўқ денгизи билан туташиб, шу сел билан истагининг қасри пастга кетган, бало уни яланғоч ҳолда кўриб, унга тош отаётганда, ўша тош мақсадининг кўзини кўр қилган, айрилиқ дардлари

шомида қайғулар тортган, бу тунда ўксинишлар заҳари билан ҳалокатга учраган, жони фалакнинг зулмидан тиф еган, бало осмони, фироқ тоги бўлган Фарҳод шундай бепоён ҳижронга, ҳижрон эмас, дарди бедармонга йўлиқдики, кундузи шу хилда тирикчилик ўтказар, эрта саҳардан тунгача зору аффонда эди. Шом чўкиб, ёқимли тонг отгунча, кун ёйилгунча яна юз дард ва ўрганишларни бошидан кечирарди.

Ҳар куни киши минг балони тортганда ҳам, лекин бу балолар тун балосидай қаттиқ эмас. Фарҳодга бу айрилиқ кунларида фақат шом қоралиги машаққат сочидан тузоқ ёйган эди. Бу шом ҳам эмас, қайғулар ўлкасининг қоп-қоралиги бўлиб, дунёда Ҳўтандек ёруғ иқлим борлиги унинг ёдига ҳам келмас эди. Бу қораликдан кўтарилиган тутун оламга қурум сочар, айрилиқда қолган шўрликлар эса шу қурумдан нафас олар эдилар. Дунёга муттасил қоронгилик ўрнашиб қолгач, кўқдан тириклик сувининг булоги бўлган Қўёш ҳам йўқолган эди.

Ёруғлик Искандари ўзининг бу бузғун ҳолини кўриб, йўлбошчи Ҳизрдан ҳам умидини узган эди. Қўк бу кучсиз дунёни ўтда ўтаб, унинг кули билан ҳавони қорайтирган эди. Бу қорайтирган кул ҳам эмас, қайғу оқшомининг шамъидан тушган ўлиқ куйинди эди. Дунё ўша қоракуяни эзib, ўзига суртган эди.

Қоронгилик қўёш оловхонасидан чиққан тутунга ўҳшайди. Бироқ бу тутун зулматни ҳам тору мор этадиган бир қурум эди. Юлдузлар айланишдан қутулган, турғун юлдузлардек ҳаракатсиз эдилар. Қўк эса худди қора балчиққа ботган эшакдай оёқ-қўлини узатиб, тек ётар эди. Бир ишнинг таги-тагини биладиган кишилар ҳам ўзларини тугма кўрдек ҳис қиласар эдилар. Бутун борлиқ қоронгиликка кириб қолган кишидай эди.

Осмондаги қушлар, сувдаги балиқлар ер ва сувнинг энг тубига қочиб беркинган эдилар. Тун лашқари дунёни чумолию чигирткадай босган эди. Муборак Қўёш ўз ҳаётидан воз кечган, даврон эса уни тупроққа кўмган эди. Замона аза тутишини баҳона қилиб, ўз юзини тимқора қилган эди. Ҳар бир юлдуз айрилиқда қолган бечораларга ўз нур чизиқлари билан қон тўкувчи ўткир ханжарларини ўқталар эди.

Тонг гўзали кўзига сурма тортган, кўзининг оқини ҳам қорайтириб юборган эди. Сўфиларнинг ҳам овози чиқмас, уларнинг овқати шу сурма бўлиб қолган эди. Бу сурмалардан кўзлар шунчча қисилиб кетган эдики, дунё кўзга сурма ранг бўлиб кўринарди. Қоронгиликдан дунё кўзга кўринмас, кўринса ҳам бошқа олам бўлиб кўринарди.

Кўкда ҳаракатдан намуна кўринмас, яхшироқ ўйлаб кўрилгудай бўлса, у тескари айланадай эди. Қиёмат тонгининг шоми бўлмаганидек, бу оқшомнинг тонготари йўқ эди. Кўршапалак учишдан қанот ёпмас, кўк гумбазининг бирон ёригини ҳам қидириб топа олмас эди. Қоронгиликдан шундай пардалар кўринар эдики, кўршапалак ўзидаги пардаларни устидан олиб ташламоқчи бўларди.

Туман минг бойқушлар осмон сабзазорига қўниб олган, уларнинг фақат кўзлари кўринарди, холос. Ҳаммасининг гавдаси тун тутуни орасида йўқолиб кетган, очиқ кўзларигина юлдузлардай милтирас эди. Ўз чангалида минг бойқушни ожиз қилган бундай қарга шу вақтгача ҳеч бўлмаган бўлса керак. Бу, тун эмас, қайғулар зиндони. Бу зиндонда ғам-ҳасрат конлари мавжуд.

Фарҳодни айрилиқ ғами сўлдирган, бу қайғу уни ҳатто жонидан ҳам бездирган эди. Унинг шунчалик оғир аҳволи устига золим фалак ёқасини осмондаги сомон йўлидай чок ҳам этган эди. Қоронғулик унинг жонига ҳар нафас шундай қасд қиласар эдики, бундай қора кун ҳеч кимнинг бошига тушган эмас эди. Унинг боши машаққат тошидан ёрилган, тўғрироғи, машаққат тошлари унинг бошида ёрилган эди. Қайғу тоғидан унинг оёғи қонаған, оёғидан эса қайғулар тоги қонга бўялган эди.

Унинг қўли айрилиқ панжасидан, бошдан оёғи эса ғам сиқигидан ушалган эди. Гавдасининг озғинлиги ҳақида гапиришга йўл йўқ эди. Чунки унинг териси остидаги сўнгаклар ўзи кўриниб турарди. Ичидаги маъюс жони ёниб турган шамъя ўхшар, тери билан сўнгаги эса фонусни эслатарди. Фалакнинг тошлари ва ўтлари унга ўчакишиб, вужудини тешик-тешик, балки майдада майдада қилиб юборган эди. Унинг ғам тогида вужуди жизгинаги чиқиб буралар, изтироб чекиб, ўзини ерларга уради. Унинг буралиши, кучсиз кишининг ўлим олдида жон талашганига, ини оғзида боши янчилган илонга ўхшарди.

Ажалнинг ханжарлари унинг танасини илма-тешик қилиб юборган, у тешиклардан ажалнинг ўзи ҳам, гавфоси ҳам бемалол ўтиб юарди. Ҳар нафас бошини тошга урганидан тош унинг бошини бўлак-бўлак қилиб ташлаган эди.

Ҳарорат унинг баданига шундай ўчакишган эдики, бу ҳароратнинг баландлигидан унга ўтгина таскин берса оларди. Гавдаси тупроққа тегиши билан унинг баданидаги ҳароратдан тупроқ дарҳол кулга айланарди. Замона уни шу баҳона билан доим қора тупроққа ўлтиргизар эди. Бу иситма орасида у ўз лабидаги учқундан баҳра олар, ўша учқуннинг зардобидан

оғзига заҳар томиб турарди. Замон унинг оғзини аччиқ қилиш учун шу йўл билан доим унга заҳар томизарди.

Шундай аҳволда ўша гам-ҳасрат шоми унга төг-төг ташвишларни юклаган, айрилиқ қўшини эса тўда-тўда бўлиб унинг устидан ҳар нафас селдай ўтиб турарди. Ҳар нафасда қўзига минг бало кўринар, лоақал бир соат ҳам ҳеч ўзига келолмас эди. Шу аҳволда унинг сабру тоқати тугади, фарёд билан йигламоққа турди:

— Эй кек сақловчи золим осмон! Ахир, сен менинг бу тупроқ гавдамдан чанг чиқариб юбординг-ку! Бирорвга ўча-кишмоқ ва зулм қилмоқ шунчалик бўлади-да! Бирорни қийнаш чегараси ҳам шунчалик-да! Энди ажал ханжарини сугуриб, менга уриб, бир уриш билан ўлдириб қўя қолсанг бўлмайдими? Мен бир гарис, хаста, маҳаун бўлсам, бало во-дийсида ақлидан озган бир одам бўлсан! Тангри бирорвонинг дастини кучли қилган бўлса, ўша кучли қўл әгаси бошқа бир тарсаки еб, йиқилганни кўрганда, унга илтифот кўрсатиши, яхшилик қилиши керак эмасми? Борди-ю, яхшилик қилмаган тақдирда, ҳеч бўлмаса, зулм қилмаслиги керак. Сенинг улуворлигинг, меҳру шафқатинг қаёққа кетди? Иссеик қуёшинг қора тупроққа яшириндими? Менинг жонимга бундай кеча қачонгача давом этади? Бундай кеча қачонгача менинг жонимни қийнайди? Сен менинг бошимга қара, қандай тунни олиб келдинг? Сен менинг бошимга тун эмас, қандай қора кунни солдинг! Қонхўр, мингта девдай қурум босган шундай бир тунда мени шу ўлдирисин деб хор қилдинг. Неча минг йиллардан бўён айланиб-айланиб, энди чарчадингми? Ехуд менинг баҳтим сингари ухлаб қолдингми? Айт-чи, ҳар кунги қадам ташлашларинг, оқшом чоги сайр этишларинг қани, ахир? Еки отилган оҳим ўқлари оёгингга қадалиб, ярадор бўлдингми? Агар майиб бўлмаган эсанг, қадам ташла, ўлмаган бўлсанг, тонг билан нафас ол. У ойюзлининг ҳижронида менинг ҳолимга, бу қора шомдаги аҳволимга раҳм қил!

Фарҳод шу кайфиятда экан, Ой чиқди ва қуёшдай порлаб, ерни ёритди. Бечора Фарҳод ҳаракат қилиб, ўрнидан турди ва янги ойдек қаддини букиб, ерни ўпди. У яна деди:

— Эй қоронги шомимни равшан этган, ўлар ҳолатда эса фарёдимга етиб келган! Раҳм этиб, жонимни олсанг, бу жонни ул ойюзлининг кўчаси тупроғига ташласанг нима бўлади? Йўқлик томонга кетадиганга ўхшаб қолдим. Сўнги нафасда мендан унга салом етказсанг нима бўлади?

Шундай деб у осмонга бир-бир назар солди. Ногаҳон унинг қўзига Уторид юлдузи кўриниб қолди. Унга қараб Фарҳод деди:

— Эй дўстлар аҳволини ёзгувчи, кўк варагасида доим қалам тебратгувчи! Кўз қорачуғимдан сиёҳ қилиб, менинг аҳволимни батафсил ёзиб чиқсанг бўлмайдими? У Қуёшдан нур олсанг-да, унга номимни чирмаб, олдига ташласанг нима бўлади?

Унинг кўзига Зуҳра юлдузи кўрингач, ўз тик қаддини чангдек ҳам қилиб фифон тортиб, деди:

— Эй ер устига кўқдан севинчлар ёғдиргувчи! Овозинг жонбахшу нағманг кайф бергувчидир. Андак замон одатдаги куйларингни тўхтат. Мен уларга етдим. Йиги бошла. Агар сен у ойюзлининг базмida нағма чалгувчи бўлсанг, менинг ўлимимга бағишлаб мотам куйини чал!

Тўртинчи осмонни у қуёшсиз, бўш кўриб, унга деди:

— Эй қуёшсиз юксак осмон! Сен ўз Қуёшингни менинг қуёшимдек яширдинг. Менга эса айрилиқ тунини ҳаддан ошириб юбординг. Қуёшингни чиқариб, оламни ёрит! Менинг бу шоми ҳажримни ҳам охирига етказ.

У бешинчи осмон қаҳрамони — Мирриҳ юлдузини кўриб, кеча бошидан ўтказган ёмон аҳволини сўйлай бошлади.

— Эй, шиори уруш, жанжал бўлган юлдуз! Қиличинг билан мени ўлдирап экансан, қиличингни қоним ранги билан қизартири-да, мени бундай ҳаётдан қутултириб, жонимга таскин бер! Танамни севгилим кўчасининг бошига, бошимни эса итлари олдига ташла!

Олтинчи осмонга боқиб, у баҳт ва саодат юлдузи бўлган Муштарийга арз қила бошлади:

— Эй, шараф буржининг таҳтида ўлтирган ва баҳт-саодат таҳту тожининг посбони! Дуо қилки, тантри истақларимга етказсин. Бу машаққатлар шомидан күшойиш топай. Бошимдан айрилиқ шомининг тутунлари кўтарилиб, ёrim билан кўришув тонгининг нури кўзимга тегсин!

Еттинчи буржга ҳам кўз югуртириб, у ерда Зуҳал юлдузини кўраркан, унга деди:

— Эй, улуғворлик денгизи, чидамкорлик тоғи, шиору тутган иши юмшоқлик ва тинчлик бўлган юлдуз! Сенинг вужудинг айрилиқ тоғидай оғир тошдан. Оёғинг эса кишининг сабридек асли чўлоқдир. Сен бу дард ичида менга чидам ва тўзим бер. Ҳижрон туфайли жонимда тириклик аломати қолмади.

Унинг кўзига яна бир осмон буржи кўринди. У бу осмон бўйлаб, бурждан буржга ўтиб, кезарди. Ҳар бурждан у ўз ойюзлисими, шараф қуёшини, соадат юлдузини ахтарарди. Охири тўққизинчи кўкка қараб ундаги сокин ва турғун юлдузлар тўдасини кўздан кечирди. У юлдузларнинг ҳам ҳар

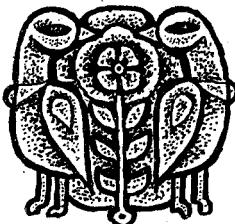
бирига ўз қайғусидан, ўз ҳолидан, фироқ ичидаги аҳволидан сирлар айтди. У ўз оҳининг тутуни билан юлдузлар юзини йўқ қилди-да, ўз оҳининг тутуни ва кўз ёшларидан янги юлдузлар яратди.

— Эй, менинг кўз ёшларим инжууларидан нишона бўлган юлдузлар! — деди у.— Сиз ҳам менинг кўз ёшим инжуулари каби тўкилинг. Менинг ҳазин кўнглим юз минг парчага бўлиниб, севгилимнинг иштиёқида овора бўлиб юрибди. Уларнинг ҳар бирини мен бир парча қон эмас, балки қайғу гулининг япроқларидан нишона деб биламан. Сиз ҳар бирингиз шу парчалардан биттадан олинг, туман парчаларни шу йўл билан йигиб олинг. Сўнг жадаллик билан севгилим томон йўл олинг. Унинг бошига сиз буларни гул ўрнида тўкинг. Мен осмондан гул япроқлари тўкинг демайман, балки унинг устига қонимни ёғин қилиб ёғдиринг. Унинг ҳижрони гуноҳим бўлмаган ҳолда менинг жонимни олди. Энди ҳеч бўлмаса менинг қоним унинг кўчасини тутсин!

У саҳаргача шу хилда ерга юмалаб, бир можарога юз мажаро қўшиб юради. Ўлимдан пушаймон бўлишни ўйламай, ўз-ўзича у қиёматлар кўрсатарди. Охири у фифон торта бериб, ўз жонига қасд қила беришдан қуввати кетди. У яна ҳушини йўқотиб, ўлукдек йиқилди. Оlam унинг азаси учун қорага бурканди.

Унинг мотами учун тонг ёқасини йиртди. Кўклар унга ўкиниб, юлдуз инжууларини тўкди. Уни ғам туни ўлдирган экан, тонгнинг ўтли қуёш билан дам уришидан нима фойда? Маккор фалакнинг қоидаси аввал заҳарлаш, заҳарлаб бўлгандан кейин, заҳарга қарши дори ичиришдир.

Эй, соқий, сен менга жон дорисини, жон дорисини эмас, ҳаёт шаробини келтир! Йўқ, янглишдим. Мен айрилиқдан баҳра топган эканман, у дорини тўкиб ташлаб, пиёламга заҳар қуйиб бер!

Фарҳоднинг банди очилганини, зиндандан четлатиб қўйилганини Хисрав билib қолиб, назоратчиларга сиёsat қилгани, Шопурнинг Фарҳод тириклиги ҳақидаги хабарни Ширинга етказгани, Ширин кипригидан қалам ясаб ҳат ёзгани, уни Шопур Фарҳодга олиб келгани

Бу варақлар бўйлаб дард қаламини юргизган киши ўзининг дарду ҳасрат номасини шундай битди:

Фарҳод ўзини билмаган ҳолда яна бало қўрғонига қайтиб келиб, ўзини ўзи занжирбанд этар экан, назоратчилар унинг сирларидан хабардор бўлдилар. Улар Фарҳоднинг номаълум сирларни кашф эта олишини ҳам фаҳмладилар. Улар бу вақтда Фарҳоднинг йўқлик буржидаги ёруғ юлдуз, вафо қутичасида сақланган равшан гавҳар эканини, валийлик машъалидан жони нур топиб, каромат нури билан кўнгли обод эканини ҳам сездилар. Кўнгли истаган вақтда занжирлар ўз-ўзидан ечилар экану, лекин у назоратчиларнинг кўнгли учунгина ўзини кишсанга солар экан.

Ҳа, улар жон деб уни озод қилиб юборган бўлар эдилар. У ҳам озод бўлиб юрганига жуда хурсанд эди. Лекин Фарҳод ўша атрофдаги жойлардан узоқча кетмас, айланиб юрадиган жойи шу ерлар эди. Чунки Парвез бу ҳолатни билиб қолиб, газаб билан буларнинг қонини тўқмасин, деяр эди.

Бироқ унинг бу занжирлардан халос қилингани, назоратчилар билан дўстлашиб кетгани бирин-бирин Хисравга маълум бўлди. У ўз буйруги қанчалик бузиб бажарилаётганини билди. Энг аввал сиёsat қиличини қинидан чиқариб, уларга сиёsatнинг кучини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Бу ишни амал-
181 га оширишга киришмоқчи бўлганда, юрагини ваҳима босди.

У ошиқи бедилнинг аҳволидан хабар олиш керак. Худо ўзи сақласин! У ошиқ әмас, у ҳақиқий қалб әгаси бўлиб чиқиши ҳам мумкин. Фарҳоднинг бутун ҳолатини кўздан ўтказиб, унинг табиатида беҳисоб гаройиботлар борлигини тушунди. Замона ошиғи бўлган Фарҳод назоратчиларнинг саломатлиги-ни ўйлаб, йироқ ерга кетмас әмиш. «Яхшиси шуки, ўзимни билиб, билмасликка соламан, бу гапларни эшитиб эшитмасликка оламан» деди ичидা Хисрав.

Фарҳоднинг ўша хил андишаларга боғлиқлигини кўриб, шу банд билан Хисрав кифояланди. Аммо бу «одил шоҳ» тадбирлар қилиб, ошиқ Фарҳодни қўлга туширганда, Шопур ўзини қўргонга олган ва бу ишдан касалга дучор бўлиб қолган єди. Уни касал бўлиб, тўшакка ётиб қолди дейиш кам. У бамисоли гулхан ичидаги кулга тушгандай әди. Иши тинмай фифону нола қилиш бўлиб, тош билан танини парча-парча этар әди.

Халқ эса биларди: Жафогар Парвез Фарҳодни юз хил ҳийла-найранглар қўллаб, қўлга туширди; унга зулм қилиб, дор тикиб, унга қаҳру-ғазаб кўрсатди, хаёлига яна қандайдир ҳийлалар келиб, у ошиқни майдондан олиб ташлади; шунинг устига уни қайсиdir томонда оворайи саргардон қилиб, уни бутунлай йўқотиши чораларини излади, шундай ҳолатда ҳам дунёда танҳо бўлган Фарҳод қандай сўзлар билан қандай ашуалалар айтди; Хисрав унга қандай саволлар билан хитоб қилган бўлса, Фарҳод қандай жавоблар берди; Парвез ханжардан ҳам ўткир сўзлар билан уни ўлдиришга ҳукм қилди; аммо Фарҳод унинг бу бўйругига парво қилмади, ҳатто мутлақо назарга ҳам илмади. Фарҳод жавоб берар экан, жавобидан унинг сultonлиги, Чин элига хоқонлиги билиниб қолди, унинг таги-туги, кимнинг фарзанди экани, бироқ бу билан унинг қиттай ҳам мақтанимайтганлиги — ҳамма-ҳаммаси халқ орасида, яхши-ёмон дейишдан мустасно, шухрат топган әди.

Лекин халқ Парвездан кўп зарар кўрган, Фарҳодга эса боғланиб қолган, шунинг учун ҳам табиати шеър ёзишга мойил одамлар унинг тўғрисида ашуалалар чиқарган, созандалар ҳар турли куй ва амаллар боғлаган әдилар. Аҳли дардлар ошиқона оҳ тортиб, ҳалиги мақомлар билан қўшиқ айтганлари айтган әди. Фарҳоднинг ҳоли ҳаммага ашула бўлиб, куйдан унинг хасталиги, кайфиятининг ғамгинлиги билиниб турарди. Унинг қандай қилиб Хисрав қўлига тушгандиги, улар ўртасида қандай гап-сўзлар ўтганлиги, унинг ҳозирги аҳволини ҳеч ким билмаслиги, ўликми, тирикми — маълум әмаслиги — булар ҳаммаси халқнинг куй ва қўшигини ташкил этган бўлиб, Миҳинбону ҳам буни эшитган әди.

Бу қайғудан қутулиш учун на ақли, на ҳисси ёрдам бермай ҳайрон қолиб, у кўп-кўп йиглар эди. У шўрликка кўп ғуссалар юзланган бўлса ҳам, лекин бу ишлар ойюзли Ширинга билиниб қолмаса эди, деб қийналарди. Агар Ширин унинг бу ҳақдаги сўзларини эшитиб қолгудай бўлса, ўз-ўзини ўлдириб қўйиши ажаб эмас эди.

Гулюзли Ширин ниҳоятда ғамгин, гоҳи ўзида, гоҳи ўзида ўйқ эди. Ғурбатга асир Фарҳоднинг албатта, душман қўлига тушганини сезиб туради. Лекин ипак кийим унинг озғин гавдасини яшириб тургандай, ўз аҳволини ҳам у сирлар пардасида пинҳона сақлар эди. Бу ўтлардан унинг тош юраги сув бўлиб оқар, бироқ ҳолини сўрагудай бир яқин дўсти йўқ эди. Бу айрилиқда у бирорвга билдирилмай оҳлар тофтари, оҳи тутунидан эса жаҳон қораяр эди.

Кунлардан бир куни у ғамгин, мискин шундай айрилиқдан тоят хафа бўлиб, шу ҳижрон тошидан кўнгли синиқиб, бир нафасга қасрнинг томи устига чиқди. У бирпас тоза ҳаво олиб, бу ҳаводан кўнглини очмоқчи бўлди. Шунда унинг қулогига бир ҳазин товуш эштилди. Бир шўрлик бечора қўшиқ айтарди. Ширинни бу қўшиқнинг куйи ўзига тортиб, вайронга кўнглига жуда таъсир қилди. Қўшиқни, куйнинг ҳар бир сўзини яхшироқ эштиши учун у қулоқ солиб турди. Унга ҳар байт бир ғамхона бўлди. Чунки бу байдаги сўзларнинг ҳаммаси Фарҳод ҳақидаги афсоналар эди. Қўшиқда тескари айланувчи фалак Фарҳоднинг бошига нималар келтиргани, Хисрав унинг жонига қандай қасдлар қилгани сўйланар эди.

У қўшиқчи чуқур уҳ тортиб, Фарҳоднинг қўлдан бой берилганини сўзлар, бу қиссани бир сўз қолдирмай баён қиласа эди. Маҳваш бу қайгули қўшиқни тинглар экан, унинг бағрига ўткир бир ханжар санчилгандай бўлди. Жигтарларни куйдирадиган даражада шундай бир оҳ тортиди, гёё бу оҳдан дунёни ёритиб турган Қўёш шамъи учди. Ўз юзига у ўзи шапалоқ уриб, бошига ҳам юз шунча урди. У ҳеч нарсани ўйламай, гул баргидек ўзининг саккиз тирноғи билан юзини тимдалаб, сарғайтан юзига қизил гуллар оқиза бошлади. Қондан бармоқлари хина қўйгандай бўлди. Лаъли лаблари қовжираб, каҳрабо тошининг рангига кирди.

Унинг кўзидан оқкан қонли ёшлар юзидан оққан қон устига тушар, гёё қон қон билан ювилаётгандай эди. У эгнидаги гулгун ипак кийимларини тонг ели гул ёқасини чок қилгандай йиртар эди. Унинг чин шойисидан тикилған либоси ҳамма ёнига қон сочилгандай қирмизи эди. У гулгун 183 ёқасини чок қиласа экан, гул ичидаги икки гуячка кўриниб кет-

ди. Уни ғунча эмас, балки икки учи қонга бўялган найза дейиш керак. Чунки у кўкракдан тешиб ўтган фам ўқидан нишона бериб туарди.

Икки нарғиз кўзларидан томган юз қатра лоларанг ёшлар унинг совуқ оҳи билан қўшилиб, гулранг шабнамни эслатарди. Ҳали шабнами кетмаган гул япроқлари устига сунбул соchlари ёйилди. Гўё қуёш устига шом қоронгилиги тушгандай бўлди. У шу хилда қора соchlарини ёзиз, қуёшнигина эмас, ойни ҳам яширди. У юзига бу хил мотам билан қора кийгандек бўлди. Юзида анбар ҳидли соchlари тўзғиб туаркан, бунинг устига кўз ёшлари ҳам тўкилиб, ундан тутун кўтариларди.

У шу хилда анча уринди, қийналди, изтироб чекди. Охирида бўшашиб, эси оғиб йиқилди. Унинг бошида Михинбону кўз ёши тўкиб йиғлар, унинг ҳам юрагида сабрӯ қарори тугаган эди.

Худди шу пайт замоннинг зарбаларидан жисми эзилган бечора Шопур етиб келиб қолди. У Бонунинг олдига бош қўйиб, ер ўпди, гапириб туриб, суюнганидан йиғлар эди.

— Эй, осмон курсисида ўлтирган, юлдузларча қўшин эгаси, муборак юзли, ифрат пардасини ёспинган маликам! — деди Шопур.— Севги ўлкасининг шоҳи, бало чўққисидаги порлоқ ишқ юлдузи, шоҳ десам шоҳ, дарвиш десам дарвиш, гариф ва хаста, жигари эзилган Фарҳод душманнинг макр тузогига ов бўлган куни уни боғлаш учун юзлаб кишанлар ҳозир қилинди. Тангрига шукурки, мен Фарҳодни макр ва ҳийлагарликлар билан тузоққа илинтирган одамга қарши тоғдан, девни ҳам ўлдирадиган бир тошни қўпориб олиб отдим ва уни дўзах ўлкасига йўлладим. Мен Фарҳоднинг дийдоридан айрилгандан сўнг, бурчак-бурчакларда хаста ва зор бўлиб ётдим. Чунки на унинг олдига боришдан фойда бор эди, на сизнинг хизматингизга келишга юзим чидар эди. Тунов куни-гача бузуқ ва ҳароб бир қўргонда фам-аламда хафа бўлиб ётардим. Ўша қўргонда туравериб, юрагим жуда сиқилиб кетди. Ўрнимдан туриб, ташқарига чиқмоқчи бўлдим. Қўргоннинг девори томон қадам ташлаб, ўзимни қалъанинг ташқарисига олдим. Душман тўдасининг ичиди эртаю кеч кезиб юриб, Фарҳоддан бирор хабар топа олармиканман, дердим. Ҳатто бир кечаси Парвезнинг аскарлари турган ерга кирдим ва қаерда одамлар тўпланиб турган бўлса, ўша ерга бориб турдим. Айшу ишрат бўлиб турган жойларга ҳам кириб чиқдим. Камбағаллар турадиган жойларга ҳам. Нима ҳақида гап борса, секин қулоқ солардим. Тақдирнинг бизга бўлган душманлиги бирдан кесилиб тасодифан ажойиб бир ҳодисага

дуч келдим. Худди шу бугун замоннинг ёлғизи, гарибу, хаста-
ву бехонумон Фарҳод ҳақида ҳалқ янги гапларни гапирмоқда,
одамлар орасида унинг тӯғрисида ғоят қизиқ овозалар юрипти.

Шопур Михинбонуга эшитган гапларини тӯргайдек сайраб
сўзлаб бера бошлиди:

— Фарҳод ҳозир ҳам соғ-саломат экан. Яшайдиган жойи
гоҳ чўл, гоҳ тоғ экан. Унга душманлар томонидан ҳеч қандай
хавфу хатар йўқ экан. Душманлар эса уни кўз қорасидай сақ-
лар эканлар. Унинг аҳволида волийликнинг нурларини кўриб,
Хисрав уни ўлдиришдан қўрқар экан. Лекин Хисрав: «Бу
тенги йўқ Фарҳод ўша жойдан узоқроққа кетиб қолса, уни
назорат қиладиганларни нақ ўлдираман, ўлдирамангина
эмас, ҳаммасини куйдириб ташлайман!» деб тайинлаб қў-
йибди. Хисравдан бировга озор етмасин, деб, ана шундан
хавфсираб, бировнинг озор чекишига сабабчи бўлиб қолмай,
бировнинг жафога учраб, ўлишига боис бўлиб қолмай, деган
андиша билан у бедил ошиқ истар-истамас ўша тоғ атрофида
юраркан, узоқроқ жойга кета олмас экан. Мен унинг бу
аҳволини эшитишм биланоқ унинг олдига бормай, сизнинг
олдингизга келдим. Одамларнинг росту ёлғон гапларидан
ҳамда кўп нарсани ўзи ичидан тўқиб гапиришидан билардим-
ки, Бону хафа ва унинг қайғуси Фарҳод тоғидан ҳам улуг.
Айниқса, гўзаллар шоҳининг хафачилиги тоғ-тоғ бўлса керак
деб ҳисоблардим. Шунинг учун энг аввал сизларга хабар
етказай, олдин сувли гул япрогига кулги бағишлай, дедим.
Шу билан бирга сиз томондан унга айтиладиган сўз бўлса,
кўрай, сўнг бориб, унинг юзи билан кўзимни равшан қиласай,
дедим. Кутиб турайми? Бирор сўз айтасизми? Ёки унинг ол-
дига тезроқ жўнаб кета берайми?

Михинбону Шопурга шундай чиройли гап қайтарди:

— Эй, сўзлари ширин, очиқ юзли йигит! Сенинг оғзинг-
дан чиққан сўзлар жароҳатли кўнглимизга малҳамдай бўлди.
Биз сендан айрилиб, қаттиқ хафа эдик. Фарҳоднинг айрили-
ғидан бирпас гапирмай тур. Сен ўзингнинг ҳажрингдан бизни
озод қилиш билан унинг айрилиги ғамидан ҳам хурсанд эт-
динг. Шу равища бизга икки пиёлада май тутиб туриб, яна
шу қўш пиёлада заҳар ҳам ичирмоқчисан. Агар унинг олдига
борадиган бўлсанг, бизнинг унга айтадиган гапларимиз, сўз-
ларимиз, хабарларимиз беҳад кўп!

Шунда у суманбар Шириннинг ҳам одамлардан қандай
сўзларни эшитиб, ҳозиргина ўзидан кетиб йиқилганини унга
айтиб берди.

— Тангрига ҳамдлар бўлсинки, сени кўрдик. Бу билан биз
уни ҳам кўргандай бўлдик! — деди Михинбону.

Бу гаплардан сўнг ғамгин Шопур ҳам, дилхаста Михинбону ҳам кўп-кўп йирлашди. Икковлари ҳам фалакнинг зулми орқасида меҳнат-машаққатларни хафа бўлишиб эслашди. Шопур дилхаста Фарҳоднинг аҳволидан, Бону эса ойюзлининг тортаётган азобларидан гапириб бердилар.

Уларнинг ўрталарида шундай гаплар бўлиб ўтаётган вақтда бечора Ширин ҳушсиз ётарди. Шу вақт унинг димогига дам-бадам ҳидли кўкатлардан тутиб, тездан уни ўзига келтиришди. У кўзини очиши билан ҳазин Шопурни кўрди ва ўзининг ягонаси — Фарҳодни ҳам эслади. У ўзида йўқ, шундай бир кучли оҳ тортдики, фигонидан ўт алангланиб кетди ва деди:

— Эй Шопур, қаердан келдинг? Нега ёлғизсан? Фарҳодни нима қилдинг? Ўша кун-ку, мен сенга меҳрибонлигимни на-мойиш қилиб, уни сенга топширган эдим. Дўстлик, ўртоқлик шундай бўладими? Бироннинг омонатини сақлаш шу хилда бўладими? Сен менга йўқотганимдан бир нишон кўрсат! Агар мени айрилиқдан ўлмасин десанг, тезроқ гапири! Секин гапириб, мени куйдириб қўйсанг, бирдан жоним чиқиб кетса, билиб қўйки, қоним сенинг бўйнингда қолади!

Михинбону Ширинга деди:

— Эй, жонимнинг пайванди! Лабингнинг қизиллиги бағримнинг парчасидай бир нарса-ку! Агар сенинг безовталигинг озгина босилса, бечора Шопур сенга бир қанча гапларни айтмоқчи. Бу сўзларнинг ҳар биридан юз роҳат топиб, истагинг ушалиб, ҳам эски, ҳам янги жароҳатларинг битади.

Бу сўзларни эшитгач, шамъдай ёруг у гўзал куйиб, кўз ёшларини тўкиб, илтимос қилиб, шундай деди:

— Эй, мислий йўқ наққош устод! Наққош эмас, эй менинг ҳам дўстим, ҳам қариндошим! Нима демоқчи бўлсанг, айта бер! Ўзингни уятчанликка солма.

Бечора Шопур тездан гап бошлиди. Фарҳоднинг ишларидан қанча хабари бўлса, ҳаммасини бирма-бир унинг олдидаги сўзлаб берди. Ҳозир унинг тирик эканлигини ҳам айтди:

— Лекин фироқингда аҳволи жуда оғир. Мен унинг олдига интизорлик билан, жигарим эзилган ҳолда кетаётган эдим. Бироқ аввал сени хабардор қиласай дедим. Агар ойюзлига оғир бўлмаса, ўз аҳволларини тушинтириб, икки-уч оғиз сўз ёзив берсалар. Мен бориб, Фарҳодга уни кўрсатсам. Агар ўлган бўлса ҳам, шу йўл билан уни тирилтирам.

Парипайкар «Жоним билан!» деди-да, дарров ўрнидан туриб, бир хилватга кириб кетди. У дард билан шундай ажойиб хат ёёдики, унинг ҳар бир сатри, балки ҳар бир сўзи ёқимли

әди. Хилватдан чиқиб, у хатни Шопурга топширди. У ҳам хатни олиб, дарҳол йўлга тушди.

Шопур одамлардан эштиб билган еригача ҳеч кимга билдирилмай йўл босиб борди. Шопур Фарҳод ўз жонига жабр қилиб кечани ўтказган ва тонгга етишган бир пайтда у ерга етиб келди. Фарҳод азоб-уқубатлар орқасида ўзидан кетиб ётган вақтда донишманд Шопур унинг қошида пайдо бўлди. Илдам қадам бу элчи унинг тепасига бориши билан унинг атрофидан ёввойи ҳайвон ва қушлар қочиб кетиши. Шопур уни шундай бир аҳволда кўрдики, кўз кўрмагани яхши эди! На жисмида жон бор, на оғзида сўз. Шопур фигон чекиб, бошини кўкрагигача қуий тушириб, юзига кўз ёшлиарини ёмғирдай қуя бошлади. У Фарҳод юзига ёшлари билан гулоб сепгач, у шўрлик кўзини очиб, ўзига келди. Шопур уни, у Шопурни кўриб, икковлари наво тортиб, даҳшат билан йиглаша кетдилар. Икковлари бир бировларининг бўйнига қўл солиб, гоҳ у бунинг ҳолига, гоҳ бу унинг ҳолига йигларди.

Бу йиги-сиги ва нотинчлик шунча чўзилиб кетдики, буларнинг аҳволига тоғ ҳам, водий ҳам қон-қон йиғлади. Ниҳоят гамли Шопур Фарҳоднинг оёгини ўпиб, қўйнидан унга мақсад хатини чиқариб берди. Фарҳод хатни очиши билан, тани худди қаламдай озиб, бўшашиб кетди. Ҳазин ва интизор Фарҳод хатни ўқий бошлар экан, хатда ёзилган сўзларнинг мазмуни шулардан иборат эди:

XLV

Шириннинг Фарҳод томонига мактуб ёзгани, Фарҳод бу хатни ўқиб, Шириннинг сунбул сочидек тўлганиб, ақли озгани ва унинг номасига беҳудона жабоб ёзгани

«Бу дардли нома бутун дунё бўйлаб дардли ҳангамаларни солган у (тангри)нинг мақтови билан бошланади. У вафо 187 қилгувчиларни ўз қаҳрига нишона қилиб, уларнинг оғзига

айрилиқ жомидан оғу томизади. У ишқ аҳлининг куйиб-ўртанишларини ҳамма нарсадан юксак кўриб, ўз улуғворлиги билан эса уларга ўз жилосидан берган. У ногаҳон севги чақмогини чақар экан, бу чақиндан сарв оғочи ҳам, хашак ҳам баб-баробар кул бўлади. Агар у муҳаббат селига зулм қилиши буюrsa, у сел обод ерни обод ер, бузуқ ерни бузуқ ер демасдан баравар йиқади. Агар қайғунинг ели от қўйиб эса бошласа, машъал ҳам, безақдор шамдондаги шамъ ҳам баробар ўчади. Агар у меҳнат-машақат ўтидан тутун чиқара бошласа, кўр ҳам, кўзи очиқ ҳам бир-биридан қолишмасдан кўзи ачишиб, ёш тўкади. Агар у қайғу тоши билан ўз қасдини олмоқчи бўлиб қолса, ёқут ҳам, сув мунҷоқ ҳам бир хилда синиб ушалади. Сомонга ранжи ниҳоний бергани каби, каҳрабони ҳам сомон рангли қилиб яратган. Булбулнинг фион тортишига у сабабчи бўлгани каби, гулнинг ёқа йиртишига ҳам у ўзи сабабкордир. Зарранинг иссиқликдан безовталиги, порлоқ қуёшнинг ҳарорати, куйдириши ҳаммаси ўшанинг ўзидан».

Шу сўзлар билан у хатни бошлаб олгач, яна давом этган ёди:

«Меҳнат-машақатларнинг рамзи бўлган бу хат куйиб ёнаётган бир шамъдан парвонага эмас, бир самандардан бир оташхонага, яъни мендай бир заиф ва хаста жондан, малолат қалъасининг посбонидан ғаму, дарду фироқи тоғ-тоғ бўлган, дард-андух тогида қалъа тузган сенгадир.

Эй, кута-кута гариб бўлганим, менга етишмак давлатидан бенасиб бўлган шўрлигим, аҳволинг қалай? Ғам тоғини кўтари-кўтара не ҳолларга тушдинг? Бундай юк туфайли нозик танинг нима аҳволга жедди? Бу хил қаттиқ ғурбатда ҳолинг нима кечяпти? Аччиқ фурқатда қандай аҳволдасан? Фироқ ичидан тану жисминг нечук? Жисминг ўтга тушган ипдай тўлғанаётгани йўқми? Сочимни ўйлаб, кечалар тўлғанаэр экансан, жаҳон қўзингга тун каби қорайиб кетмаяптими?

Қошимнинг меҳробини эслаган пайтларингда, қоматинг янги ойдек букилмаяптими? Қўзимнинг хаёли ичининг қайгулар солганда, ҳар тарафдан балолар түғён қилмаяптими? Киприкларим ғамида уҳ тортганингда ҳар тола мўйинг бир тиканга айланмаяптими? Кўз қорачигимнинг хаёлини сурган чоғларингда ўз хаёлинги янги доғлар ўртамайдими? Еноқларимнинг гул япроқларини эслаб ўксинганингда, гулгун кўз ёшларинг юзингни гул-гул қилиб юбормаяптими? Қора холимнинг ғами кўнглингдан яралар очганда, ўша яралар устига чивинлар қўниб, сени безовта қилмаяптими?

Кўзларинг юзим ҳажрида ёш тўкиб турганда, қуёш юзига қарагинг келадими? Кўзинг лаъли лабларим ғамидан қон ёш оқизар экан, шу қонлар билан ҳар бир тош лаълга айланмаяптими? Тилинг менинг тўғримдаги гапларни гапирав экан, ўзинг билан ўзинг гаплашиб қолмаяпсанми? Агар тишларимнинг ёдида кўнглинг нола чекса, кўз ёшларингнинг томчиларини совуқ оҳинг дўлга айлантириб юбормаяптими?

Киши билмас оғзимни ўйлар экансан, йўқлик йўлида ўзингни йўқотиб қўймаяпсанми? Ҳазин кўнглингга занахданим билан жингалак соchlарим чоҳ билан занжирга тенг эмасми? Қулоғимдаги дурли исиргаларни ўйлаганингда кўз ёшларинг юлдузлардай бўлиб, кўзларинг инжууларга тўлмаяптими? Қадду қоматим ҳижрони сени душманлик билан қийнаганда, оҳингнинг дуди сарв дараҳтидай юқорига кўтарилилами? Менинг юришларимни кўз олдинга келтирган чоғингда жонинг ҳалқумингга келдими? Белимни ўйлаб, кўнглинг қийналиб қолса, у йифлаб қилдай, нолалар чекиб найдек бўлиб қолдими? Агар танимнинг кумушдайлиги сени ғамга солса, юзунг бу қайғулардан олтиндай сарғаярмиш. Сенинг юриштуриш жойинг тог ёки сахромикин? Ёнбошингдаги кўрпа-ёстиғинг қаттиқ тошларданми? Айшинг ҳумоси йўқликларга учиб кетиб, энди бойқушлар бошингга соя солишаётгани йўқми?

Юрап бўлсанг, йўл бошловчинг кийиклар бўлиб, қулон сенга ел қувар отларнинг ўрнини босар эмиш. Шараф билан Сулаймонликка етишибсан. Мен билан қилган аҳду паймонларингни унитиб қўйма, тағин! Ваҳший ҳайвонлар сенинг олдингда хизматкору, йиртқичлар эшигинг тагида мулозим эмиш. Тўрт оёқли ҳайвонлар ҳаммаси буйруғингга бўйин эгив, қушларнинг қаноти чодиринг эмиш.

Сен Сулаймонлик ўрнини эгаллапсан. Лекин менга сен Билқисга* кўрсатилган ҳурматни кўрсат демайман. Агар мен сенинг Билқисдай азиз ёринг бўла олмасам ҳам, лекин канизинг бўла оламан. Бирон нарса менинг Билқис бўлишимга монеълик қиласа ахир, Сулаймонга парилар ҳам тобеъ бўлган-ку! Агар менинг Билқис бўлишга ҳаддим йўқ бўлса, пари бўлишдан мени ким қайтара олади? Нима бўлар эдики, зулмни қасб қилиб олган фалак мени бир умрга сендан ажратмаса! Юрап вақтингда йўлдошинг бўлсан, дам олган чоғларингда қўлингдан ушлаб юрсам. Қундузлари сенга қуёш каби суҳбатдош бўлиб, кечалари соя янглиғ бирга ўлтирасам. Дунёнинг ўчакишидан кафтингга тикан кирадиган бўлса, мен кипригимни игна қилиб уни олиб ташласам. Қайғулардан озор

чекиб, бетоб бўлган вақтларингда доим бошинг қўйнимда бўлса. Агар ётадиган ўрнингда чўп-хашак кўрсам, қани энди сочим билан уни ҳеч кимга билдирмай супириб ташласам.

Кўнглингда агар гардан қайғу бўладиган бўлса, кўз ёшлиларим билан ер юзига сувлар сепсан. Агар бошингга азоб-уқубат шоми муттасил тушадиган бўлса, юзимни очиб, ундан қуёшни кўрсатсан. Агар узун кунлар сенинг жонингга қасд қиласдиган бўлса, мен сочимни тўзгитиб, сенга анбар ҳидли тунларни еткурсам. Юзумни юзунгдан олмасдан, кўз ёшларингни енгим билан артиб юрсан. Агар сендаги жунун туморни қўймасб қолса, қўлимни бўйнингга ташлаб юрсан.

Агар юзингни кўришга кўзгу сўрайдиган бўлсанг, юзимни юзингга тутиб, рўпарангда турсам. Ўтли кўнглинг қайнаб, чанқайдиган бўлсанг ўз лабимни булоқ қилиб, сенга тутсан. Ҳар дам сен билан ҳамдам бўлиб, кечаю кундуз сенга маҳрамлик қиласам. Кечалари мажлисларингнинг шамъи бўлиб, кундузлари ҳам ёринг, ҳам дўстинг бўлсан!

Нима қилайликки, бу тез айланувчи фалак сени бир томонга ташлаган, мени эса бутунлай бошқа томонга. Киши ўз қўксини юз пора қилгани билан фалакнинг зулмига қандай чора қила олади?! Қимки фалакнинг зулмларидан норози бўлса, хафа бўлса, у ўз жонига зулм устига зулм қилган бўлади.

Сен балолар кишанига қанча боғлиқ бўлма, балолар бўғовига қанча мубтало бўлма, сен тортган ғаму дардларнинг бундан ортиқ бўлиши мумкин бўлмаса ҳам, бало ва қийинчиликларингнинг чегараси бўлмаса ҳам, бироқ жаҳондаги ҳамма кишиларга маълумки, сенинг қўлингда қаттиқ тошлар мумдай эрийди. Дарду андуҳ чекишга журъатинг етарли, ҳар қандай балони тортишга сабру тоқат кўрсата оласан.

Гарчи менинг фурқатим туфайли қанча заифлашиб қолган бўлмагин, нима қилса ҳам, эр кишисан-ку! Паҳлавон ҳам сен! Агар ҳижрон оғир келиб, түғён кўтарганда ҳам, бир оҳ тортиб, кўнглингни бўшата оласан. Машаққат ўтлари жисмингга туташганда ҳам, сен унга кўз ёшларинг сели билан таскин бера оласан.

Бирон дардга учрасанг, сен ҳар томонга кета оласан, физон тортиб, йўл босиб, уни ўзингдан дафъ эта оласан. Қўксингга ғам-ғуссалар ўз тошини, жонингга эса меҳнат-машаққатлар ўз калтагини урса ҳам, бунга қарши сен нима қилма, сенга бирор бир нарса демайди. Ошиқларнинг иши шу хилда тузилган.

Бироқ мен — зору, заифу оёғи синиқ эса бошдан-оёқ ҳамма аъзоларим ушалган. Айрилиғинг қиличидан жоним юз по-

ра. Жонимгина эмас, нотавон жисмим ҳам шу аҳволда. Ҳажр ўтида жоним ҳам куймоқда, кўнглим ҳам. Фақат қуядигина эмас, юз қатла кул ҳам бўлиб кетган. Ичимга севгининг алангаси туташган, туташгангина эмас, бошимдан ошиб ҳам кетган. Ичимда юз ўт алангалаңгани билан, нафасимнинг тутунини чиқаришга қайдан чора қидирай? Кўзларим лаъл тошининг кони бўлгани билан, ундан бир қатра оқизиш имкони бўлмаса нима қиласай?

Хотин киши қулундай ҳар қанча бўй бермас бўлгани, сарв дарахти ва сафсар гулидай қанча тик ва озод бўлгани, гўзаликда моҳитобон, балки ундан ҳам ортиқ бўлгани билан, унинг дилраболик қилиб, вафо аҳлига вафосизларча ноз-каравшма кўрсатгани яхши бўларди. Лекин у шўрликнинг бирорни севиб қолиш каби ташвишдан худо сақласин! У вақтда унинг қошлирига ҳижрон тугунлари тушади. Бошига ҳам ишқ чигаллиги билан боғлиқ ишлар тушади. Оқибатда эса у на севги ўтида куйишга чидай олади, на ундан хароб жонини қутултира олади. Нотавон бир чумоли ўзи оёқ остида қолган бўлса-да, бунинг устига уни ўлдириш учун юз аждаҳо куч кўрсатиб турган бўлса, халойиқнинг оёғи остида эзилиб тамом бўлган бечоранинг юз аждаҳо чангалидаги аҳволи нима бўлади? Агар оламда беаёв бир чақмоқ чақилган бўлса, рўпрада турган хашак унга бардош бера оладими?

Бу зору бедил ошиққа яна шуниси қийинки, у шўрликнинг жонига ошиқликнинг ўзи мушкул бир иш бўлиб турган пайтда, унга бошқа томондан юз шунчай афсуслар ҳам билдирилади. Яна бир томонда парда ичиди ор-номус сақлаши кераклиги-чи! Ахир, туну кун яширинча юз туман тўлғангани билан, номусини сақлай билмаса, буларнинг ҳаммаси ҳеч бўлиб кетади. Севгувчи кишининг номим булғанмасин, уятли бўлиб қолмай, деб, бу гапга риоя қилиши жуда ҳам қийин иш экан. Унинг охи етти кўкнинг ниқобини учирса-ю, лекин у ўз юзидан уят пардасини кўтара олмаса — нақадар оғир!

Мен сенинг дардинг меникидан кам демоқчи эмасман. Сенинг ҳам, менинг ҳам дардимиз жуда кўп. Аммо юз шунчай янги дарду ҳасратлар, чексиз ғам-қайгулар билан, бари бир, яна сенинг ғурбатда тортаётган азобларингни эслайман ва ҳазин жонимга юз бор зулм қиламан. Севгингга асир бўлиб, тортган оҳларимнинг садоси кўклардан ўтса ҳам, бу фигонларни бирор марта ҳам бемалол торта олмадим. Айрилиқ кунларини ҳам бирор гал дами хушлик билан ўтказа олмадим. Душман қўшинларимни, тожимни олди, мулку кишваримни талон-торож этди. Менинг қўшинларим иши юришма-

ган бойқушдай, тоғ орасидаги бир гор ичидә қамалиб ётибди. Бундай ўлканинг шоҳи ҳам, гадоси ҳам бошдан-оёқ душманга тутқиндир. Улардан қамалдагилар жонларидан умидларини узганлар. Йочиб қутулганлар эса доим ҳавф-хатарда.

Халқнинг бошига тушган бу ишларнинг ҳаммасига менинг севгим сабаб. Одамларнинг қарғишларидан эса қулоқларим битиб кетди. Халқ олдида уятга қолганим жонимга қасд қилимоқда. Миҳинбонудан уялицим эса тириклигимни ўчирмоқда. Лекин шунча қийинчиликлар бўлишига қарамай, юз эмас, минглаб шу хил дағдағалар бўлгани билан, ҳар замон-ҳар замонда сени кўриб турсам, тангрига қасамки, қайгум қолмасди!

Ҳозир мен фироқингдан ўлганман. Юз ўлгандан ҳам ҳолим баттар. Менинг тириклигим сенга етишмоқ тилаги билан боғлиқдир. Бу тилак эса бир умрга сен билан бирлашиш истагидан ибораттир. Сенинг ҳажрингда агар юз йил ғусса чекканимда ҳам сенга етишмоқ тилаги бор экан, бу билан мен хурсандман.

Сендан илтимос шуки, бир паришон маъшуқанг нақш этган бу паришон номани ўқиб, мазмунидан ҳисоб қиласанг ва марҳамат билан менга жавобини юборсанг. Сенинг бу хатинг ҳар қайғуда жонимнинг бошпанаси, тумори бўлса, бало ва ғуссаларда омонлик хати бўлса! Сен менинг ҳолимдан огоҳ ва хабардор бўлсанг! Тездан жавобингни кутаман. Қолганини худо билади!

Фарҳод бечора бу хатни ўқиб, ёмон аҳволда қолди. Жисми нол^{*} каби буралиб кетди. У баъзан ўзида йўқ фигон тортар, бирпастдан кейин эса ўрнидан туриб, у ёқдан-бу ёққа юра бошлар эди. Гоҳ ўзига келиб, гоҳ ўзидан кетиб, телбаликнинг талай белгиларини кўрсатди. Телбалик орқасида у қанча кўп оҳу нола тортмасин, бари бир, хат ёзмай иложи йўқ эди.

Шопур хат ёзиш учун зарур бўлган асбобларни олиб келди. Бу, мушк бўйли сиёҳ билан оқ қоғозни бирлаштириши керак эди. Девона ҳам ўзини бир нафас йигиштириб олиб, хат ёзишга ўлтириди ва дарду бало шарҳини бита кетди. Сўнг хатни Шопурга бериб, тезда жўнатди. Ўзи эса яна ўша дард ўтлари ичидә қолди.

Хат элтувчи номани олиб югурди, бир амаллаб, қўргоннинг ичига ҳам кирди. Ойюзли Шириннинг олдига етиб келгач, у ер ўпиб, хатни ерга қўйди ва ўрнидан турди. Гулюзли эса йиглаб, бир хилватга, саройдан ўтиб, қайгу ҳужрасига кирди. У хатни очиб ўқий бошларкан, ғам достони бўлган бу хатда қуйидагилар ёзилган эди:

* Н о л — қамиш қалам ичидаги ингичка томир қилтириқ.

XLVI

Фарҳод мактубини Ширин ўқиб, изтиробга тушгани, кўнгил қуши ўз мажнуни томон қанот қоқиб, уни кўришга кўзи учгани

«Ғамнинг бу қораламаси у тангрининг номи билан бошлади. Чунки оламнинг қораси ҳам унинг қаламининг нақши дир. У қоронги кечани ёритиш учун ҳуснининг шамъини ёқиб, ишқ яшинининг ўтидан нур чиқарган. Севги ўтидан тутун чиқариб, дард элининг эса хонумонини қорайтирган. У бировларнинг гўзаллигини қўёшдай оғатли қилиб, одамларни эса заррачалардай тўзитиб юборган. Ошиқлар шу заррачаларга ўхшаб, унинг атрофида сарсон-саргардон экани билан мамнундирлар. У бировларга ўз ўлкасидан баҳра олдирмай, гариблик шаробини унга оғудай аччиқ қиласди. Еру диёр дардларини қаттиқ қилган, айрилиқ пиёласини ҳам аччиқ қилган унинг ўзидир. У бировларга гарибликни макон қилиб қўяди ва жонига дунёда бор одамларни душман этади. Уни яна дўст билан севинтириб, одамларнинг унга душманлигидан парво қилишига ўрин қолдирмайди. У элни ғамгин ҳангамалардан халос этиб, севгилисининг хати блан суюнтиради. Қайгулар тоғини бошдан-оёқ қаттиқ тошлардан ясаган, у тоғда севги аҳлини овора қилган, муҳаббат даштини балодан қилиб, у саҳронинг ҳар бир чумолисини аждаҳога айлантирадиган ҳам унинг ўзидир».

Бир оз вақт шу хилда мақтovлар айтиб, сўнг у баҳтсиз бир одам сифатида шундай деган эди:

— «Меҳнат-машақват ўтининг достони бўлган бу мактубнинг қораламаси ғам-гусса тутунидан нишонадир. Бу хат тикандан сарвқомат ёсуман гулига, янада тўғрироги, дўзахдан жанинат богига йўлланмоқда. Дўзах ҳам эмас, оҳ тортган кунда оҳининг ҳар бир учқунидан бир дўзах пайдо бўлган,

яъни мен бир нотавон гаридан, ўқсик кўнгли хаста жондан туғилгандан, кўнгли ўзининг жонига бало бўлгандан, кўнгил қўйгани жонидек чиқиб кетгандан бўлиб, бу хат шундай бир жононгаким, уни жонон дейишга ҳам, жонон эмас, жоним дейишга ҳам ҳаддим йўқдир.

Бироқ мен бу гапларни гапирар эканман, телбалигим учун узр сўрайман. Чунки мен ўз девоналигим билан жаҳонга машхурман. Менга бу одат бир паридан, паридан ҳам эмас, одамларнинг сарваридан теккан. Модомики, менинг ишларим телбалик билан боғланган экан, девоналарга ўхшаб гап гапирсан, бунинг ажабланадиган жойи йўқ. Девоналарнинг гап-сўзлари ҳамма жойда ҳам ақлли одамлар олдида беҳуда бўлиб кўринади. Мен бир пари ҳақида ҳикоя қиласар эканман, хато қилсан ҳам ҳечқиси йўқ, негаки девонаман. Лекин менинг севгилим Лайлига ўхшаб кетар экан, мен ҳам Мажнун сингари кўнгилни бўшатиб олай.

Эй гўзалим, маҳвашим, иффатини сақлаган, жаҳон маҳвашларига подшоҳ бўлган севгилим! Сенинг сўзларинг олдида сўзлашга ҳаддим йўқ. Менга лоақал итларнинг билан сирлашиш ҳам катта гап. Кўчангдаги итларнинг аҳволи қалай? Улар фарогат билан умр кечиришяптими? Қийналишаётгандарни йўқми? У итлар кечалари кўчангда ҳуриб, фарёд қилгандарида мендай, йўқолиб кетган итни ҳам ёд этишадими? Улар тўпланишиб, ўзаро можаро қилишганларида, ўртада менинг ҳам ҳеч йўқлаб қўйишадими? Суяқ гажиб, бир-бирларига қаҳр ва душманлик кўрсатгандарнида, менинг қуриб-қақшаган гавдамни ҳам эслашадими? Тош билан янчилган бошларни овқат қилиб еяётгандарида, менинг бошимни қандай тошлар гажиётганини улар билишадими? Чанқаб тиллари сувга чўзилганда, менинг кўз ёшлиларим уларнинг кўз олдига келмайдими? Итбоқар уларнинг бўйинларига занжир тақар экан, менинг оёқ-қўлимдаги занжирлар уларнинг ёдларига тушмайдими? У итлар ўз бўйинларидаги тасмалардан завқланар эканлар, менинг бўйнимга тушган бу занжирларни унудишидими? Улар ётиб, сенинг остонангга бош қўйганларида мен нотавонга ҳам жой қолдиришадими? Бошимга қазодан этишган бу аҳволларни билиб, ҳар оқшом менинг учун улиб, аза тутишмайдими? Ўз тирноқларини қонларидан хино рангига бўяганларида, менинг кўзимдан оқсан қонларни соғинишмайдими? Бўйинларига арқон боғланар экан, менинг бўйнимдаги юзлаб кишанлардан хабарлари бормикан? Ўша итларнинг ичиди бир заиф ит ҳам бор эди. У ит худди менга ўхшаган бемадор, мажруҳ ва озғин эди. Унинг этсиз танаси, суюклари, бўгинлари мashaққат илига тушган тугунларга ўхшарди.

У юзини кўрсатишга бошқа итлардан уялиб, икки қулоғини юзига парда этиб, ёпиб юради. Унинг ўз думини судраб юриш одати бўлиб, ҳадеб шу юкни кўтариб юришдан ҳориган ҳам эди. Гавдаси ўлимтик устига тўпланишган қаргалардай озғин, доим пашшаларга ем эди. Жисми эса менинг жисмимдай тимдаланган, боши менинг бошимдай доим қайгу тупроғида эди. Менинг ичимда айрилиқ ўти қанча яраларни пайдо қилган бўлса, унинг баданида ҳам шунча қўтирининг яралари бор эди. Менинг яраларим қонларнинг остида ниҳон бўлгандай, унинг яраларини ҳам қонлар яшириб туради. Заифлик ўтидан менинг жоним ўртангани каби, унинг ҳам юзингни кўриш хаёли билан кўзи доим тўрт эди. «Ким вафодороқ?» деб, иккаламиз жанжаллашар эдик. Муҳаббат шартидаги ҳам бир-биримизга даъвомиз бор эди. У ит менинг нотавон аҳволимни ўзиникига ўхшашиб топиб, менга улфат бўлган ва осто-наингдан жой олган эди. Унинг аҳволига ачиниб, бойлар овқат бергандай, унинг ўзи ҳам менинг аҳволимга шундай ачинар ва раҳм қиласарди. Шу хилда мен у итда одамгарчиликдан нишоналар кўриб, уни кўзимнинг қорачиғидек сақлар эдим. Менинг кўзимдан оқаётган қонларни кўриб, унинг ҳам кўзидан қонлар оқарди. У менга, мен унга ўртоқ эдик. Менга ёрдам кўрсатиш унинг ҳам доимий одати эди.

Бу хил заифликлар билан бўлиб у ит шўрликнинг аҳволи қандай экан? Эй тангirim, унинг ҳоли меникайдай эмасмикан? У сенинг осто-наингдан паноҳ топган экан, гоҳ-гоҳи мени ҳам кўзлаб қўярмикан? Унинг кўнглидан ниҳоний дардлар қаторида мен ҳам ҳеч кечаманми? У ўз устидаги яраларни ялар экан, шу вақтда менинг яраларимга малҳам йўқлигини билармикан? Унинг қадами баъзи-баъзида сенинг кўчангга босилганда, дунёда мендай бир итнинг борлигини ҳам унутмайдими?

Аҳвол шундай экан, мен сенга қандай қилиб жонимни фидо этишим мумкин! Мен ўша итга фидо бўлсан ҳам бас. Менда сендан ҳол сўраш учун мадор йўқ. Ўша итнинг аҳволини билиб олсан ҳам катта гал.

Сен ўз хатингга талай инжулар қадаб, илтифотлар учун талай нақдиналар харж этибсан. Мен бу мактуб олдида бир сўз айтишга ожизман. Бу хатнинг ҳар бир ҳарфига жоним садақа бўлсин! Сен ўз хатингда: «Менда ҳам дарду ғам кўп!» дебсан. Бу гапингдан дард билан парвариш топган жоним ўртаниб кетди. Мендай ошиқларнинг юз туман минги ўлганда ҳам сенинг кўнглингга асло ғашлик тушмасин. Сен менга хитоб қилиб: «Сен гарчи нотавон бўлсанг ҳам, ғам чекишига келганда пахлавонсан!» дебсан. «Агар тоғ бўлсанг ҳам

сенинг тешанг олдида шарманда, арслон бўлганда ҳам панжанг олдида тубан!» дебсан яна. Мендаги у куч ва савлат қаёқда дейсан. Энди нафас олишга ҳам қувватим қолмаган. Мен шундай зору ожиз бир чумолиманки, мендай ожиз чумолйни бошқа топиб бўлмайди. Менинг олдимда оддий бир кесак ҳам бало тоғидай, ҳар қандай тола ип эса аждаҳо бўлиб кўринади. Шундай вазиятда сенинг ғаминг менга куч ва ҳарорат беради. Ана шу дардни тортишдан жоним қувват топади. Сенинг ишқингдан таним ҳар қанча куч олгани билан, лекин ишқ шундай нарсаки, аждаҳони чумолига айлантириши мумкин. Шундай экан, чумолига оёқ ости бўлиб турганнинг аҳволи нима бўларди, ўйлаб кўр!

Сен ўз хатингда: «Тахтим, давлатим, ўлкам, қўшинларим — ҳаммаси шу ишқинг орқасида душманнинг қўлига тушиб кетди, душманнинг зулмидан ҳаммаси талонга учради. Мен билан Михинбону қалъя ичида қолдик. Бу қалъя эса машақатлари билан тоф ичидаги сен турган қўргондан қолишмайди», дебсан. Мен бунга жавоб айта олмайман. Лекин жавоб айтадиган бўлсам, тегишли жавоб айта оламан.

Сен битган сўзлар бошдан-оёқ рост. Аммо аввалдан тангрининг истаги шундай бўлган бўлса нима қилайлик? Кишининг бошига қазо нимани солмасин, унга кўнишдан бошқа яхши чора йўқ. Сенинг ўлкангга, фақат ўлкангга эмас, қўшинларинг ва хизматкорларингга ҳам нима бўлганини яхши биламан. Бироқ сенинг одамларинг ва сипоҳларинг сенга бўйин эгадилар, қуллугингни қиласидилар. Ҳатто ўзларини оёғинг остидаги тупроқ деб ҳисобладилар. Агар сен мени ўша аскарларингдан биттаси деб, биттаси ҳам эмас, уларнинг ичида энг тубани деб билсанг, ўртага инсофни қўйиб, бу можароларни яхшилаб ўйлаб кўр. Чиндан ҳам сен тортган жабру жафоларинг мен бошимдан кечирган балолар билан тенглаша оладими? Агар сен мени ўзинг илгаридан шу азобларга лойиқ әдинг, менинг одамларимга эса бу айланувчи фалак бекорга зулм қилмоқда, десанг ҳам нотавон жонимни уларга фидо қила бераман. Нима қилмоқчи бўлсанг ҳам менинг бу хаста жоним ҳаммасига тайёр.

Агар сен бу гапларга қаноатламасдан бўйнимга жиноятларни юклайверадиган бўлсанг, балки мен сенинг йўлчингда тупроқдан кам бўлганим билан, ўзим тупроқдан чиққан одам эмасман. Менинг ҳам ўз диёrim бор эди. Диёrim халқининг куч-қуввати ҳам етарли эди. Отам, эҳтимол, хоқон бўлган бўлса ҳам. Хоқон бўлгандан кейин неча иқлимга ҳукмдорлик қиласан. Шундай экан, менинг бошимга ҳам тож тегиб, оёғим

остида фил суюгидан ясалган таҳт турган бўлиши ҳам мумкин. Хитою Чин ўлкасида ўн икки минг шаҳар менинг ҳукмимдан баҳра топиб, шуларга лойиқ қўшин, давлат, бу сultonликка яраша дову дастгоҳ бўлган бўлса ҳам ажаб эмас.

Бироқ ҳақиқий ишқ эмас, мажозий ишқнинг қўшини мени талон-торож этгандан кейин, балолар тўдасининг ичидаги бечораҳолга тушиб, мулку диёримдан ҳам овора бўлиб қолдим. Менинг бу ҳолимни кўриб, аскарлар ва хизматкорлардан туман минг одам мотам тутиб, селдай кўз ёшларини оқизиб қолдилар. Ота билан онам аза очиб, неча минг шаҳар ҳалқи эса азоб-уқубатга қолди. Бу айланувчи фалак уларнинг ҳаммасини менинг учун йўқ қилиб, менинг жисимимни тупроқ билан тенг қилди қўйди.

Яна қараки, у фалак ҳодисалар тошини отиб, дард бериб, тупроққа айланган бу жисимидан чанг чиқармоқда. Азалдан менинг қисматим севги бўлиб, қазо манглайимга дарду азобларни ёзив қўйган экан. Мен энди бунинг учун кимдан ўпка қиласай? Таънанинг қиличини кимга урай? Узимни бўлмаса, кимни ёзгурай? Мендек юзта Фарҳод билан туманча Хисравнинг йўқ бўлиб кетиши қазо олдида бир дона арпача гап. Қазоий осмонийдан бирорвга бир иш етса, уни бир кишига тўнкаш тўғри эмас.

Қаерда эдим? Телбалигим мени қаерга бошлаб келди? Шунча беҳуда гапларни девоналик билан айтиб қўйибман. Чунки мен бу хатни ёза бошлаганимда ҳушимдан кетган эдим. Телбалик билан нима ёзганимни ҳам билмайман. Мен бир девона, ўзимдан огоҳ бўлмаганим учун янглиш гапларни ёзив қўйдим. Худо ўзи кечирсин. Бу сўзларни ёзишда қалам йўл қўйган хатоларни ҳам афв эт. Чунки телбаларнинг гуноҳи азалдан кечирилган, ёзилмайди!»

Шундай қилиб, Фарҳоднинг қалами қоғоз устида юришдан тўхтади. Гапнинг охири эса «Тамом бўлди! Хайр!» деган сўзлар билан тугалланди.

У парисурат ушбу мактубни ўқиб бўлгунча ичидаги юз бор ҳаяжонланди. Хат унинг танига ипдай чирмалиб, унинг бетоб жисми у ип билан бирга эшилгандай бўлди. У ҳар нафас оҳу нола тортиб, юзини ерга урас, қадди ғамлардан гоҳ эгилиб, гоҳ тиккайр эди. Шу тарзда у оҳининг алангасини кўкдан оширди. Аланга эса унинг сабру қарорини ўртарди. Жигари куйган Фарҳоднинг тирик эканини билиб, у ҳарлаҳза кўнглидан хурсанд бўлса ҳам, бироқ унинг фурқатидан ҳар нафас нола тортар, ҳасратидан эса «Во ҳасрато!»

Ширин бу ажойиб хатни Михинбонуга кўрсатди. Хат бошдан охиригача ёқимли гаплар билан ёзилган эди. Михинбону ҳам хатни ўқиб чиқиб, кўп изтироб чекди, лекин дардига даво топа олмади. У бечоранинг аҳволини, унинг шоҳлар дарёсидан чиққан инжу эканини тамоман тушунди. Иккевлари кўз ёшларидан талай дурлар сочиб, Фарҳоднинг ҳолига қайтурсдилар.

Улар Шопурнинг ҳам иззат-ҳурматини жойига қўйдилар. Уни бурунгидан баландроққа ўтқазган эдилар. Улар Фарҳоднинг аҳволини сўрар, у сўзлаган сари булар йиглашарди.

Бир умр айрилиқда қолган одам умидларидан тамоман ноумид бўлиб турганда, у бирдан ўз умидига етса қандай яхши бўларди. Эй тангри, Навоийга талабини шиор қил. У қанча ноумид бўлса, шунча умидвор эт!

Эй соқий, мени бир дам ҳам шаробдан айрма. Мени ҳам дардлардан ноумид қилиб қўйма. Мени тилакларимга етиш билан севинтириб, мен истайманки, ўзинг ҳам тилагингга ет!

XLVII

Фарҳод кўнгли жароҳатлари Ширин номасининг ҳаётбахи сўзларидан ўнгалмоқта юз қўйгани; Ширин бағри ҳароратлари ҳам Фарҳод хати мазмунидан таскин топгани; бу муҳаббат занжирини Шопур ҳаракатга келтираётганини Хисрав билиб қолиб, уни азоб кишинига солгани ва Фарҳодни ўлдириш учун чоралар қидиргани

Бу маҳфий сўзларнинг чигалларини ёзадиган киши маъноларга қўйидагича йўл бошловчилик қилди:

Шопур танаси бўлак-бўлак бўлиб, жони қийналиб кетган икки нотавондан бир-бирига ишқий мактуб ташиб юаркан, улардаги соғиниш ҳангамаси яна ҳам қизиди. Хисравга эса 198

хабар етди: ўртада бир элчи бор әмиш, у элчи ҳам әмас, балки ўтакетган жосус әмиш, у ойюзли Шириидан Фарҳодга, Фарҳоддан эса у ойга бор хабарларни етказиб туармиш, икковининг ўртасида севги бозори шундай қизибдики, бунинг орқасида юз хил фитналар қўзғалиши мумкин; бир томондан девона Фарҳод чўлдан, қалъада қамалиб ётган паризод эса иккинчи томондан келиб, бир-бирлари билан қўшилишиб, юз хил ҳийла ва найранглар кўрсатишиб, бир томонга қочиб кетишлари ҳеч гап әмас, кейин Хисрав уларнинг чангини ҳам топа олмай қолади, бу иш юз бергандан сўнг уларнинг дардими тортиш фойдасиз, мабодо қийналиб-қисталиб, уларни топган тақдирда ҳам, бу ишни бир ёқлиқ қилиш учун анча овора бўлиш керак бўлади, агар бу девона Фарҳод ҳурнасаб гўзални ёнига олиб, ўзининг девсифат отини минишга улгурса унга юз минг одам тенг кела олмайди, у одамларнинг ҳар бири Рустамдай бўлса ҳам фойдасиз, Фарҳод бу тоғдаги қалъада турган вакътда, телбага ўхшаб бош-оёғи яланг, гавдаси ҳижрон туфайли зору забун, қомати ғам тошини кўтара бериб эгилган пайтда ҳам душман томонга бир тош отиб, Хисравгина әмас, унинг бутун қўшинининг кўнглини чил-чил қилиб юборган эди; шундай экан, у фалакка ўхшаш отини миниб олса, қўлига хунрез қиличини тутса, унда унинг орқасидан қувиши Хисрав учун хом хаёлгина бўлиб қолади.

Бу сўзларни эшитган Хисрав Парвезнинг кўнглига тафаккур ўти тушиб, тез ёна бошлади. У тезлик билан бечора Фарҳод турган ердан тортиб сарвқомат Ширин жойлашган ергача бўлган масофанинг ҳаммасига пистирмалар ясатди ва бу пистирмаларга ашаддий ёвларни жойлаштириди. Улар ҳар бир ўтган-кетган одамни тергаб, уларнинг ишларини текшириб туришлари керак эди. Агар бу йўлларда ҳали айтилганлардан бирортаси қўлларига тушиб қолса, тезлик билан Парвезнинг олдига олиб келишлари керак эди. Парвез эса уни ўзи билганича қиласди. Буйруқ шундай бўлган эди.

Тасодифан шу икки-уч куннинг ичиди Шопур Фарҳоднинг олдига борадиган бўлиб қолган ва шу йўл билан унинг оёғини ўпишга баҳона топган эди. У, париоузидан яна бир ҳат олиб, Фарҳоднинг олдига тонг елидек кетиб борарди. Хисравнинг одамлари излаб юрган кишиси бўлмиш Шопурни тутдилар. Тинтиб кўрганларида, унинг ёнидан ҳат чиқди. Ҳар билан бирга Шопурни зудлик билан Хисравнинг олдига жўнатдилар. Тақдир шундай ишларни аён қилгандан кейин, Хисрав, албатта, жуда севиниб кетди. Ҳалиги қўйган одамларига шундай мушкул ишни осонлик билан ҳал этганлари учун ҳадялар берди. У ўз бошини қаламдай қуи солиб, ҳалиги

ажойиб хатни очиб ўқиди. Хатнинг анбар ҳидли ёзувлари Парвезнинг бошидан қалам учидаги қорадай тутун чиқарип юборди.

Бу хатнинг қораламаси меҳнат шамъининг куйиндисидан, бало бозоридаги қора мушк майдасидан эди. Бу хат ғам аҳлиниң қора мотамидан, йўқ хато қилдим, улкан қронгиликнинг ўзи эди. Бошдан оёғигача дард ва ғамдан нишон берган бу мактуб бир бутун ҳолида меҳру муҳаббат достонидан иборат эди. Унда айрилиқ ҳазонининг кетишидан хушхабарлар берилган васл баҳори яқинлашиб қолганига умидлар билдирилган эди. Хатнинг сиёҳи севгининг дилрабо мушкидан бўлиб, ҳар бир ҳарфидан муҳаббат иси анқиб турарди. Гаплар муттасил самимият билан ёзилган бўлиб, ҳар бир сўздан юзлаб яхшилик нишоналари кўзга ташланарди. Ҳар сўз вафо тўғрисида борар, ҳар бир сўздан уларнинг бир-бирларига фидо бўлмоқчи эканликлари маълум эди.

Хатда бундан илгари мактублар ҳақида ҳам талай сўзлар айтилган бўлиб, бу сўзларнинг мазмуни меҳру вафодангина иборат эди. Вафо тўғрисида ваъдалар, аҳду паймонлар айтилган, бу аҳду паймонлар имонни ўртага қўйиб ишонтирилган эди.

Мактубда Парвезнинг номи ҳам кўп марта зикр этилган, уни гоҳ золим, гоҳ қонхўр деб аталган эди. Арманга келиб, уни бутунлай вайрон қилгани, халойиқнинг жонини горат этгани ҳам айтилган эди. Унинг севгиси ҳақида юз минг таъналар билан шундай дейилган эди: «У севги сирларидан гапирмаса ҳам бўлади. Модомики, у қилич кўтариб туриб, ишқ ҳақида лоф урар экан, унинг бу беҳуда гапларини ким маъқуллаши мумкин? Аҳли ишқ бу хил сўзларга қулоқ солмайди. Чунки шоҳлик бошқаю ошиқлик бошқадир. Ҳақиқий ошиқ ўз севгилиси учун жонини фидо этиши, маъшуқа истаса, жонини аямаслиги лозим. Агар ошиқ шунаقا бўладиган бўлса, унинг йўқолиб кетгани, висол иқболидан бутунлай маҳрум бўлгани яхши. Бундай ошиқнинг истак чўққисига этишмогидан худонинг ўзи арасин! Парвез севгига муродга этишни ўз слдига мақсад қилиб қўйибди. Лекин унинг менга эришиш ҳақидаги ҳаёли хом гапдир. У, бу йўлда анчагина уриниб, жиiddу жаҳд кўрсатмоқда. Аммо унинг барча ҳаракатлари бутунлай беҳуда ҳаракатлардир. Менинг жиссимдада жондан асар бўлар экан, ишим қўргонда ундан ўзимни асраш бўлади. Мабодо тақдир мени унга асир қилиб қўйса, одам ўлимдан ёочиб қутула олмайди-ку! Мен у вақтда ўз баданимни ханжар билан тилиб ташлайман. Лекин висолимдан уни баҳраманд этмаяжакман!»

Парвез ана шундай оташин талай сўзларни бир-бир ўқиб чиқар экан, дарду бало ўти жонини ёкиб, бадани титраб-қақшаб кетди. Агар Парвез инсоф билан ўйлаб кўрса, Ширин ёзган гапларнинг мағизини чақса эди, олийжаноблик, ҳақиқат ҳаммаси унинг томонида эканини тушунганд бўларди. Бироқ салтанат орияти, гурури ҳамда ҳавои нафс истаги уни инсоф томонга ўтишга ҳеч йўл қўйимас, кўнглига турли қингир-қийшиқ фикрларни соларди. Хисрав Шопурни занжирга солишини ишора қилди. Ўзи эса Шопурдан ҳам баттар ғам занжирида эди. Бузург Уммидни яширинча чорлаб, бу пинҳоний можароларни ўртага солди:

— Юз берган бу иш қайғусидан жоним чиқай деяпти. Қоним кўнглимдан кўзимга қараб оқмоқда. Менинг бу дардимга бир чора қил. Бўлмаса билиб қўйки, ҳалок бўламан. У ўзи дев, сўзи девона монанд, Фарҳод девдек боғлаб олиш йўлини тутиб, у раънони, худди дев одамни йўлдан озғириб банд этгандай ўзига асир қилиб олган экан. Бу ташвиши ичимга солсан, ўлишим турган гап. У вақтда менинг аҳволимга барча эл кулиши керак бўлади. Чунки ҳеч ким бундай ўлимни кўрмаган. Халқ бундай ўлимга кулади, лекин йигламайди. Бу аҳволдан келиб чиқиб, мен агар зулм қилишга бошласам, кўнглим бу билан ҳам, барибир, курсанд бўлмайди. Чунки мен ўзим биламан, у телба Фарҳод гуноҳсиз. Гуноҳсиз одамнинг қонини тўкиш эса ярамайди. Фикримнинг ипу арқогини сен энди узиб, менга бу ишда бир йўл кўрсат!

Икковлари бу хусусда бир-бирларига кўп афсоналарни гапириб беришди, бир-бирлари билан таълашиб, унинг фикрини бу, бунинг фикрини у рад ҳам этишиди. Охири шундай бир чорага гап тақалдики, бу макр, алдоқ, ҳийла ишлатишдан иборат эди. Улар шундай бир наҳе одамни топишлари керакки, унинг учун бирорни ўлдириш савоб ҳисоблансан. У девона Фарҳоднинг олдига бориб, шундай сўзларни айтсинки, бундан унинг баҳтсизлик ўти алангаланиб кетсин. У Фарҳоднинг олдига бориб, шундай десин: «Хисрав Арман шаҳрини олди. Тақдир унинг ҳамма орзуварини ушатди. Хисравнинг қила-диган иши энди Ширин билан айш суриш, Михинбону билан эса қадаҳ қўтариш бўлиб қолди. Бону унга Ширинни қўшиб қўйди. Ҳозир Хисрав билан Ширин ўзаро худди ширу шакардирлар. Бу билан Ширин Хисравни сендан ортиқ кўрди. Энди сенинг унга ошиқ бўлиб юришинг ўзингга лойиқ эмас. У сендан кетган экан, сен ҳам туриб кет. Унинг ишлари кўзлаган ерига етди. Сен ҳам ўз юрtingга кетиб қўя қол». Шубҳа йўқки, бу бўлмагур гап жойига қўйиб айтилса, албатта, унинг кўнглини Шириндан совутади. Бу сўзлар билан унинг кўнгли

совугандан кейин, у туриб, бир ёққа бошини олиб кетади. Бону билан Ширин ундан умидларини узганларидан кейин еса, ўртада муттасил давом этиб келаётган хафачиликлар кўтиради. Сўнг улар биздинг кучимиз олдида ожизликларини тан олиб, у ой ҳам бизга меҳрибонлигини кўрсатиб қолади. Агар бу тадбирлар ҳам унинг кўнглига таъсир этмаса, унда бошқа бир чорани яна қидириб топамиз.

Сўз ана шундай ипга тугилди. Парвез май сўраб, ўзи ҳам кудди май қўйилган қадаҳдай кулиб қўйди.

Эй соқий, менинг ҳам бир ташвишим бор. Бир пиёла шаробингдан бер. Шу ташвиш туфайли ажойиб бир мотамим ҳам бор. Уқубатлар қўшини жонимга қасд қилмоқда. Тезроқ менга қадаҳ тут, бўлмаса, қўлимдан чора кетиб бўлади.

XLVIII

Хисрав йўллаган ҳийлагар кампир тилёғламаликни жойига қўйиб, тоққа кетгани; Фарҳод бошига ажалдек етгани; унинг ҳаёт қушига қасд этиб, макр ишидан тузоқ қўйгани; макр донини сочиб жон қафасининг жисмини ўлим тоши билан уриб синдиргани ва умр булбулини учирив юборгани

Бу мотам йигичиси доғ ўртаб, сўзнинг юзига тирноғларини мана бундай уради:

Парвез ўша айтилган тадбирни кўрмоқчи бўлгандан кейин, унга ҳийлагар бир кампирни топиб келтиридилар. Қадди икки букилган бу зол кампирнинг бутун фикру хаёли фалак золиникига ўхшарди. Юзида макр чизизифдан ажинлар тушган, умрида тилидан бирор чин сўз чиқмаган бу кампир агар ўзи-

нинг шум ҳийла ва найрангларини ишлата бошласа, қўянида тош мумдай эрир эди. У тилёғламалик қилиб, афсун билан бир гапга бошласа, отага қизни, ўғилга эса онани олиб бериши мумкин эди. У агар макр ва ҳийла ишлатишга кўнгил қўядиган бўлса, Қуёшни хира ва хунук Зуҳал юлдузига ошиқ қилиб қўя олар эди. Осмон маккораси уни хола деб, макр ва фирибларда ном чиқарган Даллатул-муҳтола^{*} эса уни она деб атар эди. Ҳийла-тадбир билан ўша холани қиз ҳолига, Даллатул-муҳтолани ҳам ҳар оқшом қиз ҳолига солиб қўярди. Шу йўл билан у бу никоҳдан гўё қуёвнинг фойдасини кўзлаган бўлар, куёв эса Арастудай донишманд бўлганда ҳам гапнинг тагига ета олмай севиниб қолаверарди.

Агар у бир ишни тескарисига олишни истаса, бир сўз билан юз оилани буза оларди. У ўзининг фол очадиган нўхат доналаридан бирма-бир ҳукм чиқара бошлаганда эса, ҳалиқ унинг гапларига арпача шак келтирмай ишонарди. У ўз ҳукми билан юзта Буқрот ҳакимни мот қиласар, бисотида бундай макр ва ҳийла нўхатлари юлдузларча кўп эди. Бирорга зулм тиғини уришга келганда у жуда тез ўйловчи, тез ўйловчигина эмас, Фарҳодларни ўлдиргувчи эди.

Йиғинга уни чакириб келиб, бутун аҳволни яширинча унга гапириб беришди. Кўп ваъдалар билан унинг кўнглини иситишиди. У эса уялиб-нетиб ўлтирумай, ўрнидан туриб йўлга тушар экан:

— Фарҳод агар пўлат тоғ бўлганда ҳам мен уни бир афсун билан бир дамда тугатаман! — деди.

У кетма-кет неча кун чўл босиб, гоҳ даштлардан, гоҳ во-дилардан ўтди. Ниҳоят Фарҳод ўрнашган тоққа ҳам у етиб келди ва юкини ечди. Ўз кўнглида у юзлаб таҳликали ҳийлаларни тўқиб, тезлик билан Фарҳоднинг ҳисобини олиш учун бўйинни синдиригудек даражада кўп оғир тасбех доналарини тақиб олди. Ҳаромзодалик ва қаллоблик ипидан тўқилган юз пардасига, тутуриқсизлик матосидан тикилган әгнидаги қуроқ тўнига қараб туриб, Марям ички ҳарамдан лаззат топа олмагач, Тур тоғига истироҳатга келди, деб ўйлаш мумкин эди.

Фарҳод буни кўриб, дарҳол ўрнидан турди, унга салом бериш учун алифдек қоматини дол қилди. Сўнг унинг бу ерга келиш сабабини, бу келишдан унинг нияти нима эканини

203 * Даллатул-муҳтола — афсоналар бўйича ўз айёргиги билан ном чиқарган аёлнинг номи.

сўради. Кампир бошқа қиёфага кириб, чинакам жилвалар кўрсатиб, қалбаки сўзларни ишга солиб деди:

— Мен бир заиф ва хаста жон одамман. Одамлар билан ҳар қандай борди-келди ипларини узиб, ўн-ўн беш йилдирки, бир чет жойга чиқиб, жойлашиб олганиман. Ишим ўша ерда тангрига ибодат қилиб ётиш эди. Дунёда бирор билан ишим йўқ, тангридан ўзга бир кишим ҳам йўқ эди. Арман ўлкасида тинчлик барқарор бўлган пайтларда менинг аҳволим шу хилда ўтарди. Энди Парвез деган шоҳ келиб, фитна ўтини шундай аллангалатиб юбордики, халойиқнинг яшашига бўлган муҳаббати қолмади. Сен ҳам бу гапларни эшитган бўлсанг керак. Бу мамлакат халқининг аҳволи ўзгаргандан кейин, менинг ҳам аҳволим ўзгариб, тоат-ибодат қилишдан ҳам ҳеч қандай ҳузур топмай, энди эрта кунни кеч қилмай, дедим ўзимга. Халойиқдан йироқроқ бир ердан бир қоронги гор топай, ёнида оқиб турган булоги ҳам бўлсин, дедим. Тангрига қилган яширини ибодатдан ризқланиб, ў горга кириб кетганимча ундан ҳеч чиқмай, агар умрим лашкарига ажал ғолиб келиб қолса, ўша гор менга гўр бўлиб қўя қолсин, дедим. Шу хаёл билан ташвишланиб, кезид юрган эдим. Мана шу ер кўнглимга хуш келиб қолди. Гарчи мен ҳаётдан аллақачон қўлимини ювига бўйган бўлсан ҳам, лекин тирик эканман, шу тог орасида бўламан. Одамлар тўдаси вафосизларни ёдга олиб нима қиласди?! Мехру вафоси одамлардан әмас, шу қора тошлардан тамаъ қилиш керак бўлиб қолди.

Бу сўзларни Фарҳод эшитар экан, кўнгли жуда қувониб кетди. Кампир босган тупроқни табаррук санаб ер ўпди, илтимос билан ҳатто оёгининг доғларини ҳам ўпди.

— Эй, юзингда тўғрилик нури яққол кўриниб турган, юрагинг ҳақиқат сирларининг хазинаси бўлган одам!— деди Фарҳод унга.— Агар сен бугун дунёдаги одамлар билан ноитти-фоқ әкансан, худо ҳаққи, ҳақлисан. Жаҳон аҳлига вафосизлик одат бўлиб қолган экан, улардан вафо қидириш бўлмаган гапдир. Аммо маълум бўлиб турибдики, бирон нохуш иш юрагингни шундай ташвишларга гирифторм қилган. Ёки Арманда бирор ҳодиса юз берив, унинг губори кўнглингга юқдими?

Кампир жавоб берди:

— Эй ўғил, сўзларинг чин. Сўроғингга мен ҳам тўғри жавоб берай. Тинчлик, осойишталик бу ўлкадан хайрлашиб кетди. Тинчлик, омонлик ўрнига ёмонлик келди. Унда энди бало-офат беҳисоб даражада кўпайиб кетди. Лекин шундай вақтда яна бир иш юз берди. Михинбону билан Хисрав ярашди. Икковларининг яқинликлари ҳаддан ошиб кетди. Хисрав **204**

Ширинни ўзига никоҳ қилиш масаласини ўртага солган эди, Бону ҳам бунга розиллик берди. Ҳар икки томон висол бисотларини ёйиб, уларнинг одамлари ҳам айшу ишратга берилиб кетишиди. Фисқу фасод, бузуқчилик авж олиб, Ислом ҳам, дин ҳам бир четта суриб қўйилган. Тахту мамлакат май селига ботиб, дуруст одамлар бу ўртадан юкларини кўтариб қолишиди. Ҳамма ҳар тарафга хафа ва саргардоң бўлиб тарқаб кетгандан кейин, тақдир мен шўрликни бу томонга олиб келди. Лекин яна шуниси қизиқки, тинчлик, осойишталик расмларини унугланган бу жамоа ўртасига тангри мангулик бир хафачиликни солиб, ўша хурсандчилик қилаётган одамларнинг ҳаммасини муродига етишдан ноумид қилиб қўйди. Ноз-незматларга кўмилган шомнинг шамъидан нур кетиб, бу ўйинкулги мотам билан алмашди. Ўша гулозли, Ширин деганлари бўлаётган бу ишлардан жуда хафа экан. Уни Парвезга бермоқчи бўлганлари маълум бўлгач, кўкка қараб тинмай фиғон чекиб, ўзига дарҳол ўлим тифини урипти ва бу фусса туфайли ўзини ўлдирипти. Баъзилар уни Парвез менинг болимдан баҳра топмасин, деб заҳар ичган дейдилар. Шундай қилиб, янгигина кўкариб келаётган сарв тақдир қўли билан бақо мулки томон йўл олди. Унинг умрида севинч юзини кўрмаган Фарҳод исмли бир гарип ва дардманд ошиги бор экан. Ширин ўшанинг айрилиғида жондан қўл ювиб, унинг севгиси билан жаҳондан кетди. Унинг қайғусида оҳу фиғон тортиб, унга етишсам деган армон билан дунёдан ўтди. Ширин шундайди иш қилдики, бу ҳеч кимнинг қўлидан келмайди. Унинг қилган ишига ҳамма юз мартадан тавба деб қолди. У илдам сарв нақадар руҳи пок эди! Дунёга пок келиб, пок кетди. Фарҳоднинг йўлида у ўзини ўлдирадиган даражада оҳлар тортиб, ўшанинг ёди билан пок жонини берди. Дунёдан кетар пайтда ҳам оғзида Фарҳоднинг зикри бўлди, ичиди ҳам ўша бебахтнинг ёди бўлди. Парвезнинг бутун қилган ҳаракатларини бекор қилиб, фақат Фарҳод ёди билангина ҳаётдан кетди.

Обдан муқкайган бу кампир тили билан қилич чопиб, ҳар нафасда бир «Оҳ!», «Эссиз!» деб қўярди. Букчайган бу қария шу сўзларни тақрорлаган сари Фарҳоднинг ичига юз туман тиғ урилгандаи бўларди. Шириннинг ўлими ҳақидаги ҳикояни у чўзиб гапирган сари Фарҳоднинг кўзини сўнги уйқу босар эди. Нафаси совуқ қария совуқ нафас олиб, кўкка эса тупроқ билан тенг Фарҳоддан тўзон чиқарар эди. Кампир ҳар дамда бир оташин «Эссиз!» деб, бу хашакнинг тутунини осмонга тўзгитар эди. Эзилиб кетган Фарҳод ниҳоят кучли бир фиғон тортиб деди:

205 — Бас қил! Қисса маълум бўлди. Ғаразинг жоним бўлса,

ҳой она, уни олдинг. Бу ўлик танадан яна нимани истайсан? Юрак қонини ичишдан тўйсанг ҳам бўлади. Энди мени ўз азоб-уқубатимни бемалол тортишга қўй!

Шундай деди-ю, у дунёдан қўл силкиб, ўрнидан турди ва йўқлик чўлига йўл очиб кета бошлади. Унинг кўз ёшларидан тоғда селлар ёғди, сел эмас, қиёмат кўтарили. Бу сел жисмининг қасрини қўпориб, унинг тириклик қўшини ҳам ўша сувда оқиб кетди.

Эй соқий, сен менга сел сувига ўхшаган шаробдан келтир. Унинг ранги қон рангига ўхшаб кетсин. Мен бундай майни ичиб, йигига ўтай ва Фарҳод азасини тутиш учун йўл олай!

XLIX

Фарҳод умрининг қўшинлари унинг вужуд мулкидан чиқиб кетгани ва шу кетишда ажал қўшинига мубтало бўлгани; умри қуёши ботиб, қоя тош учи билан кўксини ёриб, кўнглининг чокидан йиллар давомида яшириб юрган дарду андуҳ тиканларини чиқариб, бехудона афсоналардан кўнглини холи этгани, ажал соқийлари қўлидан фано бодасини ичгани; жонон ёди била маст бўлиб, жонидан кечгани

Бў мотамномани ёзган эпчил қалам, қора кийиб, ёқасини чок этиб, шундай ҳикоя қиласди:

Ҳажр даштининг ови бўлиб қолган Фарҳод нақ кўкрагидан қаттиқ яралангандан кейин, у ўтқир қилич етказган яра унинг бағрини икки бўлакка бўлиб юборди. У фигон тортиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Лекин неча мартаба турмоқчи бўл-

ган бўлса, шунча мартаба йиқилиб тушаверди. Ажал яғмогари унинг жисмидан кучини олган, ёруғ дунёни эса кўзига гўрдай қилиб қўйган эди.

Фарҳод қаттиқ тошлар бўйлаб олдинга талпина бошлар экан, жисмидаги суяклари бамисоли сина бошлади. Ҳар қадамда бошини тошга қаттиқ-қаттиқ урар, бундан боши ёрилиб, бош кетар, тош қолар эди. У ҳар қанча кўз ёши тўкиш бўлса, тўқди. «Эй кўзларим, энди йиглашдай ҳам буткул қутулдингиз!» деди у ўз кўзларига. Кўнглининг яраларига Ширин айрилиғидан теккан ўқларни синдириб, қўйилган малҳамларни ҳам олиб, отиб юборди. Ажал ўқлари тегиб, пайдо бўлган жароҳатларнинг битиш вақти ҳам ўтган эди.

У яраларига ёпиширилган пахталарни олиб ташлаб, ярали танидан юзлаб қон булоқларини очди. Яралардан юлиб ташланган пахталар билан тог лолазорга айланди. Лекин лолаларнинг ҳаммаси доғсиз эди.

Яраси тикилган қонли ипларни ҳам ҳар тарафга узиб ташлади. Шу йўл билан у ўз баданидан шундай тешиклар очдики, ажал киришига ҳам, жон чиқишига ҳам йўл очилган эди.

Умр қўшинининг чиқиб кетиши учун чора қидириб, ажал унинг кўксини пора-пора қилиб юборди. Кўнгли ўтидан кўтарилиган қайғу тутунлари машаққатнинг қора булутидай водий ва тогни тутди. Бу булат унинг боши устида унинг оғир аҳволига ачиниб, Мажнундай зор-зор йигларди. Бадани яралардан ҳар томондан гул очиб кетган, бу гуллар қон қатраларидан теваракка гул сочаётгандай эдилар. Сочилган гуллар билан атрофга тўкилган гулларнинг япроқларини гуллар эмас, сочилган ўт учқунлари деса бўларди. Бу гул ҳар тарафда дард гулларини намоён қилас, чечаклар эса даврон ўтидан оловранг қизил гулдай кўринарди.

— Эй заркор чарх, бошимни янч! Бугундан бошлаб у менга керак эмас! — дер эди у. — Эй балолар қаҳрамони, кўзимни ўй, чунки у бугундан сўнг у гўзални кўра олмайди! Эй қайғунинг қиличи, қўрқмай, тилимни кесавер, чунки энди мен унинг сўзлашини истамайман! Эй менга кек сақлаган осмон, нафасим йўлини тута қол! Ортиқ нола ва оҳ тортиши вақти ўтди. Эй қайғуларнинг тоши, оёғимни синтир, чунки унинг юриб тимдаланиш пайти ўтиб кетди. «Танимни куйдиринглар!» дейишдан бошқа сўзим йўқ. Чунки бу дард ўтидан мен рози эмасман. Эй ажал, сен менинг кўксимни бир ерини ҳам қўймай ёр. Шундай қилиб, ўлишдан олдин кўнглимни қийноқлардан соф эт! Эй қийноқ ва азоблар, сизлар менинг кўнглимни юз минг пора қилинг, уларни йўқлик то-

мон овора қилиб жўнатинг! Эй фалак, сен бағримни парча-парча қилиб ташла. Чунки энди менинг у билан алоқам йўқ. Эй севги, сен менга доим ҳамдард бўлдинг. Қусур кўрсатмадинг. Мардларча бирга юрдинг. Эй ҳижрон ташвишлари! Энди сен менинг бошимдан кеч! Худо ёринг бўлсин! Сен ҳам ҳеч камчиликка йўл қўймадинг. Эй ғам, сен менинг танимни тупроқ билан бирлаштири. Мендан сенга бирор нарса етган бўлса, мени кечир! Эй кўз ёшларим, мени ўлдириш учун бошимдан ошинг, гарқ этинг! Сизлардан юзимга қанча зулм етса ҳам «Офарин!» дейман. Эй оҳим, энди сен у ойюзлимнинг олдига бор! Жонимни эса мен сенга йўлдош қилиб қўшиб бераман!

Саҳрора қараб, соғ кўз ёшларини тўкиб:

— Эй дарду ғам аҳлининг зиёратгоҳи! — деди у. — Текис ва оддий тупроқдан ташкил тоғган ўртоқ! Сен ҳар қанча мақтovлардан ҳам зиёда бўлган жойсан. Сен менинг устингдан босиб юришларимдан кўпгина алам тортдинг. Кўз ёшларимнинг сели билан бағрингни ёрдим. Югурга-югурга гардларингни чиқардим. Бу соатда энди менинг азоб-уқубатларимдан фориг бўлдинг. Мени ёзғирмагилки, жабримдан қутулдинг!

Фарҳоднинг бу мотамидан саҳро ғамга ботиб, водийни очиш билан ёқасини чок этди. Фарҳод тоққа боқиб, васиятномиз шундай деди:

— Эй, борлиқнинг энг чидамли юки! Сенинг юксак қадринг кўкка бош уради. Чидамингнинг савлатидан зотинг оғир бир тошга айланган. Этагинг нотавонларга бошпана. Тошларинг хасталарга такягоҳ. Сенга мендан анчагина номуносиб ишлар юз берди. Сенинг юзингга қарай олмайман, уятлиман. Баъзан сенинг бағринг тешамга ғилоф бўлди. Баъзан эса жисминг метиним билан ёрилган вақтлар ҳам бўлди. Юзинг кўзёшлирим билан қонга бўялди. Нафасимдан бошинг устида тутунлар майдо бўлди. Энди сен афв тигини тортиб, кетар пайтимда менинг бутун гуноҳларимни кечир!

Фарҳоднинг фигонини эшитиб, тоғнинг ҳам афгони ортиб кетди, аксадолардан ҳар лаҳза юз нолалар тортди. Фарҳоднинг қайғусидан бағрини шундай пора қилдики, натижада тоғдаги ҳар парча тош қон аралашиб лаълга айланиб кетди. Осмонга қараб у деди:

— Эй, ситамкор осмон! Жафо қилишда бахтим юлдузига ҳамкор! Шиоринг ҳар қанча жабру жафо қилиш бўлса ҳам, мен сени кечираман. Чунки менинг истагим доим вафо қилиш бўлди. Гарчи сен жонимга кўп ранж келтирган бўлсанг ҳам, лекин ўзинг ҳам мендан ҳазил алам кўрмадинг. Афгонимдан тобора сўлгинлашиб, оҳим ўтидан қийналдинг. Мен юрганда кўтарилигандан чанглар юзингга ёйилди, чиқарган оҳларим тутуни **208**

қуёшингни хира қилди. Юлдузларинг олтин сочгандек бўлиб турар эканлар, улар ҳаммаси оҳларим ўқидан чақилган ўтлардан бошқа нарса эмас. Бугун на оҳим қолди, на фифоним. Оҳу фифон билан бир қаторда ўзимдан ҳам нишон қолмади. Жаҳонни кезган бу жисмим тупроққа айланажак. Сенинг қўйнингда эса у вақт бу жисмдан гард ҳам қолмайди. Мен бу дунёдан йўқолишим билан ўзи йўқ эди, деб бил. Гарчи бор бўлганини билсанг, уни унут!

Фарҳоднинг сўзларидан фалакнинг дарди ортиб, алангасидан эса жонига ўт тушиб кетди. Истиқомат қиласидаги жой топа олмасдан боши айланиб, Фарҳодга кўрсатган жабрларидан юз пушаймон еди.

Фарҳод ўз метинига қараб деди:

— Эй, менинг асирим! Машаққат кунларида қўмакчим! Мен сени кўп-кўп койитдим. Лекин сен менинг оғиримни енгил қилиб, парваришлар қилдинг. Мен сенинг бошинг билан учингни тошга уриш билан бошингни бошга, учингни бошимга урдим. Сен менинг меҳнатимда жони қаттиқлик билан турдинг, менинг хизматим учун оёғинг билан эмас, бошинг билан келдинг. Менинг жабру зулмдан иборат ҳунаримни намойиш этишда бутун уқубатни сен билан теша — икковалингиз тортиларингиз. Бугун ана шу уқубатлардан, шиддатлардан иккалангиз ҳам халос бўласизлар. Менинг бу аҳволимни кўриб, раҳм қилинг, ҳаётдан кетар чоғимда мени маломат қилманглар. Мен сизларга жафо кўрсатиб, нишики қилган бўлсан, сизлар мени кечиринглар, вафо билан жавоб беринглар!

Фарҳоднинг бу гапларини эшитган метин билан теша, бошларини тошга уриб, мотамзада одамлардек, фифон торта бошлидилар. У иккови отаси ўлаётган ёш болалардай Фарҳоднинг белига осилиб, тилга кириб, ўз аҳволларини шарҳлай бошладилар:

— Агар сен буюрсанг, тог бўлса ҳам, ер бўлса ҳам ёрамиз. Сен қора тупроққа кирадиган бўлсанг, баробар кирамиз!

Фарҳод ўз атрофида йиртқич даррандаларни, чарранда ва паррандаларни кўриб, уларга деди:

— Эй, менинг кеча-кундуз ёнимда йўлдош ва дўст бўлган қурдошларим, кўнглимга яқин бўлган жониворлар! Яратилишингизнинг ўзи вафо билан йўғрилган, табиатингиз эса меҳрибонликдангина таркиб топган. Сизлар одамларга ўхшаган эмассизлар. Табъларингиз душманлик ва қўполликдан озод. Гарибликда қийналган кунларимда сизлар менга эш бўлдингизлар, айрилиқ кунларимдаги қайгуларимга эса шерик бўл-

дингизлар. Баъзиларингиз ичимга кириб овқат, тириклигимга эса моя бўлдингизлар. Баъзиларингиз эса учиб, бошимга соя бўлдингизлар. Ёлғизлигимда сизлар менинг ҳам қавмим, ҳам қўшиним бўлиб, қаёққа борсам, орқамдан эргашиб юрдингизлар. Менинг ҳеч кимим йўқлигини билдирамасдан, ўз юртимдан узоқлигимни сездирмадиларингиз. Мен тортган фифонлардан кўп қаттиқ қийналдиларингиз ҳам. Аммо биттангиз ҳам буни малол кўрмадингиз. Мен сизларнинг олдингизда беҳад хижолатдаман. Энди мен сизлардан қайси тил билан узр сўрашга ҳайронман!

Фарҳод бу сўзларни шундай зор йиғлаб айтди, жониворлар ҳам унда бошқача бир изтироб борлигини фаҳмладилар ва бошдан-бошга овоз солиб юбордилар. Бу овоз, улардан чиққан овоз эмас, балки қиёмат гавғоси эди. Улар вафосиз одамларга ўхшаб эмас, балки ҳақиқий мотамийларга ўхшаб мунг тортар эдилар. Фарҳод улар билан шу хилда бир нафас сўзлашди. Сўнг ажал ўзининг дард ўқини Фарҳоднинг жонига урди. У бу хил сўзлардан холи бўлиб, бир муддат ўз аҳволига диққат билан қаради. У ўз умрининг тугаб бораётганини тушишиб, отасини ёдлади ва бир совуқ оҳ тортиб қўйди. Онаси кўз олдига келар экан, кўзидан иккита қонли ирмоқ очилгандай бўлди. Фалак унинг бошига ўткир бир шамширни урди-ю, кўксини иккиси қисмга бўлиб ташлади. У деди:

— Ҳайҳот! Ҳайҳот! Бу нима аҳвол?! Эй ажал, тезроқ менинг жонимни олиб қўя қолсанг, нима бўлади? Менинг улардан олдин юз бор ўлишим нима деган гап?! Бошимнинг юз тиг билан қиймаланиши нимаси?! Куюк танга яна ёлқин уришнинг нима кераги бор? Пахта устига чақин учқунини тушириш зарурми? Ота-она ҳақида ўйлаб улгурмасимдан бошим тупроққа кирса, кошки эди! Эй фалак, охири ўз бузуклигингни кўрсатдинг. Бузилган кўнглимни баттар буздинг. Эй, дунё соқийси! Ўзим-ку ўлиб кетяпман. Шунинг устига яна бир пиёла тўла заҳар ҳам тутишинг инсофданми?! Ўлган бошга қилич чопмоқнинг маъноси нима? Бир ўқ билан ўлган одамга яна ўқ отаверишдан нима фойда?

Фарҳод сўзлари шу ерга етганда, яна аччиқ-аччиқ йиғлаб, кўз ёшлари ниҳоясига ета бошлади ва деди:

— Эй тонг ели, тур, Чин ва Хитой мамлакатига етиб бориб, ер ўп. Мен сенга Хоқон қошига унинг ўғли номидан бор демайман, балки гарибликда ўлган бир хаста қул номидан бор. Хоқоннинг бошидан қуюндеқ айланиб, ўзингни садқа қил. Сўнг мана бу сўзларни айт: «Сенинг ул оворайи бехонумонинг, бағрингдан пайдо бўлган бир қатра қонинг оламдан кетиб, умидсизлик билан, юзингни кўрмай, армон билан ўлди.

Унинг бағридан қонлар кўз ёшига қўшилиб сиди. Бошига фалакдан кўп оғир ишлар тушди. Алдов, мақр ва ҳийалалар ишлатиб, Парvez унга не-не зулмлар қилди! Агар Парvez ҳалоллик билан олишганда, Фарҳод ундаиларниң мингтасига бас келар эди. Бироқ Парvez ўзига эгриликни қоида қилиб олган бўлиб, юз хил ёлғонларни чин ўрнида ишлатди. Тақдир тўғри қилиб яратган одам, сўз қанча ёлғон бўлса ҳам ишонавераркан. Тўрт коғирнинг менга қилганларини нима қиласман гарирраб. У нима қилган бўлса, булар ҳаммаси тақдиру қазодандир. Мен шуну истардимки, менинг ёrim, кўмакдошим бўлган қаҳрамон Баҳром катта қўшин йиғиб, бу томон юриш бошлиса. Унинг қиличи Хисравни жонидан тўйдириб, менинг гуноҳсиз тўқилган қонимнинг қасосини олсин. Агар отам бу ўтили гапларни эшитиб, бошидан ўт аланга билан чиқиб кетса, менинг ёмон аҳволимга ёқасини йиртиб, ўзини тупроқларга отса ажаб эмас. Ўз йиғисига бу оворасини, овораси эмас, бағри порасини қўшиб, «Бўтам!» деб, баъзан бўзлаб, баъзан ўкирса, жафо тошларини синиқ кўкрагига урса, ана шунда, эй тоңгели, унинг тожини ерга уришга, тахтини эса тепиб синдиришига йўл қўйма! Унга: «Эй жаҳонгир шоҳ, тангри тақдир этганига чора топиб бўлармиди?!» дегин. Менинг аввалдан вужудим севгидан иборат бўлиб, ғарибликда ўлиш пешанамга ёзиб қўйилган бўлган. Тангри ёзганни кўрмасликдан бошқа чора ва овора бўлишдан бошқа даво бунга борми?! Пешанамга тақдир ҳукми ёзилган бўлса, тангридан нима юз берса рози бўлиш керак. Гарчи фалак мени ҳаётдан ноумид қилган бўлса ҳам, бироқ отам дунё юзида бир умр қолсин. Бир ҳужра ийқилар экан, унинг ўрнида қаср обод бўлсин! Бирор кўккат қурир экан, унинг ўрнида тик сарвлар яшиасин! Менинг тўғримдаги хабарни эшитиб, онам изтиробга тушиб, менинг қайғумдан тошларга бош уриб, гавғоси дунёга ўт солгудай, оҳу вовайлоси ҳар томонга етгудай бўлиб, мен — ёввойига хитобан «Қўзим!» деб, ҳеч кими йўқни «Ёлғизим!» деб соғинса, ғам ва ташвишлари ошиб, юзига тутган пардаси юзидан учиб кетса, ғам билан парварищ топган ўғлини эслаб, тўққиз қават парданинг ичидан югуриб чиқса, «Жоним ишига боғланганим!» деб, юзларини тилим-тилим қилса, юла-юла сочларидан айрилса, бундан Чин ўлкасига қора мушк ўрнига ҳидли кофур сочилигандай бўлса, шунда сен, эй тоңгели, менинг нафасимни тутун қилиб олиб бориб, халойиқ қўзидан уни яшириш учун уни парда қил! Унга менинг номимдан шундай дегин: «Эй, юзинг жонимнинг қуввати, изининг гарди қўзимга сурма бўлган, она! Тангри менинг вужудимни йўқликтан бор қилган экан, менга бу дард ва ҳасратлар ўзи етар

ли эди. Сен орқамдан эргашиб юрсин деб, ажойиб бир фарзанд кўришни жуда ҳам қаттиқ орзу қилдинг. Мендай бир фарзанднинг ташвиши билан бўлиб бир нафас ҳам кўнглинг севинмади. Ҳамиша интизорликда ва додга бўлдинг. Бошқа болалар майсазор ва боғларни ўйнаб юрса, менга кичик ёшимданоқ дарду доф насиб бўлди. Озгин танинг менинг дардимни тортгани тортган, еен эса менинг додимда ўртаниши ўзингга шиор қилиб олган эдинг. Ёқут тилаган эдинг, бир парча тош топдинг. Қуёш сўраган эдинг, бир бўлак ўтга эга бўлдинг. Мен қанча улгайсам, шунча бечора бўлдим, диёримдан, мулкимдан ажралиб овора бўлдим. Менга бу овораликни фалак ўзи берган экан, сенинг ишинг фироқимдан ўртаниш бўлди. Сенга бир умр куйишнинг ўзи етмагандай, ташвишимдан куякуя хасга айландинг, кул бўлдинг. Менинг сенга келтирган шунча азобларим сойлари етмагандай, кўз ёшларим сели билан ўз каъбамни буздим. Мен кимман? Менга ўлим ҳам ҳайф. Мен халқнинг менга куйиши, куйинишига ҳам арзимайман. Агар сен менинг дардларимдан ранж тортадиган бўлсанг, менга бу ранжу ғамлардан бир эмас, юзвой бўлсин! Сен менинг розилигингдан ноумид этма, ноумид этиб, бир умр дўзах ўтига ташлама! Эй тонг ели, агар менинг ишларим ва аҳволим қаерга бориб ниҳоясига етганини Мулкоро билан Баҳром билиб қолгудай бўлсалар, юзларини қорайтириб, унга қон ёшлари билан гўё сиёҳ устига қирмиз билан хат тортгандек чизиқ чизадилар. Қора наматларни бўйинларига иладилар. Намат юзларидан, юзлари эса наматдан бўлади. Қуёш мотамида дунё тун палосини ёпингандек, устларига йиртиқ либосларини кийиб оладилар. Үзларини гоҳи чўлга, гоҳи тогларга, чўлу тогларгагина эмас, тупроқларга отиб ийғлайдилар. Ана шунда сен аввало Мулкорони тинчлантирилар: «Ақлли киши тақдирга гина сақламайди!» дегин. Қўкнинг еткизган қазосини кўрмай нима ҳам қила олар эдим! Сўнг Баҳромга ҳам менинг саломимни еткир. Саломдан сўнг шундай топширигимни билдирилар: «Эй жоним жони билан пайвандланган кўкалдошим, иним, шогирдим, фарзандим! Агар сен менинг ўлганим хабарини эшитиб оҳ тортсанг, оҳингдан тутунилар чиқарсанг, бундан на сенга фойда, на менга. Агар сен менинг хаста жоним сендан хурсанд бўлсин, ёнбошим ерга тегсин, дессанг, бирор соат ҳам тўхтама, кечикма, ҳеч тортинмасдан ҳарб ва душманлик жангини бошлаб юбор. Тезликда қўшин тўпла, дарҳол бу томонга юриш бошла. Шундай иш билангина менинг жонимроҳат топади. Қотилимни топиб, хунимни талаб қил!» Эй тонг ели, Баҳром билан бирга келадиган менинг қўшинларига қайта-қайта менинг гапларимни айт! Уларга ошкор ҳам,

яширинча ҳам айтки, улар Баҳромни менинг ўрнимда кўрсинлар. Нимани буюрса, кечикмасинлар, буюрган хизматларини нуқсонсиз бажарсинглар. Хўтан ўлкаси жаннатдан нишона эди. Унинг ташқи кўринишнинг ўзи кишига жаннатдек жон бағишлиар эди. Эй тонг ели, агар сен ўша томонларни сайд этмоқчи бўлсанг, одамларнинг жойларини кўрмоқчи бўлсанг, ичида жаннат монанд тўрт қаср бор, ўша менинг тўрт боғимни ҳам томоша қил. Улар ҳаммаси менинг ҳукмим билан қурилган эди. Ундаги гуллар ва мевалар Ҳулкар юлдузларига ўхшарди. Сен у ердан оёғинг билан юриб ўтсанг, улар сенга жилва қиласидилар, эсиб ўтсанг, хокипойинг бўладилар. Баҳорга мослаб қурилган боққа кирганингда, менинг мотамиим учун кўзингдан гул рангли ёш тўқ. Агар севиниб, ёзлик боққа кирадиган бўлсанг, менинг ҳалокатим кўчатини, шохини, япроқларини ёдингдан чиқарма. Агар хазон рангидағи боққа кирадиган бўлсанг, бу сариқ юзлидан унга салом айт. Қишилик боққа йўлинг тушса, нафасимни эслаб, бир совуқ оҳ тортиб қўй. Қаламига ҳатто тақдир ҳам офарин айтган, Чин ўлкасининг наққоши Монийга айт: «У таҳрир қаламини тортиб, ўша менинг тўрт қасримга суратлар ишлаганда, биринчидан Юонга от сурганимни, курашиб аждаҳони ўлдирганимни, иккинчидан, Аҳраман деган девга душманлигимни кўрсатиб, унинг қони билан жаҳонни бўяганимни, учинчи, Искандари Румий тилсимини очиб, у тилсимнинг жисмини ер билан баробар қилганимни, тўртинчидан, Суқрот билан учрашиб, унинг ғорига аждаҳосимон кириб борганимни — шуларнинг ҳаммасини Моний суратга чизган эди. Чунки олам яратилгандан бўён бундай ишларни одамзод боласи қилмаган эди. Шу суратларни деворларга чизища у анчагина гайрат кўрсатган эди. Ўшаларнинг ҳаммасини бошдан-оёқ, албатта, ювиб ташласин. Ювиб ташлагандан кейин, у ердаги ипак пардаларни айвондан олиб, сувга оқизсинлар ёки ўтда куйдирсинлар. Менинг жисмим ва жоним йўқолиб, ному нишоним дунёдан ўчиб кетар экан, менинг ишларим ҳам эски дунёнинг тоқидан, тимсолим осмон варақларидан бутунлай йўқолиб кетсин! Фалак деворга қараб туриб, яхши ишларни ҳам, ёмон ишларни ҳам кўра олмайдиган бўлсин! Эй тонг ели, сен мендан тошйўнар Қоранг ҳам салом айт! Мен сенга қандай гап айтган бўлсам, ҳаммасини етказ. Унга айтгинки, менинг тешам қанча тошларни узаттган бўлса, ўша тошларнинг ҳаммасини осмон йигиб, менинг бошимга қайтариб отди. Ҳар дамда осмон юз туман тошларни тепадан ёғдириб турганда, унинг тагидаги битта синиқ бош нима ҳам қила олар эди!

оҳирида қазонинг ҳукми билан уларнинг остида қолдим. Фалак мени ўлдирап экан, бутун бир тоғ гўримнинг чўзилган тупроғи бўлди. Шунинг учун мен энди ўзимни ғам тоғи деганим ҳам маъқул, чунки ғам тоғининг остида йўқолиб кетмоқдаман. Эй Ҳоран, сен қайси бир тошни ўйиб, унга менинг иссими ва лақабимни ёзган бўлсанг, яна метинингни ишга солиб, ўша тошларнинг юзидағи ёзувларни қириб ташла. Шу йўл билан отимни ҳам ўзим каби йўқлик овораси қил. Менинг гавдам тош остида қолгандан кейин, отим тош устида бўлмаса ҳам бўлади. Тонг ели, сен яна дунёнинг тоғларини, шаҳарларини, водийларини кезиб, ишқ аҳлига бундай деб жар сол: «Фарҳод ошиқликда зор бўлиб ўлди. Хисравдан эса унга кўп озор етди. Сизлар уни ўз султонимиз, бизнинг хонимиз, бизлар эса унинг фуқаросимиз!— дер эдиларингиз. Бугун султонингизга зулм етиб, жаҳондан нотавонлик билан кетди. Ҳаммангиз жам бўлиб, қўшин тортишингиз, унга шоҳлар ўлганда тұтилгандай мотам тутишингиз керак. Энг аввал Хисравни баҳор булути дўл, ёмғир билан ўқса тутгандай, оҳ ўқлари билан ўқса тутингиз. Унинг ўлкасини фифон ўти билан ўртаб, тожу, тахту олтин жигасини кул қилиб куйдирингиз. Фарҳоддай зору бенавога йиғлаб, бору йўғини эса йўқлик селига оқизинглар. Вафо қасрини шу йўл билан обод этиб, руҳимни ўзингиздан шод қилинглар!» Яна, эй тонг ели, мендан Шопурга хайр-хўш қилиб қўй. Унга дегинки: «Сен менинг истагига ета олмаган йўлдошим эдинг. Сен менга ҳамдам бўлиб, не қонлар ютмадинг! Менга маҳрам бўлиб, не ташвишларни чекмадинг! Менга ҳамдам бўлган вақтингдан бошлиб бало ва мотамларга гирифтор бўлдинг. Вафо қилишнинг қоида ва шарти шунақа ҳам бўлар экан! Тангри ўзи сенга менинг учун узр айтсин! Ҳамиша қабримнинг тошидан воқиф бўл. Тупроғимнинг тепасидан оёғингни узма!»

Фарҳод сўзларни шу ерга етказганда қийналган жони оғзига яқинлашиб қолди. Ўз гапирган гапларидан ҳушёр тортиб, у бу сўзлари учун тангридан кечирим сўради. Унинг вайрон бўлган жонига севганига бориб этишди. Балонинг ўти эса ўша бузилган жонига келиб тушди. У ўт унинг вужудини шундай куйдирдики, жисмининг ўриш-арқоғи кул бўлиб кетди. У ўз севгилисисининг отини тилга олиб, севгилисисининг отини айтган ҳолда жон берди.

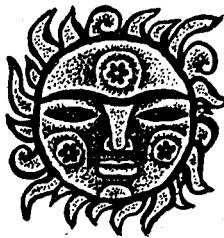
Буни кўриб, ғам, дарл ва бало ўртасига ғавғо тушиб кетди. Бу ғавғо ҳатто бутун дунё ҳалқларини ҳам ўзига тортди. Бу мотам ичидা оташин ишқ Фарҳодга нисбатан қилган ўз ишидан пушаймон бўлиб, «айн» ҳарфидан бўйнига қора намат

илди. Дард ва бало ҳам ёрсиз, ўртоқсиз қолди. Айрилиқ тунлари ўз мажлисидаги шамъдан ажралди.

Фалак мунг билан Фарҳоднинг жонини олган бўлса, бу — дард ва балоларни ҳам мотамга солиб қўйди. Йиртқич ҳайвонлар Фарҳоднинг аҳволини кўриб, уни ўлдирганни бурда бурда қилиб ташладилар. Йиртқичлар маккоранинг кўзларидан бир қатра ёшини оқизмай, унинг қонидан бир қатрасини ерга томизмай, тишлари ва чангллари билан уни йиртиб ташладилар. Фарҳодни ўлдирганингина эмас, ўзларини ҳам улар шу хилда юмдалар эдилар. Улар Фарҳоддек бир зор ва кимсасиз ошиқнинг мотамини кўриб, вафосиз одамларга қраганда ҳайвон яхши, дегандай бўлардилар.

Эй соқий, сен менга ўлдирадиган бир пиёла шароб бер. Унда шароб ўрнида ўткир заҳар тӯлатилган бўлсин. Мен севгида Фарҳодга ўхшаб кетган әканман, у пиёлани энди Фарҳодларча сипқарай!

L

Дунё уйининг бевафолиги ҳақида-
ким, унда вафо бўлишининг имкони
йўқлиги сабабли Хисрав билан Михин-
бонунинг ярашгани, қўрғонда қамалиб
ётганларнинг тог ва Даشتларга ёйилга-
ни, Шириннинг Фарҳод ўлимидан ўлим
ҳолига етгани, шунинг учун уни Арма-
ния тогининг ҳавоси тоза жойига юбор-
ганлари

Бу дунёда йўловчи одам бўлсанг, у вақтда юкингни боғла. Чунки бу дунё ҳеч қачон тинчлик манзили бўлмаган. Нега уни одамлар тўрт маскан дейдилар? Ваҳоланки, унинг тўртдан уч қисми сув билан кўмилган-ку! Келиб тушган ўрни сувнинг усти бўлган киши айтгани бўлмагани учун истар-истамас ха-
215 фа бўлади-да! Ҳодисаларнинг қаттиқ шамоли бир тўлқин кў-

тарса, сув қолган чорак қисмни ҳам босиб кетиши ажаб эмас!

Шундай экан, бу ерни тинчлик-омонлик жойи демай, бир хароба дегил. Уни тураг жой демай, сувнинг кўпиги де! Кўпик сувнинг устида гумбазга ўхшаб тургани билан бир пуф дейилса, у нимаю, сув нима! Бир нафасда бузиладиган уйга ақлли киши қандай қилиб ихлос қўйиши мумкин? Хуллас бундай уйда туриб бўлмайди. Бундай жойда бемалол бир нафас олиш ҳам мумкин эмас.

Бу бир тўда тупроқдан иборат ер ўзи кўпик бўлмаганда ҳам, шунча сув ичидаги тургандан кейин унинг иши нима бўларди! Агар бу тупроқнинг бўлаклари сувга чўкса, унинг жойи сувнинг туби бўлади. Бу ер атрофида осмон ин атрофида айланган қушдай айланади. Қатма-қат турган осмон ажойиб бир қуш бўлиб, унинг иши кабутардек муаллақ тура билишдир. Кабутар-ку, охир тинчланади, кишига ром бўлади. Лекин бу осмон на ром бўлади, на тинчланади. Демак, у кабутар эмас, ўзи кабутархонадир. Юлдузларни юлдузлар дема, кабутарларнинг слдига сочиб қўйилган донлардир.

Ушбу кабутархонанинг кабутарбози қазонинг устози бўлиб, у нима қилса маъқул топиб, ризо бўлавер. Кабутар унга ов, у эса овчи, овчи ҳам эмас, балки жаллоддир. Янги ой унинг қиличи, қуёш эса қон тўкишга ишлатадиган тогорасидир. У ўлдирап экан, ачиниш нима билмайди.

Унинг қўлидан зарралардай саноқсиз ойюзлиларнинг бағри тилингандир. Шундай бир гап ҳаммага машҳур: Савдолашиб алданган жаллод ўлдирганлари мингтага етганда қиличини ерга кўмар экан. Чарх ҳам ҳар куни минг кишини ўлдиргани учун оқшомлари қуёш қиличини ерга кўмади.

Шундай экан, иши минглаб кишини ўлдириш бўлганни ким одам деб айта олади? Булар хоҳ шоҳ, хоҳи шаҳзода бўлсин, ёки қул, ёки сўққабош гуноҳсиз бўлсин, сўз бу ерда унинг ҳаммани баб-баравар ўлдириши ҳақида бормоқда. Шу равишда бораверса, на сенинг ва на менинг бошу кўзимиз қолади!

Кишининг гавҳари қанча тоза бўлса, фалакнинг зулмидан шунча кўп аламнок бўлади. Гавҳарларнинг асли ёқутдир. Замона унинг ҳам бағрини тешиб қон қиласди. Қуёшдан бутун борлиқ нур олади. Ўшани ҳам у ҳар кечада тупроққа тиқади. Кўпгина пиёлаларга тўлатиб қўйилган қонли шароблар биттагина фосиқнинг бир дам севинмаги учундир. Юзлаб покиза гавҳарларни тупроққа ташлашдан фақат бангигина қувониши мумкин. Кўкариб турган ёғочни ҳар дақиқада синдириб ёқишдан ва унинг алангасидан ўтпаратнингтина кўнг-

ли таскин топиши мумкин. Фарҳоднинг қонини аямай тўкиб, бу майдан Хисравгина базм қура олади.

Алқисса, жигари куйган Фарҳод йўқлик базмидаги мажлисни ёрита бошлагандан кейин, жониворлар буни кўриб, қайғудан ўладиган бўлдилар. Уларнинг кўплари аламдан ҳатто касал бўлиб қолишиди. Улар Фарҳоднинг гавдаси атрофида ҳалқа уриб, унинг азасидан зору фигон тортар эдилар. У жониворлар Фарҳоднинг атрофини шундай эгаллаб олган эдиларки, одам унга яқинлашиб бориши мумкин эмас эди.

Лекин ўша ерли одамлардан бири қийналиб-қисталиб уйжойсиз, бечора Фарҳод ўлаётган пайтида уни кўришга бориб қолганди. У Фарҳоднинг хизматини қилиш билан ўзини хурсанд этмоқчи бўлганди. Етиб келгандан кейин у айтиб ўтилган аҳволни кўриб, ўзини бир тошнинг ёриғига олди ва Фарҳоднинг аҳволидан эса ҳайронлика қолди. Фарҳоднинг жони тангрига улашгунча бўлган бутун очиқ ва яширин ишларни кўриб, билиб, ўрганиб турди. У одам Фарҳоднинг қабрини кўтариб, унинг тепасида ўзи доим яшаб қолмоқчи ҳам бўлди. Бироқ шер ва қоплонларнинг ўткир чангларини кўриб, ноилож қон ўшларини тўкиб шаҳарга қайтди.

Шаҳарда халқ орасига кириб, у одам кўрганларини овоза қилди. Қайси йигинга кирса, ўша ерда у бўлган гапни қайта бошдан сўзлаб берарди. У бу гапларни қон-қон йиглаб ҳикоя қилар, эшигтан кишилар ҳам зор-зор йиглаб эшитар эдилар.

Охири бу даҳшатли хабар ҳамма ёққа бориб етди. Буни Хисравгина эмас, ҳатто Ширин ҳам эшитди. Бу гапларни эшитиб, Хисрав ақлини ишлатиб, кўп фикр қилди, кўп ўйга толди. Хафачиликдан бир неча кунгача кулмади ҳам. Қўрқувдан у бир неча кунгача кечалари ухлаёлмади. Фарҳод ўлиб, энди Ширин меники бўлди, деган фикр уни севинтирса ҳам, чарх Фарҳоднинг қасосини мендан қандай қийноқлар кўрсатиб олар экан, деган андиша билан у доим қўрқувда ва қайғуда эди.

Лекин унинг жаҳли устун, нафси талабчан бўлиб, ўша нафснинг ўзи уни мақсад томон бошлаб қолди. Ўзи бирорга тутган бу заҳарли пиёла унинг ўзининг иштаҳа ишини ҳам тугатиб қўйишини ў билмас эди. Пилик доғ солиш учун ҳар нафас ўт соглани билан, куйдира-куйдира ўзи ҳам куяди-ку! Бир кишига илон заҳр ургани билан у захмнинг ўзи илоннинг ҳам ўлишига сабаб бўлади.

Хисрав: «Бунақа ишни қилмаслик керак экан! Модомики, бўлар иш бўлди, бу ёғида сусткашлик қилиб бўлмайди!» деди-да, бир неча ишбилармонни, ҳар қайсига ўзича гап гарниш ихтиёрини бериб, қалъя томон юборди. Улар бориб, зулм

қилиш керак бўлса зулм қилишлари, қулоқ солиш керак бўлса қулоқ солишлари, юпатиш керак бўлеа юпатишлари, қўрқитиш керак бўлса қўрқитишлари, алдаш керак бўлса алдаб, мулизамат кўрсатишлари — нима қилиб бўлса ҳам икки бўй бермас қурунни мулоимликка олиб келишлари керак эди,

Ишбилармонлар бу гапларни эшитганларидан қейин қалъа томон бориб, унинг ичидаги бор одамларни тоғизди. Бону шаънига кўп мақтovлар айтишди. Ойюзлига ҳам Хисравдан кўп дуолар етказиши. Улар Хисрав номидан талай меҳри-бончиликлар изҳор этиш билан бирга ерга эгилиб, салом бериб, ўзларини ҳам садоқатли, ҳам нотавон қилиб кўрсатдилар. Гап билан авраб, талай далиллар келтириб, Бонуни ўз айтганларига мойил қилдилар. Аркони давлат ҳам орага кириб, бу гапларга аралашишди. Улар Бонуни бир хилватга чақириб, яширинча қўйидагиларни уқтиридилар ҳам:

— Хисрав, ахир, дунёниг ҳукмдори! Ота-боболари ҳам ҳамма сultonларга шоҳ бўлишган. Улуғликдан унинг билмаган нарсаси йўқ. Сиз билан у қариндош бўлишни истаган экан, бу ишга хурсанд бўлишдан бошқа нима дейишингиз мумкин?! Ғамгин Фарҳод тирик эканида, Хисравга душманлик қилиш фикрида бўлсангиз бўларди. Энди у ўлди. Ўринсиз хусуматнинг кераги йўқ. Шоҳнинг раъйига юрмоқ маслаҳатдандир. Тушунган одамлар фойдаси озу зарари кўп ишни нега қилиши керак? Парвез билан битишмак зарур. Бекордан бекорга халқ қонини тўкиш керак эмас. Хисравнинг зулми бу ўлкани бузган бўлса, адолати уни обод қиласди. Шиша билан тош уришса, бир-бирига тенг келолмайди. Хирмонга ўт тушса, албатта, хирмонни куйдиради.

Миҳинбону бу сўзларга қулоқ тутиб турар экан, маъқул топиб, бир нафас жим бўлиб қолди. Шўрлик Фарҳоднинг қандай ўлганини ҳам суриштириб билган, унинг дардидаги кўп қонлар ютган, оналардек унга аза ҳам тутган эди.

Фақат Миҳинбону эмас, у лолаюзли сарв ҳам унинг мотамида юзини юз мартараб тимдалаган эди. Ширин ўзининг дардли жисмидан минглаб яралар очган, ҳатто ўзини ўлдирмоқчи бўлиб, неча мартаба яширинча заҳар тилатиб олиб, ичай деганда одамлар билиб қолиб, ича олмаган эди. Ўзини ўтхонага ташлаб куйдирмоқчи бўлганда, одамлари билиб қолиб, бу истаги ҳам юзага чиқмаган эди.

Бут атрофидаги бутпарастлардай, Бону унинг атрофига кеч-каундуз соқчилар қўйган эди. Бону у ойни асралашдан, унинг ҳар нафасдаги хаёдини тушуниб етишдан ожиз эди. У пари девоналарга ўхшаб қолган, ўз баданини тиши билан узиб-узиб олар эди. Бир нафас ҳам унинг нола ва ғавро, оҳу вовайлоси

тинмасди. Фарҳод унинг айрилигидан фарёд тортгандай, у Фарҳод дёя, фарёд тортгани тортган эди.

Ширин гоҳо Фарҳоднинг ғарибликтаги ҳоли зорини айтиб, гоҳо душманлар макридан тортган озорини айтиб, гоҳо унинг ҳусну жамолини таъриф қилиб, гоҳо виқори, ақлу ҳуши, билими, етуклигини айтиб, гоҳо унинг зору ноумид ўлганидан, гоҳо айрилиқ қайғусини бир умр тортиб ўлганидан айтиб йиглар, йиги орасида Фарҳодни мазлумим, асирим, зору маҳрумим деб қўшиб қўяр эди. Унинг сўзи туну кун Фарҳод хаёли билан, хаёли эса ою йил унинг сўзи билан банд эди.

Бону бу ишларни ўйлайвериб ҳайрон қолар, унинг аҳволини кўриб ҳар дам кўнгли бузилар эди. Бу ҳалокатли қайғудан жони чиқиши даражасига келиб, лоақал бир нафас қўли бир ишга бормасди. Қўргонда ҳам қўр тугаб, ҳалқ ҳам, Бону ҳам қўйин вазиятда қолган эдилар. Оддий кишайлар зулмдан шикоят қилиб оҳ тортсалар, улуғлар таъна сўзларини айта бошладилар:

— Бўлаётган бу ишлар элнинг кўнглига маъқул бўлса ҳам, ҳақиқатни олганда яхши эмас. Ҳалққа бунча азоб-уқубат, баҳтсизлик ҳам, жаҳон халиqlари орасида ёмон отлиқ бўлиш ҳам тўғри эмас. Ёмонликми, яхшиликми — нима юз берган бўлса, ҳаммасига шу бир ажаб барно сабабчи бўлди. Биз бу барнога юз шунча хизмат қилсанак, юз шунча эмас, ўлгунча хизмат қилсанак ҳам арзир эди. Бу аҳволга боис бўлган одам орадан кўтарилиди. Бу бекорчи можародан нима чиқарди? Бизнинг мамлакатимизни олган бу шоҳ бир талай илтиносларни ўртага қўймоқда. Бу — хурсандчилик, буни тушуниш керак. Бу ишни айни вақтда ғанимат деб билиш зарур. Парвез билан қариндош бўлишдан қувониб, ҳалқни эса зиннадондан озод қилиш керак. Йўқ эса, ҳалқнинг тоқати тоқ бўлиб, Бонуга оқ бўлишлари турган гап. Бу хил гап-сўзлар чўзилаверса, улар қўргонни душманга очиб беришлари мумкин.

Бону ҳар томондан бундай сўзларни эшитавергач, кўнглига қаттиқ ғулғула тушиб кетди. У Шириннинг олдига кирди-да, ёниш-туташларини кўкдан ошириб, бутун гапларни очиб ташлади:

— Эй жисмимнинг, балки жонимнинг пайванди! Жисим ҳам, жоним ҳам юзингни кўришга орзуманд! Бир гап борки, уни сенга айтиш ҳам оғир, сендан уни яшириш ҳам.

Халқ нималар деяётган бўлса ҳаммасини бирма-бир галириб берди. Ширин унга шундай жавоб берди:

— Эй, ҳаётимнинг озиги! Гарчи уят бўлса ҳам айтишга

219 мажбурман. Халқ орасида ягона бўлган Фарҳод менинг жуф-

тим эди. Кўнглум унинг дарди билан озиқланар эди. Жаҳоннинг тоқи жуфтликдан воз кечган экан, нега энди мен жуфт бўлишни кўзлашим керак! Вафо аҳлининг иши шундай бўладими? Вафо қиласидирган киши шундок бўладими? Унинг фироқида бугун-эртам борми, йўқми, билмайман. Унинг ғамидан гўё сувсиз балиқдайман. Сувдан айрилган балиқнинг ҳоли қандай бўларди. У, албатта, сув истаб, талпина-талпина ўлади. Менинг ищим унинг ҳажрида талпинмоқ, шу талпинишлар билан ўлиб тинчимоқдир. Менга энди тирикликининг нажоти йўқ. Иш шундай экан, халқнинг яхшилиги нимани тақозо этса, ўзингиз билиб қила беринг! Мен халқни кўп азобга қўйдим. Мен ўзим бевосита азоб бермаган бўлсам ҳам, мен сабабчи бўлдим. Тириклигимда халқни хафа қилған эканман, ҳеч бўлмаса ўлар пайтимда уларга зулм қилмай!

Миҳинбону ундан шундай ижозатни олиб, вақтни ғанимат билиб, суюниб ташқарига чиқди. Яхшилик ишига белини маҳкам боғлаб, Хисравнинг олдидан келгандарни чақирди ва уларга деди:

— Бориб, Хисравга мендан салом айтинг! Яна менинг томонимдан унга шундай арз қилинг: Замонамизнинг ҳукмрони бўлган Хисравнинг тахту тожи абадий бўлсин! Биз билан қариндош бўлиш ҳақидаги сўзни билдирган куниёқ, бу сўз менинг бошимни сарафroz этган эди. Унинг хатини ўқиб қошимга, ҳатто бош оғригини даф этиш учун ёзилган тумордай бошимга қўйған эдим. Хатни олиб келган одамнинг ҳам, урф-одатга кўра кўнглини олиб, кўк устида ногора чалдириб, ўзимнинг фарҳланганимни билдирган эдим. Лекин дилнинг хафачилигини ҳисобга олиб, узоқни ҳам ўйлаб кўриш керак деган қоидага амал қилиб, ўзимнинг айбимни ўзимоқ тушунириб, чўнтағимдаги гавҳарнинг синиқлигини айтган эдим. Мен ҳеч билмабманки, бу сўз баъзи шуҳбаларга сабаб бўлиб, ўз айбини ўзи айтиш айб саналаркан. Ҳали ҳам шоҳ шундай ҳукм қилған эканлар, биз бундан мамнунмиз. Агар шоҳ ўтган ишларга гина сақламаган бўлсалар, жон-дил билан хизматларига тайёрмиз. Аммо ҳозир қизиқ бир иш юз бериб турибдики, бундан мен ўзим ҳам жуда қийналиб, азбланиб турибман. Биз қамалда қолган пайтдан буён фалак бизнинг бошимизга шундай бир саргардонликни солдики, ҳароратдан ҳаво олов сочди. Қурғоқчиликдан ел ҳам худди ўтни қўзғаётгандай бўлди. Қўргонда қанча халқ қолганини билиш ҳам қийин бўлиб қолди. Бунинг устига қўргоннинг ичи бадбўй бўлиб кетди. Латофат сойининг қирғовули, малоҳат гулшанининг түфма сарви, ҳусн айвонининг дилором мөҳи (ишқилиб, шоҳ унга етишиб, истаги қонсин) ўша нохуш ҳаводан қийналиб, унинг

хурсандчилик булбули ҳам куйлашдан қолган. Бу ҳароратлардан у кул устига тушган чўғдай тўшакка кириб олган. У шундай қийналиб, шундай изтироблар чекяптики, ҳар лаҳзада аҳволи ўзгариб турибди. Бунда фақат шоҳ лутфигина ёрдам қилиши мумкин. Шоҳ менинг узримни қабул қилиб, марҳамат кўрсатиб, афнома юборса, бу билан менинг хатоларим чизигини кечирим қалами билан ўчириб ташлаган бўларди. Халқ маҳбусликдан қутулиб, қалъя ҳам бузилишдан омон қолиши мумкин. Гулюзли сарв бу бадҳаво ердан чиқиб, тоза ҳаводан шоду хуррам бўлса. Табиблар бир неча кун ҳаракат қилишиб, унинг дарду ранжини камайтиришса. Шундан сўнг шоҳ уни азиз кўрса, азиз бўлгудай, хор қиласман деса, канизи бўлиши мумкин!

Бу жонфизо сўзларни эшитган Хисравнинг одамлари унга бу хушхабарни етказиб, суюнчи олдилар. Шоду хуррамликдан уларнинг тилларига сўз келмас эди. Хисрав ҳам буни эшитиб, ўзини йўқотиб қўйди. Яхши хабарлар кўплигидан у бу хабарларни одамларга етказиш учун ногораларни чалиб юборишига ишора қилди. Севинчдан ҳар тарафга ғавғо тушди. Ҳар томонда қиёматни кўриш мумкин эди.

Ярашув ҳақидаги овозлар ҳар томонга тарқатилиб, беркитилган дарвозалар ҳам тездан очиб юборилди. Қамалдаги халқ ҳар томонга худди қафасдан қутулган қушдай ўзини урар, завқ билан ҳамма ёқни айлани юрарди.

Парвез айшу ишрат асбобларини шундай тайёрлатдики, бундан тез айланувчи осмон ҳам ҳайратда эди. Подшоҳ ўтирадиган махсус бир кажава ясатди ва кажава билан бирга бир неча давлат кишиларини Бону олдига жўнатди: «Бону ана шу кажавага тушиб, бизнинг олий даргоҳимизга келсин ва уни ўз юзи билан ёритсин!» деди у.

Бону ҳам унинг амрига бўйсуниб, Хисравнинг айвонини нур билан тўлатди. Орадан гина-кудурат кўтарилиб, унинг жойини айшу ишрат эгаллаши зарур бўлди. Суҳбат кўнгилдагидек қизигандан кейин шоҳ гўзал санамнинг аҳволини суриштира бошлади. Аламли Бону кўзидан ёшлар тўкиб:

— Табиати заифликтан ҳали ҳам қийналмоқда! — деди. — Табиблар унинг ҳолини текширишиб, унинг нимадан қийнлаётганини менга айтиб туришибди. Қўргон бадбўй бўлиб, у эса жуда заифлашиб кетган. Шунинг учун аввало у жой алмаштириши керак. Тоза ҳаво олишга унда муҳтоҷлик кўп. Чунки у яхши ҳавога ўрганиб қолган эди.

Хисрав жавоб берди:

— Бу жойларда қаернинг ҳавоси фойдали бўлса, сен унинг 221 ўйдими яхши биласан. Сен ўша ерни бизга кўрсат. Биз у ерга

кўч кўчириб, гўзал қуёшга ўша ердан манзил ҳозирлаймиз.

Бону деди:

— Арманнинг шимолида тоглиқ бир жой бор. Торнинг устида бир қаср билан боғ ҳам бор. У ерга кўп қийинчиликлар билан сув келтирилган. У ёрни шоҳ ҳам кўрган бўлиши керак. Агар шоҳдан ҳукму фармра бўлса, Шириннинг кўнглига армон бўлган ер ўша ердир.

Хисрав бу гапни эшитар экан, кўнгли қоронги бўлиб кетди. Чунки у сувни Фарҳод келтирган эди. Агар Хисрав кабилардан мингтаси юз йил қийналиб, ҳаракат қилганда ҳам, бундай иш учун юзлаб хазина тўкканда ҳам бу ишнинг битиши мушкул эди. Хисрав ноилож бу ишга розилик берди. Чунки ризолик бермасдан иложи йўқ эди.

Бону тезлик билан кажава юборди. У ойюзлини ўша боққа әлтиб қўйишиди. Бунда гўё кўкни у ойюзли учун кажава қилдилар, чаманин эса у гулга манзил этдилар. Гўёки у қуёш бу жон бағишловчи айвонга, пари эса ҳаёт булогининг бошига боргандек бўлди.

Эй соқий, сен менга жон бағишловчи бир пиёла шароб бер. Чунки бу рангин чаман ўта бевафодир. Шундай маст бўлайки, ўзимни унутай. Чунки фалакнинг олдидаги Фарҳод ва Шириннинггина эмас, ҳатто Хисравнинг ҳам бир дона арпача қадри йўқ!

Шеруяниг Ширинга кўзи тушиб қолгани; Шириннинг она бўлиб қолиши хавфидан отаси Хисравни ўлдиргани ва Ширинни ўзига сўратгани; Ширин ширин жавоблар билан Шеруяни юпатиб, Фарҳод сўнгакин Армания тоғидан келтиргани ва Фарҳод сўнгакларин қулоқлаб, унинг жисмига жисмин ва жонига жонин улагани,

Бу сўзлар билан гап бошлаган нотик ўз сўзларини мана бу хилда тугаллади:

Сарви гулчехра фалак қўрғонидан қуёш кўтарилигандек ўз қалъасидан чиқиб келаркан, келиб гулнор рангидағи қажавага ўлтириди. Бу билан кийик боласи теварагида бир лолазор ўсиб чиққандай бўлди. Янада тўғрироғи, кийик боласи эмас, заррин қуёш атрофида шафақдан лолалар пайдо бўлгандай бўлди. Унинг баданидаги ҳарорат ва қалтироқлар унинг рангини қўёшдай заъфарон қилиб юборган эди.

Шу хилда Ширин Армания тоғи сари кўчини суриб борар, ўзига сиҳҳат айвонидан жой топиб жойлашмоқчи эди. Унинг йўлда кетишини томоша қилиш учун Хисравнинг барча қўшини чиққан эди. Улар у ойнинг атрофида худди қуёш атрофидаги зарралардек мот қолган эдилар.

Лекин ҳодисалардан ҳодисалар юз бериб, Шеруя исмли ажабтовур бир шаҳзода шоҳ мулкига ворис эди. Учқун ўтга фарзанд бўлганидай, ўқ учи темирдан узилиб тушгандай, Хисравнинг ҳам ўғли ўзига ўхшаш эди. У ўғилдан отанинг табъи хуш эмас, отанинг қилиқлари ҳам ўғлига ёқмас эди. Отаси ҳеч қачон ўғлининг кўнглига боқмагандай, ўғлига ҳам

Ширинни томоша қилиш учун беҳисоб халқ чиққан куни шаҳзода ҳам чиққан бўлиб, у ҳам бир чеккадан қараб турарди. Қуёшюзли ўтирган қажавага қараб урган қаттиқ шамол юсидаги парданинг этагини очиб юборди. Гўё булут кетиб, ой кўрингандай, ой эмас, дунёга оро берувчи қуёш кўрингандай бўлди. Шеруя у гўзалнинг дунёни ўртагувчи ҳуснини кўриб, ичига ишқ ўтидан бир ҳарорат тушди.

Ширин-ку, бориб кўзлаган манзилига қўнди. Лекин Шеруянинг кўнглидан ором бутунлай йўқолди. Туну кун уйқудан, овқатдан қолиб, ҳар лаҳзада дил изтироби ошиб бораарди. У билдики, бу ғам шубҳасиз ўлимга олиб боради. «Ўлгандан тирик юрган яхши!— деган фикр кўнглидан кечди.— Шундай чораларни ўйлаб топиш керакки, бундан у гўзалга етишмоқ имкони бўлсин!»

У яна ўзига ўзи деди: «Бу чора отамни ўлдириш билан боғлиқ. Бундай қилишга ишқ ғавгосининг ўзи мажбур қилади. Ошиқ одатда ўзини ўлдиришдан ҳам ҳайиқмайди. Бас, шундай экан, нега у бошқаларни ўлдиришдан тортиниб турсин?! Ахир Хисрав орадан олиб ташланса, у дилрабога нисбатан хоҳлаган истагимни амалга ошира оламан. Уни даф этадиган бўлсан, олам ҳам меники бўлади, оламни безаган қуёш ҳам. Бунда мақсад фақат подшоҳликни қўлга киритиш эмас. У гўзалнинг висоли юз подшоҳлик билан тенг эмасми!»

Бу хато тадбирларни хаёлдан кечириб чиққач, одамларга яширинча ҳар хил ваъдалар ҳам бериб, Хисравнинг одамларини, қўшинларини ўз томонига торта бошлиди. Уларда ҳам бу томонга майл бор эканини сезди. Чунки Хисравнинг зулми ҳаддан ошган, жағоларининг сели ҳам тўлиб-тошган эди.

Фалак шундай ўйин кўрсатгач, ҳамма Шеруяга қўшилиб, бўйсуниб, Хисравни тутиб қамадилар. Эшикларни унинг юзига қараб беркитдилар. Уни бандга солғанларидан кейин, биратулласига уни тупроққа ёпишириб қўя қолиш пайига тушишди. Чунки бу қуш тузоқни узгудай бўлса, улардан қасос олмоқчи бўлиб, бераҳм қиличини қинидан чиқариб, ер юзидан уларни супуриб ташлаши мумкин.

Шундай қилиб, ўғли отасини ўлдиришга уннаб, отасининг қони билан қиличини бўяди. Бир вақт Хисрав Фарҳодга зулм қилган бўлса, даврон унинг бошига ўзининг пўлат қиличини солди. У халқнинг бағридаги яралардан қонлар оқизган эди, ўзининг қони ҳам ўз жигарпорасининг қўлида оқди. Агар қотия гадо бўлса ҳам, ҳукмдор бўлса ҳам, барибир, ишқ шариатида ҳам «Қонга қон!» дир.

Фалак зулм чорида эпчил бўлганидай, зулмнинг жавобини қайтаришида ҳам жуда чаққон. Агар бирордан бирорган 224

офат етса, офат етказгайга етадирган жазо бундан қаттиқроқ бўлади. Агар бирор жафо қилиб бир ипни узган бўлса, жазолаш вақтида ўша ип аждарга айланисини кўзда тутиш керак. Кимки, бир учқунни беркитиқча кул қилган бўлса, ўша учқуннинг чақини унинг ўзини охирида кул қилиши мумкин.

Ўч олишда айлангувчи олам жуда эпчилдир. Айлангувчи оламгина эмас, тўққиз осмон ҳам шундайдир. Шундай экан, зулм қилишдан қўлни тортиш, вафо ва меҳрнинг уругини экиш яхшидир. Сен ерга қандай уруг сочган бўлсанг, охир оқибатда ҳам ўшани оласан. Ҳеч ким ўз қилган ишининг натижасини кўришдан қоча олмас экан, яхшилик уругини сочиш энг яхши гапдир. Хисрав бирорвга зулмнинг ўткир тифини урган эди, хунрез фалак ҳам унинг ўзига зулм тифини урди. Агар Шеруя ҳам зулм қилган бўлса, унга ҳам фалакдан шу зулмнинг ўзи қайтади.

Шеруя яхши ўйлаб кўрмай, бу ишни қилди-да, шоҳлик ноғорасини ошкора чалдириб юборди. Тахт устига чиқиб, бошига тож кийди. Унинг олдида бошқа тож кийган ҳукмдорлар ўз қарамлигини изҳор қилди. У Михинбонуни чақириб, унга ўз бошига тушган ишқ можаросини гапириб берди. Шу билан бирга Ширинни ўз никоҳига олиш ҳақидаги орзусини ўртага солди. Бону жавоб берди:

— Ҳозир у маҳваш касал. Мизожида синиққанлик аломати бор. Аввал унинг вужуди соғломлиқдан ёрдам топсин. Кейин унинг ихтиёри ўз қўлида. Менинг у ойдан бошқа ҳеч кимим йўқ. Лекин у нима иш қилса ҳам менинг ишим йўқ. Бинобарин, бу гапларни унинг ўзига айтиб, бу истакни унинг ўзига билдирилса яхши бўларди.

Бу ошиқ жоҳил бўлгани ва ишқ деган нарса қотил бўлгани учун у санамнинг олдига аҳволини билдиргани одам юборди.

— «Эй хур, сенинг ҳуснинг ўтини бир кўриш билан, у ўтдан кўнглим ўртаниб кетди. У ўтдан бир шуъла тушиши билан баданимдаги қонларим қуриша бошлади. Бу ўтдан менга тушган шуъла шундайки, бундан Фарҳод ҳам, Хисрав ҳам менчалик куймаган. Агар бунга далил истасанг, даъвойим аниқ: ишқингда отамни ўлдирдим. Олам яратилгандан у тамом бўлгунга қадар ҳам қазо ҳукм қилиб, ҳеч ким севгининг зулмидан менча жабру зулм кўрмаган. Менинг бошимга тушган нарсалар ҳеч кимнинг бошига тушмаган. Осмон варақларини бирма-бир ахтариб чиқилса, шу пайтгача бўлиб ўтган ишлар бирма-бир текшириб чиқилса, подшоҳ бўлеам, аҳволимни бошқаларникига таққослаб, севгининг расвойи жаҳон бўлдим, дейишга ҳаққим бор. Ишларимнинг расвөлиги мисл-

сиз бўлиб, дунё тургунча ҳалқа масал бўлиб қолади. Сен энди вафо қилиб, менинг истакларимни жойига қўй. Висолга ваъда қилиб, ваъдага вафо қил. Бу ицда ибо қилишинг мумкинлигини ҳам тушунаман. Лекин билиб қўй, ўжарлик қильсанг, нима қиласам қила оламан. Менга бу ишқда бошқа таянч йўқ. Сенинг ваъданғина менга ёрдам бера олади!»

Элчидан бу гапларни эшигтгач, у сарви гуландом ўзини йўқотгудай бўлди. Танаси сочидай қаттиқ тўлғанди. Аммо оғзининг борлигини ҳеч кимга билдиримагандай, ичидан ўтганни ҳам ҳеч кимга билдиримади. Сабру тоқат билан ўйлаб, гап нимада эканини обдан билиб олди. У «фидойи ошиқ»нинг қанчалик ҳаёсиз эканини ҳам билиб олди. Юксак мартаға қидириб отасини ўлдирган киши ўз мақсади йўлида яна бошқа ҳар қандай ишларни ҳам қилиши ажаб эмас! Ширин ўзига ўзи: — Мен уни кўриш хаёлидан узоқман. Уни кўргандан ўлғаним яхшироқдир. Агар уни кўрмай туриб ўлсам, бу ўлим менга мангубашни яшаш билан teng! — деди.

Чидам билан ўйлаб, маъқул бир фикрга келди. Бу фикр Шеруянинг фикрига ҳам мос тушар эди. Ширин гап олиб келган одамга талай лутф кўрсатиб шундай деди:

— Нимаики айтган бўлсанг, ҳаммаси маъқул. Шоҳга бориб, мендан ўтинич билан дуо айт. Дуодан сўнг мана бу сирни унга тушунтир: «Қазодан ҳар ишни юз берар экан, у ишда ризо бўлишдан нари ўтиш мумкин эмас. Қазоий осмонийнинг истаги шундай эканки, Хисрав бу фоний дунёни сенга тоғшириб кетди. Агар яратгувчининг ўзи унинг ўлимини сенинг қўлингда бўлишини истаган экан, бунда сенинг қандай ихтиёринг бўлиши мумкин! Ақл ҳар кимга ҳам тангри берган совғадир. Бинобарин, бу ишдан бўйин товлаш янглиш бўлади. Сенга менинг ишқим балоси ёпишгандай, менга ҳам ўшанақа севгининг балоси юқсан. Отангнинг зулми билан ўлдирилган, ҳамма ишқ ахлининг бошлиғи Фарҳод менинг севгим тузогига асир бўлганидай, мен ҳам унинг севгиси бандига боғланган эдим. Ҳар қандай чиркинликдан тоза бўлган бу икки севгини фалак қанча айланмасин, энди кўрмаса керак. У менинг ишқимда жонидан кечиб, йўқлик сарманзилидан ўзига жой олди. Мен унинг ҳажрида бемору бедилман, худди чала сўйилган қўшдайман. Менинг бу тортаётган қийинчиликларим бари унинг қайғусидан, жоним ҳалаклиги ҳам унинг мотамидан-дир. Менинг севгим билан у олам ягонаси, вафо бобида оламнинг ғампарварди ўлиб кетган экан, мен унга вафо кўрсатмасам, унинг қайғусида мотам ва аза тутмасам, ўзинг айт-чи, виждоним нима дейди? Кўнгил унинг ғамидан қандай бўшалади? Шоҳ мени суюнтириб, буйруқ берса, Шопур ғам банди-

дан озод қилинса. Унга бир гўруҳ одам қўшиб берилса-да, уларни мен Фарҳод ўлиб ётган жойта юборсам. Унинг азасида қора кийиб, унинг жонимдан жой олган севгисини қа майтира бошласам. Баданимни учинг ишқи азобларидан халос этиб, унинг айрилиғидан кўнглимни бўшатсам. Шундан сўнг шоҳ нимани буюрса, у буйруқ менга ҳам күнхабардай бўлади. Кечакундуз соясидай ёнида бўлиб, нима ҳукм қилса бажарсам. Агар шоҳ бу гапга рози бўлмайдиган бўлса, у мендан хабардор бўлгунча мени ўлик топади!»

Қутлуг элчи Шеруя олдига бориб, Шириннинг бу хил истакларини унга арз қилди. Бу сўзлардан Шеруя жуда севиниб кетди. Тез ўрнидан туриб, у Шопурни банддан бўшатишни буюрди:

— Сарви лоларух айтганлари қилинсин! Унинг муборак хотири нимани истаса бажарилсан!

Уторид юлдузи билан қуёш яқинлашгандек, паричеҳра билан Шопур кўришишди. Жигари хун бўлган Шопур ерларга ётиб йиглар, қон ёшлари кипригини толнинг қизил новдадарига ўхшатиб юборган эди. Паризод ҳам девоналардай фигон тортиб, Шопурни кўрганда ўз Фарҳодини ёдлар эди.

Улар талай фурсат мотам тутдилар. Феруза ранг осмон қурум босгандай қорая бошлади. Йифи-сигининг тўфони ҳам пасайди. Шундан сўнг кўп уқубатлар тортган Шопурга қараб Ширин Шеруя айтган гапларнинг ҳаммасини, қандай ўйлар билан ундан қандай узрлар сўраганини айтиб берди. Шопур ҳам мавжуд бу кайфиятдан хабардор бўлди. Сўнг Ширин ўзи ўлтирадиган кажавасини унга берди. Иккӣ-уч юз кишини унга ёрдам бериши учун йўлдош қилиб, ўз айтганини қилиш учун юборди. Уларга ҳар хил хушбўй тутатқилар, уллар, мушклар ва атрларни шоҳона тартиб билан беҳисоб даражада кўп берди. Улар тоғларнинг орасидан тоғ қазувчини, унинг бало тоғидай жонсиз танини топиб, кажавага шоҳга ўхшатиб ётқизишлари, кўк бешигидаги ойдай уни иззат билан Шириннинг олдига, яъни жонни бадан олдига, бадан эмас, жонни жонон олдига олиб келишлари керак эди.

Шопур билан биргаликда у ситамкаш ҳалқ ғаму қайғу билан ўлган Фарҳод томонга етиб келдилар. Қарасалар, унинг атрофида турли-туман ваҳщий ҳайвонлар, қушлар ҳалқа уриб, у эса буларнинг ўртасида ором олиб ётиби. Буларнинг келганини кўриб, ҳалиги чўл ва тоғ ҳайвонлари тарқалишди. Уларнинг ўрнини булар эгаллади. Фарҳоднинг муборак жасадини нурлар ичидаги топиб, уни ҳарир либосларга ўрадилар. Ҳаммалари ҳам унинг ҳурматини шоҳлардай ўрнига келтириб,

ойюзлининг қажавасига олиб келиб ётқиздилар. Шопур шўрлик кўп-кўп иолалар қилас, ўз баданини ўзи парча-парча қилиб узиб олар эди.

Қажавани ҳаммалари елжаларига кўтардилар. Кишилар поя бўлиб, у поядан юқорида бораради. Ҳалиги ваҳший ҳайвонлар фифон тортиб, у билан видолашдилар ва Фарҳод ётган ер атрофида айланishiб қолдилар. Булар эса Фарҳодни Арманга келтирдилар, ойюзлидан яшириб, қаср ичига жойлаштирдилар. Ҳамма иш тайёр бўлгандан кейин, паривашга хабар бердилар.

Ойюзли қандай ҳол юз берганини, қандай меҳмон унинг кечки истироҳатгоҳига келганини билди. Бу хушхабардан юзи гулдай очилиб кетди. Ўрнидан дарров туриб, меҳмонхонага қараб йўналди. Бориб, ўз меҳмонига мезбонлик қила бошлиди, мезбонлик эмас, жон садқа қила бошлиди. Аҳволидаги бутун авоб-уқубатлари тубдан йўқолиб, бу хил висолнинг зикрини қилди, куйини куйлади.

У Бонуга қараб шундай деди:

— Сиздан илтимосим шуки, одамлар бир нафас менин кузатмай турсинлар. Бу менинг шундай ёrim эдик, мен унга этиша олмаган эдим. Лекин унинг қайғусида хаста жонимдан тўйган эдим. «Ширин ўлибдир!» деган сўзни эшитиши биланоқ менинг дардимдан у шўрлик ўлган. Мени севиб, вафода нуқсонга йўл қўймади. Бугун навбат менга етди. Нима чора қила олардим?! У менинг ишқимда ноумид бўлиб кетди. Бироқ у ўз ишқи камолга етганини исбот этиб кетди. Мен ҳам уни севаман, деб лоф қилас, эдим. Энди ўша лофим бекорчи гап бўлиб қолишини истамайман. Вафо йўлида у ўз ишини инсоф билан бажарди. Энди иш бизга қолди. Умидим шуки, мен ҳам ўз меҳмонимдан уятли бўлиб қолмасам. Менга ҳам шундай ҳолат юзлансанаки, унинг вафосини жонимда яширам. Унинг қадамига жонимни ҳадя қилсам! Мен ҳанузгача Бонунинг барча истакларига доим ётлик қилиб келдим. Бунинг учун ўлар пайтда жуда-жуда уятлиман!

Ширин шундай деб, рози-ризолик тилаб, тезлик билан ер ўпди ва хилватга кириш учун ўрнидан турди. У жонидан умидини узиб, уй томон юрди, кириб, ичкаридан эшикни маҳкам ёпди. Кўнглида ортиқ маşaққати қолмай, қажава томон кулиб бора бошлиди. Бу сарви гулрў қажавага қарасаки, меҳмонни уйқу элтибди. Бундай абадий уйқуни ким кўрган! Бошига қуёш келсаям, уйқусидан уйғонмаса-я!

Эпчил Ширин ўз меҳмонида бундай уйқуни кўргач, у билан бирга ухлаш ҳавасига тушиб қолди. Юзини юзига, кўксими кўксига қўйиб, ўз бедилини қучоғига олди. Сўнг юрагидан

алангали бир оҳ тортиб, унинг кўзи ҳам бирга ухлагани у билан уйқуга кетди.

Бу уйқу ҳеч ким қонмайдиган ва қиёматтагача уйғонмайдиган уйқу эди! Агар уйқу деганлари шу бўладиган бўлса, уйғонмоқ нега керак!

Эй соқий, сен менга бир қўш пиёла шароб бер. Чунки мен ўз гулрухим билан ҳамоғуш бўлдим. Сен узатган майдан шундай бир уйқу юзлансинки, шу билан биз қиёмат тонгидагина уйғонайлик!

LII

Шириннинг Фарҳод ишқида жон берганини билиб Миҳинбону ҳам жонидан кечгани; бу ҳолатда қаҳрамон Баҳромнинг Чин мамлакатидан етиб келгани; бу воқеа даҳшатидан ёруғ жаҳонни қоронги гўрдан баттар кўргани; золим Шеруянинг молларини тортиб олиб, Арманда одил подшоҳ тайин этгани; Чин ва Магриб замин аскарларига ижозат бериб, қайтариб юборгани

Бу мотамхонада йиги берувчи одам ўзининг йиги куйларини шундай бошлади:

Маҳваш Ширин тезлик билан уйга кириб, ичкаридан эшикни маҳкам ёпиб олгандан сўнг Миҳинбону ва унинг ёнидагилар ҳар қанча уни интизор бўлиб кутишса ҳам, кеч кириб, жаҳонни шом пардаси босгунча ҳам у санам ташқарига чиқмади. Охири чида б турга олмай, уй томон бордилар. Эшик очилмагандан кейин уни қўпориб олдилар. Кажавага яқин 229 қадам қўйиб бориб, пардани очиб санамни кўрдилар. У юзини

юзига, кўқсини кўқсига бериб, Фарҳод билан ҳамогуш ётар эди. Кўзи кўзининг устида, қоши қошининг устида. Бирорта мўй ташқарида эканлиги кўринмас эди.

Чексиз-чегарасиз айрилиқлар кетиб, унинг ўрнини бениҳоя висол эгаллаган эди. Ўлган ошиқ билан жонсиз маъшуқа сарв дарахти билан пенак гулдай чирманиб ётар эдилар. Маъшуқа ўз севгилисини маҳкам қучоқлаб ётар, севгилиси ҳам маъшуқасини худди шўндай қучиб ётарди.

Мен хато қилдим. Фарҳод билан Ширин икковлари жаннат боғида айшу ишратда, иккисининг пок руҳи фалакда-ю, тупроқдан бўлган жисмлари ерда қолган эди.

Бону бундай ажойиб ҳолатни кўрди. Унинг ўзи ҳам жонидан тўйган эди. У бир фифон тортди. Фифони кўкка кўтарилиди. Шу фифон билан бирга унинг жони ҳам чиқиб кетди. Чунки Ширин унинг жони эди. Усиз ўлиши мумкин эди. Шу пайтда ундан ажралган эди, жонидан ҳам ажралди қўйди. Ё жони орқасидан фифони чиқди, ё фифони билан бирга жони чиқди. Унинг ҳам ҳаётининг кўчати синиб, ундан ҳам замонанинг кўнгли тинчиди...

Мен дунё тарихининг варакларини кўп титиб, яна шундай бир ривоятни топдим!

Ошиқликда айрилиққа учраган Фарҳод воқеаси бутун оламга машҳур бўлиб кетгандан кейин, бу хабар динлиларга ҳам, динсизларга ҳам, ҳатто Хитою Чинга ҳам бориб етган эди. Лекин тақдир у ўлқанинг турмушига ҳам талай ўзгаришларни солган, Фарҳод айрилиғида Хоқон ўлиб, унинг ўрнига кичик қардоши хоқон бўлган эди. Онаси ҳам уни қидиришга жазм этиб, фано мулкига йўл олган эди.

Бу вақтларда қаҳрамон Баҳром эса қон ичиди, наҳанг балиқдек сузуви бўлиб етишган эди. Қиличининг суви қўрқинч дарёси бўлиб, қиличиидаги қон жавҳарлари оғатнинг мавжидек эди. Агар у фалак Баҳромига* ўз душманлигини кўрсата бошласа, у бунинг олдида Баҳроми Чўбиндек** бўлиб қоларди. Унинг оти фалак отидан ўтар, отган камони Зуҳал сайёрасининг қаддини эгар эди. Қоронги кечада агар ўқи ёйидан чиқса, кўк тоқидан эмас, Суҳо юлдузидан ҳам ўтар эди. Унинг жангла Фарҳоддан кам эмаслигини кўриб, бутун Чину Хитой аҳли унга қойил қолар эди.

* Фалак Баҳроми — Марс планетаси кўзда тутилади.

** Баҳроми Чўбин — қадимги Эроннинг кичик кучиз подшоҳларидан бири. Навоий «Тарихи мулукни Ажам» асарида ёзишича, у икки ярим йил подшоҳлик қиласган. Тарихчилар уни тоҳ тарихга киритадилар, тоҳ киритмайдилар.

Лекин у доим Фарҳоднинг аҳволидан хабар олиб, бошқа эллардан сўраб-суршириб юарди. Юқоридаги хабар Ҳинд ва Румда шуҳрат топиб, охири Хитой ҳалқига ҳам маълум бўлди. Бу вақтда Баҳром Хитой хонининг қўшин бешлиги эди. Фарҳод ўз ёрисиз қийналгандай, Баҳром ҳам Фарҳодсиз қийналиб туарди. Хон Фарҳодга амакивачча бўлгани учун унинг аҳволидан бегам эмас эди. Баҳром келиб, ҳалқ орасида маълум бўлган гапларни хонга шундай арз қилди:

— Фарб томонда Арман деган бир ўлка бор экан. Юзлаб Эрам боги гўзалликда у ўлкадан уятли эмис. Агар хон менга лутф ва марҳамат кўрсатиб буюрса, Чин ва Хитой ўлкасидан қўшинлар тўплаб, ўша Мағриб заминга юриш қиласам. Дунёда ягона бўлган Фарҳоднинг олдига етиб борсан. Иложини топсам, унинг аҳволини яхшилашнинг тадбирини қиласам. Бўлмаса, тақдирда борини кўрсам!

Хон унинг фикрини маъқул топиб ижозат берди. Чунки Баҳромдан унинг анча-мунча хавфсираган ери ҳам бор эди. «Фарҳод ўзидан-ўзи ўлди. Бу ҳам даф бўлсин. Кўнгли қаерни истаса, ўша ёққа кетсин!» деди у ичида.

Манглайи қутлуғ Баҳром ижозат олгач, бир нафас ҳам ҳаялламай, қўшин йига бошлади. Тўда-тўда қўшинлар Мағриб заминга кўчди. Унинг қўшинлари бу ер аҳолисига нисбатан икки ҳисса кўп эди. Шу йўл билан у Арман ўлкасига ўзининг иқбол соясини солди. Ҳалқни чақириб, аҳволни текшира бошлади. У қайта-қайта суршириар экан, энг нозик нарсаларни ҳам сўраб, охири ҳамма гапнинг тагита етди. Фарҳод ўлганини билиб, дард ўти кўнглидан аланга урди ва тездан қабр тепасига борди. Унинг кўнгли яраланган ҳолда худди жафокор фалакдек у ерга етиб келди. Ҳалқ Фарҳод мотамини тамомлашга улгурмай, иккинчи мотам бошланган эди.

Мамлакат аҳолиси қўрқув ва даҳшатдан маҳшар кунининг одамларидай ҳасрат-фигон тортар эдилар. Аҳволни билиш учун Баҳром бир кишини сўраган эди, олдига Шопур келди. Баҳром Шопурнинг Фарҳодга бўлган яқинлитининг мақтовини эшитган эди. Фарҳоднинг қайғуларига бирдан-бир таскин бера оладиган одам шўрли Шопур, деган эдилар. Улар бир-бирларини суршириб топишдилар. Бир-бирларини қучишиб, талайгина йиглашиб ҳам. Баҳром сўраб-сўраб, шу гумбаз ўз дўстининг қабри эканини билиб олди. Гумбазнинг остига киргач, унинг оҳувойи кўқдан ошиб, ҳатто кўк гумбазига ўтлар туташиб кетди. У шўрлик шундай мотамлар билан айтиб йиглар эдики, охи ўтидан ер мумдай эриб кетай

дерди. Бир кечаю қундуз у Фарҳоднинг оёғига бош қўйиб, жаҳонга ўт солиб йиглади:

— Эй мени жонимдан ноумид қилган, менинг балою уқубатларимни бир умрлик қилиб кетган! Сени бундай кўргунча кўзим чиқса бўлмайдими! Сен билан шундай сўрашгунча тилим кесилса бўлмайдими! Гарибликда не аҳволлар бошининг келди? Бу қийноқлар ичida шундай гарибларни бошингдан кечирибсан! Қуйиниш ва оҳ тортиш сенинг насибанг бўлиди. Тоғдек танинг сомондай сарғайибди. Ахир, қани сенинг ажадаҳога қарши от сурғанларинг, Аҳраман девни ўлдиргандаринг? Сен газаб қилмоқчи бўлсанг, ахир осмон ўзига булутларни тўсиқ қилмасмиди?! Сенинг туғинг билан тоғларнинг ёрилиши, гурзингдан чўлларга титроқлар тушиши қани? Фироқ сени кемириб ташлабди. Шунинг учун жуда оғир уйқуга кирибсан. Ахир, кўзингни очиб, бошингни кўтар! Сут эмишган шўрлик бир укан бошингда келди. Менинг «ҳу» тортишим кўкка етди. Сўзларим эса жаҳонни ўртаб юборди. Овозим кўкка етди-ю, ҳеч сесканмайсан. Оlamga ўт тушиб кетди-ю, ҳеч тебранмайсан. Кўзингни очмайсан. «Қулим келди-ку!» — деб хурсанд бўлмайсан. «Уйқу ўлимдир!» деганлари рост чиқди. Olамда мендек қулинг бор экан, сенинг душман зулмидан бундай нобуд бўлишинг қанақаси? Бу ишга мен чида бура олмайман! Буни кўргандан ўлганим яхши! Сенинг қонингни сўраб, газаб қиличини кўтарсам, Magrib заминни ер билан яксон қилсан, тоғларни қазиб дарёга солсан, денгиз сувларини чўлларга оқизсан, душман шаҳарлари денгиз ичida кўринмай кетса, миноралари ўрнида гирдоб кўринса, туман минг қонни курашиб тўксам, булар ҳаммаси сенинг қонингга тенг бўла оладими? Агар бу қонлар билан ҳам руҳингни севинтира олмасам, бу қонлардан менга нима фойда?! Еундан бўён қилич билан камарни, бошимдаги бош оғриги бўлган тожни нима қиласман? Энди менга бу совут, бу дубулга, бу ўқ-ёй ва қалқонларнинг нима кераги бор? Энди мен қандай қилиб ўзимни қаҳрамон деб ҳисоблаю, қандай қилиб отга минишини ҳавас қиласай? Не деб энди уруш майдонида ҳунар кўрсатай? Оғир тош бўлган гурзимни бошимга урайми? Энди базмлар ичida қандай ором оламан? Қайси кўнгил билан лаъл ранг жомни кўтараман? Тангри ҳаққи, менга сенсиз май ичиш заҳардир. Севинчлардан умрим бебажра ўтади. Сен менинг насибамни гусса ва дард, вужудим тупроғини гард қилиб юбординг-ку!

У шу хилда айтиб йиглар экан, халқ ҳам қон ёшлини тўкар эди. У ўз дардлари билан йиглар экан, ғамгин Шопур ҳам унинг ёнида товушига товуш қўшиб туради. Унинг

дарду изтироблари бир оз тинди. Ерни ўпид, у ташқарига қадам қўйди. Бир одамга:

— Шеруя келиб, менинг саволларимга жавоб берсин! — деб, унинг олдига юборди.

«Агар уни ҳар қандай гуноҳдан тоза топсам, лутфу карам билан севинтираман. Агар унинг гуноҳсизлигига шубҳа қиласам, унда нима қилиш кераклигини ўзим биламан!» деди Баҳром ўзига.

Шеруя бу гапдан хабардор бўлгач, Баҳром тўсатдан газаб қиличини кўтариб қолмасмикан, деб қўрқди. Қаҳр қилиши касби бўлган шоҳ олдидага энг гуноҳсиз одам гуноҳкорроқ саналади. Гарчи Шеруя дағал шоҳлардан бири бўлса-да, лекин қилич тигини қоя тошнинг тиги ўтмас қилади деган гап бор. Шеруя Шопурни ўз олдига чақириб, илтимос қилиб, унга кўп ялинди:

— Бу гаплар орасида сенгина менинг гувоҳимсан. Фарҳоднинг бошига тушган ишларда менинг айбим йўқ. Мен бирорни қотил деб билган бўлсам, у одам отам бўлишига қарамай ўлдирганман. Сен бу гапларимни Баҳромшоҳ олдидага гапир. Лекин шуни ҳам билки, унга хизмат қилишини мен ўзимга фарз билганман. Агар у менинг бу боролмаслик узримни кечирса, нимаики буюрса, жоним билан бажаришга тайёрман. Мен уни кўришдан жуда қўрқаман. Сенинг олдинга илтимосим шундангина иборат. Сен уни бу гапдан қайтар. Уни марҳамат йўлига бошла. Агар сен шу ишни бажариб, менга мурувват қиласанг, қиёматгача сендан мамнун ва миннатдор бўламан!

Шопур уни бу қадар эзилган ҳолда кўриб, унинг ҳолини қелиб, шоҳга маълум қилди:

— Мен эмас, тангри гувоҳ. Унинг бу ишларда гуноҳи йўқдир. У бу тарафларга келишда ўзининг ихтиёри билан келган эмас. Унинг бу ерга келмаслигини мен туфайли кечирсанг. У келмай қўя қолсин. Сен нима десанг, у жони билан қилади. Бундан кейин эса буюрганингни аҳду паймон билан қиласади!

Шоҳ Баҳром бу гаплар Шопур истаги эканини кўриб, Шеруянинг келишидан ўтди.

— Аммо,— деди у,— бу Арман ўлкасининг аҳолиси тахмин қилиб бўлмайдиган даражада кўп бўлса ҳам, Хисрав бу тарафларга қўшин тортиб келганда халққа қанча зиён-закмат етказган бўлса, Шеруя бу тўловни халққа бериши керак. Шуларни бергач, у ўз мамлакатига кета берсин. У ўз юритига этиши билан тағин шунча маблағ юбораман,— деб бизга вაъда ҳам берсин!

Шопур у шўрликка бу ҳукмни етказгач, эшитиш билан жондан миннатдор бўлиб, халқ нимани талаб қилган бўлса, унинг олдига ўшанча хазина тўкди ва бу хазиналарни сарф қилиб бўлиб йўлга тушди. Яна шунча юборишга ваъда бериб, у ҳаракат қилиб, тезликда юборди ҳам.

Шундан сўнг қутлуғ ҳоким Арман элини йигиб, зулмларга радия бера бошлади:

— Кимгаки, Хисравдан бирор заарар етган бўлса, бирои одам бунда Фарҳодни сабабчи деб билса, унга қандай зиён-заҳмат етган бўлмасин,— бунинг тўловини биздан олсин ва Фарҳоднинг руҳини хушнуд қилсин!

Унинг бу гапидан ҳар томонга шўру гавғо тушди, қий-чув кўтарилиди.

— Ҳаммамизнинг тангридан илтимосимиз унинг фидоси бўлиш эди. Биз унинг тўғрисида бу гапларни кўнглимиздан чиқариб гапиряпмиз. Энди биз ундан мол сўрармилик?!— дерди одамлар.— Тақдирнинг ҳукми эл раъи билан бўлмайди. Унинг тақдирига тушган нарсаларга нима чора қилиш мумкин? Доим унинг дуоси билан машғулмиз. Қилмиш билан нима қилган бўлса, биз кечирганимиз бўлсин!

Амалдорларга тездан буюрди. Улар ўша халқ ичидан Хисравдан қолган молларни тақсим қилишди. Мамлакатда подшолик асосини тузиш учун халқ ичидан Бону қариндошлини чақирди. Уларнинг орасидан ҳаммага маъқул, подшоҳлик ишларига лойиқ бир кишини топиб, у мамлакат халқининг паноҳи бўлсин, деб, уни Арман юртига подшоҳ кўтарди. У адолат қоидаларини ўрнига келтириб, адолати туфайли бузуқларни тузатиб, Хисрав қаерни бузган бўлса, бу подшоҳ у ерга янги иморатлар қурди. Баҳром унга шоҳлик яроғларини, байроғи, тожи ва ҳисобсиз хазинасини ҳам берди. Янги шоҳнинг қадамидан таҳт юксалди, бошига чодири соя солди. Унинг подшоҳлигини шоҳ Баҳром қандай бўлишини истаса, шундай иш олиб борди.

Сўнг Баҳром Чиндан бирга келган ўз одамларига ҳам кўп тилла, кумушлар ва хазиналар бериб, узрлар сўраб, деди:

— Мени деб кўп қийналдингизлар. Энди бола-чақаларинингнинг олдига қайting. Ўлкангизга, мулку молингизга қайting!

Улар ҳам бундай аҳволни кўриб, кўп йигладилар, охирида ноилож қолиб қайтиб кетдилар. У яна:

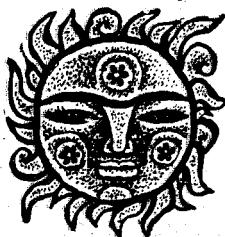
— Хоқонга менинг номимдан салом айтинглар. Фарҳод билан Баҳром бир-бирини топди!— деб хабар қилиб қўйинглар! Улар яхшилик томон йўл олдилар. Сен ҳам қаерда бўлсанг яхши қол!— деб тайинлаб ҳам қўйди.

Кўшинларни шундай сўзлар билан жўнатди, шон шуҳратнинг бўғовларини, бандларини чил-чил қилди. Сўнг у Фарҳод қабрини кўтариб, Шопур билан икковлари унинг тепасида турғун бўлиб қолдилар. Улар йўқлик тупроғига паст бўлганларидан кейин, уларга ўз-ўзидан боқийлик файзи ёғила бошлади. У шоҳликни йигиштириб, оёқ остидаги тупроқ бўлган эди. Яхшилаб қаралса, шунинг ўзи шоҳлик эди.

Эй Навоий, агар сен чиндан ҳам мақсадингга етмоқчи бўлсанг, Фарҳод ва Баҳромдарга ўхшаб фоний бўл!

Эй соқий, сен менга йўқлик жомини келтир! Уни қанча тез ичib тугатсам, яна қўyиб бер! Шундай бўлсайнки, бу қадаҳлар мени муттасил уларниң сингари йўқлик тупроғига элтсин!

LIII

*Султонлик шамарасининг самараси
шаҳзода Абулфорис Шоҳгариб Баҳодир
мадҳида бир неча сўз билан насиҳат бе-
риб ўтмоқ*

Жаҳон боғи Чин нақшининг ҳавасини келтирадиган дараҷада гўзал бўлиб, жаннат ҳам унга рашқ билан қарайди. Бу боғда шошмасдан айланган киши унинг ҳар бир чамани саҳнидан юз хил гулларни топиши мумкин. Бу гулларнинг ҳар бирида ранг ва ҳид бўлса-да, лекин унда шу ранг ва ҳидга яраша гаплашиш-сўзлашиш хусусияти йўқ. Очилган гул табассум билан боқиб турса ҳам, аммо булбул каби куйлаш қобилиятига эга эмас. Шундай бир гул бўлсаки, унинг ранги, ҳиди билан бирга дилрабо гап-сўзи ҳам бўлса, ташқи кўринишда гулдай бўлса-ю, гап-сўзда булбулдай бўлса!

Шундай бўлса, ниҳоят даражада қизиқ бўлар эди. Шундай 235 бир гул шаҳзодадир. У шаҳзода эмас, малоҳатнинг конидир.

У гапга киргана эса, уни равонлик денгизи деб атагинг келади. Чиройли гаплари билан у шоҳга тенглашиб қолган бўлиб, у барча шоҳларнинг ичидаги энг ажойиби, исми Шоҳгаридири.

Ҳа, сен сўзлар экансан, сўзларинг жон бағишлайди. Натасинг эса Исоникига ўхшаб ўлганни тирилтира олади. Қандай бир яширин маъноли гап бўлмасин, сенинг билимдон табъинг уни ҳал қилмай қўймайди. Кичик ёшингдаёқ сенинг табиатинг ақл пирини она сути оғзидан кетмаган деб ҳисоблар эди. Мен порлаб турган бу сўзларимни кичиклигиданоқ улуғларнинг улуғи бўлган сенинг зотингга бағишлайман.

Сенинг баҳт юлдузинг янги ойдай бўлиб, сен ўзинг эса оламга оро берган тўлин ойсан. Сенинг бу янги ойинг бора бора тўлин ойга айланар экан, сенинг камолотинг эса қуёшникидан ҳам зиёда бўлажак. Агар янги ой ҳар кеча қуёшдан нур касб этмаса, у тўлин ой бўлишдан маҳрум бўлур эди. Агар сен қуёш бўлишни истасанг, камолот касб эт. Камол касб этганингдагина, сенга ҳеч қандай уқубат юзланмайди.

Кимки ўқиш-ўрганишдан эринса, илм аҳли олдида ўзи хижолат бўлиб қолади. Фараз қилайлик, бир одам ўзи золим амалдор бўлса-ю, лекин ҳар қандай мушкул масалаларни еча оловчи донишманд бўлса, бундай ҳолда ҳатто художўйликка берилган кишилар ҳам одамлар орасидан бориб, ундан у-буни сўраб билишга мажбур бўлади. Кимки, олимларга таъзим қилса, у гўё пайғамбарга таъзим қилгандек бўлади.

Агар сен ҳар нарсадан огоҳ экансан, сен — шоҳсен! Гапи ра-тапира тўти, ҳар нарсани биладиган бўлди. Шундан кейингина ҳалойиқ уни «шоҳ тўти» деб атайдиган бўлади. Товуспинг минг безаги бўлгани, зийнат билан бошида тожи ҳам бўлгани билан, бу тожнинг ўзинигина ҳисобга олиб ҳеч ким уни шоҳ демайди. Чунки у асли ёмон, ҳиндистонлиkdir. Илм ҳайвоннинг отини шоҳ қилган экан, у инсонни шоҳ қилса, бунга ажабланиш керакми?!

Илм нури билан вужуди порлаган шоҳнинг қиёматгача яхши номи қолади. Илму ҳунарларни эгаллаган Искандар ер ва қуруқликларни қандай эгаллаганини томоша қил! Унга ўшшаган подшоҳлар кўп бўлган. Аммо бундай ишлар уларнинг қай бирининг қўлидан келган? Орадан икки минг йил ўтиб кетди. Лекин ҳамон юз минглаб донишмандлар Искандарнинг ҳикматларидан баҳрамандирлар.

Темурхон наслидан бўлган Улуғбекдай сultonни ҳали олам кўргани йўқ. Ундан дунёга келган фарзандлар ҳам ўтиб кетди. Бу замон одамларидан ҳеч бири уларнинг бирортасини асга олмайди. Бироқ Улуғбекнинг ўзи илмни чуқур эгалла-

ган бўлиб, унинг қўзи олдида осмон паст бўлгав эди. У боғлаган расад жаҳоннинг кўрки бўлиб, жаҳоннинг ичидаги янги бир жаҳондир. У осмон илмини шу хилда яхши эгаллаб, шу асосда «Зижи Кўрагоний» асарини яратди. Қиёмат қойим бўлгунга қадар дунёдаги одамлар унинг чиқарган хулосалидан хулосалар ёзадилар.

Билим кўзга гарчи безакдай бўлиб кўринса ҳам, аммо шоҳларга у алоҳида безак ва кўркдир. Илм ўрганишда биргина фан билан қаноатланиб қолмасдан, ҳаммасидан ҳам баҳраманд бўлсанг, ким сенга тўсқинлик қила олади? Қанча илмларни эгалласанг, яна ундан у ёғига ўтиб кетавер... Лекин дин илмiga етганингда, ўша ерда тўхтаб, манзил тут. Тиб ва ҳикмат илмлари foят яхши илмлар бўлиб, булар киши жисмнинг сиҳҳати учун зарурдир.

Агар бу билимларни ўқишидан, кўришдан чарчасанг, муборак табъингга малол етса, у вақтда сен тарих китобларини ўқишига рағбат қил, у китобларда тасвириланган султонлар билан ҳамсуҳбат бўлишига кириш. Боқ, жаҳонда кимлар мурод-мақсадига етибди, бу кўҳна дунё эса кимлардан қолган экан? Ҳар бири бутун дунёни олган Таҳмурас қани? Жамшид қани? Заҳҳок қани? Ўйлаб кўр, улар дунёни олиб нима қилдилар? Унда нимаики бор бўлса, ҳаммасини ташлаб кетдилар. Эртами, кечми улар ҳаммаси ўтиб кетди. Лекин улардан дунёда ном қолди, холос! Бу қолган ном яхши бўлса ҳам, ёмон бўлса ҳам бундай номни қолдиришига нима сабаб бўлганини билишга ҳаракат қил.

Сен қайси фанинг эгаллашга киришган бўлсанг ҳам, жаҳонда яхши отинг қолишига эриш. Қўлингдан келганча ўша ишни ўзингга шиор қил, токи яхши отинг дунёда ёдгор бўлиб қолсин...

Агар сен ҳикматга илтифот билан қарасанг, умринг Нуҳ умридай узун бўлсин! Сен энг олдин ўз мизожингни синааб кўр. Табиатингда қандай ҳол борлигини тамомила ўрган. Текшириб кўрганингдан кейин бунга нима фойдали ва нима зарарли экани масаласида ҳикмат қаттиқ туради. Шунда сен фойдалилари билан шугуллан. Бироқ ҳамма ишнинг ҳам ўртасини тутишга ҳаракат қил.

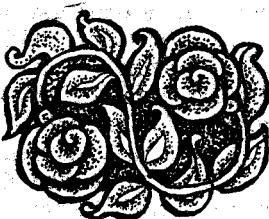
Зарарли нарсалардан қўрқ. Шунда табиатинг мушкулларни осонлик билан енгади. Мизожинг бир нарсадан лаззат тоғидиган бўлса, унга сен ҳадеб майл кўрсатаверма. «Яхшининг кўпидан ёмоннинг ози яхши!» деган гапни ҳикмат аҳллари яхши айтиб кетганлар. Овқат фойдали бўлиб, иштаҳа қистаб турганда ҳам, табиатинг гарчи талаб қилиб турган бўлса ҳам 237 ёйишни тўхтат. Ўша овқат тўла-тўқис ҳазм бўлгунга қадар

танангни оғир юкка ҳаммол қилма. Агар ичкинг келмаса, ичишга имконинг бўлмаса, меъданг ҳазм эта олмаса, тириклик суви бўлса ҳам сен уни ичма, узр айт. Ҳикматнинг қоидаларини бажаришда шундай чакқон бўл. Шунда доим истагингга етасан, соғлом бўласан.

Агар сен тарих ўқишига киравсанг, ҳар бир халқ қандай ишлар қилганини биласан. Жаҳонгир сultonларнинг ҳар жангда қандай тадбирларни ҳўллаганини ўрганасан. Уларнинг қайси бири зулм қилди-ю, қайси бири адолат кўрсатди ва охирида бундан нима келиб чиқди? Нимадан ўлка обод бўлди? Нима билан халқ барбод бўлди? Нимадан мамлакат тинчликка эришди? Нимадан халққа омонлик юзланди? Қўшин қоидалари нимадан тузалди? Душманнинг қисмлари нимадан тарқалиб, парокандаликка учради?.. Ҳар бир шоҳнинг сифати қандай эди-ю, нима учун дунёда унинг яхши оти қолди — ҳаммасини аниқлайсан. Бу гапларнинг барчаси кўп мартаба ёзилган. Сен шуларнинг ҳаммасига бирма-бир назар соласан. Мен ишонаманки, сенинг равшан ақлинг, нурли истагинг яхшилик томон майл кўрсатади. Чунки шундай қилсанг, бу оламда доим фойда кўриб, нариги дунёда яхшиликкагина эга бўласан.

Бизнинг шоҳимиз динни ҳам, дунёни ҳам эгаллаган. Тез орада сенга ҳам бу иккиси етади. Агар сен бу икки ишни орзу қилсанг, шоҳ нима қилса, унга эргаш, тақлид қил. Менинг қаламим рақам этган бу гаплар сенинг табиатингга нохуш келган тақдирда ҳам, ишонаманки, эҳтиёжлар тушган пайтларда, бу маслаҳатларга амал қилиб, натижалар топасан. Бу йўлланмалар сенга тўла фойда еткургудай бўлса, менинг руҳимни дуо билан шод этгайсен. Сенга менинг пандларим ҳар нафас фойда бергандай, сен дуо қилсанг, бу менга ҳам фойдалиdir.

Эй соқий, сен менга бир пиёла шароб тутиб, кўнглимни шод эт, эски қуллуқларим ҳақини ёдингдан чиқарма! Менинг ишним кетма-кет насиҳат қилиш бўлиб қолган экан, пандларимни эшиту, бир қадаҳ майдан ҳам бер!

*Бу достон тугалланиши учун қалам
сурмак ва бу ҳанғоманы охирига етка-
зишга ғайрат күргузмак*

Құёш ўзининг соясини солған менинг фикрларим менга бу олий күк гумбазининг юксаклигидан ўрин олиб берди. Осмон қалъасига от суриб, отим оғидан күтариған гард билан қуёш юзини яширдим. Мен мингтан қора түриқ осмонга йўл олиши билан Уториддинг қалами ҳам, сандиги ҳам синди. Муштарий юлдузидан ўзимга шундай бир тож ясадимки, унинг боши ридога муҳтоҷ бўлиб қолди. Кўйдан туриб ерга юлдузлар соча бошладим. Бутун борлиқ у юлдузлар остида кўмилиб кетди. Хазина олтин, кумуш тангалар билан тўлган-дай, бу нола ва фиғон уйи ҳам юлдузлар билан тўлди. Бу пордоқ юлдузларнинг ҳар бири оддий юлдуз эмас, Муштарий ва Зуҳрога, Муштарий ва Зуҳрога ҳам эмас, нақ Құёшга тенг эди.

Кўк гумбазига қадам қўйгач, қуёшнинг жуссаси билан оламни ёпти. Бутун оламни қуёш нури қоплагач, ундан халқнинг кўзи ўз-ўзидан ёришиб кетди. Кўзи очиқ одамлар кўз тутганларига яраша қониб, кўзларини ёритдилар. Бироқ онадан түфма кўрлар эса бу бепоён зиёни тан олмасдан, ундан тондилар. Кечани кундуз деб ҳисобловчи кўзнинг аҳволи дунёда нима бўлишлиги маълум-ку, ахир!

Агар қуёшдан нур ёйилгудай бўлса, кўршапалакдай унинг кўзи кўрмайди. Қуёш оламга ёруғлиқ сочар экан, унинг нури пашшадан тортиб анқогача баравар тегади-ку! Бироқ, Қуёш ўз нурини юз карра ортириб сочганда ҳам кўршапалак билан бойқуш бунинг фарқига борармиди?! Ҳеч нарсани тушунмайдиган пасткаш одамларга олтин сочиш, бу, эшакнинг

шамъ ўтидан нима завқ топа олади? Бу нурнинг нималигини билиш учун парвонадай шавқ кўргизиб куя билиш керак!

Жаҳон богини гулшан қилган гулдан эсган майин ел кўз чирогини равшан қиласди. Гулнинг ранги ва иси қанчалик жонбахш бўлгани билан унинг атри қора қўнғиз зотига вабодан бошқа нарса эмас. Қора қўнғизнинг қўнглига қараб боғ ичидағи булбул: «Гул жон бағишловчи эмас!» деб айта оладими?

Юзи қора лўлига ўхшаган бу қўнғиз доим чўл бўйлаб гўнглардан соққа ясади. У соққани худди ўзининг жонидай қимматли билиб, у ёқдан-бу ёққа ташиди, уни элтиш учун бошини чавгон таёғидек тубан қиласди. Бу соққа гўё унинг порлаган дури, дури ҳам эмас, балки унинг нақди жонидир.

Қора қўнғизнинг табъига ёқкан нарсани кўпансор қуши билан булбул яхши деб айта оладими? Қора қўнғизга бир даста гулнинг ранги ва иси қандай бўлса, булбулга ҳам у қўнғизнинг соққаси шу ҳисобдаги нарсадир. Лекин ҳар кимнинг табиати қанча нозик бўлса, бу икковининг қайси бири ҳақ эканини билиб олади!

Мен шундай булбулманки, фалак мендай бир ҳижрон тунида қолган қушни ҳеч қачон кўрмаган. Бу қушнинг ишқ ғамида минг фифони, ҳар фифонида минг достони бор. Бу гулшаннинг булбули ҳам менман, бўстонсароси ҳам менман. Бўстонсаросигина эмас, достонсароси ҳам менман.

Эй Навоий, сўзда лофларинг ҳаддан ошиб кетди. Шу гапларингнинг ўзидан ёлғонларинг ҳам билиниб қолди. Даъвонинг бу дастроҳини бир нафас йиғишириб тур. Даъво ичидага маъно бўлмагандан кейин нима фойдаси бор! Бир лаҳза шиорлик шиорини қўйиб турай-да, ўз шиоримнинг бор-йўғини айтиб қўя қолай:

Мен шундай бир тупроқменки, золим фалак менга хашакдан бошқа бирор унум бермайди. Бу тупроқ эса чанг-тўзон бўлиб халқнинг бошига ўлтирган дейишим хато, одамларнинг оёғи остида топталгани топталган. Замон зарбаларидан юз азоб-уқубатларга учраб, олам элининг оёғи тагида эзилгани эзилган. Элининг оёқлари остида муттасил эзилиши билан бирга аҳволи қуюндай доим ғавро-тўполон ичиди. Гоҳо меҳнат-уқубатнинг совуқ шамоли келиб, унинг аъзоларини ваҳшатга солади. Ҳодисаларнинг қаттиқ эстан, қўзғалонли ели уни тагтуғидан қўпориб ташламоқчи бўлади. Булас ҳаммаси унинг таҳ аъзоларини бир-биридан ажратиб юборган, ажратиб юборганина эмас, майда-майда қилиб ташлаган. Бу бўлакларни учиб юрадиган нарсаларга айлантириб, бечора ҳолга солиб, асли ўрнидан қўзгатио, сарсон-саргардан қилиб қўйган. У ша-

моллар буни гоҳо тоққа, гоҳо чўлга олиб бориб уриб, баъзан бир хақ парчадай учирив, осмонга олиб чиқади. Бунга улар ел тўдасидай бир дам жаҳонни қездирса, бир дам буғ парчасидай осмонни айлантиради. Елнинг ҳув деган изғиринидан у афғон тортиб, саргашталик унинг жонини олади. Ҳодисаларнинг қаттиқ шамоли пасайтандан кейин эса уни қора тупроқларга ётқизади. Аввал уни ердан осмонга қўтариб, сўнг яна кўқдан тупроққа ташлаб юборади. Чунки, кўкка олиб чиқишдан унинг мақсади яна қайтариб уни ерга уриш эди.

Мен чарх етказган азоб-уқубатлари тугамаган, яна ҳодисалардан зарбалар еб ётган бир кишиман. Бало чўлида қолган шундай бир ҳовуч тупроқменки, фалак менга душманлик қилишдан бошқа нарсани билмайди. Мен баъзан оёқ остида, дард ичида қолиб, яна бир нафас бошларда гард бўлиб юрган, агар бирор нафас тинчланиш бахтидан баҳра олмоқчи бўлса, дунё уни қора тупроқдан бошқа жойга ўлтиртмаган бир одамман. Агар бу тупроқ жисимм бирор ерда ором олиб қолганда ҳам, у тупроқдан замон хасу ҳашакдан бошқа нима кўриши мумкин?

Бу тупроқдан туғилган хасу ҳашак ҳам тинчлик нима билмай, балки сайр қилишга қўшилиб кетар. Агар бу тупроқ билан гард унум бериб қолгудай бўлса, бари бир, у кўкат қизил гул эмас, хасу ҳашак бўлади.

Яна шундай тупроқ ерлар ҳам бўладики, у ернинг фикру хаёлида дэҳқоннинг ичи юз тугун қон билан тўла бўлади. Уни суриб, ҳайдаб, ер бағрини тимдалайди. Унинг юзига бел хатлари билан зийнат беради. У ерни асрараш учун теварагига девор уради. Этакларига темирдан қўргондай пахсалар олдиради. У ерга ҳар хил гулларнинг уругини сочиб, уруғ тушган ерга қадам босмай, у ерга бегоналарнинг оёғини тегдирмай, бегона одамлар у ёқда турсин, ҳатто душман тўдаларини ҳам яқинлаштиrmай, сув бериш вақтини ҳам бир нафас ўтказмай, шу сув беришдан ўз обрўсини кўзда тутиб, шунча эрқалаш ва парваришларга у чидар экан, у тупроқ нимага гул бермасин?! Муқарарарки, у ердаги ғунчалар очила бошласа, бир ранг эмас, балки юз рангда гул бера олади. У гулларнинг ранги, иси оламга кўрк бўлади. Булбулларнинг ҳою ҳуйи ҳамма ёқни тўлдиради.

Мен тупроқ шўрликка ҳам илдам қадамли чарх тинчлик уйида бир нафас ором берса; тараффуд қийинчиликларидан халос қилиб, одамларнинг зулмидан озод қилса; ҳар бир жағоғар маҳол умидларни кўзлаб, дам-бадам бағримга юз ниш уриб турмаса; минг ғусса ўқига нишона бўлавериб, ичим арининг инидай бўлиб кетмаса; жафо қилувчиларнинг ҳужуми

тинчланиб, кўнглим юрти тепилаверишдан тинса; шоҳ олдида истагини топа олмаган ҳар қандай бадкор мени шоҳ олдида гуноҳкор қилмаса; шоҳ олдида газабга учраган ҳар кимса мени бу ишга уннатмаса; менинг бунча ранж ва ғамларимдан огоҳ бўлиб, аҳволимга шоҳнинг ўзи раҳм этса, севинчим боғи ҳақида мулоҳаза қилиб, кўнглим гоҳо гунчадек очилиб турса, кечакундуз йигирма тўрт соат ичида лоақал йигирма тўрт мартаба тўгри нафас ола олсан, агар бирордан кўнглим футур топмаса; вақтим бир оз ҳузур қўрса, ҳозиргача ёзганим тарқоқ номалар ва бир-бирига боғланмаган ҳикояларга қараганда қаламимни яна ҳам тез юргизиб, ёзмоқчи бўлган нарсаларимни бундан ҳам равонроқ ёзган бўлардим. Бу ёзилган нарсаларда санъат бундан ҳам кўп бўлиб, у санъатларда нозикликлар янада ортган бўларди.

Агар баҳтим юлдузи менга ҳасад қилмай, толеим тўла мададкор бўлганда эди; мен бир фарогат бурчагида жойлашиб олиб, эл мени, мен ҳам элни унутсан эди; шоҳ мени барча ишлардан бўшатиб, сўз айтиш ишигагина қўйиб қўйсайди, шоҳ яна илтифот қилиб, баъзи-баъзида назмимдан, ўзимдан хабардор бўлиб турса эди; гоҳо менинг ёзганларимга ислоҳ киритиш билан зеб бериб, ёзишни давом эттиришимни тарғиб этиши билан инъом бериб турса эди; мен Хусрав Деҳлавий, ёки Низомий, ёки ҳозир назм аҳлининг бошлиги Жомий бўлмасам ҳам, улар тил ҳанжарини чекиб, сўз ўлкасини бошдан-оёқ олгандай олмасам ҳам, ҳар ҳолда уларнинг қаршисида мен ҳам тиф тортиб, сўз учи билан санчишга уннаб кўрган бўлардим. Лекин мен ҳақ лутфига сифиниб, шоҳ иқболидан такягоҳ истаб, айта оламанки, мен лоақал уларга эргаша оламан. Мен ҳеч бир қийналмасдан бу ишга киришар эканман, хайриҳоҳим бўлган шоҳимни уятга қолдирмайман. Халқ «Қойилмиз!» дейишини яхши кўргандек, шоҳдан ҳам менга, албатта, эҳсон ва таҳсиллар келади.

Низомий Барда билан Ганжани олиб, Рум элига ҳам қадам қўйган бўлса; Хусрав Деҳлавий ҳам тил ҳанжарини чекиб юриб, Ҳиндистонни қўлга киритган бўлса; Жомий эса Ажамда навбатга туриб, ўз шавкатининг ноғорасини ҳатто Арабда ҳам чалса; мен турк улуси бир қавмми, юз қавмми, минг қавмми — ҳаммаси аниқки, менини бўлажак. Мен уни Хитойдан Xуросонгача қўшин чекмай, осонлик билан ўз фармонимга бўйсундирдим. Xуросонгина эмас, Шерозу Табризга ҳам қаламим қамиши шакар тўкмоқда.

Менинг сўзларимга турк ўз жонинигина эмас, кўнглини ҳам берган. Ёлғиз туркмас, ҳатто туркман ҳам шундай қилган. Қайси бир ўлқагаки бирор буйруқ юборгундай бўлсанам,

уни қўлга олиш учун бир девон ҳам қўшиб юбораман. Менинг бу девоним у ўлкани ўнчадай эгаллайдики, девонбеклар ҳам дафтарни бундай туза олмайдилар. Мен, ахир, қанча дафтарларни қора қилиб юбордим. Бекордан-бекорга даъво қилаётганим йўқ...

Тангрига мақтовлар бўлсинки, бу ғам достони, фироқ аҳлининг мотам достони, замон умрим номасини, тугатмай, висол айёми каби охирига етмоқда. Ёзилган йилининг тўгрисини айтсам, ҳижрий 889 йил* эди. Навоий сўз бўстонини саир этиб, достоннинг ҳар бўлимими ёзиб чиқди. Достондан ортиқ сўйланадиган бирорта сўз ҳам қолмади. Эй ажойиб соқий, энди пиёлани тўлдириб майдан узатавер! Пиёлани кетмакет лиммо-лим қилиб тута беришинг натижасида, мен сўз айтиб туриб, дам-бадам маст бўлиб турдим. Бу достонни Навоий то хатга туширгунча, сўзни ҳам кўп айтди, кайфни ҳам кўп қилди.

Эй соқий, сен менга охирги, дўстларга тутадиган майнингдан тут. Уни шунинг учун менга тутки, мен сўзни қисқартаман. Энди мен манзилга етдим. Бир лаҳза тинчланай!

* 889 ҳижрий йили милодий 1484 йилга тўгри келади.

НАШРГА ТАЙЁРЛОВЧИДАН

(Сўнгти сўз ўрида)

Фарҳод ва Ширин ҳақидаги қисса ниҳоятда қадимий бўлиб, у Урта йеиё ва Яқин Шарқ ҳалқлари орасида анча кенг тарқалган. У ёзма ада-йётта кириб келмасдан бурун ҳам кўп вариантларда ҳалқ оғзаки ижоди-дан ўрин олган эди. Бу қиссанинг Марказида меҳнат кишиси Фарҳод тургани, лекин у золим подшоҳ Хисравнинг ғулми ва маккорлиги орқаси-да ўзининг қаҳрамонона меҳнати туфайли ҳам ўз севгилиси Ширинга етиша олмагани ва фожиали равишда ўлдирилгани айниқса меҳнаткали ҳоли ўртасида уни оммалаштириб юборган.

Фарҳод қиссасини биринчи маротаба улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141—1203) ўзининг «Хусрав ва Ширин» достонига бир эпизод сифатида кирилди. Бунда Фарҳод афсонавий қиёфада тасвирланган бўлиб, у Ширин учун инсоннинг қўлидан келиши қийин бўлган ишларни қиласди, бир ўзи мўъжизакор метини билан тօғдаги харсон тошларни ёриб ариқ ўтказади, йўл солади. Ундаги бу гайритабиий фазилатларни кўрган Хусрав уни Ширин яхши кўриб қолишидан қўрқиб, унга Ширинни ўлди деб хабарни эшитиб ҳаёт билан ундан қутулади. Чунки у бу шум, ёлғон хабарни эшитиб ҳаёт билан видолашади.

Лекин Низомийдан олдин яшаб ижод қилган термизлик Адиб Собир Термизий (1147—1148 й. да ўлдирилган) шеърларининг ўзида Фарҳод образи бир неча бор учрайди. У, масалан, бир қасидасида ўзининг ёр висолига етиша олмасдан, баҳтсиз, курсандчиликсиз яшаётганини Бесутун тогида Ширин учун қийналиб ариқ қазиб, охирида ҳеч нарсага ериша олмаган Фарҳод ҳаётига ўхшатади:

Надида ҳеч муроде зи ёри шириналаб,
Ба Бесутуни жафо монда ҳамчу Фарҳодам.

Мазмуни:

Лаблари ширин ёрдан ҳеч қандай муродга эриша олмай,
Бесутун тогида азоб-уқубатда қолган Фарҳодга ўхшайман.

Унинг бошқа бир ғазалида эса ошиқ ёрнинг шамшод қаддини кўриб, Фарҳод Шириннинг гўзал қоматини кўрганда қандай ғамга ботган бўлса, бунинг дили ҳам ўшандай ҳолга тушганини айтади:

Ин дили ношоди ман аз қадди чун шамшоди у
Он ҳамегирад, ки Фарҳод аз ғами Ширин гирифт.

Бу хил мисолларни кўплаб келтириш мумкин ва улар ҳаммаси мазкур қиссанинг Ўзбекистон территориясида ҳам ҳалқ орасида тоят **244**

машҳурлигидан далолат беради. Низомий достонини ўзбек шоири Қутб XIV асрдаёւ шеърий таржима қилгани бу қиссанинг туркий халқлар орасида яна ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлди.

Алишер Навоийга қадар ўнларча шоирлар, шу жумладан Хусрав Дежлавий (1253—1325) Низомийга жавобан Хусрав ва Ширин мавзуида қалам тебратиб, уларда Фарҳод образини сақлаб қўлдилар, унинг образини маълум даражада янгича гавдалантиришга ҳам уриндилар. Ҳатто озарбайжонлик Ориф Ардабиллий (XIV аср) бу ҳақда маҳсус «Фарҳоднома» деган достон яратди. Лекин унинг бу асари ғоявий-бадиий жиҳатдан ү қадар юксак бўлмаганлиги туфайли шуҳрат тутмади.

Фақат ўзбек адабиётида эмас, умуман Шарқ адабиётида Фарҳод ва Ширин сюжети асосида принципial янги достон яраттан киши улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий бўлди. Бу достонни ёзишга киришишдан олдин Навоий Фарҳод ва Ширин ҳақида ёзма ва оғзаки адабиётда, қадим тарихий хроникаларда мавжуд ҳамма маълумотлар билан танишиб чиқди ва ўз олдига Фарҳод тимсолида ҳунарга, меҳнатга бутун вужуди билан берилган, кишилар ўрта асрларда оғир меҳнат орқасида қулларча эзилган бир шароитда одамларнинг меҳнатини енгиллаштирадиган иш қуроллари кашф этишини орзу қилган ва бунга эришган буюк инсонпарвар қаҳрамон образини, бугина эмас, ўқиш, ўрганиш, кучли интилиш, мислсиз жасорат туфайли юксак ақлий камолотга, юксак инсоний фазилатларга эришган баҳодир жангчи ва матонатли, вафодор ошиқ образини яратишни мақсад қилиб қўйди. Ширин сиймосида эса у гўзал ва оқила, самимий ва вафодор маъшуқа образини гавдалантироқчи бўлди. Навоий бу билан биринчи бўлиб меҳнат кишисини адабиётга олиб кирди ҳамда уни бош қаҳрамон сифатида юксак бадиият билан тасвирлай олди. Ширин образида эса феодал муҳитда эзилган, ҳуқуқсиз, лекин табиати, қалби мусаффо, одамгарчилиги том маънода бенуқсон, бокира қизларнинг умумлашма образини бера олди.

Навоий достони сюжет эътибори билан ҳам, қаҳрамонларни танлаш, уларга автор муносабати, бу қаҳрамонларнинг XV асрдаги реал ижтимоий турмушга муносабати, уларнинг ички кечинмаларининг чуқур ҳаётийлиги, тасвирнинг ҳар томонлама халқчиллиги, тил ва услубдаги шоир маҳорати билан ҳам тамом оригинал асар бўлиб, бу хусусиятлари ила у Шарқ достончилигининг кейинги тараққиётига катта ижобий таъсир кўрсатди. Хусусан туркий халқлар орасида бу достонга бўлган қизиқиши доим ортиб борди.

XIX асрга келиб ўзбек адабий тилининг XV асрдагига нисбатан қатор ўзгаришлар касб этиши натижасида Навоий достонларини ўқиб тушиниш хусусан оддий китобхонлар учун анча қийинлашиб қолди. Шуни ҳисобга олиб ўзбек адаби Умар Боқий бу достонни шу давр адабий тилида насрга айлантириди. Навоий асарининг бу насирий варианти тошбосмада бир неча бор нашр этилди ва шоир асарини кенг оммага етказишида қулай восита-
лардан бири бўлди.

Фарҳод чин ошиқ бўлиши билан бирга адолат учун, ёрк учун, юртинг баҳт-саодати учун ҳормас курашчи, толмас яратувчи қадримон брази бўлгани, Ширин эса гўзаллик, севги ва садоқат рамзи бўлгани чун Навоийнинг ушику достони совет даврида янгидан қадр-қиммат топи, қайта-қайта нашр этилди, унинг асосида сақна асарлари юзага келди. Ўммо Навоий асарлари тиљининг мураккаблиги, тушинишга оғирлиги бу аврда яна ҳам сезиларли эди. Бу вақтда ўзбек адабий тили туб ўзгашларга учрагани сабабли бу асарнинг Умар Бокий томонидан яратилинган насрый варианти ҳам талабга жавоб бермай қолди. Бунинг устига Умар Бокий ўз вариантида Навоий асаридан баъзи ўрийларда маълум даражада узоқлашиб, бу насрый текстни тўла маънода Навоий асари цейиш ҳам қайин эди.

Шуни ҳисобга олиб таниқли ўзбек совет шоири ва адаби Гафур Фулом Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллик юбилейига тайёргарлик кўрилаётган йиллари бу достонининг кенг оммага мўлжалланган насрый баёнини тайёрлашга киришди. Бу насрый баёв Навоийнинг шеърий тексти билан ёнма-ён беришга мўлжалланган эди. F. Fулом мазкур ишни тугаллагач, уни ўша вақтда Навоий юбилейини ўtkазиши Комитети томонидан шоир асарларининг текстлари устидаги ишларга маҳсус жалб этилган, ўтмиси ўзбек адабиётининг йирик мутахассислари — Узбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси А. Насриддинов (Бокий), С. Муталлибов, П. Шамсиев, И. Одилов, А. Азизов, Ҳ. Зарифов, Улфат ва бошқалар ҳузурига келтиради ва улар колектив равишда ҳар байтни асл текстга тақдислаб, қўллёмани бошидан-охиригача кўдан ўтказадилар, қимматли фикрлар билдирадилар. Қўллёма муаллифи эса уларниг ҳаммасини ҳисобга олган ҳолда бу достонни насрый баёни билан биргаликда биринчи дафъа 1940 йилда, сўнг Улуг Ватан уруши тугагач нашр этиради. Янги авлодни улуг шоир асари билан чуқурроқ таништиришда бу нашрларининг роли ниҳоятда катта бўлди.

Умуман олганда, гениал шоир асарининг барча гўзаллиги, латофати ва маъноларини кеч қандай наср бутун тўлалиги билан акс эттира олмаслиги оддий ҳақиқат. Ушбу насрдан кузатилган биринчи мақсад Навоий асаридаги бадииятни имконият доирасида сақлаган ҳолда унинг мазмуни, сюжети, қадримонлари, шоирнинг нияти билан китобхонларни яқиндан таништириш бўлса, иккинчи мақсад уларга шу йўл билан асарнинг асл поэтик текстини ўқиб тушинишга йўлланма беришдир. Қайси даражада бўлмасин шу ният амалга ошар экан, адабиётимиз мухлиси — камина ҳам ўз меҳнатидан хурсанд бўлади.

A, Ҳайитметов

На узбекском языке

**АЛИШЕР НАВОИ
ФАРХАД И ШИРИН**

Редактор Н. Норқулов

Рассом Ф. Гамбарова

Расмлар редактори И. Кирақиди

Техн. редактор Т. Смирнова

Корректор Ш. Собирова

Босмахонага берилди 25/IV 1975 й. Босишига
ружсат этилди 24/XI 1975 й. Формати 60×84^{1/16}.
Боъзмалар л. 15,5. Шартли босма л. 14,41. Нашр л.
14,66+0,54 вкл. Тиражи 75000. Гафур Руслан
номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Тошкент,
Навоий кӯчаси, 30. Шартнома № 10—75

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари
бўйича давлат комитетининг Тошкент полиграфикомбинатида босилди. Тошкент, Навоий кӯчаси,
30. 1975 йил. Заказ 288. Ваҳсис 5-чи муқовада
66 т., 4-чи муқовада 73 т.

Уз

Н-44

Навоий Алишер.

Фарҳод ва Ширин. Насрий баён муаллифи Ғафур Ғулом.
(Нашрга тайёрловчи А. Ҳайитметов). Т., Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1975. (С) 248 б.

Алишер Навоий «Хамса»си таркибидаги («Хайратул-аброр»дан бошқа) достон-лар кенг китобхонлар оммасига тушунварли бўлсин учун 1940 йилда насрий мазмуния билан эълон қилинган эди. «Фарҳод ва Ширин»нинг тақиқидий матни ва насрий баёни академик шоиримиз Ғафур Ғулом томонидан тайёрланди ва 1940, 1956 йилларда шоир Ҳамид Олимжон сўз бошиси билан икки бор нашр этилди.

Ушбу нашрга ҳам Ғафур Ғулом тайёрлаган насрий баён асос қилиб олинди.

Навоий Алишер. Фарҳад и Ширин.

Уз

Н-44-195

Н-35200-75 96—75